ЈОВАН ЋЕТКОВИЋ

КАРАЂОРЂЕ И МИЛОШ 1804-1830

ВОЈНО ДЕЛО

ВОЈНЕ ПОШТЕ
I-290-2
БЕОГРАД

ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ЧЕТВРТА

РЕДОВНА ИЗДАЊА

КЊИГА ДВАДЕСЕТА

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈНА „ВОЈНО ДЕЛО“

ЈОВАН ЋЕТКОВИЋ

КАРАЂОРЂЕ И МИЛОШ

1804 - 1830

БЕОГРАД 1960

ПРЕДГОВОР

Прослава стопедесетогодишњице Српског устанка привукла је пажњу наших историчара, јавних радника и публициста, који су поводом тога прикупили и објавили и један дио дотада необјављене историске грађе и написали приличан број расправа и чланака о устанку.

О Српском устанку, који је својом силином и епским замахом под Карађорђем, потресао поробљене народе Балкана и задивио Европу — доста су писали досад и наши и страни историчари и писци.

И за једне и друге тешкоћа је било доста. Оскудица у домаћој историској грађи и недовољно познавање ове грађе из страних извора, учињело је — поред других субјективних разлога — да су дјела о устанку наших старијих историописаца — савременика и непотпуна и некритичка, а појединa често и пристрасна. (Изузимамо мемоаре проте Матеје.)

Поред наведених разлога, на писце савременике доста је утицала и династичка борба Обреновића и Карађорђевића, те је разумљиво да је и њихова објективност при опису личности и догађаја морала трпјети. Једно Милошево писмо, упућено 24 јуна 1824 године Вуку, јасно говори о томе „... — а мислим притом да ће најбоље бити, да ми, пре него што ћете Историју печатању предати, такову овамо на провиђење пошљете, ако ово не би могло бити, онда остаје вам по правилима овде изложеним строжајше владати се, иначе учињећете од доброг пријатеља својег, најжешћег непријатеља. — А такође о пређашњем начину владања

(Карађорђијевог) немојте у истој историји никаква спомена чинити“.[1] *Ова овако јасна директива Вуку — историописцу, који се чувао да не навуче Милошев гњев, била је довољна да Вук похита са оваквим одговором: „Историја, коју сам ћео да наштампам на Њемачком и на Српском језику, није о времену Кара-Ђорђијеву, него о времену вашему, то јест она иста што сам је ту писао и вама читао... О времену пак Кара-ђорђијеву ја сам још прије неколико година био почео нешто писати, ...но нијесам дошао ни док је Београд узет, и има више од двије године како нијесам завирио у оне артије“.*[2]

И са историјом Леополда Ранкеа, познатом под именом Српска револуција (написана 1829 године), коју је на српски језик превео Стојан Новаковић, било је, опет из династичких разлога, сличних окапања за њено издавање. Стојан Новаковић каже, у предговору српског издања Ранкеове историје, да је са објављивањем овог превода морао чекати од 1864 до 1892 године — зато што се српској цензури није свидјело Ранкеово писање о Милошу. (Предговор Стојана Новаковића у књизи Л. Ранкеа, стр. XII — XXIII, Београд 1892.)

Почетком XX вијека историска наука у Србији коракнула је напријед и кренула ширим стазама научног метода. Михаило Гавриловић, Миленко Вукићевић, Стојан Новаковић, Гргур Јакшић и др. прикупили су доста грађе из домаћих и страних извора и написали о устанку много потпунија и објективнија дјела; док је из наших дана (1956) др Мирослав Ђорђевић дао такође користан прилог за историју Карађорђевог устанка, својом „Политичком историјом Србије XIX и XX века“.

Послије свршеног ослободилачког рата поново је оживио интерес за истраживање историске грађе о Српском устанку, те с поуздањем можемо очекивати да ће се у блиској будућности појавити још низ не-

---

1 Вукова преписка II, Београд 1908, 561 с (цит. Вукова преписка II 561 с)

2 Исто, 557

објављених докумената из страних архива (Лењинграда, Москве, Цариграда и других европских центара) што ће још више употпунити историју овог крупног догађаја, који је дао потстрека поробљеним народима Балкана за рушење феудалног поретка, за кидање ланаца ропства и извојевање националних слобода.

Оно што је нарочито привукло нашу пажњу за овај период националне историје, то је питање односа неуких и неискусних српских устаника са појединим европским силама, који су, у страху да ма што сами углављују с Турцима, без јемства и заштите неке велике силе — тражили ослонац и заштиту код ових сила, а у првом реду код једновјерне и једноплемене Русије, на коју су полагали највеће своје наде и којој су, такорећи, без резерве повјерили своју судбину.

Како ће се развијати српско-руски односи током устанка, каква и колика је била руска помоћ устаницима, колико ће се Руси мијешати у послове тек васкрсле Србије — какву ће политику водити званични руски претставници о питању судбине устанка за вријеме Карађорђа, а какву опет за вријеме Милоша и какви ће на крају бити резултати те политике — то је тежиште нашег расправљања у овој књизи.

Сва друга питања из области друштвених и политичких прилика, као и војничких збивања у Србији, ми у књизи обрађујемо само у оном опсегу, који може допринијети расвјетљавању српско-руских односа.

Ми посматрамо и третирамо Српски устанак као једну цјелину, све од почетка револуције па до краја 1830 године, кад је Србија напокон добила своје аутономне повластице. Сав тај период уствари и јесте једна нераздвојна цјелина, један непрекидни ланац оружаних и политичких борби српских сељачких маса, које се нијесу могле умирити, нити помирити са ранијим ропским положајем, све док су оствариле, макар и непотпуно, своје тежње.

Поред наведених извора испод текста у књизи, на крају књиге доносимо најглавнија дјела појединих историчара и писаца, којима смо се служили при писању.

Јован ЋЕТКОВИЋ

ПРВИ ДИО

УСТАНАК ПОД КАРАЂОРЂЕМ

Глава прва

1. ПОЧЕТАК УСТАНКА

Припреме за устанак. — Сјеча кнезова и почетак устанка. — Погибија дахија и преговори с Беђир-пашом.

I

Окружен војводама и нахиским старјешинама у српском логору на Врачару, у мају 1804, Карађорђе је одржао, поводом неке распре настале код неких млађих старјешина — значајан говор у коме је, између осталог рекао:

„Црни Ђорђе није подигао оружје да над својом браћом пизму и освету чини; веће је подигао и позвао све вас и свакога Србина на оружје да на Турцима освету чинимо. . . за све кнезове наше и браћу које су Турци исекли и погубили, *и да скинемо у име Бога јарам који Србин вуче од Косова до данас*“ (подвукао Ј. Ђ.).[1] Овим говором Карађорђе је већ одредио циљ устанка. Мисао о потпуном ослобођењу земље покретаће га за вријеме његове борбе с Турцима — све до његове смрти. А са каквим је тешкоћама имао да се бори,

[1] Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Београд 1947, 299 (цит. прота Матеја, Мемоари, 299); др Мирослав Ђорђевић, Политичка историја Србије XIX и XX века, Београд 1956, 89 (цит. Ђорђевић, 89)

какву је борбу имао да издржи са многим противницима своје револуционарне замисли, споља и изнутра, то ћемо видјети кад детаљније размотримо унутрашње и спољнополитичке догађаје, који су дјеловали како на развитак тако и на саму судбину устанка.

Мисао о ослобођењу подјармљених балканских народа заокупила је била крајем XVIII и почетком XIX вијека и црногорског владику Петра I, који је за њено остварење правио план ширих размјера. Сигурно је да је у тај план владика Петар укључивао и Србију. А да ли је постојала тих дана каква преписка или лични контакт између црногорског владике и људи у Србији за стварање заједничког плана устанка, немамо за то писаних докумената из којих би се то могло сигурно утврдити. Али, рачунајући с чињеницама да је владика Петар I био развио преписку — о ослобођењу од Турака — са босанским и херцеговачким митрополитом, као и са игуманом Високих Дечана, то нас утврђује у увјерењу да је морало бити и неких веза и са људима у Србији. По овој преписци могло би се закључити да је Српски устанак означавао почетак једног широко заснованог ослободилачког покрета. Што је на крају он остао усамљена појава, што му се нијесу придружиле ни Црна Гора ни Херцеговина, па ни околни брђански крајеви, у оној мјери — како се то могло очекивати, томе треба потражити узроке како у унутрашњим тако и у спољнополитичким збивањима. У посебном одјељку наше расправе биће говора о спољнополитичким факторима који су омели овај план, а сада се вратимо збивањима у Србији.

Послије уморства београдског везира Мустафа паше 1801 године сву власт у Београдском Пашалуку приграбиле су дахије: Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Мехмед Ага Фочић. Њихови зулуми брзо су превршили сваку мјеру. Од њихове страховладе пропиштала је не само српска раја, већ и сами „царски Турци" нијесу били сигурни са својим главама. Вук то стање овако слика:

Кад се огласи наоколо да су баше Хаџи-Мустај пашу убиле и да су против цара, онда навале из околнијех крајева,

особито из Босне и из Арнаутске, све беспослице и крвници и бескућници у Београд, као орлови на стрвину; и дахије их све попримају...

Како су дахије протјерали праве спахије, они сад постану и спахије и читлуксахибије... и по свијем селима пограде ханове и чардаке и помећу своје субаше...

Сад већ ни судија другијех није било у земљи осим дахија и њиховијех каба-дахија и субаша... Они су људима судили и пресуђивали по својој вољи, људе били и убијали, глобљавали, отимали... коње и оружје и друго што им се год допало, најпослије стану силовати жене и дјевојке; изгонили су их у коло да играју пред њиховијем хановима и чардацима, или пред чадорима, па које су им се допале, оне су узимали к себи...[2]

Овакво стање присилило је виђеније и отреситије људе у Србији да се лате оружја и да се као хајдуци обрачунавају са појединим турским зулумћарима. Залазећи по селима ови хајдуци помишљају и на припремање народног устанка против дахијских зулума.

Карађорђе, који се ових дана једнако држи на опрезу и више борави у шуми као хајдук, крстари по Шумадији заједно са Станојем Главашем. Средином 1803 године он шаље свог човјека Гају Пантелића-Воденичаревића, као поклисара, Васи Чарапићу у Бели Поток под Авалом са овом поруком:

Брате Васо, за наше младости и за нашег јунаштва да скинемо тај зулум да нашим женама не вире ноге испод турских ћуркова, и да се наше кобиле не ждребе у оборима турским, и наше крмаче да се у њима не прасе, и наше краве не теле. Но, брате, потражи колико више можеш наћи поузданих момака, па у зиму, кад ти се ја јавим, да си готов.[3]

Сличну поруку, по истом, упутио је тада и Јанку Катићу у Рогачу, Младену Миловановићу у Ботуњу и Милану Обреновићу у Брусницу, а сам је пошао у Азању Ђуши Вулићевићу, а затим у Мораву кнезу Стевану Синђелићу. Васа Чарапић и Јанко Катић одмах су прихватили позив; док су се Младен Миловановић и Милан Обреновић, као богати трговци, у почетку сустезали, али су на крају и они пристали на устанак.

---

[2] Вук Стефановић Караџић, Зулум, у књизи Сведочанства о Првом устанку, Београд 1954, 30 с (цит. Сведочанства, Караџић, 30 с)

[3] Сведочанства, Пантелић, 35

Осим пропаганде у народу, прибављана су и потребна средства за рат, што значи да се устанак озбиљно припремао. У јулу 1803 године Карађорђе је у вези са неким земунским трговцима ради набавке оружја, муниције и других ратних потреба. Током ове године и људи из ваљевског краја у вези су са земунским трговцима за набавку оружја и муниције. Почетком 1803 одржали су 12 кнезова ваљевске нахије састанак у неком манастиру „и заверили се да ће кроз осам месеци подићи устанак“. Са овог састанка упућена је била и тужба Порти против јаничарских зулума. „Крајем марта 1803 растурена је и нека посланица у народу, за коју се говорило да је писао Хаџи Рувим“ [4] који је, наводно, због тога морао да бјежи из манастира Боговађе у Студеницу.

Осим дахијских зулума на припремању устанка у Србији могао је утицати и одјек Француске револуције, који је потресао Европу.

Чињеница да је француска пропаганда крајем XVIII века настојала да покрене поробљене балканске народе на борбу против Турака, као и опште обележје епохе рушења феудализма под утицајем Француске револуције, намећу питање утицаја ових револуционарних промена на догађаје на Балкану.[5]

И још нешто што је могло утицати на припремање устанка. То су биле наде Срба на помоћ и заштиту „једновјерне и једноплемене“ Русије. Увјерења да ће Русија помоћи ствар њиховог ослобођења испод турске власти давала је јаку подршку устаницима за пун успјех њиховог предузећа.

II

Дахије су, нема сумње, морале имати извјештаје о припремама устанка. Онако широко распрострањена пропаганда у народу за дизање буне противу њих, као

---

[4] Ђорђевић, 52

[5] Исто, 51

и све јаче врење у редовима поробљене раје сигурно је морало допријети и до њихових ушију и изазвати код дахија особиту пажњу и забринутост. А кад је било ухваћено и једно писмо ваљевског кнеза Алексе Ненадовића, које је упутио аустријском мајору Митезеру у Земун, дахијама је онда било сасвим јасно да се против њих спрема заиста опасна завјера. Писмо кнеза Алексе казивало им је доста:

Поздравље теби, господине мајоре Митезеру у Земуну, од мене кнеза Алексе и од проте. Да знате да смо ми ове четири дахије међусобом позавађали, и они ће се скоро између себе потући, зато молимо: преправите џебане и официре, а војске доста имамо, да нам помогну да дахије одавде отерамо.[6]

Послије ухваћеног писма кнеза Алексе, дахије не оклијевају. Брзо праве план за сјечу кнезова и свих истакнутијих првака у Србији, и на челу својих баша и субаша сами ступају у крваву акцију. Они неће да буду само организатори него и извршиоци и најтежих репресалија.

Ево како је изгледао тај крвави поход београдских дахија по Србији:

На свом походу у Поморавље, дахија Кучук-Алија је посекао буљубашу Мату из Липовца, Јовицу из Кнића, Николу Ћирјанића из Орашја, лаповачког кнеза Спасоја Илића; у Ботуњи је ухваћен трговац Младен Миловановић и затворен у Крагујевцу. У ћупријској нахији посечен је Петар, оборкнез из Гложана. Из пожаревачке нахије Раица, кнез из Забрђа, поп Милосав и неки Станиша, које је Кучук-Алија дозвао на веру у Ћуприју и ту посекао; у Прови је убијена жена трговца Коде, рођака хајдука Стеве из истог села. У смедеревској нахији посечени су Теофан, кнез из Орашја, Јован, кнез из Ландова, Максим, кнез из Селевца и његов рођак поп Милован; у Плани је посечено више лица, рођака хајдука Милована.

Кренувши са јањичарима кроз грочанску нахију, дахија Мула Јусуф на превару је дозвао кнеза из Бегаљице Стевана Андрејевића-Палалију и посекао га у Гроцкој. У селу Калуђерицама посекао је Марка Чарапића, кнеза из Белог Потока. Такође је погубио Јанка Гагића, буљубашу из Болеча.

Дахија Фочић Мехмед-ага кренуо је са двеста јањичара правцем Зеоке—Боговађа—Ваљево—Шабац. Из Боговађе је

---

[6] Сведочанства, Ненадовић, 47

послао натраг једну групу јањичара да убију Станоја Михаиловића, кнеза из Зеока, у исто време када он стигне у Ваљево да погуби Алексу Ненадовића, тамнавскога кнеза, и Илију Бирчанина, подгорског кнеза. Пред погубљење ових кнезова Фочић Мехмед-ага је, као оптужницу, прочитао ухваћено писмо упућено аустриском мајору Митесеру.

По наређењу дахија требало је погубити и Карађорђа Петровића из Тополе, али је он успео да побегне од потере. Према једном од различитих сведочанстава, седам јањичара послатих да га убију опколили су његову кућу и позвали га на веру напоље, али је он у борби убио двојицу и побегао у шуму.[7]

За посљедњих десет дана јануара 1804 године[8] када је била извршена ова масовна сјеча кнезова по разним крајевима Србије, у Београд је донешено 123 главе „кнезова и других отмених људи, а још већи број има изгинулих у простом народу".

Сјечу кнезова пратиле су све врсте зулума. Од народа је одузимано оружје и том приликом људи су пребијани или на мјесту били убијени. Жене и дјевојке силоване, куће пљачкане; а гдје год би се и најмањи отпор јавио село је паљено. Таквог отпора било је на неколико мјеста, приликом сјече кнезова и ових репресалија. Пало је и неколико јаничарских глава по селима.

Сјеча кнезова и грозна насиља јаничара убрзавају избијање устанака. Људи са оружјем одлазе у шуму, а понегдје бјеже и читаве фамилије. Иако је зима, шума се пуни. Раја устаје на оружје и отпочиње крвав обрачун са силеџијама. Поред пружања појединачног отпора јаничарима, поједине устаничке групе нападају и јаничарске посаде. Сељаци пале турске ханове и убијају хаџије у Тополи, Жабарима и Јагњилу.

Један запис каже „30 јануара између Турака и Сервијанаца војна почела".[9] Исто потврђује и Анта Протић, учесник устанка, у својим биљешкама. — „Од почетка последњег јануара, Карађорђе се занимао по

---

[7] Ђорђевић, 56 с

[8] Сви датуми су по старом календару

[9] Ђорђевић, 58 с

Србији народ дижући против Турака, ханове палећи, Турке субаше гдје је кога ухватио убијајући. . .[10]

Дахијске репресалије и сјеча кнезова умјесто да деморалишу и уплаше народ, пробудиле су снагу народа. Оружана борба на живот и смрт између побјеснелих дахија и обесправљене раје дошла је као одговор на почињене зулуме и злочине.

По причању самог Карађорђа (што је 1805 забиљежио Божа Грујовић) покрет сељака почео је овако:

> Пришавши к њему (тј. Карађорђу) Турци да га секу као и друге, он их растера, побегне, сазове Станоја (Главаша). И први дан њих четири били су; трећи дан 9, 7-ми дан 300, а десети дан до две хиљаде скупили се, говорећи: — Ако нам је по самом гинути нека у гомили гинемо. По-том визитира момке. Пушка у многих празна била и ниједан фишек, а у многих по један фишек у пушку, који говораше: Нећу пуцати док к њему (тј. Турчину) не дођем и убити узмогнем сигурно. . .[11]

Тако је раја у Шумадији устајала на оружје.

Пламен устанка брзо је захватио читаву Србију. Уколико се ватра устанка више распаљивала дахијске репресалије бивале су све слабије. Преплашене дахије и њихове баше и субаше одједном бјеже пред гњевом усталасаних маса у градове, да би спасили главе. Иницијатива је сада у рукама раје.

Вал устаничког покрета тако је био снажан да је убрзо захватио и оне колебљивце из редова богатијих трговаца, кметова и кнезова, који су нерадо устајали на оружје, јер је устанак угрожавао њихове личне интересе. Тенденција за компромисним решењем сукоба са Турцима јавила се одмах код једног дијела богатих трговаца, као и неких кметова и кнезова. Вишњићев стих „ту кнезови нису ради кавзи“ не може се, истина, односити на све кнезове и виђеније људе у Србији, али један дио њих, који су у тој кавзи гледали губљење својих дотадашњих положаја и позиција, гледао је на све начине да се буна смири.

---

[10] Исто, 59

[11] Исто

И поред дахијске страховладе и почињених зулума и злочина ови колебљивци су радили и настојали да се направи неки споразум и буни учини крај.

Прота Матеја биљежи да је буна наишла на жесток отпор код неких кнезова и кметова у ваљевској нахији, на челу којих се налазио нови ваљевски кнез Пејо (постављен након погибије Алексе Ненадовића) који су не само јавно викали против устанка, него су намирницама снабдијевали и ваљевског муселима. Ови колебљивци су успјели да првих дана устанка растуре и један дио ваљевских устаника. Но ипак њихов издајнички посао није поколебао храбре Посавце, који су сложно палили турске ханове и убијали Турке.

Кад се ваљевска војска, због разбијачке политике кнеза Пеја и њему оданих кметова, растурила, прота Матеја дође своме стрицу Јакову Ненадовићу, који се и сам био збунио, и прекорно му рече: „Хајде ти да видиш Посавце какви су као лавови, сваки мисли погинути а ниједан не мисли се мирити".[12] Енергичним радом проте Матеје и других виђених људи из ваљевске нахије сузбијен је био разбијачки рад кнеза Пеја.

Ширећи устанак у Шумадији Карађорђе игра одлучујућу улогу. Он има врло оштар и непомирљив став према колебљивцима. Кад је наишао на неког трговца који је тих дана куповао свиње по Шумадији, а с њим у друштву нашао и боговађског игумана који је купио милостињу за манастир, Карађорђе им срдито подвикне: „Црна ти трговина, трговче, а теби калуђеру црна прошња и милостиња. Зар не видите шта ми радимо? Зар нечујете да ми Турке бијемо по хановима и турске ханове палимо? Већ и ви овако да радите и не чекајте да ја вас силом терам, јер кога ја силом нагоним не пролази добро".[13]

Типичан претставник колебљиваца и носилац шићарциског схватања био је и орашачки кнез Теодосије Марићевић, који је на Орашачкој скупштини, кад му је, наводно, од једне групе сакупљених сељака — устаника било понуђено вођство устанка, као угледном

---

[12] Исто, 63

[13] Исто

кнезу и добру домаћину, одбио ову понуду са овом изјавом:

Бог с вама, браћо, како ћу ја, као кнез народни, бити старјешина ајдучкијех чета? Ако сјутра турска војска рупи у Србију, како ћу ја изићи пред Турке? Шта ли ћу им казати, кад ме запитају; ко поби толике Турке (јер врана врани очи не вади), и попали турске куће и џамије? Ајдуке и ову момчад ми можемо ласно предати, али кад се ми назовемо поглавице ајдучке, нас не може предати нико. Него засад нека буде старјешина Кара-Ђорђије, који је код Турака и онако познат као ајдук; па ако турска војска одмах стигне у Србију, и Турци опет обладају, он с хајдуцима нека бежи у шуму, а ми ћемо изићи пред Турке, и бацићемо кривицу на њега и на остале ајдуке, пак ћемо ми послије њему ласно извадити буruнтију и предати га, као ајдука; ако ли се што другчије окрене, и ово се протегне, ми ћемо владати и заповиједати, народ је нама свакојако у рукама.[14]

Колебање и тежњу за споразумом појединих кнезова, кметова и других сузбијали су, поред Карађорђа: Јанко Катић, Васа Чарапић и Сима Марковић у Београдској нахији, Ђуша Вулићевић у Смедеревској, Ђорђије Ћурчија у Јадру и Рађевини, прота Матеја у Ваљевској нахији, Миленко Стојковић у Пожаревачкој, Стеван Јаковљевић и Милоје Тодоровић у Јагодинској нахији и Стојко Кривокућа у Ресави.

Нагло ширење устанка и брзо нарастање устаничких редова, као и оштар став Карађорђа и осталих старјешина према оваквим колебљивцима, пресјекло је њихов штетан рад и они су под притиском народа — приступили устанку.

Усталасане устаничке масе и саме одређују, својим груписањем око Карађорђа, циљ устанка. И код њих је, дакле, била сазрела мисао за ослобођење испод турског јарма. Такво расположење маса најбоље је уочио Карађорђе. А он сам уствари и није био ништа друго него израз тих маса и носилац њихових мисли. Задојен мржњом против тирана и поробљивача народних, он је осјетио снагу да, заједно с том масом обесправљених и поробљених, загази у борбу за ослобођење. И масе су прихватиле тог човјека који је поникао

---

[14] Сведочанства, Караџић, 64 с

из њихове средине, који живи њиховим животом, скромно у гуњу и опанку као и они. Човјека одлучна и храбра, са особинама једног великог ратника и бескомпромисног борца који ће и оца и брата по глави, кад они коче устанак и штетe његовим интересима. Човјека који не зна за страх пред непријатељем. Борца који ради да се збаци турски јарам с врата и створи нов, бољи живот у слободној и независној Србији, коју су вјековима газили и тлачили турски освајачи. Масе су пригрлиле Карађорђеву ослободилачку мисао, која је покретала и надахњивала надом и њих саме. И зато ће Карађорђе од тих маса бити једнодушно прихваћен за вођу. На скупштини у Остружници (у априлу 1804) то ће бити (поред избора у Орашцу) и формално потврђено, кад је овдје Карађорђе био изабран за „врховног команданта и предводитеља народа српског".

Од сада ће он да чини са тим масама управо чуда од јунаштва, да односи побједу за побједом над јачим и боље наоружаним непријатељем. Снага овакvих маса, удружена са ратничким квалитетима једног народног вође, кадра је била да однесе такве побједе, које ће разнијети славу имена српског по свијету и показати, да је српски народ жив, да је снажан и борбен и да његовој борби неће краја бити до истраге турских освајача са тла поробљене Србије.

Није то случајно што су устаници, знајући од каквог је судбоносног значаја избор погодне личности за војсковођу, изабрали Карађорђа. Неоспорно је да су његове личне особине: несаломљива енергија и необуздана воља нарочито погодовале историјском тренутку и знатно допринеле онако снажном замаху устанка. Дубоко осећајући народне тежње и знајући ратне могућности устаника, он све потчињава главном циљу — ослобођењу од турског ропства.[15]

Пред снажним покретом устаничких маса уплашене дахије одједном мијењају тактику. Нуде преговоре за примирје. Карађорђу нуде 500 кеса као мито да би он утицао на масе. Пошто је овај покушај пропао кренуо је дахија Аганлија са 200 јаничара да лично

---

[15] Генерал-пуковник В. Терзић, Предавање на свечаној академији у Београду поводом 150-годишњице ослобођења Београда од Турака, 2 март 1957, лист „Народна армија" март 1957 (цит. В. Терзић: Реферат поводом 150-то годишњице).

покуша преговарати с Карађорђем. Кад је стигао у Рогачу, према Карађорђевим одредима, он позове Карађорђа на преговоре. Одмах је дошло до свађе, те су преговори између Аганлије и Карађорђа завршени бојем у коме буде рањен и сам Аганлија, који је једва извукао главу и хитно се са својом пратњом повукао за Београд. Пропали су и сви други покушаји дахија за мирење са рајом. „Преговори у Паланци завршили су се паљењем Паланке и Карароћевим одговором: да не може бити никаквих преговора док се устаницима не изруче четири дахије“.[16]

У марту 1804 устаничке снаге предузимају офанзиву и опкољавају Рудник, Ваљево, Пожаревац, Смедерево, па најпослије и Београд. Страх од освете устаника приморао је дахије да се обрате београдском везиру с молбом да он интервенише и предузме кораке за мирење с рајом. Но везир одбије ову молбу с мотивацијом: да он није узео учешћа ни у сјечи кнезова ни у почињеним злочинима, па не жели ни сада да се мијеша у те ствари.

За вријеме сјече кнезова и дахијских зулума, као и сукоба између дахија и устаника, и београдски везир и спахије, које су биле развлашћене од дахија, држали су се по страни, јер је дахијски режим и њима био додијао.

III

Иако је устанак у Србији изненадио Порту она је у почетку заузела став ишчекивања. Испитивала је ситуацију. Није се била много узбудила због судбине београдских дахија, који су јој, поред одметника Пасван Оглуа у Видину, задавали тешке бриге. Њихов неподношљиви режим, не само према раји, него и према самим „царским Турцима“ у Србији додијао је био и самој Порти. Али кад је устанак у Србији добио тако широке размјере, онда је и Порта нашла за потребно да се умијеша. Наредила је босанском везиру

[16] Ђорђевић, 65

Бећир-паши да крене за Београд, да испита стање у Србији и да покуша повратити ред и мир у Београдском Пашалуку.

Прије него ће приспјети портин изасланик у Београд, аустријски генерал Ђенеј позвао је на састанак у Земун устаничке старјешине и дахијске претставнике. Он је хтио да покуша са измирењем зараћених страна. Овај корак аустриског генерала уследио је због тога, што је Порта посумњала да Аустрија потпомаже устанике и да им даје потстрека за буну. Ђенеј је хтио да овим поступком докаже да су такви гласови неосновани. На састанак у Земун пођу од стране устаника: Карађорђе, Јанко Катић и прота Матеја Ненадовић. Састанак српских старјешина и дахијских претставника одржан је у априлу 1804, у присуству земунског генерала Ђенеја. На преговорима је дошло до тешких објашњења између дахијских претставника и устаничких вођа-преговарача. Срби су били удесили паљевину неких колиба у Топчидеру, која се десила баш приликом овог састанка, нашто Јанко Катић, тобож изненађен овом паљевином, ђипи на ноге и срдит као рис окрене се генералу:

> Нуто, господине, ви нас на царски и на ваш образ преведосте преко Саве а дахије пале куће и робе сиротињу као вуци овце без пастира!... — Затим се Јанко окренуо Турцима (он је знао турски) и љутито узвикне: Чујте, и дахијски и царски Турци, идите и кажите курви Кучук Алији: ујутро рано нека изађе на Дедино Брдо или у Врачар, где он воли, па хат му, хат ми, кубура му, кубура ми, гардија му, (миждрак), гардија ми, сабља му, сабља ми; чиме он воли, да ја и он мејдан поделимо, а сиротиња нека мирна буде.[17]

Послије ових Јанкових ријечи „уста и Црни Ђорђе и рече командиру Ђенеју: „Господине, опростите на вашем труду и доласку, ал' од мира ништа нема, и отсад ћете чути и видјети бојева, и збогом" ".[18] Тако је био завршен овај покушај за измирење у Земуну организован од стране аустриског генерала Ђенеја.

---

[17] Сведочанства, Ненадовић, 93 с

[18] Исто

Долазак Бећир паше, као Портиног изасланика, претстављао је нешто друго. То је већ био озбиљан и значајан покушај за измирење Срба и Турака. Бећир паша је претстављао султановог изасланика, а са султаном устаници још нијесу били заратили, па је зато приликом преговора с њим требало тактизирати, бити мудар и опрезан. Устаничка војска налазила се тих дана, кад ће Бећир паша доћи са својом пратњом из Босне, око Београда. Српске старјешине одлуче да свечано дочекају портиног изасланика, али исто тако и да пред њим покажу своју снагу, да би на тај начин демонстрирали своју одлучност. Прота Матеја описује тај сусрет са царским изаслаником кога је пратио одред од 7.500 Турака. Прота каже како је било наређено кметовима да га на Дрини дочекају, како је у Шабац био послат кнез Михаило Грбовић са 50 коњаника, на Палеж Јаков, а кнез Сима и Јанко Катић са 600 коњаника у Жарково. Све је то било послато, каже прота, у сретање Бећир паши.

Сутрадан опреми се Карађорђе и ми сви с њиме, око две хиљаде коњаника бољег од бољега, све са оружјем. Коњици около стоје а ми са Карађорђем уђемо у чадор везиру на разговор. Катић толмачи (заборавио сам казати): ону ноћ кад је везир на конак на Беле Воде дошао, све четири дахије седну у лађе и низ Дунав без фамилија побегну. Може бити да је и везир рекао да бегају). Ту нам везир златна брда обећава, но најпослије Карађорђе рече: „Фала ти, честити паша, ми знамо да цар нама зулума не чини и рад је, и тебе је послао да нас умириш. Али дахије су ноћас низ воду побегле, они ће у Видину војску покупити, и опет на нас ударити... Зато ти укратко кажем: да четири дахије, докле год нама у руке не дођу, мртви или живи, никаква мира дотле нема, нити о миру говори! И збогом! — Везир Бећир паша уплаши се, и рече: „Бег Ђорђе, отур, отур! и кажи ми кога имаш да пошаљем, у Ада Кале, а ја ћу послати на стрица Реџепова да их побије". — „Имам, рече Карађорђе, Миленка бимбашу!" — И тако везир напише буруntију Реџепову стрицу: да изда четири дахије, да их Миленко бимбаша побије и главе донесе... (Дадну писма бимбаши Миленку Стојковићу, он узме момке, сједне на четокаик, дође у Ада Кале, покаже писма стрицу Реџепову, а чету је оставио напољу. Реџепов стриц види везирову буруntију и Реџепово писмо, и рекне: „Иди, пак дођи кад се смркне". Миленко дође, он му покаже собе гдје су дахије, Миленко опколи, Турци угасе свеће. Миленко запали доста крпа

и баци унутра, засветли се, и они споља све побију, главе отсеку и у Београд донесу.[19]

Тако су пале главе београдских дахија. Српски устаници добили су у руке главе највећих својих крвника и извојевали прву и врло значајну „дипломатску побједу“, такорећи при првом сусрету са Портиним изаслаником. Ова побједа знатно је подигла и онако високи морал код устаничких маса, увјерила их у слабост Турске, а истовремено и у пуну побједу њихове устаничке замисли.

Пошто се Бећир паша, са својом многобројном пратњом (управо војском) смјестио у Београду, настављени су даљи преговори између њега и српских старјешина. На пашино тражење Срби су формулисали и предали му ове своје захтјеве:

1. Врховна власт над Србима остаће искључиво у рукама садашњег врховног команданта Карађорђа; он ће прикупљати данак који Срби дугују султану, и слаће сваке године прикупљану суму Порти.

2. Ниједан Турчин неће имати права да се меша у ствари које се тичу српских поданика. То право припадаће искључиво врховном команданту Карађорђу.

3. Неће бити дозвољено ниједном Турчину да се настањује у варошима и паланкама Србије, нити да се у њима задржава, без дозволе српског врховног команданта и паше.

4. Сви скупљачи дажбина и судије, Турци, биће уклоњени и замењени Србима које ће именовати врховни командант Карађорђе.

5. Гарнизонску службу вршиће заједно Срби и Турци; за ову потребу биће узето 500 Турака, о чијем ће се издржавању старати.

6. Осим тога биће образована гарда од 500 Срба, која ће свуда пратити врховног команданта.

7. Срби ће плаћати сваке године Порти као данак пола милиона гроша, такође ће давати везиру све што му је потребно за његово издржавање.

8. Сва друга права на царине и таксе остаће везиру као и раније. Врховни командант Срба неће се моћи у то мешати; али ови приходи неће се самовласно остваривати и остаће у висини на којој се сада налазе.

---

19 Сведочанства, Ненадовић, 98 с

9. Српски поданици неће бити изложени никаквим сметњама, ни обарању цена при продаји њихових производа. Све ће им бити плаћено у готову и по уговореним ценама.[20]

Бећир паша је примио захтјеве Срба без неког видног знака нерасположења или приговора. Напротив, изјавио је да су по његовом мишљењу захтјеви прихватљиви, само ако то Порта одобри. Но, кад су сјутрадан по предаји ових захтјева српски преговарачи поставили, на тражење Карађорђево, захтјев: да за извршење једног оваквог споразума између Срба и Турака јамчи претставник аустријског или неког другог двора, Бећир паша љутито узвикне: „Олмаз, олмаз", и још громовитије по трећи пут „Олмаз!" (Не може — рече — У нашега цара земљу не сме се нико мешати. . ."[21]

Преговори са Бећир пашом отегли су се мјесецима, а ово развлачење као да је погодовало и једној и другој страни. Карађорђе је преговарао, али је био увјерен да до мира неће доћи. Вјеровао је да ће се рат наставити и настојао је да добије у времену, како би што боље учврстио своје војничке и привредне базе на ослобођеној територији. Очекивао је да ће се устанак проширити на Црну Гору и Херцеговину, па му је ово развлачење преговора добро дошло.

Да би се то постигло, Карађорђе је одмах послије Остружничке скупштине, упутио Дамјана Миленковића у Црну Гору, као свог нарочитог изасланика са писмом за владику Петра I. На другој страни ангажовао је другог изасланика с писмом за Херцеговце, које позива на заједничку акцију за ослобођење. Док су преговори са Бећир пашом једнако трајали он у августу 1804 овако поручује Херцеговцима:

Ево ви сад (време) и случај да се и ви ослободите и снами сједините. . . Сложите се сви заједно и ето ви човек, који ће ве научити, а има и други човек такав и у Босни, која је сва готова подигнута да се сједини с нами, само чека на вас. Зато, љубезна браћо не упуштите из ваших руку срећно време. . . ударите ви од те стране а ми ћемо од ове с неустрашивим ду-

---

[20] Ђорђевић, 75 с

[21] Сведочанства, Ненадовић, 101

хом и с помоћу божјом пређе месец дана састаће нам се војске у Сарајеву. . .[22]

Оних дана допирале су до Карађорђа извјесне вијести из околних крајева, које су могле да га подржавају у његовом ратничком расположењу и да утичу на његово непопустљиво држање с Портиним изаслаником.

На све стране ширени су гласови (који су допрли и до саме Порте): да су брђани подигли устанак, да су Црногорци опколили Подгорицу и да су је већ заузели, да су устали на оружје Арбанаси, католици и придружили се Црногорцима, да су већ Херцеговци устали на оружје а да су оружани покрети у Босни у току, гдје се у народу осјећа велико врење. Такви гласови, ма колико да су имали само пропагандни карактер ипак су повољно утицали на устанике у Србији.

Као што се Срби нијесу журили да се преговори што прије заврше, тако се није журио ни Бећир паша. И он је рачунао да вријеме ради за њега. У непосредном додиру са српским кнезовима и кметовима он је уочио како има извјестан број ових који су готови на споразум. То су били већ поменути колебљивци и шићарџије којима је сад изгледало да је, послије погибије дахија, наступио повољан тренутак за прекид даље борбе и мирење са Турцима.

Бећир паша је све више стицао увјерење да ће путем мањих самоуправних повластица успјети да умири рају. Подршку за такво увјерење давали су му поједини кнезови и кметови који би кришом долазили код њега и саопштавали му наводно расположење код српских устаничких маса. На основу оваквих примљених извјештаја и своје властите оцјене ситуације код устаника, Бећир паша је давао своје сугестије и предлоге Порти. Он је рачунао да ће један султанов ферман о повластицама, задовољити Србе, а уколико их не би задовољио, он би сигурно разбио јединство устаничког покрета.

Лукави паша рачунао је да ће, ако не умири рају, а оно бар отупиће оштрицу даље борбе и завадити

---

[22] Ђорђевић, 91

српске старјешине и устанике међу собом. Бећир паша је сваки састанак са појединим кнезовима и кметовима користио за циљеве своје политике. Он је на крају успио да закључи и неки уговор са извјесним кнезовима о миру.

У Београд је 27 септембра отишло 15 кнезова и закључили су уговор са Бећир-пашом о будућем миру, по коме је требало да остане Гушанац Алија са 500—600 крџалија у Београду, у служби новог везира Сулејман-паше. Остали услови односили су се на самоуправне повластице Срба.[23]

Кад је овакав споразум био поднесен на потврду Карађорђу, он га је одбацио. Исто се догодило, кад је послије овог одбаченог споразума кнез Грбовић са других 18 кнезова и кметова покушао да постигне неки споразум са Бећир пашом.

Портин изасланик, као што се види, прецјењивао је улогу и утицај колебљиваца и споразумашких кнезова, потцјењујући борбено расположење српских устаничких маса и њиховог вођства на челу с Карађорђем. Он није успио: ни да поврати мир и ред у Београдском Пашалуку, нити да разбије јединство устаника. И тако је његова мисија на крају пропала.

Бећир паша се повратио у Босну већ у октобру, остављајући новом београдском везиру Сулејман паши (који је на тај положај био дошао у августу) даље вођење преговора са устаницима. Али, овај везир ће имати још мање успјеха, и од мира опет неће ништа бити. Усто је нови везир, приликом преговора, показивао мање политичке вјештине и такта него Бећир паша, што је још више заоштравало односе између њега и Срба.

Преговори ће се продужити и током идуће 1805 године, али и још са мањом надом за постигнуће споразума.

Све је ово могло значити да је рат између устаника и Порте неизбјежан. По оцјени турских политичких и војничких кругова раја је све више давала доказа о својој непопустљивости, „занешењаштву и

[23] Исто, 78

дрскости и да ту рају треба научити памети". Што је Порта до сад одуговлачила, преговарала и тактизирала, изговарајући се час непослушношћу Гушанца Алије, који са његовим крџалијама, наводно, неће да напусти Београд, а на другој страни са претјераним захтјевима Срба — то је Порта само жељела добити у времену. А уствари она је већ била ријешила да српски устанак угуши силом.

Осим овог разлога постојао је још један разлог спољнополитичког карактера, због кога је Порта одуговлачила са преговорима, маневрисала и тактизирала. Порта је хтјела убиједити Русију и Аустрију као и друге силе у своје стрпљење и добру вољу за мирно и споразумно рјешење српског питања. Али сад — пошто је исцрпила сва средства и пошто је онако пропала Бећир пашина мисија она више неће да одуговлачи. Порта је већ у априлу 1805 била наредила мобилизацију својих оружаних снага у свим вилајетима граничним са Србијом. Ратне припреме вршене су тајно, да би у згодном моменту могла изненадити устанике и избјећи евентуалну интервенцију Аустрије или Русије.

Српске старјешине будно су пратиле држање Порте, као и њене прикривене припреме за рат. И они не мирују, већ предузимају све што су могли да би се што боље припремили за одбрану. И ако су сад устаници стајали пред ратом са султаном борбени елан устаника није попуштао.

Узалуд је Порта очекивала да ће, према Бећир пашиним извјештајима, међу српским старјешинама, избити сукоб и да ће због тога бити разбијено борбено јединство устаника. Не само што се то није догодило, већ се почетком 1805 и даље — устаничка ватра све више распламсавала. Талас устанка муњевито се ширио и брзо је пријешао границе Београдског Пашалука.

Покрет српских устаника схваћен је не само у Србији, него и од стране онда поробљених маса у свим околним српским и јужнословенским крајевима, као почетак једног општенародног устанка за ослобођење испод турске власти и поновно стварање српске државе.

Побједе српских устаника, извојеване већ у првој години устанка, нарочито су потресле крајеве Санџака, Херцеговине, Косова и Метохије, гдје је наш народ живио у тешком ропству, као и крајеве сусједне Војводине, и одатле су се брзо јавили многи добровољци и сврстали у редове српских устаника. Овакав прилив добровољаца ојачао је устаничке редове и појачао њихов морал.

Припремајући се за одбрану земље и очекујући напад султанових трупа, Карађорђе још мисли на устанак свих поробљених хришћана и на заједничку борбу против Турака. На помоћ Црне Горе нарочито рачуна и поново апелује на црногорског владику: „У данашњој зори ако сви марљиво пред сунцем не порадимо никада се Сунце за Србина више родити неће, па и онима којима је досад сијало може занавек заћи." (Сигурно овдје мисли на Црногорце — Ј. Ђ.)[24]

Да ли је Карађорђе знао у каквом се положају нашао оних дана владика Петар I — не зна се. Но, и да је нешто могао знати, сигурно није могао ни слутити да је цар Александар већ био предузео против владике Петра мјере да би онемогућио његове ослободилачке планове и замисли.

2. ОДНОСИ РУСИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕД И У ТОКУ СРПСКОГ УСТАНКА

Замисао црногорског владике Петра I о устанку балканских народа и његове везе с Француском. — Акција руског цара Александра против владике Петра. — Цареви изасланици онемогућују устанак у Херцеговини и другим брђанским крајевима.

I

Баш оних дана кад су у Србији биле учињене последње припреме за отпочињање устанка, руски двор и руски св. синод предузимају низ акција противу црногорског владике Петра I. Да ли су те акције ру-

[24] Записи V, Цетиње 1936, 103 (цит. Записи V, 103)

ских владајућих и црквених кругова случајно биле предузете баш тих дана, када је у Србији требало да букне народни устанак, или су пак биле предузете плански, да би спријечиле владику и Црногорце да учествују у устанку? Ситуација ће нам бити јаснија ако погледамо неке историске чињенице из тога периода.

Црногорски владика Петар I потукао је са Црногорцима и Брђанима, крајем XVIII вијека, скадарског везира Махмуд-пашу, (први пут на Мартинићима а други пут на Крусима 1796, гдје је и сам везир Махмуд-паша Бушатлија изгубио главу). Ове побједе уздигле су углед Црногораца и владике Петра у очима поробљених хришћанских народа на Балкану, а нарочито у околним српским крајевима. Послије ових побједа владика је добио и нарочито признање од стране Русије. Оружје погинулог скадарског везира Махмуд-паше владика је послије побједе на Крусима, упутио на дар руском цару, а овај је као уздарје упутио владици орден Александра Невског и неколико војничких руских одликовања да их подијели најхрабријим Црногорцима.

Охрабрен овако постигнутим успјесима и наклоношћу Русије, владика Петар заноси се сада планом ширих размјера. За његово остварење он не рачуна само на помоћ и подршку Русије, већ и других хришћанских сила. Он се као велики родољуб читавог свог живота заносио старом српском славом и плановима за обнову српске државе.

Не улазећи у дубље процењивање сопствених могућности и изукрштаних интереса великих европских сила на Балкану владика Петар се руководио, у погледу свога плана, више својим родољубивим мислима него реалним просуђивањем чињеница, од којих је у највећој мјери имао да зависи и успјех једног оваквог, крупног подухвата.

Сукоби интереса великих сила на Балкану отежавали су ослободилачке покрете балканских народа и спречавали да они добију шире размере.

Наполеон је ради својих циљева покушао да изазове врења на Балкану, али је то с друге стране навело Русију да мења своју политику према Турској. У исто време је и Порта, угрожена француским намерама, почела да испитује могућности савеза са Енглеском и Русијом. Савез са Русијом потписан је последњих дана 1798, са циљем да се очува целокупност руских и турских поседа. То је наравно, моментано налагало Русији да спречава и немире које би изазвали устанци. . .[25]

Вјероватно да владика Петар тих дана није могао бити упознат са оваквим обавезама Русије према Турској. Он је тешко могао схватити да би једна хришћанска велесила, православна царевина, његова заштитница и покровитељица Русија, могла да жртвује судбину поробљених хришћанских народа Балкана неким својим себичним интересима! Но, било да је знао или не за овакве савезне обавезе Русије према Турској, владика Петар ипак не одустаје од свога плана. Њему и његовој ослободилачкој замисли погодује Наполеонов став према Турској и француска пропаганда за изазивање немира на Балкану. ,,Француска пропаганда настојала је да придобије Црногорце за покрет противу Турака и несумњиво је владици Петру I дала нове потстицаје да припреми план за борбу. Према једној аустриској достави, он је заједно са босанским и херцеговачким владиком радио на томе да обнови стару „Рашку". . .[26]

Увјерен да Наполеонова армија ,,може учинити крај турском господству на Балкану" владика је готов да заједно са француским јединицама учествује у борби против Турака, и тако помогне ослобођење своје подјармљене браће. Занесен тим планом он ступа у живу преписку са босанским и херцеговачким владиком. Пише нарочито писмо и дечанском игуману Хаџи-Данилу, 10 јануара 1804, у коме каже: ,,Имамо намеру ми Црногорци и Срби с београдске стране скочити на оружје противу наших непријатеља Турака, ако можемо и вас да избавимо. . . и надамо се да ће и славна

[25] Ђорђевић, 46

[26] Исто, 51

Русија помоћи свима хришћанима да се ослободе турског ига“.[27]

Колику је наду полагао владика Петар на војну сарадњу са Французима, свједоче његова преписка и односи с Французима у току 1803 год.

Кад је дошао владика у везу с француским вишим официром Феликсом де Лапрад не знамо, али знамо да му је 1803 послао у Ла Хе (La Haye — Холандија) свога синовца (Николу?) с писмима, којима га је позивао да дође у Црну Гору и да предузме команду над црногорском војском противу Аустрије. У исто вријеме овластио је владика де Лапрада да у име његово стави Наполеону на располагање све његове силе. Де Лапрад је одмах пошао с Николом у Париз и све саопштио министру спољних послова кнезу де Беневану, који је обећао да ће о томе извијестити Наполеона. Ријешење није донесено по овој ствари за дуже времена, а у то су стигла нова писма од владике у којима је увјеравао о нестрпљењу да нападне Турке и Аустријанце већ према жељи Наполеоновој. Садржај тих писама саопштио је де Лапрад кнезу де Беневану, који му је наредио да по Николи пошаље писмо владици да обустави извршење ових намјера за годину дана, до кога ће рока влада француска донијети одлуку о његовим предлозима.[28]

Као што се види владика је био за пуну војну сарадњу с Французима, не само против Турске, него и против Аустрије, са којом је Француска већ била у рату. Владика је био готов да се са својим Црногорцима ангажује у борби као пуни савезник Француске.

Иако припрема овакав савез с Француском, од које, како изгледа, очекује највећу помоћ за остварење свог плана, владика Петар I не сумња да му и Русија неће пружити помоћ и подршку. Да би испитао расположење руских званичних кругова и заинтересовао их за помоћ и подршку владика је упутио 1803 године пивског архимандрита Арсенија Гаговића у Русију, који је по доласку изјавио руским владајућим круговима: „како народ у Херцеговини, а исто тако и сви хришћани, који пате под игом турским, мисле да је најпосле дошао тренутак њихова ослобођења; да

---

[27] Миленко Вукићевић, Карађорђе I, Београд 1907, 235 с (цит. Вукићевић, Карађорђе I, 235 с)

[28] Душан Вуксан, Петар I Петровић-Његош и његово доба, Цетиње 1951, 94 с (цит. Вуксан, 94 с)

Отоманска Порта у данашем свом растријеном стању нема више снаге да задржи њихову општу тежњу и да ће бити принуђена пристати на њихову жељу да се они од ње отцепе; да је мисао о ослобођењу раширена по целој оној области и да народ јако узбуђује“. . .[29]

Поред ове изјаве архимандрита Гаговића руски двор већ је имао извјештаје, од својих дипломатских претставника, о везама владике Петра с Французима и о његовим припремама за рат на Балкану.

Руски посланик на сардинском двору Ј. Лизакејевић брзо је ушао у траг преписци између владике Петра и Француза, па је својим писмом од 13 августа 1803 извијестио цара Александра „да му је сам краљ саопштио да је у Фријулу ухваћен неки Арбанас, који је носио писмо владике Петра француском ђенералу Мортијеу и другим француским људима. Изгледа да Мортије финансира владику“.[30]

25 децембра 1803 извјештава гроф Разумовски, руски посланик из Беча, свога министра спољних послова књаза Чарториског:

Владика од неког времена ради да узнемири и побуни своје сусједе. Он је наоружао 300 људи, али тај број стално расте, тако да их данас има близу 2000 добро наоружаних и добро извјежбаних. Бојати се неприлика, које из овога могу настати, јер нико неће вјеровати, да владика ради ово сам, без какве велике потпоре и ослонца. . Скинуо је свештеничко одијело и обукао генералску униформу(!) и сам вјежба војнике с необичном марљивошћу и предузимљивошћу, а за чудо народ га не само много поштује, већ гледа и као јунака. Не изгледа вјероватно, да ће војску повећати на 12.000 људи. Бечки двор на све то гледа као на опасност и зло. Средства за све ово долазе владици из далека. .[31]

II

Руси су, види се, били прикупили довољно материјала да би противу владике Петра могли предузети оних дана једну необичну акцију.

---

[29] Вукићевић, Карађорђе I, 237

[30] Вуксан, 95

[31] Исто, 94

Док је владика очекивао свог депутата Гаговића с вијестима из Русије, у Петрограду је био тих дана направљен план за потпуну ликвидацију црногорског владике Петра I. За извршиоца овог плана цар Александар је одредио грофа Марка Ивелића (генерала у руској војсци, иначе Србина родом из Рисна). Цар је лично израдио и дао Ивелићу опширна упутства за рад противу владике, као и 1.000 дуката за путни трошак. Из тих упутстава ми преносимо овдје ове редове:

Ослабљена Турска служи Русији залогом, да од ње не може имати опасности и то чини, да ће Турска у будућности бити још бољи сусјед, ради чега је цар одлучио, *да очува њену егзистенцију у Европи*. Француска влада намјерава да сруши Турску или у најгорем случају да јој отме знатан дио територије.... Француска влада, која се већ дуже времена носи овом мишљу, није пропустила ништа, да уготови пут за извршење овога плана, и знајући да би Црногорци могли осујетити њихов план, нашла је неког абата Долћи, родом Дубровчанина... и послала га у Црну Гору, да би наговорио Црногорце да своју судбину повјере Француској. Долћи је успио да задобије повјерење митрополита црногорског, и да га одврати од вјерности према Русији, да га увуче у непријатељство с Аустријом и да га увјери, да треба очекивати срећу од Наполеона.[32]

Цар напомиње даље да би „20.000 храбрих војника црногорских могли задати смртни ударац Турској на Балкану, уз помоћ других оружаних снага које се у потаји спремају. То би повећало и онако огромну моћ Француске". Зато је, каже, изабрао њега (Ивелића) као поверљиву своју особу да га пошаље у Црну Гору, „да открије Црногорцима опасност за њихову слободу ако би Французи међу њих дошли, и да се супротставе искрцавању француске војске на њиховим обалама".

Цар наређује Ивелићу да тајно крене на пут, под изговором да иде како би обишао своје у Рисну. Нарочито му наглашава да не иде преко Беча, како не би свратио на себе пажњу тамошњег француског посланства, „које би се могло домислити разлогу пута и о томе извијестити митрополита".

По доласку у Рисан Ивелић је требало да ступи у потајне везе са црногорским сердарима и војводама

---

[32] Вуксан, 102 с

и када придобије једног по једног, онда да приступи хватању и хапшењу владике. Требало је да пред Црногорцима отпужи владику не само због веза и планова са Французима, него и за присвајање оних 1000 дуката које Русија даје као своју помоћ Црној Гори. Исто тако требало је да оптужи владику и за девет златних медаља које је цар 1799 године послао најхрабријим Црногорцима, а владика их је, наводно, затајио.

„Добивши тако митрополита у шаке даћете му за пратиоца једног Црногорца, у кога се можете поуздати да га преко Аустрије спроведе у Русију". Вјероватно да ће Французи кад дознаду да је њихов сарадник, митрополит, удаљен с власти одустати од свога предузећа.[33]

Пошто владика буде спроведен за Русију, требало је да Ивелић, према царевим упутствима, и даље остане у Црној Гори како би помогао Црногорцима да изаберу новог владику и да их учврсти у вјерност и оданост према Русији.

Аустриске власти су биле добиле на вријеме сва потребна упутства да потпомогну ову Ивелићеву акцију и олакшају спровођење владике Петра преко њихове територије за Русију.

По царевој наредби написао је и руски св. синод оптужницу противу владике Петра, која је имала да поткријепи цареве директиве дате Ивелићу. И са писмом синода Ивелић је имао да упозна Црногорце истовремено кад и са царевим упутствима. Опширна је и оптужница синода као и што су била и царева упутства. У њој се набрајају прво све грамате руских царева упућене Црногорцима још од времена Петра Великог, па затим одежде, иконе, црквене књиге, антимиси и разне црквене посуде, што је досад Русија поклонила Црној Гори. Све је то, каже се у овом писму синода — „злоупотријебио данашњи митрополит Петар I који се одметнуо од православља и пришао шизматицима".[34]

---

[33] Исто, 104 с

[34] Исто, 106

Синод даље оптужује владику: да су цркве у Црној Гори запуштене, да се сам владика ријетко у цркви помаља, да дјеца остају некрштена, попови да више ратују него што „божју службу служе". На крају синод позива владику пред свој суд. „. . .примите ову заповијед — која Вам се шаље у овом писму од сабора, који Вас зове амо, што ће бити веома угодно благочеством великом нашем господару Императору. У случају Вашег непослуха. . . свети синод примиће Ваш непослух директним доказом Ваше намјере против вјере и закона и против Ваше отаџбине. . . и биће присиљен да Вас одлучи од цркве и да позове православни црногорски и брдски народ, да изабере себи другога достојнијега пастира и да га пошаље у Петроград да га завладичимо".[35]

Ивелић је у децембру 1803 кренуо на пут, и крајем јануара 1804 приспио у Рисан, одакле одмах развија акцију. Призива поједине црногорске главаре и упознаје их са царским и синодалним оптужбама противу владике. Но у овом свом послу Ивелић има мало среће. Мали број црногорских главара одазвао се његовом позиву, а од њих ниједан није био готов да се стави на располагање Ивелићу ради извршења његовог подухвата.

У Црној Гори се брзо прочуло за Ивелићев долазак у Рисан и за циљ његове мисије. Владика Петар и црногорски главари позивају Ивелића да дође у Црну Гору, да онамо, пред Црногорцима, прочита цареву грамату и писмо св. синода. Но Ивелић се не усуђује да прекорачи црногорску границу. Мјесто тога он ће мјесецима да продужи своју кампању из Рисна против владике, и да повремено прави састанке са појединим Црногорцима час у Рисну, час у Котору, али жељени циљ неће постићи. Напротив, овакви састанци сасвим су открили и владици и Црногорцима Ивелићеве планове и намјере, што је још чвршће и јаче груписало Црногорце око владике. Мјесто да га свргну и предају Ивелићу, Црногорци сложно и одлучно бране свога владику. Ова одлучност дошла је до пуног изра-

---

[35] Исто

жаја у писму црногорских главара, које је са скупштине на Цетињу било упућено цару и св. синоду. Из тог писма ми преносимо овдје ове карактеристичне редове:

Ми смо се чудили ненадноме доласку ђенерала грофа Ивелића у ћесарски град Котор, гдје се задржао међу нашим највећим непријатељем. Он, и не јављајући ништа о свом доласку, почне заповиједати из Котора, да би к њему у туђи град долазили и његове заповиједи примили и испуњавали, што је за нас, као слободан народ, несвојствено. Он, против сваке политике, поче с великом грожњом нама пријетити, ако ми његове заповједи не испунимо, да ће с војском трију царства нас коначно разјурити... Кад је дошао у Котор, тај час се почео поносити и хвалити, да ће по инструкцијама, које има, и по заповиједи Светога синода, доћи у Црну Гору, да стави у затвор нашега архипастира и да га поведе у Сибир на вјечно заточење. Такви срамотни Ивелићеви поступци учинили су, да смо се од њега сасвим узмакли. Наш архипастир није заслужио, да би у његовој кући и сопственој независности могао ико с њиме тако тирански поступати, јер док смо ми живи никаква сила човјечија није у стању њему подобну неприлику учинити. Наш митрополит никада није био под заповиједи рускога Синода, него само под покровитељством Вашег Императорског Величанства, а и то под моралним, и тако досад нијесмо били ни од кога брањени; мјесто силне одбране почињемо трпјети силно гоњење. Свети Синод нема никаквог права над нашим архијерејма, који му нијесу подвласни, изван предјела руских граница, гдје је њихова власт, и по овоме с нашим архипастиром нема никаква посла... — Ради тачног познавања наших прилика благоизволите најмилостивије послати савјесног посланика, и то рођеног, Руса, који ће саму истину видјети и доставити Вашем Императорском Величанству.[36]

Писмо су потписали сви црногорски главари (губернатор, 6 сердара, 12 војвода, 35 кнезова, 3 архимандрита и 5 протопрезвитера).

Овако одлучан одговор збунио је цара. Увјерен да је план за свргавање и хватање владике Петра пропао цар се решава на неку врсту компромиса. Одазивајући се, наводно, жељи и тражењу црногорских главара цар шаље другог свог депутата, у својству руског конзула у Котору, Мазуревског, рођеног Руса, дајући му нова упутства и директиве.

---

[36] Исто, 121 с

Ивелић ће, међутим, и даље остати у Рисну. Он неће бити ни дезавуисан ни повучен, јер поред посла за хватање владике, он је имао, као што ћемо видјети и други задатак, у вези са сузбијањем планираног устанка балканских хришћана.

По доласку у Котор Мазуревски је одмах ступио у преписку са владиком Петром и већ га у августу 1804 видимо на Цетињу гдје је на скупштини црногорских главара прочитао нову грамату цареву упућену Црногорцима. „Владика је с главарима одушевљено саслушао грамату и заједно с народом изјавио, да се неће држати ни једне друге силе осим Русије. . .[37]

Тако је главни дио посла своје мисије Мазуревски свршио на задовољство свога цара. Црна Гора је била отргнута испод утицаја Француске. Престала је опасност да ће Французи помоћу Црногораца ојачати свој утицај на Балкану.

Но и поред свршеног посла Мазуревски опет не стаје ту. За неуспјех Ивелићеве мисије и пропаст царевог плана упереног противу владике Петра, неко је ипак морао да понесе одговорност, и ништа мање, него и главом да плати, како би се, на тај начин, царев престиж одржао и ојачао што више међу Црногорцима. А та жртва биће, већ споменути Франо Долћи де Вицковић, старином Херцеговац, рођен у Дубровнику гдје је свршио католичку богословију и постао свештеник. Неко вријеме живио је у Бечу, а из Беча пријешао у Петроград, гдје је добио викарну службу.

Владика Петар упознао се с Долћијем у Петрограду, и кад је 8 новембра 1785 био протјеран из Русије, с њим је био протјеран и Долћи, којега је отада владика узео за свога секретара.

Пошто је на цетињској скупштини постигао онако једнодушну изјаву оданости и вјерности Русији од стране владике и црногорских главара, Мазуревски, сад већ у сарадњи са Ивелићем (који је и даље остао у Рисну) предузима енергичне кораке код владике Петра, да би овај удаљио из своје службе Долћија, кога Мазуревски оптужује као „врло опасна човјека и ту-

[37] Исто, 132

ђинског шпијуна". Владика је покушао да брани свога секретара и тражио је конкретне доказе за оптужбу. Мазуревски, међутим, не пружа никакве доказе, већ врши све јачи притисак на владику, опомињући га на скорашњу изјаву вјерности и оданости Русији. Преписка по овоме питању између владике и Мазуревскога није трајала дуго. Владика је попустио, и Долћи је био ухапшен у манастиру Стањевићима, другој владичиној резиденцији. Сам Мазуревски изршио је преметачину над Долћијем. Никакав компромитујући материјал није пронађен приликом претреса.

Да би ликвидацији Долћија дао и неку судску форму и одговорност за његово смакнуће пребацио на Црногорце, Мазуревски је успио да формира и неки нарочити суд од главара црногорских који ће судити Долћију. Оптужницу је написао сам Мазуревски. На суду је вођен записник. Никаквих конкретних доказа није било поднешено суду против овог „велеиздајника", осим изјаве Мазуревскога, да је код Долћија нашао „фалши пашапорт" и изјаве да је водио „зловредну преписку с Наполеоном, ђенералом Мира, принцом Карлом и с многим страним државама. Цар је дознао за наопаки рад „Долћија па је послао Ивелића да томе злу стане на пут".[38]

Ивелићевој пропалој мисији требало је на овај начин прибавити макар и дјелимичну сатисфакцију. Кад није могла да падне владичина глава, нека падне глава његовог секретара. Долћи је нађен 27 априла мртав у својој тамници у Стањевићима — отрован, задављен или умро, исцрпен полугодишњим тамновањем у влажним подрумима Стањевићког манастира.

Кад је овако био свршен и тај чин ове афере цар Александар сада пружа нове знаке свога благовољења владици Петру.

26 марта 1805 стигао је у Котор још један царев изасланик, државни савјетник Стефан Андрејевић-Санковски, који је донио владици 3.000 дуката, као заосталу руску помоћ Црној Гори од 1802, а уз то и

---

[38] Исто, 137

цареву грамату, коју ће Санковски прочитати пред народном скупштином на Цетињу 12 маја. Царева грамата гласи:

Желећи у сваком случају дати вам (народу црногорском и брдском) доказа свакидашње наше наклоности, ми смо радо удовољили жељи вашој, што се тиче митрополита, повративши томе архипастиру нашу императорску милост. Ми смо, уосталом, увјерени, да у владању како његовом, тако и свих нама љубазних чланова црногорскога правитељства не само што нећемо наћи повода сумњи или незадовољству, него, напротив, да ћемо спознати у њима свагда достојне потомке оних синова црногорских, који су први дали нашим претцима примјере непоколебљиве привржености и преданости њихове к руској империји.[39]

Ова грамата претстављала би неку врсту епилога читаве руско-црногорске афере, покренуте од стране цара Александра. Послије онако оштрог одговора црногорских главара, цар је нашао за најзгодније, за његову будућу политику у Црној Гори, да овој афери дâ овакав крај.

Иако је, на крају, цар успио да Црну Гору и владику, на свој начин, отргне испод француског утицаја и подвргне своме утицају и покровитељству, ипак је ова афера пољуљала његов углед међу Црногорцима, што се нарочито осјетило приликом суђења Долћију. Од 18 наименованих главара, који су требали да сачињавају суд за извиђање кривице и изрицање пресуде владичином секретару, само 7 њих се јавило и узело учешћа у овом суђењу, које је обављено у Стањевићима, а не на Цетињу. Остали су апстинирали, док се сам владика Петар за све вријеме трајања судског процеса налазио „у врло мучном расположењу“ у околини Скадарског језера.[40]

III

Послије свршеног посла са владиком и Црногорцима, и након ликвидације владичиног секретара, мо-

[39] Исто, 141
[40] Исто, 139

гао се очекивати повратак царевих изасланика из Црне Горе и Боке. Али они не долазе, јер поред црногорског питања они имају и други дио својих послова у овим крајевима.

У Србији је устанак већ био у јеку. Прве побједе српских устаника снажно су се одразиле у сусједним брђанским крајевима, а нарочито у Дробњацима, Пиви, Морачи, Васојевићима и Санџаку. Мисао о ослобођењу усталасала је ове крајеве и они су били готови да сваког часа устану на Турке. Тамо се већ формирају устаничке чете, које одлазе у Србију или четују по Санџаку против Турака.

Дробњаци, Морачани, Васојевићи и Пивљани, управљају своје погледе к Цетињу и владици Петру. Они и не слуте у каквом се положају налазио тада цетињски владика, од кога су тражили помоћ и упутство за борбу.

Средином 1804 године дробњачки војвода Стојан Караџић и морачки архимандрит Аксентије Шундић пишу владици Петру „у име Никшића, Морачана, Пивљана и Дробњака" и очајнички га преклињу да устане на Турке, а на крају свога писма овако кажу:

> Зар не видите што урадише Шијаци? Узеше сав београдски пашалук и ево ударише на босански пашалук и узеше нахију зворничку и Зворник опколили и доходио је босански везир Турцима у помоћ и отишао је грдан и срамотан. Ја сада, ја никада.[41]

Слични позиви упућивани су владици током читаве године.

Док овако брђански главари позивају владику Петра, дотле руски генерал гроф Марко Ивелић сједи у „ћесарском граду Рисну" и одатле пише писма истакнутим брђанским главарима и нескривено ради на разбијању устаничког покрета. Једно такво писмо упутио је 29 августа 1804, у име цара и Русије, архимандриту Гаговићу у Пиву, у коме између осталог каже: „нека народ буде миран и нека слуша Турке, да не прође зло".

[41] Ђорђевић, 92

У другом писму, руски савјетник Санковски, упућеном истом Гаговићу и главарима Пиве и Дробњака, понавља исту мисао и предочава тешке посљедице за оне који непослушају његове савјете и директиве. А кад га је архимандрит Гаговић, одговарајући на ово писмо извијестио „да Дробњак највише покрећу против Турака поп Милутин Церовић и Мијо Годијељ", Ивелић одговара Гаговићу, писмом од 4 августа 1805, и препоручје му „да Пивљани и друга раја слушају Турке и да не гледају на Дробњаке, који, вели, лудо себе веду у ово вријеме".

„Ивелић је упозорио херцеговачке главаре да га је цар послао да успостави мир, најприје међу Црногорцима, који су га послушали и „мутнике" осудили на заточење. „Тога ради и вас опет совјетујем — наставља Ивелић — да будете вашим заповедникам Туркам покорни и послушни, а од јарамазаваља се чувати".[42]

Други царски изасланик Санковски ради упоредо са Ивелићем, и утиче својим порукама на Херцеговце да буду мирни и Турцима покорни и отјерају између себе „све оне који их назло веду". У исто вријеме Санковски пребројава и уређује црногорску војску, да би је што прије ангажовао у борби против Француза у Боки Которској.

Санковски је извршио попис црногорске војске по коме је тада било 17.000 бораца! То је била свакако претјерана цифра, јер становништво Црне Горе — са брђанским крајевима заједно — онда није износило ни 100.000 душа.

Да би што успјешније стишали устаничко врење у брђанским крајевима руски изасланици ангажоваће сада и владику Петра, да би и он утицао својим порукама, како би се што прије повратио ред и мир у крајевима побуњених брда. Владичино ангажовање у овом правцу требало је не само да појача акцију руских претставника за разбијање устанка у околним крајевима, већ и да покаже пуну солидарност владике с њиховим погледима.

---

[42] Исто

Владика Петар пише појединим главарима и првацима Пиве и Дробњака, саветује их да остану мирни и напомиње да „сад није згода ни вријеме да се корисно изврши оно, што је народ намислио, јер су томе садашње прилике противне, а нарочито што је у миру Русија с Портом и нема ниједне ствари, која би била противна султану, да не буде противна и руском цару“.[43]

Оваквих владичиних писама има више из 1805 у којима препоручује брђанским главарима и народу, да се још за неко вријеме стрпе, „и ако себе добро желе“, да не почињу никакву акцију.

Како се тих дана најјаче врење устаника осјећало у Дробњацима и Пиви, Турци одлуче да силом оружја умире ове крајеве. Већи одред турске војске са Сулејман-пашом Скопљаком крене за извршење овог задатка. Угрожени Дробњаци позову упомоћ Морачане, Ровчане, Бјелопавлиће и Пипере, који се одазову позиву, без знања и одобрења владике Петра. Ћетко Пилетић доведе 300 Пипера, а архимандрит острошки Петроније Дамјановић пошаље им упомоћ Бјелопавлиће, док су Жупљани, Пољани и Пјешивци затворили турску посаду у Никшићу и осигурали Дробњаке с те стране.

29 новембра 1805 брђани дочекају турску војску са Сулејман-пашом у Пиви и потисну је натраг, али у току ноћи, преваром буду изненађени и у Пирном Долу тако потучени да је и сам дробњачки војвода Стојан Караџић те ноћи погинуо, а с њим још и 280 брђанских устаника.

Сулејман паша је овом приликом опљачкао Дробњаке, похватао 26 виђенијих Дробњака и послао их у Травник као таоце, а затим се са својом војском упутио на Србију гдје је приспио у фебруару 1806.

Кад је острошки игуман Петроније Дамјановић извијестио владику Петра о овоме поразу у Пиви, гдје је све пропало „ка Содом и Гомор“, владика дубоко ожалошћен погибијом брђана, пише Петронију да је „узалуд опомињао Дробњаке да трпе и да с миром

[43] Вуксан, 143

стоје, да на себе не би навели веће зло и несрећу", па у писму даље наставља: „Ја мимо цара немогу учинити ништа. . ."[44]

Такве су биле прве посљедице закулисне политике царских изасланика, који су, у данима кад су српски устаници највише очекивали помоћ од Црне Горе и Херцеговине, ту помоћ онемогућили.

3. ПРВЕ ВЕЗЕ УСТАНИКА СА РУСИЈОМ

Руска спољна политика почетком Српског устанка и њен однос према устаницима. — Одлазак прве српске депутације у Русију. — Одлазак српске депутације у Цариград и први бојеви са султановим јединицама. — Оснивање Правитељствујушчег Совјета и његов рад.

I

Почетком 1800 године један од министара цара Павла I, гроф Растопчин, поднио је цару изјвештај по коме је Турска била оглашена за тешког болесника, па је уз тај извјештај био израдио и образложио свој план о подјели Турске царевине између Аустрије, Пруске, Француске и Русије. По томе плану Русија би узела од тадашњих турских земаља Молдавију, Бугарску и Румелију; а Аустрија Босну, Србију и Влашку. И остале силе добиле би своје дјелове, али нас ти дјелови овдје не интересују. Оно што нас интересује то је судбина наших народа, јер је по овоме плану требало да падну из једног ропства у друго. Цар Павле је одобрио овај план и већ почетком 1801 године ужурбано се радило на припремама за његово извршење. Али како је у марту 1801 једна дворска завјера лишила живота цара Павла, пропао је и план.

Нови руски цар Александар I напустиће план свог претходника. Он је ступио на руски престо као младић од 24 године. Идеалист, сањалица, желио је да

---

[44] Исто, 146

изиграва дипломату гипког, прилагодљивог духа. Чим је ступио на пријесто помишља на стварање антифранцуске коалиције, којој би он стао на чело.

— Мир у Европи и благостање у свијету немогуће је осигурати ако Наполеон као освајач не буде скршен, говорио је Александар.

Преговори о миру између Енглеске и Француске, вођени у Амијену, а закључени октобра 1801, задали су ударац Александровом плану. Али кад је у мају 1804 дошао поново на власт у Енглеској чувени државник Пит, познати протагониста стварања коалиције великих европских држава против Наполеона, Александар сад јаче испољава своју сујету „да се стави на чело ослобођења Европе од тираније", и 1804 одлучује да ступи у коалицију против Наполеона, на којој је са необичном енергијом радио Пит.

Увјерен да ће коалиција побиједити Наполеона Александар тражи повод за прекид односа са Француском. И није дуго чекао. Кад је половином 1804 био стријељан, по Наполеоновој заповијести, један од чланова француске краљевске куће Бурбона, Александар је поводом тога упутио оштру ноту Наполеону, нашто је Наполеон реагирао изјавом: да је Александар не само знао о завјери против цара Павла, него да је у њој и судјеловао. То је било доста да дође до прекида односа између два цара.

Пит је био привукао и Аустрију у коалицију. Тројној коалицији требало је привући и Пруску, али је с њом ишло теже. Пруски краљ Фридрих Виљем III с правом је страховао да ће Пруска бити прва жртва Наполеонове најезде. И то његово страховање ускоро се обистинило. Рат између Наполеона и коалиције отпочео је несрећно по коалицију. Пруска је, након бојева код Јене и Ауерштета 1806, била поражена.

Кроз призму стварања антифранцуске коалиције треба посматрати и ондашњи руско-турски савез, као и жељу цара Александра, да би се очувала цјелокупност турске царевине. Ради сузбијања освајачких Наполеонових планова требало је жртвовати све, па, разумије се, и ослободилачке замисли и планове владике

Петра и Карађорђа. Ту треба тражити кључ за објашњење ситуације у којој се нашао црногорски владика у почетку Српског устанка, а такође и оне акције царевих изасланика за сузбијање ослободилачког покрета у брђанским крајевима.

Карађорђе је рачунао, као и владика Петар, на помоћ православне и моћне словенске Русије, на коју су наши поробљени народи вјековима полагали толике наде за избављање испод туђинског јарма. И зато ће Карађорђе бити један од главних иницијатора међу српским старјешинама за одашиљање једне депутације устаника у Русију.

Међутим, став Русије према судбини Јужних Словена увијек је био диктиран њеним интересима на Балкану и на другим секторима њене спољне политике — што Карађорђе, као ни владика Петар, није знао.

И прије него ће стићи српски депутати у Петроград руски цар и влада били су обавијештени о развоју ситуације у Србији и напредовању српских устаника. Такве извјештаје слали су влашки и молдавски кнезови, као и руски конзули. Нијесу изостали ни извјештаји од стране аустријске владе, у којима је обавјештаван руски двор о устанку српских сељачких маса и о борбама које воде против турских господара.

Српски устанак претстављао је већ озбиљну стварност и за Русију и за друге спољнополитичке факторе, те она није могла да сада заузме онакав став и предузме сличне мјере према Карађорђу и српским старјешинама, какве је била предузела већ према владици Петру и Црногорцима. Русија је овдје морала примијенити другу тактику. Није смјела отуђити устанике, нити сасвим одбацити њихове молбе за помоћ, јер се плашила да би устаници у том случају могли потражити помоћ какве друге силе, рецимо Аустрије, а можда и Француске, чијом се продирању на Балкану требало енергично супротставити. Међутим ослободилачке идеје Карађорђеве и устаничког вођства биле су стране руским званичним круговима. Такав став Русије јасно је одредио руски министар спољних послова књаз Чарториски, дајући овакву оцјену о по-

литичким циљевима Српског устанка: „Такође треба им напоменути колико су радили неполитички подижући устаничку заставу против Порте и рећи им да то поправе и да се изјасне како желе свагда остати покорни своме суверену.“[45]

II

У јулу 1804, кад се видјело да од преговора са Бећир-пашом неће бити ништа, српско устаничко вођство донијело је одлуку да упути своју депутацију у Русију. За депутате одређени су: прота Матеја Ненадовић (који ће бити вођа депутације), Јован Протић и капетан Чардаклија (родом војвођанин који се као добровољац био истакао у редовима устаника). Депутација је кренула на пут 13 септембра 1804.

Не желећи да изгуби наклоност сусједне Аустрије, од чијег држања је умногоме зависила ствар устанка, српско устаничко вођство одлучи да истовремено пошаље једну депутацију и у Беч. За депутата код аустријске владе одреди Милоша Урошевића, земунског трговца, који је имао да поради у Бечу на добијању колико материјалне толико и политичке помоћи. Али кад су у Бечу дознали за одлазак српске депутације у Русију, то је за њих било довољно, не само да се не одазову жељама и молбама устаника, већ да од сада пооштре курс према њима. Забрањено је било даље снабдијевање устаника из Земуна и других Србији сусједних крајева. Уз то ће Аустрија почетком 1805 потстицати Порту да би предузела оштрије мјере за угушивање устанка у Србији.

Кад су српски депутати с протом Ненадовићем на челу, на путу за Петроград, приспјели у Харков, упознали су се, преко жене капетана Чардаклије, која је ту живјела, са Србином Тодором Филиповићем (доцније познат под именом Божа Грујовић), онда професором харковског универзитета, иначе родом из Војводине. Послије краћег разговора с њим и обја-

[45] Ђорђевић, 81

шњења о приликама у Русији, депутати одлуче да замоле Филиповића да и он крене с њима на пут, да им „буде тумач и секретар у овој значајној мисији". Као добар родољуб Филиповић прихвати понуду и крене са депутатима за Петроград.

Путујући кроз Русију депутати су били „дирнути живо пространством руске земље, којом су пропутовали, величином и љепотом вароши и њихових грађевина, а нарочито цркава. Српски депутати су добили грандиозан утисак о снази Русије и гајили су најљепше наде у резултат своје мисије."[46]

Депутати су стигли у Петроград 7 новембра. Четвртог дана по доласку примио их је министар спољних послова Чарториски, коме су они предали „прошенија сербског народа". У овој молби упућеној цару, нарочито се истиче значај помоћи коју Срби очекују од Русије за остварење својих ослободилачких циљева. „Само оскудица у новцу и оружју узрок су што Срби до сад нису своју војну радњу развили онако како су желели", каже се у овој молби, са којом се тражи од Руса оружје, „за велики број Срба готових и решених на општи устанак".

> Кад би се све то добило, дало би Србима могућности да предузму своје ослобођење с надом да за врло кратко време постигну најжељенији успех. Ова велика и неоцењена помоћ... толико би охрабрила цео српски народ да је лако предвидети како би се цела област, у којој Срби живе, у једном тренутку сјединила и збацила срамни, нечовечни и тирански јарам.[47]

Пошто је Чарториски прочитао примљену молбу и обећао да ће је поднијети цару, изјавио је проти да су они у Русији већ обавијештени о устанку, па се затим почео распитивати о Карађорђу и другим старјешинама, о градовима у Београдском Пашалуку, о јачини турских трупа, као и о бројној снази и опреми српских устаника.

---

[46] Др Гргур Јакшић, Европа и васкрс Србије, Београд 1933, 33 (цит. Јакшић, 33)

[47] Миленко Вукићевић, Карађорђе II, Београд 1912, 193 (цит. Вукићевић, Карађорђе II, 193)

А кад су му депутати, при крају своје посјете, напоменули како се надају да ће се помоћу Русије ослободити даљег робовања Турцима, Чарториски им је рекао: „...но Сербија от Росији очен далеко, а ми с Турками пријатељи“.[48]

Кад је Чарториски поднио молбу српских депутата цару Александру, овај је наредио: да се за српске ствари дâ помоћ од 5.000 дуката, да се депутатима Ненадовићу и Протићу поклони по 300 дуката, с тим да се ова двојица одмах врате кући, док ће Чардаклија и Филиповић да остану и даље у Петрограду ради свршавања неких послова у вези с устанком.

Послије овакве цареве наредбе Ненадовић и Протић напустили су Петроград 27 децембра и кренули, преко Галиције и Мађарске, за Србију гдје су приспјели почетком фебруара 1805 и поднијели извјештај са свога пута Карађорђу и другим војводама.

Саслушавши извјештај депутата, вође устанка одлуче: да се даља борба против Турака продужи, а да се у народу појача пропаганда за пуно повјерење у Русију, њену помоћ и заштиту.

Овом приликом прота Матеја саопштио је Карађорђу и старјешинама жељу и препоруку руске владе, да би требало да устаници упуте једну депутацију султану, са захтијевима за самоуправу Србије, а да ће руски посланик у Цариграду подржати и потпомоћи ову ствар.

Половином марта стигао је у Букурешт из Петрограда и трећи депутат Чардаклија, одакле је упутио устаницима ону новчану помоћ од 5000 дуката, која је била обећана још док се депутација бавила у Петрограду. Уз овај новац Чардаклија је послао и свој извјештај о најљепшим надама за будућност устаничке ствари. Ова помоћ и оваква порука дале су још већи потстрек и јачи замах српским устаницима за борбу.

Ускоро иза овога приспио је и секретар депутације, професор Филиповић (звани Божа Грујовић) и обавијестио устаничко вођство о корацима које је дотада руска влада била предузела за српску ствар.

---

48 Прота Матеја, Мемоари, 1893, 146

Поред овога пренио је и директиве руске владе за даље држање и даљу борбу устаника, као и препоруку да се одмах упути депутација у Цариград, за тражење самоуправних повластица.

Послије ових извјештаја и порука Карађорђе одлучи да сазове скупштину старјешина у Пећанима код Београда. На скупштини је био избројен новац добијен од Русије, а затим новац прикупљен од народа за ратне сврхе. Потом се приступило питању одашиљања депутације у Цариград, која је имала да, по руским упутствима, изложи захтјеве српскога народа. Скупштина се сложила да се депутација упути, али како су Руси били поручили по Филиповићу да се и непријатељства обуставе до повратка депутације, устаничко вођство ову препоруку није прихватило, јер је страховало да се на тај начин стављају на коцку све дотадашње тековине устанка.

Половином априла одржана је у Остружници скупштина старјешина на којој су били формулисани захтјеви за самоуправне повластице, које ће депутација однијети у Цариград. Тих дана јавиће се међу устаницима и неки молдавски и влашки бојари, који су утицали на Србе да се покоре и да положе оружје, јер ће иначе бити уништени од Турака. Карађорђе са старјешинама одбаци ове савјете, изјављујући да се неће покорити Турцима упркос свих пријетњи и препорука.[49]

Српски захтјеви за самоуправу формулисани су прво у такозваној априлској претставци, па затим у мајској, што значи да у врховима вођства није постојало јединствено гледиште на тражење самоуправе.

„У *априлској претставци* устаничке старјешине су тражиле да се умјесто везира у Београду постави мухасил. Харач, порез и друге царске данке, као и спахиске дажбине и малићане, плаћали би султану у „једној уговореној и одређеној суми“, а султан би из своје касе исплаћивао спахије. У погледу управе у Србији предвиђано је „да народ једног великога кнеза изабе-

[49] Ђорђевић, 113

ре“, који би као „началник“ народа имао своје седиште у Београду, и да га Порта потврди бератом. . “

Говорећи још о дужностима „народнога началника“ и мохасила у претставци се даље тражи „да се у 12 нахија постави по један обркнез са бератом, а велико кнез — „да буде на ових 12 кнезова верховни“.

„У случају смрти врховног кнеза“, или ако би он погрешке учинио через које он нужно начелства својег будет лишен, на исти начин и оних 12 обркнезова, то да само народу остављено и слободно будет, себи вредна, верна и добра началника, и кнезове избирати и поставити, који без сваког странпутија по народ сва попеченија и бриге носити имајет“.[50]

Ову претставку су потписале све старјешине, а међу њиховим потписима налази се и Карађорђев потпис. Међутим код ове претставке се није остало већ је одмах била упућена и друга, такозвана *мајска претставка*, према којој би још више требало појачати унутрашњу самоуправу. Мајска преставка била је упућена на нарочито заузимање Карађорђево и имала је да замијени априлску претставку.

Мајска претставка је краћа, сажетија и имала је већи политички значај, јер према њеним захтјевима у Србији не би више могла постојати непосредна турска контрола. Ова претставка има свега три тачке и њен текст у изводу гласи:

1 Да ми од сада имамо своје старешине народом изабране и да им можемо наследнике бирати, који ће под заштитом Вашег Величанства као нашега цара и господара, народом управљати по примеру других потчињених и данак плаћајућих области, које се налазе под заштитом Вашег Величанства.

2 Да све народне старешине с изабраним претседником из њихове средине не само народом управљају, већ да и одређени данак, који припада Вашем Величанству, уредно скупљају и у одређеном року предају тачно и исправно непосредно Вашем Величанству преко једнога свога вилајетског човека који ће стално у Цариграду живети. . .

3 Да сви Турци војни чиновници из ове земље, у којој ми живимо, на свагда изађу, а место њих ми се обавезујемо да најверније бранимо и чувамо ову земљу, границе и градове од свих спољашњих напада и унутрашњих метежа. . Исто

[50] Исто, 114

тако обавезујемо се да ћемо добре и мирне Турке, који међу нама живе, воде трговину и раде занате као своју браћу чувати и од свакога бранити.[51]

По неким свједочанствима изгледа нам да су устанички депутати Алекса Лазаревић, прота београдске нахије и Стеван Живковић, ондашњи главни лиферант устаника из Земуна, однијели априлску претставку, а да је мајска претставка била упућена доцније за њима и стигла их у Цариграду.

Депутати су стигли у Цариград почетком јуна 1805 и отсјели у Патријаршији. Да ли су предали Порти априлску или мајску претставку није нам познато. Но било да су предали једну или другу — или обје, резултат ће бити исти.

Порта је већ била примила доста извјештаја о томе како се „. . .српски устанак проширио ван границе београдског пашалука, да се сва раја из Санџака Халаџа-Хисар (Крушевца) дигли на оружје, да су устаници заузели Параћин и Ражањ, да су опколили Алексинац, да иду на Крушевац и да се спремају да дигну на оружје Србе из Ниша те да се докопају нишкога града“.[52] Усто је Порта била добила много жалби од муслимана о убиствима и пљачки коју је извршила побуњена раја. Све је то увјеравало Порту да ће морати силом оружја угушивати српски устанак.

Иако су устаници поступили по руским савјетима у погледу одашиљања своје депутације у Цариград, ипак су устанички захтјеви, садржани и у априлској и у мајској претставци, имали такав карактер, да се није могло очекивати да ће их Порта у онај мах прихватити.

И садржај примљених српских молби увјерио је Порту, поред извјештаја које је већ имала — да устаници не мисле тако лако положити оружје, већ да су спремни, за тражење својих права, ратовати и са самим султаном. Због таквог увјерења нови велики везир Исмаил паша био је већ позвао сав муслимански свијет на борбу за вођење „вјерског рата“ против побуњене раје, „све док непријатељ Ислама не буде скр-

---

[51] Исто

[52] Јакшић, 45

хан и уништен". — Уз овај позив велики везир је био издао и наредбу, да шест Србији сусједних паша одмах предузму потребне припреме за заједничку акцију против српских устаника.

Ова наредба Исмаил-паше била је послата тајно 6 јуна, што значи да су најоштрије мјере за угушење устанка у Србији биле предузете од стране Порте одмах по доласку српских депутата у Цариград. Порта је чувала у највећој тајности све предузете мјере за угушење устанка, као и наредбу за мобилизацију оружаних снага, највише због својих пријатељских односа са Русијом, коју није жељела да изазива.

Руски посланик у Цариграду граф Италински већ је био добио налог од своје владе да посредује код Порте, да заложи сав свој утицај како би помогао молбу српских депутата. Италински је одмах по доласку депутације у Цариград предузео потребне кораке да би помогао Србима.

Но сва његова заузимања нијесу ипак могла одвратити Порту од њеног намишљеног плана: да силом свога оружја угуши Српски устанак и казни рају, и да тако поврати свој уздрмани престиж. Она је само вјешто заваравала руског посланика лажним обећањима и изговорима, да би тако добила у времену — док су турске трупе вршиле посљедње припреме за навалу на Србију.

Порта на крају поручи српским депутатима, преко кнеза Калимакија, свога главног тумача: да се Срби покоре, да приме Хафис-пашу из Ниша за београдског везира, да положе оружје и да буду мирни ако желе милости султанове. Такав је био одговор Турака на изнесене захтјеве устаника, а то је био уједно и резултат заузимања руског посланика по српском питању код отоманске Порте.[53]

Послије оваквог одговора депутатима је била јасна ситуација. Они нијесу имали шта више да чекају у Цариграду, те зато смјеста крену натраг, у нади да ће им успјети да се врате кући, прије но што турске трупе нападну Србију.

---

[53] Исто, 49

Чим је у Србију приспио глас о резултату ове мисије и повратку депутата кући, Карађорђе са устаничким вођством преузима сам иницијативу, не чекајући да га Турци први нападну. У јулу 1805 устаници разбију Турке код Карановца (данашње Краљево) и заузму га. Послије заузећа Карановца Карађорђе пошаље једно одјељење војске против Ужица и града Сокола, а у исто вријеме издаје заповијест Миленку Стојковићу, команданту Пожаревачке нахије, да се са својом војском ушанчи код Иванковца у близини Ћуприје и да ту чека турску војску од Ниша.

Нови београдски везир Хафис паша на путу за Београд, стигне са својом војском 17 августа пред Иванковац. И ту се смјеста отвори борба између Срба и Турака, која је, са променљивом срећом, трајала читав дан. Турске снаге биле су много надмоћније и Миленко се нашао у тешком положају, али му сјутрадан раном зором стигне од Јагодине у помоћ Карађорђе са 6.000 људи. Удружена српска војска разбије Турке и одбаци их ка Параћину. У овом боју Хафис паша буде у ногу рањен од српског топа, и тако рањен и уплашен окрене бјежати ка Нишу, гдје је ускоро и умро.

Бој на Иванковцу претстављао је прву побједу устаника над султановом војском. Послије ове побједе устаничке вође су рачунале да ће за извјесно вријеме бити мирни од Турака, па зато намисле да сада озбиљну пажњу посвете унутрашњем уређењу земље.

IV

Српским депутатима било је препоручено од стране руске владе, за вријеме њиховог боравка у Петрограду, да би у Србији требало основати један „Синод“ (Сенат или Совјет), те на тај начин поставити основе „Земаљске управе“. Старјешине одлуче да овај руски предлог спроведу у дјело баш сада, након првих побједа над султановом војском.

Извјестан број старјешина желио је да путем Совјета и његовим израстањем у централни орган, ограничи Карађорђеву врховну власт. Међутим, Кара-

ђорђе је опет друкчије рачунао: да помоћу Совјета сузбије рад опозиције и утврди своју врховну власт, да Совјету остави да суди и расправља ситније ствари у народу, а да се овај не може мијешати у војне послове.

Крајем августа састала се скупштина народних старјешина у селу Борку и ту буде основан „Правитељствујушчи Совјет Сербски". За претсједника је постављен прота Матеја Ненадовић, за секретара Божа Грујовић (раније звани Филиповић), а за чланове Совјета: Јован Протић — од Пожаревачке нахије, Аврам Лукић од Пожешке нахије, Младен Миловановић од Крагујевачке нахије, Јанко Ђорђевић од Смедеревске нахије и Милија Здравковић од Ћуприске нахије. Доцније је овај број попуњен, те је свака нахија имала свог претставника у Совјету.

Прота Матеја, као претсједник, и Божа Грујовић, као секретар, рачунали су да Совјет треба да буде највећа власт у земљи и да „свима поглавицама заповеда у свачему". Совјет је и покушао да такву своју власт покаже, као што се то види из једног његовог писма упућеног Петру Добрњцу 15 децембра 1805 године, коме је требало одузети пожаревачку скелу коју је он за свој рачун био присвојио: „. . .и Вам јављамо да је овај Совјет народни закључио да се ниједна скела никоме не прода, него да овај Синод свуда на скеле своје људе метне. Ви сте Војвода, — маните се такови послова, и скела, — веће добро војнике ваше гледајте, и уређујте".[54]

Но, не само што ова наредба Совјета није била извршена и што је Добрњац остао и даље господар скеле, већ су се и претсједник и секретар, као и остали чланови Совјета, брзо увјерили да ни Карађорђе ни остале нахиске старјешине неће да чују ни за какве наредбе Совјета којима би се ограничавала њихова дотадашња власт. Штавише, како тврди Вук, Карађорђе је неком приликом изгрдио „совјетнике на пасје име". Тако се Правитељствујушчи Совјет морао поми-

---

[54] Вук Стефановић-Караџић, Први и Други српски устанак, Београд 1947, 134 (цит. Вук, 134)

рити са улогом више неког репрезентативног него неког стварног органа централне власти, и ограничити свој дјелокруг рада на мање важне послове из области административног судства.

Врховна власт остала је и даље у рукама врховног вожда док су старјешине из опозиције (Миленко Стојковић, Добрњац и Јаков Ненадовић) стално подривали његов ауторитет и на све начине радили да му власт ограниче, ако немогну и да му је сасвим истргну из руку.

„Кара Ђорђија су старјешине у Шумадији године 1804 изабрале за главнога поглавара највише зато да би на њега могли бацити кривицу ако би Турци набрзо земљом обладали".[55] — А пошто се то није догодило, већ је ствар устанка напредовала, сад је — значи — требало отимати се с њим за власт и првјенство!

За сједиште совјета прво је био одређен манастир Вољавча, а затим Боговађа, гдје је Совјет остао све до новембра 1805, када су устаници заузели Смедерево од Турака, након чега се одмах преселио у Смедерево, а одавде ће се Правитељствујушчи Совјет премјестити у Београд када овај буде ослобођен.

Вук, прота Матеја, Баталака и Божа Грујовић као савременици устанка, а и доцнији писци, дају различите оцјене о раду, утицају и значају Совјета. Но сви се, мање-више, слажу у гледању: да је Совјет постао, под утицајем разних спољнополитичких фактора и унутрашњих раздора и неслоге — поприште за обрачун и отимање за власт, између Карађорђа и његових противника.

Божа Грујовић, као секретар, иначе најобразованији члан Совјета, упорно је настојао да што више уздигне, ојача и учврсти власт и углед Совјета, користећи притом не само своје знање и интелектуално преимућство, већ и везе са руским званичним круговима од којих је и потекла била идеја за успоставу Совјета у ослобођеној Србији. Једно његово писмо, упућено почетком јануара 1806 Балкунову, руском конзулу у Јашу, утврђује нас у том мишљењу.

---

[55] Вук, 141

Новоустановљеном Совјету Народном — пише Грујовић — који је у Смедереву, предано је вођење свих народних послова с потпуном влашћу. Зато, ако се буде ма с које стране Србима писало или што шиљало што се нађе за потребно, то све тајно треба овом Совјету Народном упућивати, а не другима.[56]

Какав и колики ће бити доцније утицај и мијешање спољнополитичких фактора, а нарочито руских званичних претставника, у послове организације и рада Совјета, и какве су биле посљедице таквог мијешања у унутрашње послове Србије, видјећемо у другој глави наше расправе.

4. ТУРСКА ОФАНЗИВА ПРОТИВ СРБИЈЕ

Устаници очекују помоћ од Русије и Црне Горе. — Бојеви на Мишару и Делиграду, и слом турске офанзиве. — Нов покушај за преговоре с Портом и тзв. Ичкова мисија. — Срби заузимају Београд.

I

Послије Хафис-пашиног пораза и његове смрти, у Цариграду је завладало огорчење против српских устаника. Плашећи се да пожар устанка не обухвати све хришћанске крајеве на Балкану, султан позове Шеик-Ул-Ислама и нареди му да огласи „свети рат" свих муслимана против српских устаника. Затим издаје, у новембру 1805, наредбу којом поставља Ибрахим-пашу скадарског за главног команданта свих трупа које треба да се окупе из свих крајева царства, да ударе на Србију, те да по цијену највећих жртава умире ову земљу. За овај подухват султан је дао Ибрахим-паши неограничена овлашћења.

О овом султановом плану против Србије била је обавијештена и руска влада преко својих претставника и агената из Молдавије и Босне. Срби се обраћају сада за помоћ цару Александру, који је наредио Чарториском да устаницима упути 10.000 дуката као по-

[56] Ђорђевић, 127 с

моћ, а да се одмах дâ налог руском посланику у Цариграду, како би овај предузео потребне кораке код Порте, и у име царево замолио султана да не предузима тако драконске мјере за кажњавање српских устаника. Али како је, усљед Наполеонове побједе код Аустерлица, руски утицај у Цариграду био знатно опао, то је турска влада на руску интервенцију без много околишања одговорила руском посланику „. . .да је српско питање њена унутрашња ствар и да ће скоро бити решено, пошто су предузете све потребне мере да бунтовници буду савладани".[57] Тако је прошло и ово посредовање петроградског двора код султана и његове владе, са којим је Русија још била у савезу.

Да би се обезбиједила од евентуалне интервенције о српском питању, с неке друге стране, Порта предузима хитне кораке код Француске, коју моли: ако се Срби обрате за помоћ Французима, да их они не узимају у заштиту. Овај корак код Француза учинила је турска влада преко француског посланика у Цариграду, који је овом приликом изјавио да по његовом увјерењу „. . . цар Наполеон, ако га Срби буду молили за посредовање, неће примити бунтовнике."[58]

Тако се турска влада постарала да се и са те стране осигура од мијешања у српско питање, и да добије потпуно слободне руке за нови оружани напад којим је требало потпуно угушити устанак и казнити устанике. То је био смисао султановог „светог рата" и свих његових оружаних и дипломатских мјера и корака по овом питању.

Предосјећајући тешку ситуацију и очекујући огромну турску навалу, вође устанка чине сада све што могу и на све стране врше хитне припреме како би што успјешније дочекали турску најезду. Очекујући тражену руску помоћ, Срби се у овим најтежим часовима ипак највише уздају у своје властите снаге. Не чекајући да их Турци нападну, они и сад први узимају иницијативу. Већ у децембру 1805 предузимају

[57] Јакшић, 59

[58] Исто, 60

офанзиву и првих мјесеци 1806 освајају Пореч на Дунаву, Параћин, Ражањ, Алексинац, Крушевац, половину Новопазарске нахије и Стари Влах. Приликом ове офанзиве устаници су се утврдили на важнијим правцима, како би што успјешније одбили навалу Турака. А да би се и бројно ојачали и оснажили своје редове, вође устанка позову у помоћ све околне Србе и друге хришћане изван Београдског Пашалука. На овај позив јавили су се многи добровољци из разних крајева. Но и сад ће се испријечити једна тешка невоља: оружја и муниције није било довољно, за присјпеле добровољце и борце из нових крајева које су Срби ослобађали.

Налазећи се у тешкој ситуацији, без оружја и муниције, старјешине одлуче да се, 18 марта 1806, обрате главном команданту руске војске на Дњестру, генералу Михелсону, и замоле за помоћ у оружју и муницији. Али мјесто тражене помоћи генерал Михелсон је упутио у Србију једног свог официра с налогом да му отуда донесе извјесне повјерљиве податке.

Ових дана стићи ће и изасланик црногорске владике Петра I с писмом Карађорђу. Владика честита Карађорђу на досадашњим успјесима и тражи извјештај о садашњем положају, а уз то га извјештава како је ангажован у рату против Француза. Ово владичино писмо овеселило је и охрабрило Карађорђа као и све вође устанка. Одмах је одговорио владици и, захваљујући му на упућеним честиткама, извјештава га у каквом се тешком положају сада налази.

Карађорђево писмо упућено је било владици Петру 29 маја 1806 у коме између осталог каже:

Заклињући Вас, светом оном вере, племена и крви свезом, по којему се једна браћа називамо и јесмо — призивљемо с пламеним сердцем и с раширеним рукама Вас! и чрез Вас сву нашу црногорску, далматинску и ерцеговачку, храбру, премилу и предрагу браћу — у онај положилебни сојуз који је между старима и праоцима нашима, док су славнима били, био! сирјеч: у друштво оружја и у междусобни отбранителни и нападателни свез!

У овој свез ступити имате Ви и пред Богом и пред људима и пред целом Европом, свјатајшеје звање, право и должности и по Божијему естественому и по гражданскому и по

политическом закону. Ступајући у овај свез, удовлетворићете Ви првој должности Србина человека и књаза, и привезаћете и себи крепко и најважнијом времену род и племе своје.[59]

Из овог Карађорђевог писма може се закључити да он није био упознат са положајем владике Петра у коме се он тада налазио. Сигурно је да владика није обавијестио Карађорђа о поступку царевих изасланика против њега, као ни о држању ових изасланика према покрету брђанских устаника, јер би такав извјештај могао неповољно деловати на Карађорђа и остале старјешине.

Не изгледа вјероватно да је Карађорђе оних дана помишљао на неки продор ка Црној Гори — како би то испало према неким свједочанствима — ради успоставе сарадње са Црногорцима и Херцеговцима, јер се тада Србија нашла окружена бројним турским трупама концентрисаним на њеним границама.

У овако тешким часовима стигао је руски поручник Илија Новокрешченов, као изасланик генерала Михелсона, руског главнокомандујућег на Дњестру. Појава првог руског официра изазвала је код устаника велико одушевљење, иако је овај руски официр био дошао у некој дипломатској мисији, без тражене помоћи у оружју и муницији. Новокрешченов се није дуго задржао у Србији. Он се ускоро вратио генералу Михелсону, носећи нову молбу Карађорђа и српских старјешина, упућене цару и генералу Михелсону, за помоћ у новцу, оружју, топовима и артиљериским официрима који би поучавали српске тобџије. Ову молбу поткријепио је и сам Новокрешченов, који се на лицу мјеста увјерио у неограничену оданост српског народа Русији и руском цару.

II

Крајем јуна и почетком јула 1806, Турци су већ завршили концентрацију својих трупа на српским границама. Ибрахим-паша је крајем јуна стигао на фронт

---

[59] Лазар Арсенијевић-Баталака, Историја српског устанка I, Београд 1898, 255 (цит. Баталака I, 235 с)

и предузео врховну команду над турским трупама које су оперисале од Ниша и бројале око 30.000 људи. Карађорђе је одржао ратни савјет, на коме је одлучено да се главне снаге употријебе за сузбијање турског напада од Ниша, да се западни фронт нешто ојача, а да се код Београда оставе устаничке снаге у јачини од 4 000 људи. По одржаном савјету Карађорђе крене према Морави, да би сам могао управљати операцијама на нишком фронту. Но како Турци са јаким снагама навале на Србију из Босне, западни српски фронт брзо је дошао у тешку кризу. И зато ће Карађорђе морати да се хитно пребаци на овај фронт.

Док су устаничке јединице успјешно одбијале турске нападе на фронту према Делиграду, на западном фронту пријетио је све јачи продор Турака према Београду. На Дрини је дошло до потпуне дезорганизације одбране.

Кад је Хасан паша продро из Босне у Шабац, „око 20 кметова је отишло, предали су се и носили намирнице Турцима". Ситуација је постајала све тежа. Прота Матеја биљежи да „од Босне долазе гласови да ће велика сила ударити на нас, а шабачка нахија збркала се: једни с нама а једни с Турцима".[60]

Прота даље приповиједа како су Турци користили ову забуну и дезорганизацију устаника на овој страни, па су усљед тога поручили старјешинама: „Пошаљите људе нашем везиру, примите арачке тескере и кабулите цару покорност, па ћемо се ми сви вратити".[61] Послије ове поруке „Јаков и поп Лука навалили су на проту, те он заједно са Чупићем, крајем јуна, оде на преговоре с Турцима".

„Дошавши у турски логор, Ненадовић је тамо затекао више од двеста мачванских кола, која су возила дрва и траву за турску војску."[62] Прота је остао неколико дана као преговарач у турском логору. Турци су га задржавали код себе, да би код деморалисаних устаника створили што већу забуну.

---

[60] Ђорђевић, 147

[61] Исто

[62] Исто, 148

„Један савремени извештај наводи да су за време трајања примирја одабрани кнезови и сеоске старешине свакодневно одлазили код везира, који их је даривао чојаним капутима".[63] Један други извјештај овако приказује стање на овом фронту:

> Турска војска 6-ога јула изашла је на све стране у села, терају марву, пале села и помало робља воде, а од наше јадне војске ни одкуда пушке не пуца. Наши поглавари, Лука и Јаков завукли се ваљевској нахији у буџак, па одањде гледе где се вилајет роби. Турци овде на скели (на аустриској страни) кажу како се већ три дела шабачке нахије Турцима предало, и само је остао још један део, и тај кажу да је дошао на предају. То се Турцима може веровати, зашто овди нема код одвашњих команданата никакве уредбе, а људство се збунило па незна шта да чини. И овај сав крај је изгубио вољу с овим командантима војевати. Ако наскоро (Кара) Ђорђе из оних нахија људе и друге команданте овамо не пошаље пред ове Турке, хоће бити зло од овога народа.[64]

Ни у Ваљевској нахији ситуација, пред бојем на Мишару, није била боља... „устаничка војска и овде се расула па су Турци несметано продужили низ Колубару".[65]

Проти Матеји је успјело да се на крају неуспјелих преговора с Турцима врати у српски логор и позове упомоћ Карађорђа, који одмах одлучи: да се са резервом својих трупа пребаци на западни фронт и тамо дâ одлучну битку, јер је хаотично стање на западном фронту и нагло напредовање босанске турске војске угрожавало и делиградски фронт, као и све тековине устанка.

Карађорђе је преко Колубаре дошао у Ваљевску нахију и предузео оштре мјере да поврати ред у војсци. По његовом налогу наређено је окупљање ваљевске војске с претњом „кога кнеза ближе Хаџибегова шанца не застане и сву његову војску у гомили, тај ће кнез на мукама умрети; а који се војник не нађе у својој војсци, тај ће војник пред његовом кућом на колу (точку) бити".[66] „Ваљевска војска се брзо окупила и

---

63 Исто

64 Исто

65 Исто

66 Исто, 149

успела да потисне Хаџибегову војску, друга устаничка војска зауставила је турску колону која се од Шапца упутила ка Београду".[67]

Повраћајући ред у растројеној војсци у Мачви и подижући морал код колебљиваца, Карађорђе нареди да ту наочиглед војске посијеку неке мачванске кметове који су носили храну Турцима. За војводу Поцерцима постави Милоша Стоићевића, па се онда окрене војсци и рече:

> Видите како ова тројица платише својим главама, који воле Турцима него својој браћи Србима; тако ћете и ви сви који отсад не узаслуша овога мога и вашега војводу Милоша. А ти, војводо поцерски, ако моје заповести не испуњаваш, овим ћеш трагом проћи.[68]

Овом приликом је Карађорђе тешко укорио и проту Матеју, што је без његове дозволе ишао на преговоре с Турцима, а Јакова Ненадовића, који је оних дана био болестан, изгрдио пред читавом војском. Један посматрач овако то приказује: „Јаков је скоро на смерт болестан, али не сме да лежи, јербо му Ђорђе каже: Ниси никада ни ваљао, зелену тикву перви мраз убије, пак сирома, од Ђорђа жив умро, несме оком трепнути".[69]

Овако одлучним мјерама енергични Карађорђе брзо је повратио пољуљани морал код устаничке војске на западном фронту, окупио је и припремио за бој на Мишару. Какав је ред завладао у прикупљеној војсци, послије овако оштрих Карађорђевих мјера истиче прота у својим „Мемоарима": „. . .да је рекао онда: „ајде сви на Саву да прегазите", — ту се не би смео наћи један који не би на Саву нагазио а толи на Мишарско Поље".[70]

Карађорђе је на Мишару као искусан и даровит војсковођа распоредио своју пјешадију и коњицу, „. . .подигао шанац, дочекао турски напад и тако потукао босанску турску војску да је она за даље операције

---

[67] Исто
[68] Сведочанства, Ненадовић, 137
[69] Ђорђевић, 149
[70] Сведочанства, Ненадовић, 137

у овој години била потпуно онеспособљена".[71] У овој бици пало је доста босанских ага и бегова, а међу њима и чувени Кулин капетан.

Мишарска битка високо је уздигла морал српске војске и прославила Карађорђево име и јунаштво српских устаника. Вишњићева пјесма о боју на Мишару спада у ред најбољих народних пјесама.

Послије одржане побједе на западном фронту Карађорђе је одмах пребацио своју резерву на југоисточни фронт и прешао у офанзиву. „Потукао је турску војску испред Делиграда, а заобилазним маневром јачег устаничког одреда угрозио њену отступницу и натерао је на повлачење у нереду".[72]

Послије слома турске офанзиве, чему је допринијела колико храброст устаничких бораца, толико и способност врховног команданта Карађорђа, вјера у сопствене снаге код устаника још више је порасла, а ослободилачка мисао ојачала.

Срби су сад ведрије гледали на своју будућност. Колебљивци су били ућуткани, а оне старјешине које су тежиле да ограниче Карађорђеву власт имале су сад мањи утицај у масама, јер је вождов престиж високо порастао и у земљи и у иностранству.

III

Док су турске ратне припреме за напад на Србију биле у току Карађорђе је у договору са старјешинама, био одлучио да учини још један покушај на путу ка преговорима с Портом. Очекујући помоћ од Русије, а надајући се и на помоћ црногорску, он је рачунао да би тако добио и у времену и тиме би се што боље спремио за претстојеће догађаје — преговарајући с Турцима.

Устаничко вођство формулисало је нове захтјеве, и упутило у Цариград, као свог депутата, Петра Ичка, родом Македонца, који је раније служио као тумач код турских посланстава у Бечу и Берлину, а

[71] Ђорђевић, 150
[72] Исто

важио је као познати пријатељ породице Ненадовића. Ичко је имао да преговара за мир с Портом на основу ових услова:

1. Срби привезани верним поданством блистателној Порти да дају целокупан надлежни данак од своје земље уједно, то јест одсеком. Сума данка одредиће се доцније, кад се буде потпуно српска ствар расправљала у договору са Србима.

2. Да се пошље у Србију царски мухасил с најпотребнијим служитељима, који ће у Србији и међу Србима живети и коме ће се поменути данак предавати.

3. Све царске, мухасилске и народне службе да врше Срби, који се обвезују да ће их вршити по заповестима султана.

4. Јањичари, крџалије и сви други зли Турци, као бивши народни тирани, да се прогнају из Србије, а Срби примају на себе терет да границе чувају и бране по будућим заповестима султановим и наредбама високе Порте.[73]

Депутат Ичко стигао је у Цариград почетком августа, и то баш у тренутку кад су се у Цариграду борили око престижа на Порти руски и француски посланик. Француска је, прије Француске револуције и Наполеона, имала јак утицај у Турској, али како су доцније тај утицај били потисли Руси, Енглези и Аустријанци, Наполеон је сада био предузео кораке да истисне руски утицај и Турску веже за себе, која је до сада важила као пријатељица антифранцуске коалиције, а са Русијом одржавала пријатељске и савезничке односе.

Како су послије Пожунског мира француске трупе биле запосјеле Далмацију, то су тако Французи дошли у непосредан додир с Турском царевином, Наполеон је могао сада јаче да утиче на Турску. А да би тај утицај био што ефикаснији француска влада је упутила у Цариград, као свог амбасадора, истакнутог генерала Себастијанија, дајући му при поласку нарочита упутства и наредбе, а између осталих и препоруку да се постара дознати шта Порта мисли предузети у Србији за угушење устанка.

Послије Пожунског мира султан је и сам похитао да се што више приближи Наполеону, па му је у ту

[73] Вукићевић, Карађорђе II, 386

сврху послао био и богате дарове. Захваљујући на даровима, Наполеон је написао султану Селиму III писмо у коме између осталог — о српском питању — каже:

Ако нам Ваше Величанство дозвољава да завршимо једним саветом — ми ћемо му рећи да истински интереси и његовога царства захтевају да не допусти да се икаква страна сила меша у његове преговоре са Србима, да треба да употреби најјача средства да покори те бунтовнике, које је Русија раздражила и охрабрила.[74]

Истовремено је упутио и Таљеран, у име француске владе, овакву поруку Порти — преко турског посланика у Паризу:

Кад би се Срби обратили Његовом Величанству, француском цару он би им казао: положите оружје, смирите се, издајте старешине које су вас завеле; само под тим условима можете добити милост. Али Русија не може тако говорити; она хоће у Турској нереде и унутрашње ратовање. Нека Ваша Екселенција упореди погледе две силе и нека их изложи својој влади. Француски цар изјавио је да „он жели моћ и славу турске владе и целокупност њених поседа. Он је готов да је заштити; он ће њене непријатеље сматрати као своје и све што ће испуњавати жеље турске владе одговараће његовим жељама".[75]

Француска влада је успјела да увјери Порту како је Русија организовала, преко кнезова Влашке и Молдавије, српски устанак и да га преко њих помаже. Под сугестијом генерала Себастијанија Порта доноси рјешење да одмах збаци с власти кнезове Влашке и Молдавије, који су важили као руски штићеници, што је претстављало тежак ударац за даље руско-турске односе.

Баш у овим моментима јавио се руском посланику у Цариграду српски депутат Ичко, али како је руски посланик Италински био заузет спасавањем кнезова Влашке и Молдавије, он није доспио да сада ма шта предузме у погледу Срба, о којима су Турци били тих дана протурили гласове у Цариграду да су их дефинитивно потукли и уништили.

Али, кад тамо ускоро стиже вијест о великом поразу турске-босанске војске на Мишару, као и о поразу

[74] Јакшић, 67
[75] Исто

главне турске румелијске војске код Делиграда, те о бјекству Ибрахим-пашином испред Срба, ситуација се у Цариграду одједном мијења. Српске побједе пренеразиле су турску владу, а запрепастиле и изненадиле све дипломатске кругове у Цариграду.

Депутат Ичко чекао је до сад све по страни. Нико није хтио ни да га погледа. Али сад је промијењена ситуација и положај депутата Ичка поправљен. Турска влада је била збуњена, с једне стране поразом своје војске у Србији, а с друге стране због притиска који је Русија на њу вршила ради збацивања влашких и молдавских кнезова, које је у оваквој ситуацији морала поново сада повратити. Порта се обраћа за помоћ и савјет француској влади. На њено велико изненађење, француска влада савјетује сада Порту да гледа на сваки начин, како би мирним путем ријешила српско питање, и да се постара како би избјегла мијешање Русије у ту ствар. Сљедујући француским савјетима, Порта се одлучила да позове депутата Ичка и да му саопшти „. . .да је султан вољан да одобри, у начелу, уступке које су Срби тражили. Хасан бег из Ниша, наименован је за мухасила и стављено му је у дужност да с Ичком поднесе Србима понуде турске владе и да закључи један уговор“.[76]

С оваквом поруком и обећањем Порте Ичко се, крајем септембра 1806, вратио у Србију, гдје је донио вијест да је султан већ упутио ферман Ибрахим-паши у Ниш, који даје Србима овакву самоуправу:

1) да крџалије и њихове старешине иду из Београда; 2) да други Турци остану, али без права на какву накнаду за штете које су претрпели, 3) да у граду, поред паше и мохазила буде смештен гарнизон од три стотине људи редовне турске војске, 4) да старе спахије очувају своја права, да станују у Београду, али да не могу ићи на своја имања, 5) да Срби примају њихове приходе и да им их предају, 6) да пашалуком управља врховни кнез који ће седети у Београду и дванаест кнезова који ће становати сваки у свом округу, 7) да кнезове бирају Срби, 8) да Срби држе у Београду гарнизон од 500 људи, и 9) да Срби уживају све приходе пашалука рачунајући ту и приходе од царина, шума итд. и да плаћају мохазилу свега 6.000.000 гроша на годину.[77]

---

[76] Исто, 71
[77] Исто, 72

Ичко је обавијестио Карађорђа и Совјет да ће ускоро доћи и турски мухасил Хасан бег из Ниша, који ће објавити султанов ферман у погледу горњих повластица.

Иако су Карађорђе и Совјет били свјесни огромног учинка најновијих побједа српске војске, које су највише омогућиле Ичку да издејствује један овакав ферман, њима су ипак изгледале ове вијести претјеране. Уступци су их задовољавали (само ако се изврше), и једино што их је бунило то је била висина данка, кога изнурени народ тешко може плаћати. Одлучили су да сачекају турског мухасила, те да се с њим објасне и споразумеју по свима тачкама најављених турских уступака.

Хасан бег је на крају приспио. Карађорђе му је послао био у сусрет на границу један одред коњаника који ће га допратити до Смедерева. Старјешине су очекивале да сада из његових руку приме султанов ферман о коме је био донио вијест Ичко, али се њихова нада није испунила, јер је Хасан бег изјавио да је султанов ферман био упућен Ибрахим паши у Ниш, а да је он отпутовао из Ниша, наводно, прије него је он онамо стигао, те му тако ферман није могао предати. Хасан бег је даље изјавио, да је донио само упутство за извршење фермана, а на крају свог излагања потврдио је Ичкове изјаве о уступцима. То је умирило вође устанка, који су највише приговарали висини данка, нашто је мухасил изјавио да их је Ичко нетачно обавијестио о томе, и да данак неће изнијети ни пун милион гроша.

Поводом доласка турског мухасила Карађорђе сазове скупштину свих старјешина у Смедереву, на којој је поднесен извјештај о садржини Портиних уступака.[78] Пошто се скупштина сагласила са датим уступ-

---

[78] Ова скупштина, нарочито је карактеристична по својим револуционарним закључцима. Навешћемо и имена присутних старјешина — скупштинара као и закључке. (Имена ових скупштинара, са мањим изузецима, јављаће се и на осталим скупштинама током устанка.)

цима, и у том правцу био постигнут споразум са царским мухасилом Хасан-бегом, на скупштини је изабрана нова депутација, у коју уђу: Ичко и Живко Константиновић. Они су имали да одмах крену за Цариград, са овлашћењем, да, на основу обећаних уступака, склопе уговор са турском владом.

Скупштина је извијестила турску владу о поласку ове двојице депутата, као и о скупштинским закључцима, захваљујући у исто вријеме султану на датим повластицама. Крајем новембра Ичко и Константиновић отпутовали су за Цариград, док је Хасан бег остао код Срба, да ту сачека дефинитиван споразум и повратак депутата.

IV

Како овим споразумом није било предвиђено да борбе између Срба и Турака престану за вријеме тра-

---

У тек ослобођеном Смедереву окупиле су се, поред Карађорђа, ове старјешине: прота Матеја Ненадовић, Мелентије Стевановић, Григорије Радојчић, архимандрит Хаџи Константин, прота Радојица Жујовић, Пантелејмон Дивљановић, прота Марко Ненадовић, прота Атанасије Поповић, прота Милоје Вукашиновић, прота шабачки Хаџи Григорије, прота Милутин Илић, игуман раванички Сава, прота пожаревачки Антоније, намесник гročански Стеван, намесник ваљевски Пантелејмон.

Јаков Ненадовић, Јанко Катић, Сима Марковић, Миленко Стојковић, Лука Лазаревић, Милан Обреновић, Васа Чарапић, Станоје Главаш, Вујица Вулићевић, Стеван Синђелић, Јефта Кисовић, Радич Петровић, Милан Грбовић, Лазар Мутап, Алекса Лукић, Живко Дабић, Милић Кедић, Паја Јанковић, Младен Миловановић и Петар Добрњац.

Скупштину је отворио Карађорђе и једним дужим говором објаснио критичан положај због наглог надирања Турака према границама Београдског Пашалука, па је на крају предложио и мјере за заштиту досадашњих тековина устанка. Рад ове скупштине трајао је неколико дана, и на крају су били донесени ови интересантни закључци:

„1. да се Турској, због ратовања, не плати никакав данак;

2. да се и од Срба и од Турака у земљи покупи харач и употреби на војну спрему;

3. да се број војника повећа што је могуће више, ако је могуће и до 100.000 људи;

4. да се у војску примају сви Срби, без обзира чији су поданици, нарочито они који долазе из крајева који су остали под Турском;

јања преговора, Срби су продужили да ратују. Они су и досад имали тешко искуство са Турцима, који једино цијене снагу, као и војничке усјпехе у рату, па зато, охрабрени досадашњим успјесима, ријеше да без даљег задржавања нападну Београд и да га заузму, рачунајући да ће заузеће Београда још јаче принудити Турке на испуњење обећања.

„Не чекајући даљи исход Ичкових преговора о миру устаници су половином новембра на Врачару код Београда концентрисали око 15.000 војника и већи део своје артиљерије. Карађорђе је руководио припремама, организацијом и планирањем напада, користећи се

---

5. да се шанчеви на границама, откуда прети навала, што боље утврде, а да се и у појединим логорима подузму потребне мере ради отступања;

6. да се сви послови војни целе земље подвргну неограниченој власти Карађорђевој;

7. да војнике, од недеље до недеље, издржавају општине које су за то одређене. Сваки војник на дан мора добити оку проје, пола оке овчег, говеђег или свињског мсеа, и литру ракије. Под претњом смртне казне забрањено је војницима да ма шта отимају од становништва, било за јело или какве друге ствари;

8. да се заведе оштра војна дисциплина у логорима међу српском војском, тако да се сваки војник потпуно покорава наређењима свога старјешине;

9. да сваки старјешина има право смрћу казнити сваког бегунца, не јављајући о томе својим старјешинама;

10. да се Смедеревска тврђава одмах оправи и што боље за одбрану спреми, и да се у њу довезе довољно хране за гарнизон од 4 до 5.000 људи;

11. да се убрза опсада Београда, а ако се Београд не преда да се заузме на јуриш;

12. да се, када Турци почну нападати и пре тога, упадне на земљиште изван Београдског пашалука и похватају згодна места за одбрану и утврде."

„При прегледању рачуна скупштина је одлучила, да се у циљу даљих набавка оружја и муниције, на народ разреже засебна сума у износу од 500.000 гроша". (Види, Ч. Митриновић и М. Брашић, Југ. скупштине и сабори, стр. 8—9.)

Оно што нарочито карактерише рад и закључке ове скупштине то су, поред осталих, тачке 6, 7, 8 и 9 ових закључака. Карађорђе је на скупштини, поред избора извршеног у Орашцу, још једном био потврђен за вођу устанка. И поред све његове познате строгости и одлучности скупштина му даје неограничену власт за даље вођење свих војних послова.

свим дотадашњим искуствима из напада на тврђаве. Карађорђа су у томе помагали капетан Радич Петровић, који је руководио свим техничким припремама, и Конда Буљубаша, који је уочи напада побјегао из тврђаве и пришао Србима да би им помогао. . Морално-политичка припрема српских нападних колона била је изванредно добро изведена. . . Ратни савет, који је у очи напада одржан под Карађорђевим руководством потврдио је концепцију нападног плана, тако да је после темељито извршених припрема, пред зору 12 децембра 1806 године, предузет напад на Београд у четири нападне групе".[79]

Након неколико извршених снажних јуриша, устаници су успјели да продру у варош. Приликом јуриша на Стамбол-капију јуначки је пао, командант Друге нападне групе, прослављени јунак Васа Чарапић. . . „ујутро око седам све варошке капије и бедеми

Интересантна је тачка седма ових закључака, која говори о снабдевању војника храном. Ово врло важно питање било је, као што видимо, ријешено на један разуман и практичан начин. Брига о војнику — ратнику била је у центру пажње његових старјешина; али су, за тако збринутог ратника, биле предвиђене, у тачци 8 и 9, и онако оштре дисциплинске казне за учињене кривице.

Право изрицања извршења смртне казне, за бјегунце и друге веће кривце, није било дато само Карађорђу, него и другим војводама, што је у једном революционарном добу сасвим разумљиво, а што опет значи да Карађорђе није био једини који је, на своју руку, могао кажњавати људе смрћу, како ће га доцније оптуживати неки појединци из редова самих ових скупштинара.

Поред осталих тачака вриједно је пажње озбиљна брига скупштинара о прибирању финансиских средстава и озбиљном старању и контроли за њихов утрошак.

Пада у очи да је међу скупштинарима, једне овако революционарне скупштине била скоро половина свештених лица, што је доказ не само о великом родољубљу ових људи, него и њиховој улози и значају који су имали међу народним масама у оно вријеме.

---

[79] В. Терзић, Реферат поводом 150-годишњице. — Команданти Прве нападне групе на Београд били су Станоје Главаш и Вујица Вукићевић, Друге групе Васа Чарапић, Треће Сима Марковић, а Четврте групе Милоје Петровић-Трнавац.

били су заузети, а све нападне групе, постигле су постављене циљеве до 10 часова пре подне".[80] Тако су Срби освојили Београд, кључ Београдског Пашалука. Србима је пао у руке велики плијен, око 30 топова и велика количина муниције.

Падом Београда била је испуњена једна од највећих жеља српских устаника, а то је имало, поред војничког и велики политички значај за даљу судбину српског устанка.

Кад су српски депутати Ичко и Константиновић стигли у Цариград, још је једнако била у пуном јеку борба између Француске и Русије око престижа код Порте, која је гледала, на сваки начин, да се отресе руског туторства. Ту Портину жељу снажно су појачавале вијести које су пристизале у Цариград о новим Наполеоновим побједама код Јене и Ауерштата. Француски амбасадор Себастијани предао је 16 децембра 1806 и једно Наполеоново писмо султану, у коме се каже:

> Пруске, која се била удружила с Русијом, нестало је... — Ја сам уништио њену војску и господар сам њених градова. Моје војске су на Висли и Варшава је у мојој власти... Отерај кнезове бунтовнике, које си силом принуђен да вратиш, у пркос твога фермана, којим су били оглашени за издајнике. Поврати на своја места твоје одане службенике и кнезове по твоме избору. Немој чинити Србима уступке, које ти траже с оружјем у руци. Нареди да твоје трупе крену ка Хотину; ти се више немаш ништа бојати Русије. Ја сам овластио мога амбасадора да закључи с тобом потребне обавезе. Ако си био до сада обазрив, дуже попуштање према Русији биће слабост и упропастиће твоју царевину.[81]

Охрабрен оваквом Наполеоновом поруком султан одлучи да смјеста објави рат Русији, што је и учинио 28 децембра 1806 године, оптужујући је да се она „. . .ревносно старала да узбуни „сву српску рају и да се није устезала да је помогне и упути на побуну, дајући јој ратну спрему и новчану помоћ"."[82]

Одмах након објаве рата Русији, султан је поново збацио кнежеве Влашке и Молдавије, који су под руским притиском мало прије тога били враћени.

---

[80] Исто
[81] Јакшић, 75 с
[82] Исто, 76

Друга глава

1. САВЕЗ СА РУСИЈОМ

Руско-српски савез против Турске. — Руско-српска конвенција. — Тежње за богатством и влашћу српских старјешина и Карађорђеве мјере за њихово сузбијање.

I

Кад се у Цариграду сазнало да је Београд пао у руке српских устаника, то је збунило турске политичке кругове. А француски амбасадор, који је већ био примио глас да су руске трупе упале у Молдавију и Влашку, похитао је да увјери Турке, како Руси хоће да се сједине са Србима и Црногорцима и подигну на оружје све хришћане на Балканском Полуострву и да намјеравају отјерати Турке из Европе. Да би се осујетио овакав руски план, генерал Себастијани упорно препоручује турској влади да је у овим моментима потребно попустити нешто Србима, да би их на тај начин могли придобити за себе и одвојити од Руса.

Француско страховање због оваквих руских планова није било без основа. Још од почетка устанка Срби су, као што смо видјели, највеће наде полагали на Русију и од ње очекивали да ће им она највише помоћи да се ослободе турског јарма. Знала је то Русија и била увјерена да ће Срби овога пута послушати глас цара „заштитника“ и да ће одбацити све нагодбе

с Турцима. У таквом увјерењу Руси су направили и ратни план у кога су укључили и српске устанике, и без претходног споразума са њиховим вођама. Према томе плану Србима је био „намењен важан задатак, не само да обезбиједе лијево крило руске војске према Видину, него и да, помоћу Херцеговаца и Црногораца, отворе трупама генерала Михелсона непосредну везу с руском војском и руском ескадром, које су се тада налазиле на Јадранском приморју".[1]

Тих дана стигао је у Србију један курир генерала Михелсона, главнокомандујућег руских трупа у Влашкој и Молдавији, са генераловим писмом за Карађорђа:

Куцнуо је, напослетку, час ратницима имена хришћанског — писао је Михелсон, да збаце јарам турски и да хришћанским пађеничким племенима поврате стару славу и благостање. Турска је објавила рат Русији због њеног старања за срећу једноверних народа, због њеног зближења с вама, драга и једноверна браћо. Српски народ показује свету пример шта може да учини јуначки дух, распаљен хришћанском вером и љубављу према отаџбини. Нова победа Русије над охолим изазивачем немира у Европи, Бонапартом, чијим освајачким плановима нема граница, показује снагу руског оружја. А кад се здружимо ми и ви, шта све можемо постићи? ... Српски народ је достојан да буде народ за кога је стидно да плаћа данак Турцима. Зар није боље употребити новац за војне потребе народа и за ослобођење његово од турског ропства? ... Будите неуморни и надајте се у Бога и Александра I.[2]

Ово писмо руског главнокомандујушћег, које је било упућено Карађорђу почетком јануара 1807, могло је само да увјери српске устанике, како је сада заиста Русија прегла да својски помогне ствар њиховог ослобођења, и да ће заједничко војевање са Русима омогућити даље њихово успјешно ратовање против Турака.

Оно је било потпуно у духу њихових тежњи за ослобођењем па су за то српске старјешине одбациле послије оваквог руског позива сваку помисао на ма какво погађање с Турцима.

---

[1] Исто, 78

[2] Исто, 79

Међутим, према наводима др Мирослава Ђорђевића (Политичка историја Србије XIX и XX века) испало би, као да су се српске старјешине за дуго колебале, да ли да прихвате или одбију позив генерала Михелсона за рат против Турске. А нарочито да се колебао Карађорђе. „Према једном изјвештају из друге половине јануара (1807), пошто је сазнао за објаву рата Русији, паша је питао Карађорђа што он мисли. . . Карађорђе је — каже Ђорђевић — изјавио спремност да на заповед султана крене са својом војском где му се нареди, и одобрио је паши да о томе извести Порту“.[3]

Ма колико да овдје може бити ријеч о неком тактизирању Карађорђевом, ми мислимо да је Ђорђевић требало да наведе читав текст докумената из кога се ово утврђује, а поготову ако се ради о неком писму београдског везира. Било би убједљивије.

Сасвим је могућно да су српске старјешине, док се Ичко још налазио ради преговарања с Турцима у Цариграду, могле тактизирати; међутим, оваква изјава Карађорђева могла је доћи у обзир једино у случају: да су Срби већ били ријешили да се ослоне на Турке и њихова обећања — што није био случај. Ни Карађорђе ни остале старјешине, као што знамо, нијесу хтјели све до тада, да се на нешто такво одлуче без јаке гаранције неке велике силе; а не сад у часу кад је Турска објавила рат Русији и кад је Карађорђе могао рачунати да ће у савезу с Русијом остварити свој ослободилачки план.

Анализирајући догађаје од 11 јануара, кад је Михелсон упутио писмо Карађорђу, с позивом за савез против Турака — до 17 марта 1807, тј. до момента кад су Срби извршили концентрацију својих трупа за заједничке операције с Русима, Мирослав Ђорђевић наводи: како су српске старјешине, а нарочито Карађорђе помишљали да се обрате за заштиту Аустрији, наводно због тога што устаници нијесу били кадри да успоставе ред у тек ослобођеном Београду све до 26

[3] Ђорђевић, 160

фебруара. И да би тај ред био успостављен у граду гдје је бијеснила пљачка, наводно је Карађорђе био спреман да позове Аустријанце да посједну град и успоставе ред у њему. Ево како то Ђорђевић текстуално наводи. . . „Карађорђе је позвао из Земуна трговца Милоша Урошевића и упутио га генералу Ценејну. Урошевић је отишао у Петроварадин и саопштио Карађорђеву молбу за заштиту аустријског двора, и његов пристанак да аустријске трупе ради сигурности и одржавања реда поседну Београд".[4] — Ову тобожњу понуду коју је Урошевић пренио Ценејн је одбио — „пошто није довољна усмена изјава". Сасвим природно и тачно. Ценејн је правилно схватио: да је Карађорђе наводно могао тако нешто и рећи Урошевићу, јадајући му се на неред и пљачку у Београду; али нико озбиљан и паметан не би могао повјеровати да је Карађорђе дошао на идеју да преда Београд Аустрији у моменту кад се налазио на врхунцу својих војничких и политичких успјеха. Урошевић је похитао да пренесе Ценејну „срећну вијест" као успјех своје мисије. И Ценејн је, разумљиво, одбацио тако неозбиљна казивања Урошевића. Знао је он да Срби неће предати град Аустрији, за чије су ослобођење просули толико крви и који претставља кључ њихове даље судбине. — И то оној Аустрији за коју М. Ђорђевић у својој историји (стр. 162) каже да она „после својега пораза није могла да игра одлучујућу улогу у балканским збивањима".

Према Ђорђевићу изгледа да су српске старјешине одуговлачиле са одговором Русима све до посљедњег момента. А кад је „на руске поруке одређено требало одговорити. . . Ствар је расправљена на скупу старјешина или проширеном заседању Совјета, пошто су у Београд дошле и друге старјешине међу њима и Миленко Стојковић. Било је различитих мишљења, намера и очекивања. Вук је забележио да су неки кметови говорили старјешинама:

---

[4] Исто, 168

Ми се сами не можемо борити с царством турскијем, него нам дајте цара који ће нас примити и коме ћемо се за скут ухватити. Међутим, вероватније је да су то поједине старешине говориле, надајући се да ће уз помоћ Русије решити не само питање положаја Србије према Порти већ и унутрашње сукобе.[5]

Своје наводе да је „било различитих мишљења, намера и очекивања“ — на овој скупштини Ђорђевић не детаљише, нити нас упознаје са личностима које су заступале та разна „мишљења, намере и очекивања“. Ђорђевић ипак не може да се ослони на Вука да су старјешине под притиском кметова донијеле одлуку о савезу с Русијом. Зна се, како су се кметови у Мачви и Посавини држали пред бојем на Мишару, а како опет један број кметова са неким кнезовима приликом оних преговора са Беђир-пашом, па би испало чудно да су баш кметови дали иницијативу за савез с Русијом, и то сада када је ауторитет устаничког вођства био толико израстао, и кад је ријеч тога вођства била управо пресудна. И зато се и ми не би могли сложити са Вуком да је одлука о савезу с Русијом донесена под притиском кметова.

Све у свему изгледало би, да је ратни савез против Турске био наметнут од стране Русије српским устаницима и да су га ови са неким страховањем прихватили. Међутим, маколико да се руска званична политика према устанку није подударала са тежњама и жељама устаничких вођа, који су тежили за пуним ослобођењем земље, садашњи рат између Русије и Турске пружао је Србима, послије онаквог Михелсоновог писма, оправдане наде за постигнуће својих ослободилачких циљева, те би било неразумљиво, зашто би старјешине морале страховати због савеза са Русијом, за даље заједничко ратовање против Турске. И сам Ђорђевић на крају то признаје кад каже: „Када је одлучио да продужи рат, Карађорђе је сматрао да

[5] Исто, 170

ће ратни савез са Русијом омогућити да се извојује независност Србије“.[6]

Ђорђевић није начисто због чега је био убијен београдски везир Сулејман паша кад је у фебруару 1807 напустио са својом пратњом Београд: или због његове ухваћене преписке са околним пашама да нападну Србе, или због руског утицаја који је потстицао српске старјешине на смакнуће везира. Тих дана је под истим утицајем била побијена и она турска пратња, која је пратила Ичка на путу из Цариграда у Србију. Споредно је колико је и што је ко опљачкао приликом тих убистава, шта људи Вула Коларца, а шта опет Петар Добрњац који је код Параћина побио и опљачкао Турке из Ичкове пратње. Главно је, да због свега тога, као што знамо, није дошло ни до каквих размирица и сукоба међу старјешинама, што би свакако морало услиједити да је било тако различитих мишљења у погледу даљег преговарања с Турцима или даљег ратовања против њих у савезу с Русима.

На скупштини старјешина у Београду, поздрављено је било писмо генерала Михелсона и једногласно је одлучено (поред свих „разних мишљења“) да се одбаци Ичкова конвенција, која је наводно била потписана већ у Цариграду, а која ће пропасти приликом погибије његове пратње код Параћина. Једногласно је одлучено било даље да се рат против Турске настави у савезу с Русима, до пуне побједе и пуног ослобођења. За команданта устаничких трупа на источном фронту према Русима одређен је био Миленко Стојковић, коме је Карађорђе наредио да заузме Кладово и Неготин, па да одатле крене за Видин. На крају је на овој скупштини била изабрана и једна депутација, у коју су ушли капетан Чардаклија, совјетник Аврам Лукић и Јеремије Гагић, секретар Совјета. Ови депутати су упућени у главни руски стан, у Влашку, гдје ће генералу Михелсону поднијети извјештај о одлукама скупштине, о стању у Србији, о снази српских трупа, као и захтјеве о потребама српских устаника.

---

[6] Исто, 189

Депутати су стигли у Букурешт 6 маја 1807, гдје их је генерал Михелсон предусретљиво примио. За вријеме боравка у Букурешту депутати су једног дана предложили руском главнокомандујућем да би „по жељи српског народа“, било потребно упутити у Србију: „1) једног руског чиновника, који ће претседавати Савету и који ће учити Србе да уреде земаљску управу, 2) неколико инжињерских официра који ће утврдити градове; једног артиљериског официра, који ће научити Србе да рукују топовима и неколико рударских инжињера, који ће им показати како се копају руде и топе метали и 3) 10.000 пушака и олова и 200.000 гроша за исплату дугова и за нове набавке“.[7]

Судећи по догађајима који ће се доцније развити у српско-руским односима, овакав предлог могао је бити учињен од стране српских депутата, вјероватно након сугестије од стране неког утицајног руског претставника (по свој прилици Родофиникина), јер су Руси жељели што прије и што јаче да утврде свој утицај у Србији. И Михелсоново писмо, упућено цару уз ову молбу српских депутата, утврђује нас у таквом мишљењу: „По овом њиховом захтеву усуђујем се напоменути: да би и за нас, без сумње, боље било да имамо међу Србима човека који би њиховим умовима окретао како нама треба“.[8]

Српски депутати су за вријеме свога боравка у Букурешту имали више састанака са појединим руским претставницима у главном стану руске војске. Том приликом упознали су се овдје и са Константином Константиновићем-Родофиникином, чиновником руског министарства иностраних послова. Овај Грк у руској дипломатској служби претставио се српским депутатима као врло утицајан човјек и као велики пријатељ српских устаника, те су се депутати брзо спријатељили с њим. Приликом опроштајне аудијенције код генерала Михелсона депутати замоле генерала, да би макар привремено упутио у Србију Родофиникина, који би „као вешт човек“ помогао уредити

[7] Јакшић, 81
[8] Ђорђевић, 189

народне ствари. „Депутати су га извесно по његовој жељи, а можда и по препоруци кнеза Ипсилантија, предложили“. . .[9]

Михелсон је том приликом, даровао депутатима по један дијамантски прстен, предао им је 50.000 гроша за Совјет и једну богато украшену сабљу за Карађорђа с натписом „Заштитнику вере и отаџбине!“ — Другу сабљу са натписом „За храброст“ предао је генерал депутатима да се уручи Миленку Стојковићу, а за Доситеја Обрадовића један крст с ланцем. Затим је отпустио депутате и упутио их кућама с најлепшим обећањима и изгледима за будућност.

Већ у јуну 1807 године дошле су у додир руске трупе са српским устаницима. Оне су се под командом генерала Исаијева 17 јуна спојиле са српским одредом Миленка Стојковића, код острва Кербова на Дунаву. Сав срећан на глас о овоме спајању, Карађорђе похита онамо да види Русе, да погледа њихову силну војску и опрему. Али чим је стигао у Кербов грдно се разочарао, јер је нашао врло незнатан контигент руских трупа, па је без много устезања изјавио, преко тумача, своје жаљење генералу Исаијеву:

> Мени себе није жао, али ми је жао оне многе хиљаде народа, јер сам ја крио готово четири године и никоме другоме нисам говорио, до онима који су требали да знаду о мојим везама са Русијом. Ове године прилике су ме нагнале да откријем Аустријској Царевини да се налазим под заштитом руског цара, и према обећању руске господе очекивао сам много и много веће помоћи у свему. Место тога не налазим је ни у чему, па чак ни у војсци у то време, када се сва турска сила кренула на мене.[10]

Ова Карађорђева изјава говори нам не само о његовом разочарању због малог броја руских трупа које је ту нашао, него и о његовом разочарању као великог приврженика Русије и њене заштите. То нас још више утврђује у увјерењу да је Карађорђе био заиста један од главних поборника војничког савеза с Русијом.

---

[9] Јакшић, 81

[10] Вукићевић, Карађорђе II, 523

Генерал Исаијев једва је успио да умири Карађорђа, увјеравајући га да ће убрзо приспјети нови већи контигенти руске војске. На крају му је дао нешто олова и барута, обећавајући му сву могућу помоћ у борби против Турака.

II

У Србију је, 6 јула 1807, стигао нарочити изасланик руског цара у важној мисији. То је био пуковник Паулучи, који је раније служио у француској војсци у Далмацији па одатле пријешао у руску службу. Њега је цар Александар одабрао и упутио у Србију „да увјери устанике и старјешине, да се могу повјерити Русији и на њу ослонити“. У његовим тајним упутствима било је речено:

> Ако можемо рачунати на Србе ... ви ћете их уверити да ћемо их одмах снабдети (оружјем) колико год то буде могуће и да нема тешкоћа да им дамо и новаца колико им год треба. Личностима с којима дођете у додир реците да царски двор неће ништа пропустити да подржи Србе свима сретствима која му стоје на расположењу, само ако можемо бити уверени да ће стално радити онако како ми желимо.[11]

Значи, требало је да се Паулучи прво увјери у потпуну оданост и привржености Срба, па тек онда да приступи извршењу главног задатка своје мисије.

Пуковник Паулучи стигао је код Неготина заједно са руским генералом Исаијевом. Ту се упознао са Миленком Стојковићем, који га је обавијестио о стању и приликама у Србији. Из Неготина се Паулучи упутио, заједно са Миленком Стојковићем, Карађорђу, за кога је носио и нарочито писмо руског министра спољних послова барона Будберга. Министар је честитао Карађорђу на досадашњим успјесима, извјештавајући га, да је Паулучију као специјалном изасланику издата заповијест од стране цара и владе да увјери и њега и све српске старјешине о „непоколебивој заштити великог цара свију Руса“ и да сазна „потребе Срба и

---

11 Јакшић, 83

сретства помоћу којих би се могла извући највећа корист из једнодушне сарадње руске и српске војске".[12] На крају свог писма Будберг је обавијестио Карађорђа да Паулучију може поклонити пуно повјерење.

Овај изасланик цара Александра имао је приликом преласка у Србију извјесних незгода које су штетно утицале на његову мисију. Аустријски агенти из Земуна осумњичили су га као француског агента и како су ови гласови допрли већ и до Карађорђа и он је посумњао у њега. Али након примљеног писма и препоруке графа Будберга, као и нарочитог залагања Миленка Стојковића са којим се пуковник Паулучи већ био спријатељио, Карађорђе је указао потребно повјерење царевом изасланику.

У разговору са Карађорђем и другим старјешинама Паулучи се брзо увјерио да је српски народ одан Русији и да је Карађорђе готов да се повјери руској заштити. И тек сад је приступио свршавању главног задатка своје мисије. Изложио је Карађорђу како војнополитички разлози захтијевају — а то је жеља цара и руске владе: да се склопи једна конвенција између Срба и Руса коју треба да потпишу и он и све српске старјешине. Образложио је то још и потребом за што тјешњом и успјешнијом сарадњом између српских устаника и руске војске. Карађорђе је покушао да ово питање одложи, пошто је баш у том моменту примио био извјештај да су Турци прешли Дрину код Зворника и потукли Јакова Ненадовића, због чега он мора одмах похитати у помоћ угроженој војсци на Дрини. Напоменуо је и то како је немогуће у овом моменту сакупити све старјешине на скупштину и замолио је пуковника Паулучија да се питање израде и потписивања ове конвенције одложи док се он врати с бојишта. Но Паулучију се журило, и он поново замоли Карађорђа да би се овај посао свршио док је он ту, па макар то било и са оним бројем старјешина који су се затекли у Београду. Паулучи је увјеравао Карађорђа како се, због хитних и врло важних послова мора што прије вратити у Букурешт. Како је и извјестан број

[12] Исто, 84

присутних старјешина подржао пуковника Паулучија Карађорђе на крају пристане да се одазове Паулучијевој жељи.

Након четворочасовног савјетовања и разговора између Паулучија и српских старјешина у Београду буде састављена и потписана ова конвенција:

1, Српски народ тражио је од цара Александра заштиту и молио га да наименује једног „земљеуправитеља" ради уређења „српске земље", повраћаја реда и израде једног Устава, који би одговарао народним обичајима. 2, У српској земљи не може бити више ни спахија ни робова. 3, Руски цар ће поставити разне чиновнике, који не могу бити грчке народности. 4, У свим градовима имаће по један гарнизон руске редовне војске, чији ће команданти бити Руси. 5, Руси ће послати 3.000 пешака, два ескадрона коњице и један пук козака; Срби ће са своје стране дати 20.000 људи да се заједнички боре противу непријатеља према Видину. 6, Руси ће дати још 3.000 војника а Срби 15.000 људи за чување границе према Босни... 7, Пошто је српски народ исцрпио све своје новчане изворе у ранијим ратовима, земљеуправитељ ће донијети „знатну суму новаца", која ће се чувати у благајници у Београду. 8, Руси ће послати потребне раднике за поправку старих топова, израду барута и олова. 9, У Београду ће се подићи један магацин за муницију и у њему ће се чувати 10.000 пушака... 10, Руси ће послати у Србију шест артелериских и инжињериских официра, чету пионира и чету тобџија ради обуке српских трупа. 11, Осем тога Руси ће послати лекаре и апотекаре а у Београду ће бити подигнута општа болница с апотекама.[13]

По садржају конвенције Србија се већ третира као нека руска губернија у којој треба да управља руски гувернер, са звањем „земљеуправитеља". Земљу треба да посједну руски гарнизони, чиновништво треба да поставља руски цар, док је Србима остало само да се заједнички боре са Русима против Турака. Такав савезнички однос натурен је Србима са циљем да се потпуно осигурају позиције руске политике у Србији.

Конвенција је била потписана од стране свих присутних старјешина, као и од стране Карађорђа (који

[13] Исто, 85

није ставио свој печат на ову конвенцију, изговарајући се да исти није код њега).

Задовољан постигнутим циљем Паулучи се, након свршеног посла, обрати старјешинама и упита их: шта би који желио да му руски двор подари у знак личног високог признања и царске наклоности. Миленко Стојковић и још неке старјешине изјавише жељу за војним чиновима, а уколико то не би могли добити онда да добију какво почасно звање и крупне титуле као што имају поједини „руски главнији људи“. Карађорђе је брзо прекинуо даљу дискусију о овоме обраћајући се царском изасланику овим ријечима: „. . .Моја једина жеља да своју домовину видим ослобођену сваког страха да ће поново пасти под турски јарам; тада ћу се одрећи свега и вратити се своме плугу“.[14] Са овим је скупштина била завршена.

Послије ове изјаве Карађорђе се поздрави с Паулучијем, па смјеста појаше коња и са 800 коњаника одјури ка Дрини упомоћ Јакову Ненадовићу, који се повлачио пред турском навалом. Сјутрадан је отпутовао из Београда за Влашку у главни штаб руске Дунавске војске и пуковник Паулучи.

Вук доводи у везу ову мисију пуковника Паулучија са мисијом српских депутата код генерала Михелсона. Она заиста и има везе уколико су се депутати сагласили са руским гледиштем да је потреба „међу Србима имати човека, који би њиховим умовима окретао како нама треба“ — како то каже генерал Михелсон у оном свом писму цару. А тај човјек, управо тај „земљеуправитељ“ требало је да буде руски човјек. И биће. У Србију је упућен Константин Родофиникин, онај исти кога су српски депутати, приликом своје опроштајне аудијенције, тражили од Михелсона. Он је требало да „научи Србе да уреде земаљску управу“.

Све се одвијало по једном већ утврђеном плану. Вуково тврђење да су српско-руску конвенцију састављали Миленко Стојковић и Јеремије Гагић заједно са

[14] Исто, 86

Паулучијем, те да је у том послу Паулучију тобоже био главни циљ ограничити Карађорђеву власт — неубедљиво је. Вук је ово питање посматрао само са гледишта унутрашњих збивања и догађаја, и вјероватно му није било познато ни Михелсоново писмо цару — какав им човјек треба у Србији!

Ми смо већ видјели са каквим је упутствима био упућен у Србију Паулучи, и ван сваке је сумње да је он донио и готов текст једног тако важног уговора, кога су могли редиговати, ако не сам цар, а оно најпоузданији и најодговорнији људи из његове околине. Паулучи је био само опуномоћено лице за спровођење у дјело једне овако крупне замисли и плана руских владајућих кругова. Миленко Стојковић и друге старјешине које су тежиле да ограниче Карађорђеву власт могли су му бити само од помоћи у овоме послу.

Српско-руска конвенција диктирана је интересима и циљевима руске балканске политике. Русија је тежила да учврсти своје војничке и политичке позиције у Србији, да би одатле што јаче испољила свој утицај на поробљене хришћанске народе Балкана.

Разумљиво је да ће она користити, за постигнуће својих војничких циљева овај савез са Србима, и да ће се приликом спровођења такве политике служити средствима и методима који јој буду највише одговарали. Заједничку борбу са Србима против Турака усмјераваће према интересима своје политике, а не према тежњама српских устаника, који су од савеза са Русијом очекивали своје коначно ослобођење испод турске власти.

Иако је турска царевина била сасвим трула грађевина, склона паду, руски цар није био вољан нити спреман да је тада руши, јер се још није осјећао моћним да би при распарчавању турскога царства могао приграбити за себе лавовски дио, чему је тежио читавог свог живота.

Таквом његовом покушају и плану енергично би стале на пут друге велике силе, које су као и он имале своје освајачке тежње и правиле план за подјелу турске територије на Балкану. А специјално Аустрија,

која је тежила „да се криза одложи док она не буде у стању, или док се њој не свиди, да активно узме учешћа у устанку или деоби турског царства и да тако прошири своју владавину на Балкану".[15]

Руска званична политика не само што неће помагати и подржавати ослободилачка стремљења српских сељачких маса, већ ће на све начине радити да што више отупи оштрицу српског револуционарног покрета. И са те стране ова конвенција јој је добродошла.

Цар Александар и његова влада били су за другу тезу: добити од султана самоуправне повластице или неку врсту самоуправе за Србију, и то је по њиховом плану било доста. Овакву политику у погледу Србије и српског питања цар ће слиједити током читавог устанка, без обзира на то, што ће од случаја до случаја да се служи тактичким потезима према Србима, стављајући им у изглед, посредно или непосредно, час саомуправу, а час пуно ослобођење.

Револуционарни покрет српских сељака и њихове дотада извојеване побједе давале су потстрека другим угњетеним хришћанским народима, да би се и они могли користити њиховим примјером. Потпомагати један покрет за пуно ослобођење и независност Србије то је значило, не само потпомагати рушење турског царства (због чега су Русију и досад оптуживале друге велике силе а нарочито Аустрија и Француска), већ и подржавати један покрет револуционарног карактера, који би, под утицајем слободарских идеја Француске револуције, могао једног дана угрозити и феудални систем владавине у Европи. Ако би такав покрет напредовао и добио шире размјере на Балкану, постојала је озбиљна опасност и за самог цара Александра и његову владавину, који је важио не само као типичан претставник феудализма, него и један од најизразитијих његових чувара.

Због овог питања, због различитости гледања на циљ српског устанка брзо ће доћи до сукоба између

---

[15] Др Михаило Гавриловић, В. Калај о Првом српском устанку 1807—1810, Београд 1910, 14 с

руских дипломатских и војничких претставника и српског устаничког вођства. Истина, овај сукоб неће примити карактер неке отворене борбе, јер то би било исувише опасно и непопуларно. Српски ослободилачки покрет претстављао је већ једну озбиљну стварност, која је била добила и свој међународни значај, и устати сад отворено против њега то није хтио ни цар ни његова влада, јер то свакако не би могло проћи без тежих и озбиљнијих потреса и посљедица.

Код овог сукоба биће употријебљен други метод: пут политичких интрига, сплетака и подвала, што ће повећати несугласице и раздор у редовима устаничког вођства и ослабити борбени елан маса.

Цар и влада подржаваће у Србији оне људе који се не заносе револуционарним идејама, и који ће без поговора слиједити њихове директиве и безусловно испуњавати њихове наредбе. А пошто Карађорђе, као „незгодан и својеглав човек“ — није давао гаранцију да ће у Србији спроводити такву политику, њему је требало, бар за извјесно вријеме, поставити над главом јаку контролу, док би се на крају нашла погодна личност која би га замијенила.

С тог гледишта треба посматрати и руско-српску конвенцију, која, првом својом тачком, тражи „земљеуправитеља“ за Србију, што нас још више утврђује у мишљењу шта се хтјело са конвенцијом. Све друге тачке у овој конвенцији подршка су првој, да би се лакше прихватио читав њен садржај. У даљем нашем излагању и анализирању догађаја и збивања у Србији наћи ћемо пуно доказа за ово.

Српско-руска конвенција утрла је пут другом руском претставнику који ће се ускоро појавити у Србији, опет као царев и владин изасланик у нарочито важној мисији, и са широким овлашћењима. Срби ће га примити не само као савезничког претставника, него као старијег брата, са необичном пажњом и почастима. А какав ће став заузети овај царско-руски претставник према Србима рећи ће нам догађаји у којима ће овај изасланик играти одлучујућу и кобну улогу.

III

Ослобођену територију Србије посматрале су неке старјешине као своју баштину. Нарочито послије ослобођења Београда један дио старјешина схватио је да је сад наступио тренутак за пљачку и лично богаћење и учвршћење свог старјешинског положаја. Они су били свјесни да ће јачањем својих економских позиција уздићи и ојачати своју политичку власт, а кад економски ојачају и утврде своје положаје господариће у својим нахијама попут старих турских господара.

За вријеме устанка један дио предратних трговаца пробио се у први ред старјешина. Код њих је брзо расла жеља за богатством и влашћу и то до таквих граница да су се мало разликовали у својим методима експлоатације, од бивших турских ага и бегова.

Тежња за богаћењем, охоло понашање, као и лоше навике ових старјешина изазвале су јавне протесте у народу. Због овога ће доћи до оштрог сукоба између ових старјешина и Карађорђа, а овај сукоб користиће доцније и нови руски изасланик у Србији за своје политичке циљеве, окупљајући око себе незадовољне старјешине којима ће давати потстрека и подршке за борбу против Карађорђа.

Миленко Стојковић је био један од изразитих претставника таквог понашања и држања. Налазећи се на граничном сектору према Русима у Влашкој он је успио да се повеже са разним руским претставницима из штаба руске дунавске војске, и да их убиједи у своју оданост и вјерност. Миленко је, иначе, важио као неки шеф опозиције према Карађорђу. Повезаће се са Родофиникином, новим руским изаслаником — приликом његовог доласка у Србију, и отада ће стално остати с њим у пријатељству. Приликом погубљења дахија на Ада-Кали Миленко је дошао до богатог плијена, о чему никоме доцније није полагао рачуна. Намјестио се у Поречу и читав онај крај експлоатисао на свој начин. Ту је створио и свој велики харем од оног дијела турских жена које су послије ослобођења Београда биле, по њиховим жељама, упућене Ду-

навом за Видин. Миленко је зауставио код Пореча лађе које су превозиле ове Туркиње и одабрао је најљепше за себе и тако створио свој харем. Отада он проводи свој распуснички живот као какав паша. Убира за себе и читав приход од скела на Дунаву, а држи „све скеле од Дубравице до Голупца; Петар Добрњац заузео је био све превозе на обалама Мораве“...[16]

Ђуша Вуличевић држао је за свој рачун смедеревску скелу, а послије његове смрти његов брат Вујица.

Младен Миловановић, један од најбогатијих трговаца у Србији пред устанак, и његов кум и предустанички ортак Милоје Петровић заузели су у Београду, послије његовог ослобођења, такав став, да су по своме држању и поступцима много личили на свргнуте турске господаре. Младен се намјестио и раширио као какав паша у сарајима Мула Јусуфа.

Гледајући сада само своје трговачке интересе Младен и Милоје користе власт коју имају у Београду.

„...скеле и ђумруке на Остружници и на Биограду нико други није могао закупити осим њих двојице, као што су и у другијем готово свим знатнијим трговинама у земљи били ортаци; кад су се стале продавати турске куће и остали миљкови, Милоје је био управитељ тога продавања, и гдје је што најзнатније било они су куповали за себе пошто су хтјели.[17]

Према неким извјештајима Младен је купио што кућа што плацева у Београду за 80.000 гроша, а Милоје за 40.000 „стим да се половина одбије за њихова потраживања од народне касе а остатак исплаћује у ратама“.[18]

Похлепа за богатством натјерала је и Јакова Ненадовића, који је прије устанка важио за познатијег трговца у Ваљевској нахији, да се крваво обрачуна са Ђорђем Ћурчијом, чувеним харамбашом и јунаком из устанка. Да би се докопао скеле на Остружници, коју је Ћурчија био отео од Јаковљевих људи и приграбио

---

16 Баталака I, 185 с
17 Вук, 153 с
18 Ђорђевић, 204

за себе и своје људе, Јаков организује убиство Ћурчије и скелу поново посједну његови људи.[19]

Извјестан број мањих старјешина по нахијама, који није имао прилике за богаћење и пљачку приликом заузимања Београда и других вароши, настојао је да од народа извуче што више користи за себе, путем разних глоба, намета и кулука.

Овакво понашање и рад старјешина изазвало је револт код народа, што се тешко одражавало на борбени елан устаничких маса и слабило јединство фронта.

Карађорђе, који се најчешће налазио у народу, кад није био на фронту, могао је од народа да чује и лично да се увјери о штетном и насилничком пословању и држању појединих старјешина. И зато ће предузети енергичне кораке да би народ заштитио од старјешинске самовоље, од разних глобљења, намета и кулука.

Он доноси и свој законик, чије су одредбе уперене против старјешинске самовоље. У члану 32 тога закона каже се: „Старешинама сваког чина, служитељима народа, . . . определиће се плата и храна по мјери, а да кулука од народа ни у какова дјело своје нема; нити се народу допушта кулуковати коме; . . .а старјешина, који хоће какав рад водити кућни, а он нека плати, нека му се ради“ — И даље у члану 33: „који се усуди оставити од војне село или више за кулука себи, тај ће подлежати народном суду и платиће у касу отсуђену цену, и искључиће се власти неко време за каштигу“.[20]

Питање је колико су одредбе овога закона у пракси биле спровођене, и поред великог ауторитета Карађорђевог као врховног вожда, и његове строгости. Но несумњиво је да су ове мјере уперене против старјешина — глобаџија — пооштриле њихово нерасположење и нетрпељивост према Карађорђу, јер ће ове старјешине сада пружити отпор, и. . . „пошто су пригрaбили богатства и живе у изобиљу, покушати све

[19] Исто
[20] Исто, 185 с

како би се одржали, а својим тиранским поступањем према народу уносе страх и послушност у нахијама".[21]

Мирослав Ђорђевић с правом констатује да је владајућа група са Карађорђем на челу у борби за централизцију власти „објективно помагала и одржавала революционарне тенденције".

Врховна војна команда израстала је подизањем маса на устанак, развојем њихове борбе, подржавањем њиховог револуционарног замаха ради успешног вођења ослободилачког рата. Учвршћујући своју власт према нахиским старешинама, Карађорђе је уједно настојао да ликвидира њихову самовољу, супротстављајући се кулуку и другим облицима феудалне експлоатације. Настојања старешинске опозиције објективно су била назадна.[22]

Сама личност Карађорђева и његов начин живота одударао је од начина живота, од навика и поступака старјешина који су поникли из редова бивших трговаца и носили у себи све штетне навике и наслеђа прошлости, што је још више заоштравало супротности између њих и Карађорђа.

Због учесталих народних тужби против Младена Миловановића и Милоја Петровића, Карађорђе је био приморан да једно вријеме удаљи Младена из Совјета. Но овај му се доцније додворио увјеравајући га, како то његови противници нарочито раде да би њих завадили и тако лакше дошли до главе самоме Карађорђу.[23]

---

21 Исто

22 Исто, 187

23 Леополд Ранке, познати њемачки историчар, прикупљајући у Србији од Вука и других савременика устанка, грађу за своју књигу „Српска револуција" овако приказује личност Карађорђеву:

„Био је врло необичан човек. Више пута би преседео по читаве дане ни речи не прозборивши... Нимало није марио за сјајности; кад је најбоље стајао, и онда је носио старе своје плаве чакшире, изношен кратак ћурак и добро познату црну капу. Његова је ћерка ишла с котловима на воду, као и остале сеоске девојке, макар да је у оца била владалачка власт.

У Тополи би свак помислио од њега, да је сељак. С момцима је искрчио један крај шуме; довео је воду на једну воденицу; после је имао обичај да с њима заједно хвата рибу у Јасеници. Орао је и радио земљу; ... Тек је у боју био прави

2. УЛОГА РОДОФИНИКИНА

Родофиникин у Србији интригира и појачава раздор међу старјешинама. — Родофиникин против Карађорђа.

I

Пошто је пуковник Паулучи, након свог повратка из Србије, поднио потписану руско-српску конвенцију и свој реферат цару и влади о стању и приликама у Србији, у Петрограду је одлучено да се у Србију упути нов изасланик Константин Константиновић - Родофиникин, са нарочитом мисијом и овлашћењима. Он ће званично имати улогу неког министра-резидента у Београду, а уствари он ће покушати да онамо врши привремену дужност „земљеуправитеља". (Срби су га називали „ђенерал".)

Родофиникин је кренуо за Београд у врло незгодан час. Док се он налазио на путу за Србију у Тилзиту је већ био редигован уговор о миру између Русије и Француске и склопљено примирје између Порте и Русије. Према одредбама овога уговора, Србија је — иако савезница Русије, била изузета и остављена да се сама носи са Турцима, што ће проузроковати тежу кризу у српско-руским односима и довести Родофи-

---

ратник. Срби су се одмах храбрили, чим су спазили где иде... — било га је лако познати, човек је био висок, сухоњав и плећат, на лицу му је била нека голема масница, а очи су му биле ситне, дубоке и светле. С коња је силазио, јер се најволео тући пешке. И ако му је десна рука била мало искривљена од неке ране, кад је био још у хајдуцима, опет је могао ваљано владати оружјем. Где се он показао, Турци су одмах обртали леђа...

У мирно је доба некако био склоњен, да све иде својим редом, и јако је марио за канцеларије и ако није умео писати...

Тако је Карађорђе био природом необична сила, која сама себе ни познавала није, и у себи се кувала и кључала, докле је није тренутак који одгушио; а онда је радња избијала за чудо енергична како у злу тако и у добру". (Л. Ранке, Србија и Турска у XIX веку, Београд 1892, 122 с)

никина у врло деликатну ситуацију. Али он ће се ипак снаћи.

Родофиникин је приспио у Београд 2 августа 1807 и био дочекан са нарочитим почастима и расположењем од стране Совјета и присутних старјешина. Одмах се дао на посао. Брзо је припремио свој нацрт устава за Србију, што значи да га је он као већ готовог донео са собом. По одредбама његовог нацрта као орган врховне власти предвиђен је био „Правитељствујушчи сенат српски", под претсједништвом књаза. „Књаз је претсједник и „глава" Сената. . ., али „право и власт наказивати повине остаје непремјено у рукама закона и суда". . . Сенату се даје врховна надлежност у судским стварима, право управљања свим приходима земље, право бирања војних старешина. Уз то, гарантује се и сталност чланова Сената: „Ни један од сенаторов не може бити исключен из Сената, без једногласног договора и согласија Књаза и Сената".[23а]

Јасно је. Сва власт припадала би Сенату, а ко ће бити сенатори, то ће зависити од утицаја и расположења старјешина, који су, наводно, претстављали вољу широких народних маса, управо нахија којима су они стајали на челу.

Тако је било отворено широко поље утакмици старјешина за отимање о власт и положаје, а то је у исто вријеме повећавало ривалство и раздор међу старјешинама и слабило јединство, у тек ослобођеној Србији.

А ко ће да буде књаз и претсједник Сената, то су опет имали да одлуче старјешине, разумљиво под утицајем цара и Русије, јер свакако Родофиникин није правио овај нацрт устава (кога је требало да потврди руски цар), да на положај књаза Србије буде доведен неки непоуздан и Русији не одан човјек.

По неким свједочанствима Родофиникин је 9 августа предузео и неко савјетовање са извјесним бројем српских старјешина поводом питања устава, и том приликом „Младен је у име свију одговорио како је

[23а] Ђорђевић, 193 с

њихова заједничка жеља да и убудуће остану независни; њихова је земља и раније била независна, а сами су успели да се ослободе од Турака. Други извјештај такође наводи како су старешине у Совјету изјавиле да неће ни под аустриску ни под руску заштиту већ ће образовати самосталну владу по ранијем узору и увести сопствене владаре".[24]

Родофиникин је пребацио старјешинама због оваквих њихових тежњи и настојао, „да их приволи да се врате под турску власт".[25]

Док су вршена ова савјетовања старјешина у Београду, још није био допро глас о склопљеном миру у Тилзиту. А кад је ускоро иза тога била примљена вијест о одредбама тога мира, у Београду је међу старјешинама изазвала не само поражавајући утисак, већ и јако нерасположење и неповјерење према Русији. Разумљиво је да се и Родофиникин сада нашао у врло тешкој ситуацији, што он и сам признаје у своме писму упућеном Мајендорфу, новом главнокомандујућем на Дунаву:

> Моје стање постаје из дана у дан све теже. Између Русије и Порте закључено је примирје; међу Србима седи руски чиновник, а рат између Турака и Срба се не прекида; и Турци и друге државе с потпуним правом могу сматрати да није искрена намера Русије да закључи мир с Портом; уклонити се одавде јавно не могу, јер ме Срби при садањем стању ствари не пуштају. И тако морам остати и чекати прилику да под повољним изговором оставим Србију.[26]

Како извући читаву главу из Србије, то је за Родофиникина сада било главно питање, а шта ће бити од Србије и даљих руско-српских односа, то као да га се није тицало.

Због овакве ситуације Родофиникин прекида сваки даљи рад о питању српског устава и његов израђени нацрт иде засад у архиву.

Генерал Исаијев налазио се са својим малим одредом још код Неготина заједно са Србима. Али како

---

[24] Исто, 195
[25] Исто
[26] Исто, 196

је тих дана, на позив главнокомандујућег, требало да се одмах крене за Влашку заједно са својим одредом, он се сада нашао у врло тешком положају: како да се одавде извуче и како да остави Србе, а да га ови не жигошу као издајника? Налазећи се у овако тешком положају Исаијев је покушао да преговара непосредно с турским командатом у Видину у корист Срба, али Турци нијесу хтјели ни главу да окрену, већ му поруче да „примирје не обухвата српске разбојнике“.

Слушајући гласове огорчених српских устаника против Русије генерал Исаијев је одлучио да се директно обрати Мајендорфу молећи га, да се у преговорима за примирје између Руса и Турака предузме нешто и за Србе. Поводом молбе генерала Исаијева главнокомандујући руске дунавске војске био је приморан да пише руском делегату за примирје, Лашкареву, у Слобозији код Ђурђева, гјде се овај тада налазио — између осталога и ово:

„Гледајте бар — . . . — да примирје буде проширено на онај део Србије, где се налазе наше трупе, како би одред генерала Исаијева могао одступити без срама за наше оружје“.[27] Руски делегат предузео је одмах потребне кораке и, послије много натезања и разговора с турским делегатом успио је да у уговор о примирју уђе и један „засебан члан“, у коме се каже: „. . . турске трупе неће до доласка пуномоћника за преговоре о миру, учинити ни један акт непријатељства у околини Видина и Кладова, где се руске трупе налазе заједно са Србима“.[28] То је било све. Јужне и западне границе Србије остале су потпуно отворене турској најезди. Одмах након уношења овог засебног члана у уговор о примирју између Руса и Турака, генерал Исаијев се повукао са својим одредом у Крајову. Оставши сами и Срби су се морали повући ка Поречу, јако огорчени на Русе.

Карађорђе није био у Београду кад је Родофиникин стигао и био дочекан са онаквим почастима. Он је стигао у Београд неколико дана након Родофиникиног

---

27 Јакшић, 93
28 Исто

доласка, онда кад се већ било чуло за одредбе Тилзитског мира. Кад му је, након доласка у Београд, био пријављен један изасланик из Родофиникинове пратње да га поздрави и да с њим уговори час састанка с Родофиникиним, Карађорђе га је, огорчен због оваквог напуштања устаника од стране Русије, врло рђаво примио, и при првом сусрету љутито му довикнуо: „Све би вас требало исећи... Мени треба војска а ње не видим. Каква ми је корист од тога што су ми послали тога Грка! (Родофиникина — J. Ђ.)!“[29] На молбу чланова Совјета Карађорђе је доцније попустио и примио Родофиникина, који је успио да, макар и привидно, умири Карађорђа, заклињући се пред њим да Русија никад неће оставити Србију. Родофиникин никад неће заборавити Карађорђу овај сусрет.

Примирје између Руса и Турака било је потписано седам дана након овог Карађорђевог састанка с Родофиникином, 24 августа 1807.

Услови закљученог примирја с Турцима изазвали су гњев петроградског јавног мњења, „нарочито због изостављања Срба из тога акта“. Притијешњен овим, а усто — што је свакако било главно — и сам незадовољан условима закљученог примирја, због судбине руских бродова на Црном Мору које је требало, по одредбама примирја, уништити — цар Александар је одбио да га потпише. Али, како је баш тада нови руски командант дунавске војске генерал Мајендорф већ био почео са повлачењем војске из Влашке и Молдавије, не чекајући да цар потпише примирје, Александар га смијени и на његово мјесто постави књаза Прозоровског, који је одмах обуставио даље повлачење руских трупа из Влашке.

Видећи како Русија изиграва склопљено примирје Турци ће покушати сада новим маневром да би одвојили српске устанике од Русије, и на тај начин се осигурали са српске стране у наставку рата с Русима. За нову игру и преговоре са Србима Турци су ангажовали цариградског патријарха. Овај шаље у Србију свог доглавника владику Аксентија који је 25 новем-

---

29 Исто, 90

бра донио у Београд патријархово писмо Карађорђу, а усто и усмено обавјештење да је султан вољан да дâ општи опроштај Србима за све што је било, да султан пристаје да Срби бирају управу какву хоће да сами собом управљају — само да положе оружје. Карађорђе је одговорио да начелно прихвата турске услове, али тражи да се на темељу таквих услова напише и потпише уговор с турском владом, чије ће извршење гарантовати руски и француски цареви. Разумије се да Турци нијесу могли прихватити овакве услове, те је и овај покушај за мирење пропао.

О мисији патријарховог изасланика кружили су у Београду разни гласови и нагађања, што је међу Србима изазвало сумњу: да је патријархов изасланик обичан, плаћени турски шпијун, који игра неку закулисну игру, помоћу митрополита Леонтија и Родофиникина — за рачун Порте, а на штету српског ослободилачког покрета. По њиховом увјеравању патријархов поклисар имао је као главни задатак да прикупи информације о правом стању ствари у Србији и о томе обавијести Порту. Судећи по неким свједочанствима ова причања ипак нијесу била сасвим без основа.

Пошто је Карађорђе дао владици Аксентију одговор на постављене Портине услове за измирење, владика се са тим одговором вратио у Цариград; док је његов секретар (неки Никола) остао и даље у Београду, да би, наводно, довршио дио главног шпијунског задатка.

Каде цариградски владика из Београда у Цариград врати се, Никола, његов секретар, у Београд оста. Овди Родофиникину и владики перва и највећа била је брига учинити да Никола Сербију ушпијони и от ње репорт Герцима и Турцима у Цариград да пошље. Зато је Родофиникин у исто време одмах после владикина у Цариград отхода, сам и чрез своје људе у Карађорђа испросио да владика београдски иде по Сербији да купи димницу и начини да овај Никола буде уз владику писар како ће најлепше сву Сербију видити и ушпионити. У ово време био је снег и зима неописана, но овди је била друга служба, није димница.

Тако владика како от Карађорђа допуштење добио тако одма по народу отиде и Николу са собом узме, пројђу сву Сербију и како год имваља ушпијоне; но по народу пролазећи гди су год имали прилику људма говорили су:

— Сада вам је горе него под Турцима;... Под Турцима сте плаћали, али барем нисте војевали, а сада и плаћате и војујете и кулукујете, и прочаја.

Таквим начином отров су по народу просипали..[30]

Ово карактеристично казивање анонимни писац, савременик устанка, у свом опширном приказу Родофиникинове мисије у Србији, доводи у везу са Родофиникином и Леонтијем, београдским митрополитом, и сумња да су ова двојица примили преко патријарховог изасланика велике паре од Порте, да би омогућили извршење постављеног шпијунског задатка. Но, то би било само претпоставка, коју овај писац поткрепљује даљим својим наводима: наиме, како је Родофиникин упутио оног Николу, по обављеном послу, са својом препоруком књазу Прозоровском у Јаш и платио му путни трошак, и то у моменту кад су српске власти већ биле донијеле одлуку да „једнога непоштенога шпиона из Београда и из Србије протерају".[31]

Гледајући у Родофиникина с неповјерењем и сумњом писац и даље оптужује.

Родофиник неким сербским у народу поглаваром и господаром, дајући по 5 хиљада дуката, а многим другим друге суме, Сербе је међу собом разделио и завадио да таквим начином лакше от Турака побеђени буду.[32]

Овако неповјерење према њему и сумња у његове планове могло је наступити и због гласова о рускотурском примирју, као и оног његовог савјета старјешинама, да би за Србе најбоље било „да се врате под турску власт". Поред тога Родофиникин, стално у друштву двојице владика Грка — Леонтија и сад овог Аксентија — обојице турских пријатеља, држао се охоло и надмено, те са висине посматрао устанике. Избјегавао је додир са старјешинама које је држао за обичне дивљаке. А кад би му који био потребан знао је да им се врло вјешто приближи.

---

[30] Грађа за историју Првог српског устанка (у редакцији Радослава Перовића), Београд 1954, 139 с (цит. Перовић, Грађа за историју, 139 с)

[31] Исто, 140

[32] Исто, 141

Незадовољан са Русима, што су приликом преговора о примирју оставили Србе саме, Карађорђе сада ступа у неке везе с аустријским пограничним властима, посредством земунског трговца Милоша Урошевића, и испитује могућност за аустријску помоћ и заштиту.

Аустријски политички и војни агенти ревносно су пратили прилике и развој догађаја у Србији, а нарочито развитак кризе у српско-руским односима. И настојаће сада свим силама да увјере Србе: како једино Аустрија, као њихов непосредни сусјед, може да им пружи озбиљну помоћ, сваком приликом и у свим потребама, да их заштити и да се са успјехом за њих заузме код Порте — само под условом да се Срби оставе Русије.

Оних дана одржан је био неки састанак између Карађорђа и земунског трговца Урошевића код Палежа, на коме је Карађорђе, пошто је саслушао Урошевића, показао извјесну уздржљивост и резервисаност према аустријским предлозима, које му је пренио Урошевић. Овај састанак даће повода старјешинама из његове групе да посумњају у њега. И не само да посумњају већ и да јавно изразе страховање да Карађорђе „хоће да преда Србију аустријском цару“[33]. У овој групи помињу се имена Младена Миловановића, Милоја Петровића, кнеза Симе Марковића, Марка Катића, — док нема помена овдје о именима Миленка Стојковића, Јакова Ненадовића и других противника Карађорђа.

Страховања Младена Миловановића и људи око њега, да Карађорђе не преда Србију Аустрији, ишло је до тих граница да су се — према неким подацима — носили мишљу да убију Карађорђа.

Према једном другом свједочанству ова група старјешина, занесена дотадашњим ратним успјесима, планирала је проширење устанка и на крајеве Војводине.

... ако брзо будемо готови са Турцима ићи ћемо на Аустријанце, јер тамошња земља такође наша и настањена нашом

[33] Ђорђевић, 191

браћом. Све то треба да буде једна краљевина... Аустријски извори обележавају Младена Миловановића, Милоја Петровића и Луку Лазаревића као главне носиоце политике стварања великог српског царства и настојања да се учврсте везе са Србима у Угарској.[34]

И због овог занесењачког планирања Карађорђе је дошао у сукоб са овим старјешинама, увјеравајући их како се устаници тешко могу носити и са турским царством, а већ „нека кад би натоварили на врат још и рат с Аустријом".

Сва ова кретања, састанке и планирања старјешина, као и сукоб између Карађорђа и његових присталица Родофиникин је ревносно пратио. Чекајући још једнако окончање руско-турских преговора о примирју, он је употребљавао сада сву своју дипломатску вјештину и лукавство да би убиједио Карађорђа како Русија никада неће напустити Србију, и да ће у најскорије вријеме приспјети руска помоћ Србима у новцу, оружју и муницији.

Налазећи се једнако у тешкој ситуацији због неизвјесности руско-турских преговора, који су имали да обухвате и Србе (у што Родофиникин није био сигуран), разумљиво је да је он свим силама настојао да би сузбио аустријски а ојачао руски утицај у Србији. А да би постигао свој циљ служиће се и интригама, сплеткама, уношењем раздора међу старјешинама и њиховим врбовањима за своју политику. Карађорђеви контакти и преговори са аустријским претставницима добро ће му доћи да пред његовим противницима прикаже Карађорђеву политику као штетну за Србију и за решење српског питања.

Приликом свог доласка у Србију, Родофиникин се при пролазу кроз Пореч већ ту повезао са Миленком Стојковићем, кога је придобио за себе и том приликом му дао већу суму новаца. Карађорђеву строгост и оштре мјере његовог закона, уперене против самовољних поступака појединих старјешина, Родофиникин ће, уз помоћ митрополита Леонтија и других својих

---

[34] Исто, 192

пријатеља, такође вјешто користити, да би још више раздражио његове противнике против њега.

Карађорђевим противницима објасниће такође како је при садашњим приликама немогуће мислити на ослобођење Србије испод турског јарма, и да су то фантастични планови Карађорђа и његове групе које треба одбацити, јер да је то и жеља господара императора, а ослонити се на Русију и њенога цара, који ће знати да извојује Србији самоуправу и Србима „сношљив положај султанових поданика". Тако је Родофиникин стварао групу својих присталица у Србији, уносећи све већу забуну и раздор међу старјешинама.

Држећи два гвожђа у ватри Родофиникин неће да кида ни са Карађорђем, коме је обећавао пуну помоћ и подршку Русије за коначно ослобођење Србије. Он је знао тактизирати и показивати своје мефистофелско лице пред неуким и неупућеним српским сељацима, како му је кад требало — од момента до момента.

Подржавајући опозицију против Карађорђа он је настојао да умањи његов значај као и његових присталица, а да ојача положај старјешина из опозиције, са којима ће он много лакше вршити дужност „земље управитеља" и учврстити руски утицај у Србији.

„Карађорђе је несаломљив и несавитљив, човек азијатског самоволија — на кога је немогуће ослонити се" — каже Родофиникин у једном свом тајном извјештају и тражи одобрење од својих претпостављених да би могао употријебити већа новчана средства за придобијање других угледних старјешина, који су по његовом мишљењу давали више гаранције за оданост и вјерност према Русији.

Како су преговори између Турске и Русије још увијек трајали, те је неизвјесност у погледу даље судбине устаника још била велика, а руска помоћ у новцу, оружју и муницији коју је Родофиникин обећавао Карађорђу није никако стизала, то је ситуацију чинило још мучнијом и тежом.

Родофиникин је „повјерљиво" обавјештавао старјешине из опозиције да та помоћ не стиже једино стога, што цар и влада немају повјерења у Карађорђа

и његову вјерност и оданост. Ова вјешта интрига давала је повода, и онако смућеним и разједињеним старјешинама, да зло мисле.

Преговори о миру између Русије и Турске, који су вођени у Паризу, отегли су се мјесецима. Делегати нијесу могли никако да се сложе, па ће се, на основу одредаба Тилзитског уговора, у преговоре умијешати на крају и сам Наполеон. Да би спријечио обнову рата између Русије и Турске и тако добио у времену за остварење својих планова, Наполеон је на крају „строго повјерљиво", предложио Александру да израде план о подјели Турске. Са највећим задовољством Александар је прихватио предлог. Преговори о овом отпочели су почетком марта 1808 у Петрограду, између генерала Коленкура, француског амбасадора у Петрограду и грофа Румњанцева, претсједника руске владе. Кад је дошла ријеч о Србији као турској покрајини, приликом ових разговора и преговора, руски претставник предложио је, послије многих комбинација, француском делегату овакву солуцију: да се у Србију доведе на пријесто неки од кобуршких принчева, за кога би се удала нека од руских књегиња. „Пошто је православне вере, она ће за принца, за кога се буде удала, придобити све становнике ове земље; они су више него фанатици и, кад ово предлажем, уверен сам да ћу послужити ствари мира и означити једино сретство за одржање реда међу тим дивљацима".[35]

Но брзо је пропао и овај приједлог руског претсједника владе, као што је пропао и читав даљи план о подјели турске царевине, јер Наполеоново ратовање у Шпанији није се развијало онако како је то он очекивао и предвиђао, па је зато Наполеон напустио овај план.

Већ крајем новембра Карађорђе је, како се сазнало у Петрограду, испољио велико неповјерење према преговорима у Паризу и изјавио да су Срби одлучни у томе да се конституишу као нација. Оружје неће положити док не постигну свој циљ, а придружиће се и поверити свакој сили која хоће да

---

[35] Јакшић, 112

их призна. У Петрограду су се већ тада бојали да се Срби не окрену Аустрији, како би добили њену подршку.[36]

Ова изјава Карађорђева била је, изгледа, срачуната да би помоћу ње извршио притисак на руске званичне кругове који воде преговоре с Турцима. Међутим видимо каква се судбина спремала Србији, и у случају подјеле турске царевине. Циљевима „веће политике" — жртвују се мали народи, који служе великим силама за изравнање међусобних супротности.

Почетком 1808 настављени су били поново преговори с Аустријом. У Србији је владала глад, јер је година била сувише неродна, због чега се српски народ нашао у тешкој ситуацији. Карађорђе ће због тога затражити дозволу за куповину хране и других потреба из Аустрије. Аустријски преставници из Земуна лукаво су тактизирали и обећавали, да ће му изаћи у сусрет, али тек онда кад за то стигне дозвола из Беча.

Родофиникин је једнако на муци како да осујети аустријску помоћ и да увјери Карађорђа како је руска помоћ на путу, тек што није стигла. Из његове околине шире се гласови „како ће Русија и Француска протерати Турке из Европе, а Русија ће помоћи независност Србије".[37]

У овој ситуацији Младен Миловановић, који је сада поново претсједник Совјета, нарочито је активан за кидање односа са Русима а за пријатељство с Аустријом.

„Ја сам одлучно противан" — изјавио је Младен на једном састанку са неким аустријским претставником — „даљем утицају ових људи (Руса) јер видим, и сада сам потпуно уверен, да све указује на голу превару. Варалици (Родофиникину) додуше је успело да придобије Карађорђа за себе и своје планове, али ја се заклињем, да неће изнети читаву кожу. Примирје се приближава крају, а не знамо још на чему смо. Учинили смо Русима велике користи, а они нам припремају пропаст. Да нисмо тако снажно суделовали и учинили диверзију у њихову корист, Турци би их протерали из Влашке и

---

[36] Ђорђевић, 207

[37] Исто, 207

Молдавије. А сада нам је награда да смо без муниције, намирница и наде да нас аустријски цар помогне, препуштени крајњој беди“.[38]

Младенову акцију за наслон на Аустрију снажно је потпомагао у овим тренуцима и Милоје Петровић. Какав преокрет код ових људи који су, мало прије овога новог свог става, били готови да кидишу и на живот Карађорђа, зато што је он покушао да преговара с Аустријом. Али, како испада према неким архивским подацима — Аустрија је била обећала сада — поред осталих поклона — Младену титулу грофа а Милоју титулу барона, само ако они успију да доведу Србију под утицај Аустрије.

II

И Карађорђе је морао поново да се лично умијеша у преговоре с Аустријом, не кријући то ни од самога Родофиникина, који се наизглед правио више индиферентан него нерасположен због тих преговора.

Да би користио некако благонаклоност аустријских власти за извоз намирница и других потреба из Аустрије — Карађорђе је имао 23 марта и један састанак са аустријским генералом Симбшеном, који је на овом састанку обећао Карађорђу помоћ у „оружју, муницији, искусним официрима и новцу, ако Срби изјаве да ће бити верни само Аустрији“,[39] а да се оставе Руса. Симбшен је ставио у изглед Карађорђу и могућност додјељивања једног већег зајма за потребе Србије.

„Сад је руска војска у Молдавији, а кроз кратко време вратиће се опет у своју земљу — рекао је Симбшен. — Видели сте да се то већ једном догодило. Руси су били у Србији, а затим су вас оставили и отишли у Влашку. На њихово пријатељство са Француском не ослањајте се ни мало. То је привидно пријатељство“. — „Карађорђе је наводно захвалио на понуди да се

[38] Исто, 213
[39] Исто, 215

Србима додели зајам и рекао да му за сада не треба ништа, а кад устреба куповаће за готов новац“.[40]

Родофиникин је извијестио руског главнокомандујућег на Дунаву, књаза Прозоровског о овим преговорима, писмом од 26 марта, у коме каже да му је „Карађорђе одмах изјавио како је прозрео намере Аустријанаца и неће дозволити да га обману и под видом *зајма Србију купе*.“[41]

Разговори и преговори с аустријским претставницима ипак нијесу били са овим прекинути. Младен Миловановић и Милоје Петровић још једнако одржавају везе с њима и упорно раде да се ствар преговора повољно оконча. На аустријске услове да Срби треба да уступе Београд Аустрији као залогу вјерности, Младен је изјавио „да је њима, пошто их аустријски двор прими под заштиту, свеједно коју ће тврђаву и дали ће целу земљу поседнути, као залогу“.[42]

Одлучно противан оваквим Младеновим плановима Карађорђе се једном приликом пожалио Родофиникину на Младена, изјављујући му у повјерењу „да ће доћи погодно време када Младен и други неће избећи судбину коју им спрема“,[43] јер да су то старјешине „које се занимају једино трговином а ни најмање се не старају о општем добру“.

Родофиникину је ово добро дошло да би успјешније интригирао и разбио Карађорђеву групу, завадио Карађорђа са Младеном, Милојем и другим људима из његове групе, те на тај начин што више ојачао свој утицај у Србији, која је преживљавала тешку економску и политичку кризу. Распирујући раздор међу старјешинама Родофиникин је одмах обавијестио Младена о Карађорђевој изјави против њега, послије чега је огорчен Младен окупио своје пријатеље — старјешине, који су, тобож у име Совјета, тражили од Родофикина да се Карађорђе удаљи с положаја, о чему

[40] Исто

[41] Исто, 216

[42] Исто, 218

[43] Исто, 220

је Родофиникин одмах извијестио књаза Прозоровског, наводно, не слажући се са овим предлогом Младеновим.[44]

Но Карађорђе ће у сагласности са Совјетом, брзо учинити крај Младеновим плановима. Преговори с Аустријом били су прекинути, о чему је Совјет извијестио Прозоровског, својим писмом од 14 маја, и затражио руску помоћ и заштиту:

„После много преговора које смо имали са Аустријанцима... најпосле открили смо ми зла њихова умишљенија која се клоне нашему поробошченију. 12 дан овога месеца они су нам јавно изјаснили желаније своје да оће да уведу у градове наше гарнизоне своје и да оснују овде над нами владаније Ерц Херцога Карла. Но за дати благопристојну прилику овом прикључиченију, они су захтевали од нас да ми сами то просимо од аустриског двора“. — Затим се наводи да се од српске стране одуговлачило са одговором док се не купи више пшенице и брашна... На крају Совјет тражи да се пошаље помоћ у баруту и олову а такође и један руски гарнизон „да би се једном окончала сва намишљенија Аустријачка“.[45]

Тако су се завршили преговори с Аустријом, чији је резултат био једино још јаче заоштравање унутрашње борбе и раздора међу старјешинама.

Пошто се увјерио да су коначно пропали сви његови планови и настојања да би Србију довео под утицај и заштиту Аустрије, Младен Миловановић је још више омрзао Родофиникина, који је, по његовом мишљењу, највише утицао да Карађорђе и Совјет донесу овакву одлуку и сад се он поново приближава Карађорђу. Повјерљиво ће га обавијестити о Родофиникиновим разговорима с њим, из чега је, каже, закључио да је овај човјек опасан не само за њих двојицу, већ и за Србију као и за ствар устанка.

Даљи рад и преписка око израде српског устава, као и интригаторско држање Родофиникина при овом послу подржаће и самог Карађорђа у оваквом увјерењу.

Док су преговори између Русије и Турске још били у току, Родофиникин је имао времена да се, и

---

44 Исто

45 Исто, 221 с

поред мијешања у размирице старјешина, бави и радом на изради српског устава. Кад му је крајем октобра књаз Прозоровски затражио материјал тог уставног пројекта Родифиникин ће му га упутити, са својим опширним писмом. У овом писму Родофиникин ће открити своје „дипломатске карте" — оптужујући Србе: како су их досад постигнути успјеси против Турака опили у толикој мјери да су почели вјеровати да „и поред све помоћи које су им указале Русија и Аустрија и корака које су те силе предузимале код турске владе у њихову корист", они имају да захвале за свој успјех само својој памети и својој храбрости. Ово стање ствари довољно показује колико је потребно мудрости и обазривости за уређење ове земље и за њену припрему да се убудуће покорава вољи свога милостивога заштитника. Оснивањем једне добре владе у Србији Русија би могла извући највећу корист, ма какав правац узела њена политика, па би требало за то употријебити сва средства. „*На Црног Ђорђа мучно је ослонити се*. Он ће први бити који ће се противити сваком новоуводећем се надлежећем устројству, ... *треба га само пригласити да дође у главну квартиру и у тој задржати га два три месеца дана па ће он после тога сасвим други човек бити* (подвукао Ј. Ђ.); а у време таквог отсуства његовог треба приступити к унутрашњој организацији тако, да он кад се отуда поврати, нађе све коначно уређено. Старијег пак сина његовог који живи код мене, неопходимо треба узети и одвести у Русију за залог, под предлогом његовог васпитања тамо. . . и кад се све ово овако уреди тада ће воља његовог императорског величанства односително до Сербије, испуњена бити".[46]

Сличне мјере предложио је и за Младена и Милоја Петровића, као и за дјецу Миленка Стојковића, Јакова Ненадовића и других истакнутих старјешина. Њихове синове као и Карађорђева треба узети као залогу, под изговором да се школују у Русији.[47]

---

[46] Лазар Арсенијевић-Баталака, Историја српског устанка II, Београд 1899, 491 с (цит. Баталака II, 491 с)

[47] Ђорђевић, 235

Родофиникин је радио да се сасвим осигура од макаквих изненађења са стране Срба. „Под тим условима царева воља у погледу ове земље може бити испуњена, народ, који је искрено одан Русији, осетиће сву добротворност милости која се на њега излива, утицај Русије на његово срце утврдиће се заувек“.[48]

За њега, као што се види из овог писма, нико није био сигуран у Србији за Русију и њену политику, осим народа кога треба заувијек подредити утицају Русије. И то каквим методима — све непоуздане и њему непоћудне старјешине повести у Русију на „преваспитање“, а њихове синове узети као таоце! Чак и синове Миленка Стојковића, Јакова Ненадовића и других старјешина из редова Карађорђеве опозиције, који су, наводно, важили као познати и одани руски људи. А што то онда значи: немати повјерења ниукога... осим у народ, који је искрено одан Русији“... Какав цинизам и дволичност!

Послије оваквог изјештаја природно би било очекивати и предлог за окупацију Србије од стране Русије, „да би се утицај на њено срце заувек утврдио“. Али такав предлог Родофиникин није могао дати, јер је био свјестан да Русија није била у стању, нити би смјела од других великих сила извршити такав чин.

Родофиникин није био усамљен у своме гледању на српски устанак и српско питање. Његов нацрт устава књаз Прозоровски прегледао је и вратио с напоменом да у Србији треба установити Совјет „коме би претседавао кнез, а поред њега заседавао и руски конзул или агент, када то потреба изискује; овај би могао да ограничи самовлашће кнеза и задржава га од поступка који би били противни интересима Русије“.[49]

Прозоровски је, значи, не само подржао предлог Родофиникина, већ га је и допунио, а то је био уствари и став царске руске владе.

Међутим, било је и других руских претставника као пуковник Дибић, који је имао друго мишљење о Србији и Србима (Види прилог I).

---

[48] Исто

[49] Исто, 235

Карађорђе је и лично и преко својих људи пратио рад, кретање и поступке Родофиникина и све више је стицао увјерење да овај човјек на све начине подрива његов ауторитет, да против њега интригира гдје год може и гдје стигне, и настоји не само да ограничи његову власт већ и да га онемогући. Усто, Младен и Милоје, који су сада стално уз Карађорђа, и прате га чак и у Тополу те више личе на неку тјелесну стражу, упорно подржавају Карађорђа у таквом мишљењу. Да би што више оцрнили Родофиникина они су тврдили да ће он и Прозоровски продати Србију Турцима, како би лакше с Турцима могли мир закључити у корист Русије. На крају ће и сам Карађорђе отворено иступити у Совјету против Родофиникина и његових пријатеља митрополита Леонтија, Стевана Живковића и неког Николе Поповића који је био у Родофиникиновој служби.

„Овај владика и овај секретар у договору с ђенералом (Родофиникином) зло су писали цару о нама и продали су нас и Србију" љутито је изјавио Карађорђе на сједници Совјета и наставио даље: Овај писар (Никола Поповић) и не излази из куће ђенералове, а ђенерал међу нама седи па нити нас чему учи нити упућује, већ само писма по куриру шаље час тамо, час овамо, и нама добра не жели".[50] Поводом ових оптужаба и сумњичења, владика, Стеван Живковић и писар Поповић саслушавани су у Совјету од 5 до 12 децембра, након чега је Живковић био удаљен из службе Совјета.

Уплашени Родофиникин пожитао је, након овакве оптужбе Карађорђеве, да у своме стану спали сву преписку која би га могла компромитовати, јер се плашио да разјарени Карађорђе не нареди преметачину његовог стана до чега, међутим, није дошло.

Тих дана стигло је било и нешто оружја и муниције у Београд, што је Прозоровски упутио као помоћ устаницима. Али како је то оружје било доста неисправно и изискивало је скупље оправке, Карађорђе незадовољан оваквом испоруком оружја а још једнако плашећи се даљих интрига Родофиникина, одлучи

---

[50] Исто, 237

у договору с старјешинама, да упути једну депутацију у Петроград која ће изложити цару жељу српског народа и тражити озбиљну војну помоћ. Израђена је била и нека врста „нове конвенције" коју ће сада устаничко вођство предложити путем ове депутације Русима — са овим условима за даљу српско-руску савезничку сарадњу:

1) пуна и безусловна независност од Турака, тј. да се Порта одрекне сваке врховне власти над Србијом и призна њену самосталност; 2) да се одреде границе Србије; 3) ако се Турци не сагласе да признају самосталност Србије, Русија и друге суседне државе дале би јемства независности Србије, у чему Срби виде „главни предмет заштите Русије над Србијом"; 4) ако Русија закључи мир с Турском, а ова се не одрекне својих права на Србију, „тада се оставља Србима на вољу да поново започну рат против Турака"; 5) Срби се обавезују да неће закључити мир с Турцима без сагласности Русије. Као тајна тачка српско-руских договора предвиђено је да Срби очувају савез с Русијом и ратују заједно с њом против сваког непријатеља.[51]

За депутате одређени су Јанићије Ђурић, лични секретар Карађорђев, Павле Поповић, совјетник и Иван Југовић, секретар Совјета.

Да би предуприједио даље интриге и закулисне планове Родофиникина, да би се од њих што боље заштитио и што више ојачао своје позиције, Карађорђе сазове скупштину старјешина у Београду на којој је крајем децембра била реорганизована земаљска управа. Извршено је ново уређење земље према коме „Совјет, сви команданти, војводе и сав народ признају Карађорђа и његово законито потомство за „првог и врховног српског предводитеља", а Карађорђе обећава да ће признати Совјет за врховни суд у земљи".

Послије обнародовања новога уставног уређења издат је био „низ диплома и расписа, којима су поједине старјешине потврђене на својим положајима, наређено да се одржавају нахијске скупштине и објављене су народу нове уредбе".

Међу овим уредбама најзначајнија је била она која говори о наплати пореза. Уредбом је било наређено „. . .да сваки мали кнез (сеоски) попише колико у

---

[51] Исто, 241

сваком селу има кућа и глава. Затим, да се попишу трговци, јер је забрањено да се трговина води без знања нахијског старешине. Трговачке дозволе давао је Карађорђе у Тополи, а за нахијске старешине који би затајили трговце предвиђена је одговорност. Забрањена је и продаја стоке на вересију".[52]

Овај монополистички положај у погледу издавања трговачких дозвола свакако да је тешко погађао оне старјешине које су дотада биле познате због својих трговачких пословања, због чега су биле прогоњене оштрим Карађорђевим мјерама.

Издата је била и наредба, да се обрати већа пажња на непријатеља и разреже порез за набавку муниције, а уз то је било наређено да се народу објави потреба за одашиљање једне депутације руском цару.

Тако се Карађорђе за онај тренутак обезбиједио од случајних изненађења која би могла услиједити од стране Родофиникина или других руских претставника у погледу уставног уређења Србије. Он није хтио чекати повратак депутације из Русије, јер отуда није могао ништа ни очекивати што би му користило по питању уставних одредаба, пошто му је руско гледиште већ било познато.

Српска депутација приспјела је почетком јануара 1809 у Букурешт, гдје се одмах јавила генералу Милорадовићу, Србину у руској служби, коме су депутати предали Карађорђево писмо. Пошто је Милорадовић саслушао њихово излагање и прочитао Карађорђево писмо саопштио им је да морају прво свратити у Јаш код књаза Прозоровског, па одатле продужити за Петроград. Депутати су одмах кренули за Јаш гдје су стигли 22 јануара. Чим је Прозоровски примио депутате и дознао за циљ њиховог пута стане их убјеђивати да нема потребе ићи цару јер „преговори ће — додао је он — ускоро почети и боље би било да овде останете. Ако Турци не буду примили Дунав за границу, ја ћу поново почети рат, најдаље половином марта".

---

[52] **Исто, 240**

— Ако рат плане ми нећемо имати потребе да идемо у Петроград — одговорио је Југовић“[53] који је иначе врло добро владао руским језиком.

Пошто је Прозоровски убиједио депутате да треба да одустану од пута за Петроград, примио их је још једанпут 1 фебруара. На овом другом састанку одлучено је да Југовић остане у Јашу, као неко лице за везу, а друга двојица депутата да се врате у Србију.

Оставши у Јашу, Југовић није губио вријеме. Проналазио је утицајније људе из околине главнокомандујућег и ступио с њима, у везу, да би преко њих што успјешније свршио своју мисију. Једном од таквих људи, савјетнику Сиверсу, повјерио је упутства која су била дата депутатима за њихову мисију код цара и руске владе. Чим је Сиверс био упознат са српским захтјевима одмах је похитао да обавијести Прозоровског о стварима које му је повјерио Југовић. Изненађен књаз Прозоровски позове српског депутата и између њих се поведе овакав разговор:

— Хтео бих да вам говорим... не као врховни командант и пуномоћник царев, него као истински пријатељ српског народа... Г. Сиверс ми је саопштио разговор који је имао с вама. Из њега видим да српска влада жели да Србија постане потпуно независна од Турске и да има намеру да оснује једну засебну српску царевину...

— Потпуну независност — одговорио је Југовић — обећао нам је био генерал Михелсон. Чак нам је рекао да би било стидно за Србе да плаћају данак Турцима. Цео народ је о томе обавештен и од тада он гаји наду на потпуну независност.

— Генерал Михелсон — одговорио је књаз Прозоровски — био је само главни командант; он није био пуномоћник. Према томе, он није имао права да чини такво обећање; ако је оно дошло од њега лично, мора се сматрати у садањим приликама као и да не постоји. Уосталом, ако српски народ гаји наду да постане независан, српски Савет је био дужан да се о томе на време, самном објасни, како би га могао извести из заблуде.

— Али, Савет је од вас тражио дозволу прошле године да вам пошаље депутате да се с вама споразуму. Ви то нисте одобрили, под изговором да прилике нису биле погодне...

---

[53] Јакшић, 122. — Југовић је Србин из Бачке, иначе факултетски образован човјек. Његово право име је Јован Савић, а кад је крајем 1805 прешао у Србију и постао писар Совјета, узео је име Иван Југовић.

— Јесте — одговорио је кнез Прозоровски — онда није било никакве потребе да се шаљу депутати, као што сам о томе известио Кара̀ђорђа... Независност Србије не слаже се никако с њеним географским положајем. Она је окружена трима великим државама, међу којима једна мала земља, као што је Србија, не може бити остављена сама себи и остати потпуно независна. Што се тиче вашег тврђења да су Срби закључили тајни савез с њиховом браћом из Црне Горе, Херцеговине, Босне и Албаније да се сви заједно ослободе турске власти, ја у њега не вјерујем... Ако тај савез постоји уствари онда је сасвим рђаво што сте га крили од вашег заштитника и од лица која уживају његово повјерење...

— Ми немамо никакве намере — одговорио је Југовић — да учинимо ма шта што би било непријатно Њ. В. Ми желимо да добијемо од Русије потпуно јемство према тим двема силама* и то је главни предмет цареве заштите. Али, у случају да независност Србије не буде потпуно призната молимо Русију да нас остави да по нашој вољи средимо наше рачуне с Турцима...

...Требало би да Срби засад буду задовољни тиме што ће остати под заштитом Русије и плаћати известан данак Турској, која се, у накнаду за то, неће више мешати у унутрашње ствари њихове земље.

— Ко би народу предложио што друго а не независност, нарочито после датог обећања генерала Михелсона, тај би рисковао да изгуби главу — прекинуо га је Југовић.

— Ја сам вам у више прилика рекао — одговорио је кнез Прозоровски — да ће мо чинити све у току преговора с Турцима да за вас добијемо најповољније услове.

— Моја два друга — одговорио је Југовић — отишла су из Јаша врло незадовољни и ако народ буде сазнао да и даље треба да остане под Турцима, рат ће поново планути и пре истека примирја.

— У том случају — одговорио је кнез — цар би сматрао ваше држање као презирање његове заштите и потпуно би напустио српски народ; ја се више не бих мешао у српске ствари и осудио бих свечано држање Срба, да бих могао закључити повољан мир за Русију...[54]

Кад је Прозоровски увидио да не може тако лако убиједити српског депутата, он је онда, под изговором да има врло важне послове, прекинуо даљу дискусију с Југовићем и одредио му свога помоћника, генерала Кутузова, да с њим настави даљи разговор. И у разговору с Кутузовом Југовић се поново позвао на свечано

* Француска и Аустрија

54 Јакшић, 123—126

обећање генерала Михелсона, које су Срби примили „као да је долазило од Самодршца свих Руса". Југовић је током разговора убјеђивао генерала Кутузова да Србија има 160.000 уписаних бораца против Турака и да ће се борити „чак и ако буде остављена самој себи и неће пристати ни да остане у ропству, нити да уступи шест градова, освојених по цену своје крви, нити ће издати хришћане који су добегли у Србију; него ће се тући, полажући наду у Бога и своју српску браћу, који живе изван Србије".[55]

Након дужег разговора Кутузов је успио да макар колико увјери српског депутата како ће руска влада у току преговора за мир најенергичније бранити интересе Србије — „колико то буду допуштали руски интреси". По свршеном разговору с генералом Кутузовом депутат Југовић замоли Прозоровског да му стави на располагање једног курира који ће у Србији однијети утјешне вијести Карађорђу и другим старјешинама, и бар унеколико задовољити Србе.

Како се тих дана у питање преговора између Турске и Русије била умијешала Енглеска, као турски пријатељ и заштитник њених интереса, — цар Александар, плашећи се енглеског утицаја код Порте, похита да турској влади упути ултиматум: да ће рат поново почети ако турска влада у року од 48 сати не буде отјерала из Цариграда енглеског посланика. То је био такав ултиматум који је уствари значио продужење рата с Турском.

Царев ултиматум Турској однио је у Цариград 3 марта један официр из штаба Прозоровског, и док је овај официр путовао за Цариград у Јаш ће стићи нови српски депутати: Миленко Стојковић, Милан Обреновић и Сима Марковић који су имали задатак да присуствују преговорима за мир између Русије и Турске и дају потребна обавјештења у погледу Србије.[56]

Депутат Југовић кренуо је натраг за Србију 19 фебруара, 6 дана прије него ће нови српски депутати приспјети у Букурешт, који су Прозорвском подни-

---

[55] Исто, 126
[56] Исто, 128

јели молбу, од стране Карађорђа и Совјета, да се путем једног писменог уговора уреде савезнички односи између Србије и Русије. У разговорима између нових депутата и Прозоровског поново је било покренуто питање независности Србије.

Почетком марта Прозоровски је одговорио Совјету, поводом питања независности, у истом смислу као што је био рекао и Југовићу, наглашавајући у писму Совјету како су то „планови слични сањаријама које је сачинио један дио старешина". На ово писмо одговорио је Карађорђе:

> Имамо част јавити Вашој Светлости, да је све што су поднели наши депутати, састављено по општој сагласности народа. Према томе ако нешто није било у сагласности са мишљењем Ваше Светлости молим да нам опростите.[57]

Судећи по личном саставу чланова депутације, међу којима се сада налази и Миленко Стојковић, као и по овом Карађорђевом одговору питање независности Србије, и поред свих опречности које су по другим питањима постојале међу старјешинама, било је заиста сазрело и претстављало је опште народну жељу.

Како су односи између Срба и Руса, нешто због неизвјесности руско-турских преговора о примирју, и интрига Родофиникинових, а нешто опет због оваквог држања књаза Прозоровског о питању независности Србије, били доста охладњели; а како је даље ратовање с Турском опет било у изгледу, сада ће руски званични кругови да мијењају своју тактику (али не и политику) према Србима. Претсједник руске владе гроф Румњацов пише поводом овога Прозоровском и опомиње га: да је он својим нетактичким држањем и изјавама датим српским депутатима проузроковао ову хладноћу у односима, па му на крају даје упутства како то да поправи, те да се „Србима *улије нада* да ће се приликом будућих преговора Србија *једном за увијек* ослободити сваке зависности од Порте".[58] Тако сад!

---

[57] А. Н. Петров, Рат Русије с Турском 1806—1812, Петроград 1885, III, стр. 264 с (цит. Петров 264 с)
[58] Ђорђевић, 242

— И Прозоровски и Родофиникин сад ће по наредби свога господара, да мијењају своју тактику према Србима.

Прозоровски се сада нашао у истом положају у коме се почетком српско-руског савеза био нашао његов претходник генерал Михелсон, који је као што знамо упутио Србима ону ласкаву своју прокламацију — обећавајући им независност. . .

Све ове Карађорђеве везе с Русима Турци су ревносно пратили, — и на све начине радили како би те везе раскинули или их бар ослабили. Чим је српска депутација с Миленком Стојковићем отпутовала за Јаш, Карађорђе добије писмо од Хуршид-паше из Ниша, који му је предлагао мир и обећавао да ће га султан признати за кнеза Србије, чије ће границе бити одређене. У овом писму Хуршид-паша, између осталог, каже и ово: „Боље је имати једног господара у Србији него два".[59]

Сматрајући себе везаним за Русију и надајући се у повољан исход преговора о миру између Русије и Турске, Карађорђе одговори Хуршид-паши да ће његов предлог саопштити главном команданту руске војске у Јашу и да ће Срби „сматрати за светињу оно што тамо буде закључено".

3. ВЕЛИКА СРПСКА ОФАНЗИВА

Узроци слома офанзиве. — Карађорђева интервенција на Јужном фронту — и заоштреност односа с Русијом.

I

Порта је одбила руски ултиматум у погледу енглеског посланика, и као што се могло очекивати — објавила ферман 12 марта 1809 о наставку рата с Русијом, након чега је Прозоровски, својим писмом од 19 марта извијестио Карађорђа о томе, који је радосно при-

[59] Исто, 243

мио ову вијест, и поводом тога гласа одговорио Прозоровском да „ову објаву прима као милост божју, јер тако можемо боље доказати нашу истинску љубав и оданост Русији, нашој сестри, по вери и раси“.[60]

Прозоровски је савјетовао Карађорђу да се изврше све припреме за рат, али да непријатељства још не започињу, јер да „време још није погодно за операције“.

Аустрија је априла 1809 објавила рат Наполеону, па је ситуација у погледу држања Аустрије према устаницима била сад повољнија, јер су сада с њом могли одржавати боље односе и куповати ратне потребе и намирнице на њеној територији.

Карађорђе као и остале старјешине схватили су наставак рата у савезу с Русијом ипак као најбољу солуцију за постигнуће политичког циља устанка. И поред свих тешких искустава стечених током досадашње кризе у српско-руским односима продужетак рата, нова и свечана обећања дата сада поново у погледу независности Србије од стране Прозоровског и других руских претставника, могла су увјерити Србе да је Русија коначно одлучила да испуни њихове жеље и захтијеве, које су они толико пута до сад изложили Русима.

У овако повољној ситуацији, како су је оцјењивали, Карађорђе и друге старјешине, Срби ће сљедовати свим савјетима и упутствима Прозоровског које је доцније Савјету пренио Родофиникин. Они ће предузети и своју велику офанзиву по упутствима Родофиникина и у правцу Ниша и Санџака ка Црној Гори, с увјерењем да ће и руске трупе истовремено пријећи Дунав — како им је то обећао Родофиникин.

Анта Протић, један од учесника устанка, каже у својим записима о припремама за ту офанзиву ово:

„С пролећа дође писмо из стана Руског из Влашке на ђенерала Родофиникина који га донесе и сам га прочита у Совету. У писму стоји да ће Руси да прелазе преко Дунава, но да Срби сада, улучивши овакву прилику, ударе на Турке на све стране и не губећи времена“.[61]

---

60 Јакшић, 129

61 Споменик XIX Српске краљевске академије, Београд 1892, 15

Поводом овог писма одговорили су Прозоровском Карађорђе и Совјет 8 маја:

Одмах како смо через г. Родофиникина извјестије примили, да је Русија нову војну Туркам објавила, по наредби В. С. на све команданте наше издали смо заповест да ударе на Турке и ударили смо...[62]

Овдје ће Родофиникин опет одиграти улогу једног перфидног агента. Искористиће Србе као одане руске савезнике да их гурне у офанзиву, да би се сами носили са Турцима, док ће за то вријеме руске трупе на Дунаву мировати. Овај план Родофиникина имаће тешке посљедице и за Србе и за даље српско-руске односе.

Пред великом офанзивом код Карађорђа је сада била поново оживјела она стара мисао о ширем ослободилачком покрету балканских народа, о чему су пред почетак српског устанка правили оне планове црногорски владика Петар I и он.

Још једнако занесен таквом надом, Карађорђе сматра садашње моменте срећним, па ће се зато, прије него предузме офанзиву против Турака, обратити писмом црногорском митрополиту Петру I, у коме га обавјештава о ситуацији и плановима за офанзиву и на крају овим речима завршава:

Вама је добро познато да ми већ неколико година с Турком ратујемо и Турке из наших неколико предела с помоћу Божју тако истребили јесмо... Ево већ година дана испунила се како ми примирје с Турком имадосмо и то по заповести цара росискаго. Што досад у примирју бисмо и то свеликом муком да сада претрписмо, и сад, слава Богу, војну с Турцима наново почесмо са Москвом заједно. И Москови већ ево три дана како на Острову преко Дунава амо кнами с великом силом прелазе. Такођер и ми смо нашу војску из дубине на границе распложивили и врло лепо стопови и са џебаном задовољно осигурали јесмо, и прваго априла текуштаго года, хоћемо на непријатеља ударити на све стране за ослободити нашу браћу, која под Турском находе се у великој муци...

Тога ради и Вами препоручујемо да би сте и ви љубов милосрдно к роду хришћанскоме показали и на непријатеља ударили и у напредак амо к нами поступили, и сву браћу хри-

---

[62] Ђорђевић, 245

шћанску возбудили и на непријатеља некрштеног сви сложно да ударимо и са свих страна; Е да би преблаги спаситељ наш помиловао за истребити из наше праотеческе державе агаријанску силу проклету; и ми у име Бога радимо да који час пре на воду Тару и ту како год да би смо се с вама саставили. Тога ради похитајте и ви колико год могућни јесте и ваше храбре витезове покрените који се и досад противно непријатеља показали јесу и своје отечество бранили јесу.

Које вас особито молим по примењењу овог нашег писанија по истом посланику да би сте нам одговор писмено послали и за свашто нас обзнанили. Остајем добри желатељ Карађорђе Петровић, врх. Срб. командант.[63]

Српска војска предузела је офанзиву у три правца. Један дио војске, под командом Миленка Стојковића, упућен је у правцу Видина, да би се на том фронту придружио Русима. Милоје Петровић с једним дијелом био је упућен да опсједне Ниш, док се Карађорђе ставио на чело војске која је преко Санџака имала да продре у правцу Црне Горе. Полазећи са својом војском у правцу Санџака и Црне Горе Карађорђе је био сигуран да је руска војска већ почела прелазити Дунав, о чему у писму извјештава и Владику Петра. Међутим то очекивање није се испунило.

Миленко Стојковић опсједне Кладово а са главнином продужи према Видину, да би се спојио с Русима, али до тог спајања није дошло, јер Прозоровски још није био предузео покрет својих трупа преко Дунава, те тако Миленко није могао да изврши свој задатак.

Велики везир Јусуф паша, који се тада налазио у Шумли, обавијештен да руска војска није још спремна за офанзиву, одлучи да главним својим снагама нападне устанике, да би разбио њихове снаге и ослободио се притиска са те стране кад буде доцније приморан да се сукоби са војском Прозоровскога. Устаничка војска код Ниша морала је да дочека снажан турски напад. Турци нападну на шанац ресаваца под командом Стевана Синђелића, који се овдје херојски борио, и на

---

[63] Ово Карађорђево писмо владици које се данас чува у цетињском државном архиву, писано је 30 марта, а на Цетиње примљено 21 априла.

крају заједно са читавим својим одредом погинуо у славном боју на Каменици. Милоје Петровић, као командант на овом сектору, није му пружио на вријеме помоћ, већ је послије Синђелићеве погибије и сам напустио свој положај, а за њим и сва остала војска. — „Петар Добрњац и Хајдук Вељко су отишли на Гургусовац, Ресавци су изгинули, а „када види Милоје шта је било од њих, није ни пушке бацио, утекао сасвим".[64]

Продор Турака код Каменице изазвао је врло критичну ситуацију. Миленко Стојковић је извијестио руског генерала Исаијева о тешком положају Срба: „Наша војска која је остала, била је принуждена 5 сати далеко од Ниша уступити и Турке не знам дали ће зауставити моћи".[65] Делиградски фронт и одбрана Делиграда била је доведена у питање.

Карађорђе са својом војском у Санџаку, међутим, постиже успјехе. Он је, 15 маја, заузео Сјеницу. Недалеко од тог мјеста потукао је Сулејман-пашу Скопљака, који је био кренуо да му пресјече пут за Херцеговину, а код Суводола разбио је војску Нуман-паше пећкога. Са Суводола Карађорђе је кренуо на Нови Пазар и опсадио га 3 јуна, а већ 6 јуна извршен је напад на град, којом приликом устаници продру у варош, запале један њен дио и сатјерају Турке у тврђаву.

Док се овако срећно развијала Карађорђева офанзива у Санџаку и његово надирање у правцу Црне Горе, њему ће приспјети у помоћ и један дио црногорских добровољаца из Васојевића, Мораче и Дробњака.

Послије оног његовог писма владици, кренуле су групе добровољаца из Црне Горе и са својим поглавицама хитале Карађорђевој војсци у помоћ. Број ових црногорских добровољаца, који ће се јавити Карађорђу код Сјенице, износио је нешто више од 400 људи, а предводили су их: морачки војвода Мина Радовић, игуман Аксентије Шундић, Јован Шибалија, Јакша Гачанин и Симо Терић.

---

64 Ђорђевић, 252
65 Исто

Ови црногорски добровољци продужиће борбу у Санџаку читаве 1809, и послије Карађорђевог повратка са његовом војском у Србију.

Ове године кренуо се био и владика Петар I са Црногорцима у помоћ и у сретање Карађорђу. Он је дотада живио у неком миру са скадарским везиром, док је са херцеговачким Турцима био једнако на ратној нози. Чим је био обавијештен да Турци из скадарског вилајета купе војску против Карађорђа он пише скадарском везиру Тахир-паши и упозорава га на мир који је дотада међу њима владао. Овом приликом владика обавештава везира да су Русија и Турска заратиле. Даље га опомиње да је чуо како је „Хасан Хот су неколико војске пошао против Карађорђа и да се справљају спахије од све земље, да иду на војску... Но, ако то буде истина, да је Хасан Хот пошао како се овамо чује, и ако спахије пођу своме цару у индат, ваља да и ми идемо нашему (овде владика мисли на руског цара — Ј. Ђ.) и да неречете да је с наше стране каква пријевара".[66]

Сад кад Русија ратује с Турском и владика Петар смије да се јаче ангажује за српски устанак.

Владичино писмо скадарском везиру било је упућено Тахир-паши с Цетиња 28 маја 1809, а Карађорђе се поново јавља владици Петру из Сјенице, писмом од 30 маја, у коме га извјештава да је потукао Нуман-пашу на Суводолу, и позива га да се са својим војскама сретну на Тари.

Ваше Превосходитељство, Милостиви господине мој!

Много сам исчекивао одговор вашега господства на оно писмо што сам ви писао заједно с господином Архимандритом Спиридоном, и како не получисмо ни ми ни он, незнамо што може бити, и ево сад разумесмо од ваши неки Брђани и Морачана да сте примили писма а оне људе ми јоште нијесмо видјели; а ми смо одмах почели, како сам ви писао и слава Богу освојили смо до Васојевића, који граниче са Брђанима; а чули сте како смо пашу пећког разбили и соједииили се са Васојевићима и ево дођоше и ваши неки Морачани и Брђани који ишту помоћи; ама ја без вашега писма незнам што чинити него ја ћу с божјом помоћи трудити се и јоште идем све на-

---

[66] Вуксан, 180

пријед. А сада ви ето шаљемо мензула и пишемо ви, тако исто и Господин архимадрит Спиридон, који се находи заједно с нама при сваком догађају. Толико чекамо ваше одговоре на прво писмо и на последње, то јесте садашње, а ви сте разумјели колико желимо добро народу нашему Сербском и колко би рад да се соједининимо. Ево ја ћу с помоћу божју доћи до Таре, а Ви, ако желите, удрите одозгор; толико молићу вас што прије, да негубимо време срећно, а што мислите, сада је срећа да непопуштамо забога. А писаће ви и господин архимадрит и остајем с великом радостију чекајући ваш одговор с високопочитанијем и преданостију слуга покорњејши Кара-Георгије Петровић верховни предводитељ народа сербског.[67]

У писму Карађорђе каже „а оне људе јоште нисмо видели". Ту свакако може бити ријечи о неким његовим изасланицима које је поводом првог писма био упутио владици, чија имена из неких разлога није хтио поменути у писму.

Колико је Карађорђе рачунао на помоћ Црногораца и на устанак брђана свједочи и још једно његово писмо војводи Гаврилу Шибалији у Дробњак, које је било упућено Шибалији оних дана кад и прво његово писмо владици Петру. Карађорђе позива Шибалију да подигне своје племенике и крене с њима у сретање његовој војсци, „која ће се у име божје брзо срести с Црногорцима на Тари". Гаврило Шибалија се одазива на овај позив, те прикупи 200 до 300 добровољаца и брзо с њима отпоче акцију у Санџаку.[68]

Ускоро послије другог Карађорђевог писма владика Петар кренуо је своје Црногорце преко Бјелопавлића у правцу Никшића, опсједне га, а он се са својим штабом улогори на Планиници. У исто вријеме владика је упутио и свога синовца Станка Стијепова с нешто војске у Горњу Морачу, коме је наредио да ухвати везу с Дробњацима и да се с њима договори у погледу борбе против Турака. По Станку је упутио и своју по-

---

[67] Карађорђево писмо чува се у цетињском државном музеју

[68] Први црногорски добровољци јавили су се Карађорђу приликом опсаде Београда, крајем 1806, и учествовали у борбама за ослобођење Београда, под командом дробњачког војводе Шуја Караџића

руку Морачанима и Дробњацима у којој између осталога каже: „да сваки страх и трепет, како и браћа наша у Србији, заборавите и да јуначко оружје у деснице скоро и весело прихватите. . . и ви ћете на тај начин не само избављани бити, него што више своје отечество и славу задобити".[69]

Али како се Карађорђе, као што знамо, морао брзо вратити у Србију и прекинути своје даље операције у Санџаку, због ратне кризе настале на југоисточном српском фронту, то је учинило те је и владика Петар повратио своју војску са Никшића и повукао се ка Острогу. Тако до планираног састанка на Тари није дошло.

Овај покрет Црногораца у правцу Никшића и Мораче доста је користио српским устаницима, јер је владика Петар покретом својих јединица обуставио покрет никшићких и скадарских Турака у правцу Србије. О томе свједочи и једно Карађорђево писмо од 10 септембра 1809 у коме се каже: „Ја сам у великој бризи и смутњи био а ваше ме је писмо обрадовало кад сам разумио да сте с неколико војске дошли против града Никшића и да сте га с помоћу Божјом у такову слабост привели, у каквој још никада није био, за које вам благодарим на вашој трудби што сте ви обуставили Турке од Херцеговине и Албаније на себе, да не би дејствовали на нашу војску куда су позвати били".[70]

Карађорђе је 24 маја на Јавору био примио прве вијести о поразу на Каменици, али од намјераване опсаде и напада на Нови Пазар ипак није хтио одустати. Надао се да ће се Делиград одржати, јер су Турци послије боја на Каменици били успорили своје наступање.

Чим је примио вијести о погибији на Каменици Карађорђе се обратио Родофиникину и затражио да се пошаље руска војска у помоћ, која је по Родофиникиним обећањима требало већ давно да стигне. Но, овај његов апел остаће без резултата.

---

[69] Записи XIX, Цетиње 1938, 325
[70] Исто

Због критичне ситуације на делиградском фронту Карађорђе је ипак морао на крају да напусти даљу опсаду Новог Пазара и 10 јуна повуче своје трупе и доведе их у помоћ угроженом делиградском фронту. Како руска војска још једнако није предузимала покрете нити пружала Србима помоћ, Карађорђе упути у главни стан руске војске на Дунаву свога секретара Јанићија Ђурића са личном молбом на књаза Прозоровског. Тих дана се и Совјет обратио писмом Прозоровском:

> Одмах како сте нам В. С. благоволели заповедити, да на Турке на све стране ударимо, уверавајући нас да ће и ваша војска преко Дунава нам у помоћ доћи... јесмо се са војском нашом... далеко у турске крајеве упустили и со тим турску силу сву на себе обратили.[71]

После Карађорђевог доласка на делиградском фронту Турци покушају са нападима, али их устаници јуначки дочекају и све нападе одбију, након чега ће се Карађорђе вратити у Тополу, одакле ће се поново обратити Родофиникину, тражећи једнако руску помоћ, јер сада не постоји сметња за прелаз Дунава „пошто је вода опала“.

Карађорђев одлазак са делиградског фронта биће кобан. У Делиграду су остали Младен Миловановић, Милоје Петровић, Миленко Стојковић и Петар Добрњац, да заједнички припремају план за даљу одбрану. Међутим, одмах након Карађорђевог одласка између њих је дошло до раздора и оштрих несугласица. Према писму Јеремија Гагића дошло је поново до сукоба између Младена и Милоја с једне, Миленка и Петра с друге стране, у питању одбране. Младен је једну ноћ отишао „незнано куда“, а Добрњац оде код Миленка на договор. Милоје је „једну ноћ само без г. Петра у Делиград преноћио и преданио, пак другу ноћ побегне, а народ видећи, да код њих команданата нема, остави Делиград и дође у Топољак с Милојем“.[72] Тако је Делиград био препуштен Турцима.

---

[71] Ђорђевић, 257

[72] Исто, 255

На глас о паду Делиграда Карађорђе позове Родофиникина из Београда у Тополу, на савјетовање због тешке ситуације у којој су се сада нашли устаници. Али како се Родофиникин није одазвао позиву, то Карађорђе крене за Београд гдје стигне 16 августа. Но он ту није нашао Родофиникина, јер је овај са Петром Добрњцем и митрополитом Леонтијем већ био напустио Београд и побјегао у Панчево.

Родофиникино бјекство поразно је дјеловало на устаничке масе. „Паничарство које је било обухватило читав народ, све слојеве грађанства, па и саме совјетнике све више се ширило". Но Карађорђев ратнички дух није попуштао. Иако је у дубини душе био јако огорчен на овакав поступак Родофиникина, који је у овим тренуцима кукавички оставио Србе, те на тај начин погоршао и онако тежак положај српских бораца, Карађорђе пред уплашеним масама није отпужио јавно ни Русију ни њеног претставника, да не би таквом оптужбом још више погоршао и онако критичну ситуацију и утврдио колебљивце и малодушнике у увјерењу да је Русија заиста напустила Србе, и да су ови остављени сами себи.

По доласку у Београд Карађорђе оде право у Совјет гдје сакупи све присутне совјетнике и пред њима одржи овај говор:

„Браћо! неће нужно бити да вам ја кажем у каквој се несрећи и опасности данас налазимо; јер држим да и ви сви то исто и у толико видите и знате, у колико и ја. Но будући да ми нити можемо нити имамо куд натраг, него морамо сад, или нам се хтело или не, напред, насупрот овим несрећама и опасностима ићи, да их се или курталишемо и опростимо, или, да сви, као истини браниоци своје отаџбине и вере изгинемо. Ја сам дошао сад у Београд да прикупим и одавде, колико је могуће војника; да видим, за сваки случај како стојите са градом и потребама градским и да се с вама састанем и о најпречим потребама, у садање време, разговорим и договорим. У нас је, у овој несрећи, од војних потреба млого којечега сасвим упропашћено, нешто по потреби рата, а нешто су и Турци преотели... Од народа се сад ништа изискивати не може осим да сваки иде пред непријатеља на одбрану своје постојбине, да се одржи и да непријатеља, ако је милостивоме Богу повољно, надвлада и да га се курталише".

Совет је Карађорђа са великим вниманјем саслушао, али на ове посљедње речи: да се од народа за сад ништа друго изискивати не може осим војника, морао му је искрено казати, да и у каси народној ни једне паре у готовости нема, онда Карађорђе настави своју беседу:

„Ја сам се томе колачу и надао, али баш да сасвим ни једне паре немате, нисам могао мислити. Но кад је тако а оно, ми старешине, сваки по своме могућству, у ове несрећне дане треба да притечемо општему добру у помоћ. Ево ја имам при себи 3.000 дуката, ја ћу од ових само једну хиљаду задржати код себе, а 2.000 ћу сад одмах послати у Совет на потребу општу, него, браћо, и ви сви, сваки према своме могућству, нека сад приложи колико је који кадар, те да тако, што нам је од преке потребе, прибавимо и подмиримо. Народ ће нам, ако се, с божјом помоћи, одржимо, све повратити, ако ли пак пропаднемо а оно толико и чини с народом смо све што имамо стекли, па нека с народом и ми и наше имање пропадне, и ја, осим народа, ништа не желим имати“. Ово све изговоривши и пошавши из Совјета у свој конак, он је позвао Стефана Филиповића, писара советског, и овоме је више упоменути 2.000 дук. предао, те их он у Совет донео; а Карађорђе одмах се зајми за сакупљањем војника, што се тог истог, и 17 дана Августа и свршило; а 18, је Карађорђе, без сваког даљег задржавања у Београду, са реченим војницима пут Мораве отишао“.[73]

Почетком септембра Турци снажно навале да пређу Мораву, али их Карађорђе, заједно са Хајдук-Вељком и Станојем Главашем јуначки дочека. Турска је навала била одбијена. Послије овог покушаја турска офанзива је била заустављена и фронт на Морави стабилизован, о чему је, Карађорђе извијестио руског генерала Исаијева овим писмом:

Тако сам доста јада и муке видео трчећи по војски од логора до логора, слободећи војску и народ устављао и слободио, поморио сам и себе и коње... Народ сам утишао и буну, војску наредио Моравом и добро смо Турке подапрли од Крушевца до Пожаревца. У свакодневним борбама устаници су одбијали турске нападе, а велики пораз су нанели Турцима 16 септембра приниховом последњем покушају да пређу Мораву.[74]

Ратна криза и слом српске офанзиве на југоисточном фронту различито је оцјењивана и још данас то

---

[73] Баталака II, 589 с

[74] Ђорђевић, 256

питање није сасвим расвијетљено код наших историографа. Вук и неки други писци приписују је највише раздору и неслози међу старјешинама, а специјално неспособности Милоја Петровића као команданта, коме је био подређен Петар Добрњац као способнији и истакнутији командант, који се због тога није хтио ангажовати како треба у борби. Међутим, код мало дубље анализе збивања и догађаја, стијече се утисак да би то могао бити само један од узрока, али не једини, а свакако не и главни.

На делиградском фронту налазе се, као што смо видјели послије Карађорђевог доласка из Санџака, и Младен и Милоје, као и Миленко Стојковић и Петар Добрњац, и тај се фронт успјешно брани, све док се међу њима налазио Карађорђе; а одједном, како то каже Гагић — чим се Карађорђе вратио у Тополу старјешине су се завадиле, наводно поводом плана одбране, и напустиле фронт, те сваки пошао на своју страну . . . Да ли их је обухватила малодушност — њих све четири једновремено, да први они дезертирају с фронта и тако деморалишу своју војску, или је ту било нешто друго, сакривено и плански срачунато? — Младен је, кажу, кренуо у сусрет Карађорђу, а Добрњац пошао на договор код Миленка! — Милоје је остао сам и сјутрадан и он побјегао . . . Он је заиста кукавички поступио, бјежећи овако с фронта и растројавајући своју војску; али настаје питање: зашто су га самог оставили она двојица познатих војвода и јунака — Миленко и Петар, а да и не говоримо о Младену, који нигда није уживао глас неког јунака и војсковође?

Петар Добрњац је „према неким сведочанствима касније и сам признао своју кривицу, чак и намеру да изазове устанички пораз“.[75]

За чији рачун и по чијим савјетима и упутствима је могао да овако ради Добрњац? Да ли је тако смио да поступи, у оним критичним часовима одбране овога фронта, један прослављени јунак и старјешина, ако је рецимо учинио то због своје увријеђене сујете? — Но, вјероватније је, да је ту било по сриједи нешто друго.

---

[75] Исто, 260

Ми смо већ видјели како су устаници предузели своју офанзиву, тек послије оне свечане изјаве Родофиникинове и поруке руског главнокомандујућег књаза Прозоровског (који је поруку Родофоникин прочитао у Совјету и послије тога стрпао у џеп), да ће руска војска кооперисати са Србима на југоисточном фронту чим Срби предузму офанзиву. А видјели смо и то, да до те кооперације, упркос толиких упућених молби, захтјева и апела од стране Карађорђа и Совјета, за пуна три мјесеца трајања ратне кризе на српском фронту — ипак није дошло, и сва дата обећања остала су само празне приче.

Прозоровски је доцније порицао да је дао налог Србима за офанзиву, а ако им је, каже што био обећао Родофиникин, у погледу кооперације руске војске, и ако им је читао какву његову тобожњу поруку да је то могао учинити сам Родофиникин на своју руку.

Одговарајући на учестале молбе Карађорђа и Совјета током кризе, Прозоровски каже: „Уосталом, нигде нисам видео да је Государ Император обећао да пошаље руску војску Србима, а обећао вам је своје покровитељство и могућу помоћ, што сам ја испунио и у будуће ћу испуњавати."[76]

У другом свом одговору Карађорђу Прозоровски каже: „Ко је српском вожду о томе писао, тога ја не знам. Ја ни у чему, не само српску, другарску нам нацију, но и никога у своме животу нисам обмањивао, што ни месту, ни моме чину, ни поверењу које Государ има у мене, неприличи".[77]

Родофиникин је ревносно извјештавао Прозоровскога о стању на српском ратишту. Он је и сам лично обилазио делиградски фронт, где се задржао шест дана. Из Поречa је, том приликом, извијестио Прозоровског да се устаници „могу врло добро бранити, осим ако некакав паничан страх не обузме команданте, пре свега првога (Милоја Петровића) који још није смењен, упркос молбе народа и захтева Совјета".[78]

---

[76] Исто, 257
[77] Исто
[78] Исто, 254

Родофиникин, као да је већ онда знао шта треба да се догоди на овоме фронту, проориче да би „паничан страх могао обузети команданте“, те да би због тога могао наступити слом фронта!

Тако је Родофиникин „потпомагао“ српске захтјеве и „подржавао“ молбе устаника упућене Прозоровском за помоћ. На крају ће се сам он показати, не само као најгори паничар него и организатор паничарства, бјежећи из Београда у Аустрију, заједно с Петром Добрњцем и митрополитом Леонтијем, иако су турске снаге биле још једнако с оне стране Мораве, коју неће успјети да пређу.

Бјекство ове тројице изразитих Карађорђевих противника још једном је открило Родофиникинове закулисне планове. Он је, као што знамо, потстакао Србе на предузимање офанзиве и прочитао им у Совјету поруку Прозоровског, да ће руске трупе предузети офанзивне покрете истовремено кад и устаничка војска на фронту према Нишу, а од његових обећања није се извршило ништа.

Настало би питање: шта је могло руководити Родофиникина (самог или у сарадњи са Прозоровским) да овако плански обмане устанике и изложи их очевидној опасности навале надмоћнијих турских снага, док су за то вријеме руске савезничке трупе остале на миру не предузимајући никакве покрете? Одговор на ово питање даје донекле и ондашњи карловачки патријарх Стратимировић — „или паче по ободрениј и наученij господина Родофиникина пошли Серби на свја страни нападатељно војевати противу Турков“.[79]

„Корист коју би руска војска имала од ових устаничких операција јасна је. Турска би на тај начин била принуђена да већи део своје војске распореди против Срба, и на тај би се начин ослабила војска према Русима“.[80]

---

[79] Гласник II Друштва српске словесности, Београд 1849, 208

[80] Ђорђевић, 257

План је заиста јасан: жртвовати Србе, да би руска војска доцније могла лакше извршити своје задатке и савладати истрошене и изморене Турке у рату са Србима.

Други дио политичког задатка Родофиникина састојао би се у слабљењу Карађорђевог престижа и оних старјешина које су се једнако заносиле идејама о потпуном ослобођењу земље. А ми смо се већ упознали са гледиштем званичних руских претставника (Чарториског, Румњанцева, Прозоровског, па и самог цара) о овом питању.

Разумљиво је да је претставник царске политике у Србији, тако ревносни Родофиникин, предузимао све што би могло да послужи интересима политике својих претпостављених, и што би могло истовремено да што више компромитује Карађорђа и његове ослободилачке планове. Он је у свом писму Прозоровском, упућеном уз нацрт устава просто оптужио Србе: како они за све постигнуте успјехе благодаре само себи, својој памети и храбрости и како су незахвални за напоре које је за њих учинила Русија. А да би истакао још и свој тежак положај он нарочито наглашава: „колико је потребно мудрости и обазривости за уређење ове земље и њену припрему: да се убудуће покорава вољи свога заштитника“. — Јасан је Родофиникин. Јасно нам је и његово држање за вријеме велике српске офанзиве.

Ту своју „мудрост и вјештину“ он је хтио да покаже сада, кад му се већ није пружила могућност да оствари свој план — изнесен у оном писму Прозоровском за одвођење Карађорђа и синова српских старјешина у Русију — у ком је случају намјеравао да без сметње „приступи унутрашњој организацији Србије“ — што је и претстављало главни задатак његове мисли.

А шта сад? Родофиникин ће поднијети цару и влади свој извјештај о људима и стању у Србији, као и тешким задацима своје мисије. За пропаст српске офанзиве оптужиће Карађорђа због његовог славољубља и нереалних планова. Бациће на његова леђа сву одговорност, због његове искључивости и нетрпељивости, због које је дошло и до раздора међу старје-

шинама. Оправдаваће своје бјегство из Србије Карађорђевом намјером да га убије. Нападнуће у своме извјештају Карађорђа да је на положај команданта југоисточног фронта довео Милоја Петровића, „човјека без икаквих војничких способности", плашљивца, који је због кукавичлука први напустио Делиград и тако растројио читаву војску.

Послије пропале српске офанзиве, угрожену Србију спасаваће — како је резоновао Родофиникин — руска дунавска војска, због чега ће српски народ бити благодаран цару избавитељу и заштитнику. Послије овог претрпљеног слома Карађорђе ће бити, како је претпостављао Родофиникин — онемогућен за даље вођење српских послова, док ће он — Родофиникин, а с њим и сви његови пријатељи у Србији, доћи сада до свог пуног изражаја и важиће од сада као једини паметни и истински пријатељи српског народа, којима ће тај народ у знак захвалности и признања повјерити даље вођење српских послова.

Тако је Родофиникин мислио да би „воља Његовог Императорског Величанства односитељно до Сербије могла испуњена бити".

4. УСТАНИЧКА СПОЉНА ПОЛИТИКА ПОСЛИЈЕ ОФАНЗИВЕ

Карађорђеве везе с Наполеоном. — Даље Родофиникинове сплетке. — Скупштина старјешина у Паланци.

I

Разочаран у Русе, а нарочито у Родофиникина и Прозоровског због обећане а неиспуњене руске помоћи, огорчени Карађорђе оптужује их црногорском владици Петру I, да су хтјели продати Србију Турској за седам милиона дуката.

Још док је трајала ова тешка ратна криза, и кад је било већ постало јасно да тражена руска помоћ неће стићи, Карађорђе и Совјет испитују могућност да потраже помоћ на другој страни. Због овако тешке

ситуације и разочарења на Русију они се обраћају за помоћ и заштиту Аустрији и Француској.

Аустрија неће изаћи у сусрет Србима, наводно што се сјећала како је прошле године била изиграна приликом преговора с њима, те је поводом српске молбе за помоћ гроф Колеродо сад изјавио: како је то обична тактика Срба да се обраћају Аустрији с молбом за помоћ и посредовање у тешким тренуцима, а да они уствари више мисле да помуте њене односе с Русијом и Портом него да би добили помоћ и заштиту.

Аустрија се сада налазила у тешкој ситуацији због ратовања с Наполеоном, и како је ускоро била потучена од стране Наполеона, у бици код Ваграма, њена помоћ и заштита после тога није могла ни долазити у обзир. Но и поред тога устаничко вођство — у интересу доброг сусједства — неће да кида с Аустријом. Срби ће да сачувају пријатељство своје сусјетке, иако је Наполеонова побједа код Ваграма, изгледа, на њих пресудно утицала да се за помоћ обрате Француској.

После ове победе јавно мнење у Србији сасвим је преовладало, да се Србија обрати Наполеону за помоћ. Тамо су се већ нашли и два официра из француске Далмације, Раде Вучинић и Никола Шкуљевић, за посредовање између Србије и Француске.

Правитељствујушчи Совјет под председништвом врховног предводитеља народа српског Кара Ђорђа Петровића у седници, државној 16. августа 1809. донео је *одлуку србијанског народа,* да се обрати Наполеону I, за преузимање заштите Француске над Србијом, изабира капетана Раду Вучинића за депутата, и издаде му пуномоћно писмо.[81]

По депутату Вучинићу упутиће своја писма Наполеону Карађорђе и Совјет. Карађорђе пише:

Ваше Императорско Величество! Слава оружја и подвигов Вашего Величества расјејала се по цјеломе свјету. Народи налазе у Аугустјеишеј особи Вашеј избавитеља и законодатеља свог. Сербски род жели те среће удостојити се. Монарх! обрати взор Твој и на Славено — Сербов, у којима ћеш наћи мужетство и вјерност ко Благодјетељу; вријеме и

---

[81] Јован П. Јовановић, Наполеон и Југословени, Нови Сад 1920, 110 (цит. Јовановић, 110)

случај оправдаће ову истину и то да су достојни покровитељства великога народа.

В надежди, что Ваше Императорског Валичество всевисочаишим отвјетом учичаствовите.

В Бјелоградје 16 Авугста 1809.

Вашего Императорског Величества всеништаишега и покорњеишего слугу Кара Георгија Петровича верх. предводитења народа сербскаго. — Правитељствујушчи Совјет народни Сербски.[82]

Писмо правитељствујушчег Совјета, упућено Наполеону, гласи:

1. Да је српски народ борећи се кроз седам година себи стекао слободу и има право себи изабрати покровитеља.

2. Српски народ с врховним предводитељем обраћа се цару Наполеону тражећи његово покровитељство.

3. Кад цар Наполеон прими српски народ под окриље, највећа ће дужност бити народна, да сачува вечну и непоколебиву верност, а да ју докаже примиће у све градове француску војску.

4. Непријатељи великог народа француског биће непријатељи Србаља.

5. Срби уверавају цара, да ће и њихова браћа, која живе у Босни, Херцеговини и у краљевству мађарском поћи за њима; а неће ни Бугари изостати.

6. Велика нација, када буде под својим заставама имала ове славенске народе, потресће непријатеље француске државе.

7. Србија има велико богатство: руде златне, медне, олова, салитре, дрво за галије, марву, и треба у њу послати стручњаке, да ју испитају.

8. Србија, Босна и Херцеговина тако су сретне географским положајем својим, да, када би пале под покровитељство Вашег царског Величанства, нема државе, која би их могла освојити.

9. Град Шабац на Сави, као најближи француској царској граници, примиће најпрви француски гарнизон.

10. Ако не буде могуће (што се не надамо) победоносној војсци Његовог Императорског Величанства приближити се до самих граница Србије, у таквом случају српски народ најпонизније моли, помоћи у новцу, тобџијама, инџињерима и лагумџијама. Сретством новаца у кратко време стећи ће српски народ што треба и врло ће лахко дигнути на оружје српску и бугарску омладину као и из суседних провинција, која се оваквим догађајима радује. И тако имајући овакву војску

---

[82] Исто, 111

српски народ очистиће турске обале Саве и Уне воде и сјединиће се са војском његовог царског величанства у Далмацији, исто тако преко Херцеговине сјединити се с оном у Дубровнику.

11. Уверава, да ће и у Мађарској доћи до метежа. У 12, 13 и 14 тачци износи борбе српскога народа у Србији и у Црној Гори, и успехе које је постигао као и губитке. Због пада на Делиграду криви рускога ђенерала Прозоровскога, јер није послао обећане помоћи.[83]

Ако, макар и непотпуно, анализирамо ове захтјеве Карађорђа и Совјета упућене Наполеону, увјерит ћемо се да се овде не ради о неком тактичком потезу, већ о покушају пуне преоријентације спољне политике устаника. Тражећи заштиту од Наполеона устаничко вођство тражи и његове гарнизоне који ће посјести српске градове и на тај начин заштити Србе не само од напада са стране Турака, него и од случајних изненађења од стране Аустрије или Русије. Карађорђе је готов да се са својим снагама здружи са Наполеоновом војском и да заједно с њим ратује и противу Аустрије (тачка 10), што значи да је његова молба, која је већ била упућена Аустрији за заштиту и помоћ, уствари претстављала само неки тактички потез.

Устаничко вођство, изгледа, било је готово да напусти даљу помисао на руску заштиту и помоћ (а и да не говоримо о Аустрији, са којом су Срби имали толико горког искуства у прошлости) само ако Наполеон прихвати њихове захтјеве, јер су устаници у заштити Француске гледали боље гаранције за остварење свог националног програма.

Депутат Вучинић, носећи Карађорђево писмо и одлуку Совјета, отпутовао је преко Букурешта гдје је примио француски пасош од француског посланика Леду, па је одатле продужио за Беч, гдје се тада налазио Наполеон. Док је он стигао у Беч, међутим, већ је био потписан мир између Аустрије и Наполеона. По мировном уговору Аустрија је уступила Наполеону, поред западне Галиције још и „Истру, Горицу с Градишком, Крањску, један дио Корушке и Хрватску

[83] Исто, 111 с

с десне стране Саве . . . Далмацију, Дубровник и Боку. — Од ових покрајина Наполеон је, својим декретом од 14 октобра 1809 основао посебну покрајину под именом *Илирија*. Новој провинцији Наполеон је дао име онако како се негда називао сјеверозападни дио Балкана у времену Римљана.

Шта су све наши народи добили у новооснованој Илирији, с погледом на дотадашњи њихов положај под Аустријом, ми о томе нећемо овдје говорити, јер то и није предмет наше расправе. Али, међутим, ми знамо да је Илирија претстављала крупну тековину за подизање националног духа и културе Јужних Словена.

Одмах након проглашења Илирије Наполеон је отпутовао из Шенбруна за Париз. Карађорђевог депутата Вучинића примио је у Бечу француски министар спољних послова де Шампањи, коме је Вучинић предао и Карађорђево писмо и одлуку Совјета. 17 октобра де Шампањи одговорио је Карађорђу овим својим писмом:

Писмо, које сте упутили Његовом Величанству цару Наполеону, предао ми је у Бечу г. Радо Вучинић, изасланик Србије. Како мир с Аустријом беше закључен и како Цар полажаше, то ми послови, који беху заузели цело време, не допустише да му говорим о овој ствари. Ја ћу похитати да то учиним чим се врати у Париз и да примим Његове заповести.[84]

Истога дана министар де Шампањи написао је, поводом српских захтјева, друго своје писмо посланику Леду у Букурешт. То писмо у изводу гласи:

Одобравам Вашу одлуку да ми пошљете посланика србијанског. Цар, који је у миру с Портом и жели да остане не може дати, то се разуме, отворену заштиту онима, које он сматра као бунтовнике. Али Његово Величанство не може остати потпуно равнодушно спрам судбине једнога народа, који је показао толико сталности и храбрости и неће се одрећи да одржава с њима извесне односаје, којима се несме дати никаква јавност. . . Цар, живећи у миру с портом, не може Србијанцима засведочити своје интересовање другачије него заузимањем, посредовањем за њих. Али ако би икада порта, за-

---

[84] Исто, 113

ведена подбадањима Енглеске, загазила у рат с Француском, Срби могу рачунати на врло обилату помоћ цареву. Он им се већ доста приближио которским заливом... Окуражите Србијанце, да негују то суседство преко Црногораца, које треба да придобију да живе у миру са Французима у Котору. Кажите им, да ће г. Meријаж, који је дуго становао у Видину и који је имао везу с њима, бити на служби у Љубљани код француског ђенерала гувернера, и добро ће учинити да се њему обраћају... Не жалите новаца за окуражење њихових односа са Француском.[85]

Словенска Илирија постала је брзо привлачна тачка за Карађорђеву Србију. Између Србије и Илирије успоставља се и нека врста дипломатских веза, које Карађорђе одржава преко Николе Шкуљевића, настањеног у Љубљани (главном граду Илирије).

Да би учврстио што јаче своје везе с Француском, Карађорђе је 23 јануара 1810 поставио капетана Вучинића за народног депутата на француском двору — „и пону власт пред претстолом његовог императорског и краљевског величанства вољу, жеље и тегобе народа опширно изјаснити".[86] Раде Вучинић је као депутат на француском двору добио и писма за цара Наполеона и француску владу и у тим писмима упутства за склапање мира с Турском, разумије се уз помоћ Француске.

21 фебруара 1810. саопћава барон Meријаж из Трста министру Шампању у Париз да је маршал Мармон стигао у Трст и на последњој станици сустигао га српски посланик Вучинић из Београда са опширним упутствима црног Ђорђа и Српског Савета.[87]

Наполеон није био пријатељ српског револуционарног покрета. Он је, као што знамо, све досад у овом питању држао страну Турцима и бодрио их да силом угуше српски устанак. А сад кад су Срби изјавили спремност да напусте Русију и изјавили жељу за његовом заштитом он ће ласкаво прихватити молбу Срба, и тако ће у рукама имати још један адут, да би и даље задржао Порту, да не падне под утицајем Енглеске.

---

[85] Исто, 113 с
[86] Исто, 143
[87] Исто

Но као и свака велика сила и Француска је гледала своје властите интересе, и није их хтела жртвовати за интересе једнога малога народа, ма колико да је цијенила „сталност и храброст“ тога народа. Њени су интереси били, с обзиром на међународну ситуацију, да сачува пријатељство Турске, а не да помаже захтјеве Срба.

II

Србија се налазила у врло тешком положају, па је зато њеном вођству било потребно — поред ратничке енергије и стратегиске способности — и доста политичке вјештине и далековидости. Поред спољних фактора ситуацију је отежавала и неслога њених старјешина.

Српски устаници упињали су све своје умне и физичке силе да одрже своју крваво извојевану државну тековину. Тражили су помоћ и од великих сила. У првом реду помоћ и заштиту Русије, као велике словенске силе. Разочарани њеном политиком и држањем њених претставника, они се у тешким моментима обраћају и Аустрији. Траже заштиту и од Наполеона. То је у оним приликама била и „једина могућа и реална политика устаничког вођства“.

Као сусједна сила Србије Аустрија је показивала највише претензија према њој. Али томе су стајале на путу и Турска и Русија. — Турска се нигда није могла помирити с тим да би Аустрија могла заузети Србију; док је Русија, тежећи да загосподари источним дијелом Балканског Полуострва, узела 1807 године Србију под своју заштиту, и снажно се одупирала аустријским тежњама у погледу Србије.

Срби-устаници, национално свесни, видевши одавно да Аустрија и Русија воде рачуна само о својим интересима на Балкану а најмање о српским, држали су чврсто иницијативу за стварање српске независне државе у својим рукама па су били јако предострожни према обема овим силама.[88]

---

[88] Танасије Ж. Илић, Грађа из земунских архива за историју Првог српског устанка, књ. I, 1804—1808, Београд 1955, (Предговор стр. XXXVIII)

Молбу коју су Срби — устаници били упутили за помоћ Бечу, о којој се гроф Колоредо онако негативно изјаснио, Аустрија ипак није сасвим одбацила. Иако слаба и потучена од Наполеона, она је послије Шенбрудшког мира гледала, да уз помоћ Наполеона ућари штогод за себе у Србији, на рачун затегнутих српско-руских односа. Међутим, ситуација на српском ратишту, већ крајем септембра, постала је знатно боља.

Средином августа умро је књаз Прозоровски,[89] а за новог руског главнокомандујућег на Дунаву био постављен одважни књаз Багратион, који је брзо предузео офанзиву против Турака, те су ови били сада приморани да знатан дио својих трупа повуку са српског фронта и упуте их према Русији.

Иако се био обратио Наполеону за помоћ и заштиту коју је још једнако очекивао, Карађорђе није кидао везе с Русима. Појаву новог команданта руске војске на Дунаву и његову офанзиву против Турака Карађорђе је поздравио и упутио Багратиону своје депутате — В. Станојевића и Михаила Грујовића. По њима је послао и своју тужбу против Родофиникина и Добрњца, који су својим радом и бјекством довели до онакве кризе српски југоисточни фронт. Али је Родофиникин био бржи, препреденији и окретнији да на вријеме осујети оптужбе против себе и својих пријатеља — и да предузме отворену кампању против Карађорђа.

Још док се налазио у Панчеву упутио је извјештај руском главном стану о стању у Србији, правдајући своје бјекство тиме, што је, тобож, Карађорђе покушао да га убије. Из Панчева се са својим пријатељима брзо упутио у Влашку и приспио у главни стан руске војске, гдје је, заједно са одбјеглим српским старјешинама — Добрњцем, Протићем, Ст. Живковићем и митрополитом Леонтијем, био примљен у аудијенцији код књаза Багратиона. Родофиникин је и овдје, подржан од својих пријатеља који су с њим одбјегли, приказао ситуацију у Србији на свој начин. Правдао је своје

---

[89] Ово је био трећи по реду главнокомандујући на Дунаву који умире на том положају

бјекство и бјекство својих пријатеља анархијом која је настала на југоисточном српском фронту због паничарства и унутрашње распре и раздора међу српским старјешинама, због чега је, каже, и дошло до пораза на југоисточном фронту српске војске.

Багратион је прихватио овај извјештај као тачан и наредио да се Родофиникин, са одбјеглим српским старјешинама, упути у Крајову, — „да одатле и даље ради на избављању Србије". На Карађорђеву тужбу против Родофиникина, Добрњца и других одбјеглих старјешина, коју су депутати Станојловић и Грујовић предали Багратиону, руски главнокомандујући одговорио је депутатима писмом од 18 септембра 1809, у коме брани све поступке Родофиникина, а за Добрњца, Протића и Живковића каже — како је он с њима разговарао и увјерио се: да су ови људи „одушевљени љубављу к отечеству и преиспуњени жељама курталисати своје соотчественике из постојашче погибије".[90]

Депутат Станојловић вратио се у Србију крајем септембра и реферисао Карађорђу како је Родофиникин успио да убиједи Багратиона и њега оклевета пред њим.

Карађорђе је 2 октобра примио писмо од Багратиона у коме му обећава да ће учинити са своје стране све, за добро и срећу Срба и шаље му као помоћ 10.000 гроша. А на крају му препоручује да уклони са управе земље старјешине које су штетне за народ и његове интересе. Карађорђе је разумио смисао овог писма па зато одређује новог депутата који ће тужбу против Родофиникина и одбјеглих старјешина однијети у Петроград и показати и самом цару. Овога пута упућен је архимандрит Филиповић, познати русофил, који је иначе добро владао руским језиком. Но, он ће по доласку у Влашку, под утицајем Багратиона, одустати од пута у Петроград. И не само то, већ ће се повезати са Родофиникином и потпасти под његов утицај. Тако је Родофиникин појачавао своје позиције, и из Крајове неуморно развијао даљу кампању против Карађорђа уз помоћ одбјеглих старјешина. Поред тога, он је у

---

[90] Баталака II, 679 с

кампањи против Карађорђа користио и истакнуте људе, Карађорђеве противнике који су остали у земљи.

Миленко Стојковић из Поречја ширио је гласове на све стране како Карађорђе хоће да га убије, па због тога мора да живи на опрези. За ово га Родофиникин, као велики пријатељ, потпомаже и новчано. Кад му је једном приликом упутио 3.000 дуката Миленко се захвалио писмом у коме каже: „мада су се неки наши поглавари показали неблагодарни и Вас оклеветали, наше ће потомство вас благосиљати".[91]

Родофиникин је, значи, знао не само успјешно организовати, већ и добро финансирати предузету кампању против Карађорђа.

III

Да би се рашчистила ситуација у погледу даљих српско-руских односа и пречистило питање одбјеглих старјешина, Карађорђе је одлучио да сазове скупштину старјешина у Паланци на дан 2 октобра. Позив је био упућен свим старјешинама, међутим нијесу се сви одазвали. Јаков Ненадовић није дошао на скупштину, а није ни правдао свој изостанак. Миленко Стојковић се изговарао да је позив доцкан добио, а уствари плашио се да га Карађорђе не убије — како је он доцније сам причао. Скупштини нијесу присуствовали ни Младен Миловановић ни Милоје Петровић. Плашили су се да ће их скупштина осудити због минулих догађаја на делиградском фронту. Иначе они су били, као што знамо, повучени из народних послова послије ових догађаја.

Скупштина у Паланци трајала је 6 дана, па је затим наставила рад у Београду. Главно питање било је рашчишћавање односа са руском главном командом и заузимање става према одбјеглим старјешинама. По овом питању одлучено је да се у руски главни стан упуте као депутати Милан Обреновић и архимандрит М. Никшић. Скупштина је одлучила да се од Руса тражи стална помоћ у војсци која би дошла у Србију,

---

91 Петров, 307

и да се пошаље један Рус као изласланик у Србији, а не Родофиникин (Грк) и да се нико од оних који су побјегли са Родофиникином не може вратити у Србију".[92]

На скупштини је била поведена ријеч и о односима с Портом. О овом питању била су подијељена гледишта. Мања група старјешина изразила је жељу да се рат заврши, путем преговора с Портом; док је група на челу с Карађорђем (а са овом групом и сви војни команданти) заступала гледиште да се рат продужи.

По једној верзији испало би да је и Миленко Стојковић био одређен за трећег члана депутације код руског главнокомандујућег. Међутим он није пошао за Влашку, али је зато сачекао депутате приликом њихова проласка кроз Пореч и успио да их наговори да се „због врло важних ствари" јаве, прије одласка Багратиону, у Крајови Родофиникину, са чиме се оба депутата и сагласе. Нешто под утицајем Миленка, а још више под утицајем Родофиникина и одбјеглих старјешина, депутати су овдје сасвим измијенили смисао пуномоћства које су били добили од скупштине, и штавише узму као трећег члана депутације и Петра Добрњца, кога је скупштина у Паланци онако осудила.

Депутати се, 20 децембра, јаве Багратиону и изнесу му као народну жељу ове захтјеве: да Русија прими Србију под непосредну заштиту; да јој пружи војну помоћ; да врати Родофиникина и одреди комисију која ће размотрити унутрашње питање, и на крају — да се огласе за неважећа сва писма која су можда послана у друга царства од стране Карађорђа или Совјета.[93]

Пошто је обдарио депутате Багратион их је вратио у Крајову Родофиникину. Милан Обреновић остане код Родофиникина и Добрњца у Крајови, док се архимандрит Никшић вратио брзо у Србију. „Изгледа да се покајао и открио, по повратку, Карађорђу и Совјету све што се радило у Крајови и код Багратиона".[94]

---

[92] Баталака II, 786

[93] Ђорђевић, 273

[94] Исто, 274

Карађорђе је покушао да и путем писма објасни Багратиону ситуацију у Србији, али је Миленко Стојковић успио да ухвати његове курире и одузме им писма. Он се сада понашао не само као противник него као и прави одметник од Карађорђа.

Покушаји за добијање помоћи од стране Француске или Аустрије још једнако су били у току. Преговори за добијање аустријске помоћи користили су устаницима највише као олакшица за набавку намирница и других потреба из Аустрије. Међутим, како је крајем 1809, нестала из земунског пристаништа и била опљачкана нека аустријска лађа, дошло је до погоршања односа између устаника и аустријских власти. Лађа је на крају била пронађена и враћена „а Младена Миловановића и Милоја Петровића, који су били умешани у ову пљачку на аустријској територији, Карађорђе је у присуству Совјета отпустио из службе". Тако је овај инцидент са аустријским пограничним властима био ликвидиран.[95]

Аустријанци су ревносно пратили развој догађаја и збивања у Србији и настојали да се, овом приликом, што више приближе српским старјешинама нудећи им своје посредовање за мир код Порте. Аустријски ђенерал Симбшен имао је у том смислу, и неки састанак с Карађорђем половином децембра у Београду. Карађорђе и Совјет поставе услове за мир, које је Симбшен однео са собом и доставио Бечу. Ови услови предвиђали су: искључење свих обавеза према Порти, осим плаћања одређене суме данка; одређивање граница Србије које би обухватиле сву ослобођену територију; потпуну амнестију за све што се догодило током рата. Аустрија би била заштитник Србије и јемац за извршење ових услова. У Београд би имао доћи њен конзул још прије почетка преговора с Портом, док би Срби у Бечу имали свог претставника.

Не само за Порту, него и за Аустрију ови су услови изгледали неприхватљиви, те је аустријска влада дала Симбшену нова упутства с налогом „да по могућности

---

95 Исто, 275

преко својих повереника делује на трговачки слој и нижи слој становништва који желе мир“.[96]

Порта је одбила аустријску заштиту и јемство, а за мир са Србима поставила своје услове, према којима ће опростити заостали данак, док би дажбине у будуће скупљале српске старјешине. Спремна је била да објави и амнестију, али је зато тражила: „да се Карађорђе и други истакнути предводиоци заувек уклоне из Србије и да се Срби одрекну сваке помисли на независност“.[97]

Према неким подацима из аустријских извора, каже се, да је Карађорђе, тражећи аустријску заштиту, предложио Симбшену да аустријске трупе посједну Шабац и Београд. Али како се, наводно, Аустрија није на то смјела одлучити због Наполеонове препоруке, да за сад не би требало изазивати ни Турску ни Русију, то до те окупације није дошло.

Овај аустријски извор неубједљив је за једну овакву изјаву, јер се Србија у онај мах није налазила тако угрожена од Турске, да би Карађорђе могао дати један овакав предлог. Уз то Србија је још једнако била у савезу с Русијом, и упркос Родофиникинових интрига и кампање, Карађорђе је одржавао лојалне односе са руским главнокомандујућим, који је тих дана водио рат против Турака, због чега је добар дио турских снага повучен са српског фронта. Према овој тобожњој изјави испада да је Карађорђе био готов да преда читаву Србију Аустрији! Међутим, зна се, да је он 1808 године — кад су Младен Миловановић и Стефан Јевтић водили неке преговоре с аустријским претставницима, и кад су на њихов захтјев пристали да понуде Београд Аустрији, због тога упутио (18 маја 1808) генералу Симбшену писмо у коме изражава своје чуђење како су Младен и Јевтић смјели пристати на такав предлог! Да устаничко вођство треба још и да напише молбу аустријском цару, да овај са својим гарнизонима посједне српске градове. Чудећи се оваквом аустријском предлогу Карађорђе каже: „. . . народ који

96 Исто

97 Исто, 276

је проливао крв за своје ослобођење не може с тим да се сагласи".

> Таково предложеније от упономошћени Ваши није могло да ме до крајности неудиви (запрепасти). Перво, што ни ми ни народ сав сербски, који смо проливали кров своју за своје избавленије неможемо на то согласити се, а ако би се и согласили ми, свако согласеније наше неможе имати никаквог места без утвржденија велики господара Росиского и Французского у коих рукама состоји се наше жребије".[98]

У оба случаја — и сада као и 1808 — ради се о истом питању и о истим личностима, о Карађорђу и генералу Симбшену. И 1808, као и сада, били су затегнути српско-руски односи, али их Карађорђе није кидао и ако је тактизирао према Аустрији као сусјетки из специјалних разлога. А како то Карађорђе и сам добро запажа у своме писму, све да је и покушао увести Аустријанце у Србију, такав план био је неизводљив, не само због Турске него и због оштрог сукоба интереса великих сила на овом дијелу Балкана.

Други, бесплодни разговори депутата Вучинића са француским претставницима на крају су увјерили Карађорђа да тражену помоћ и заштиту од стране Француза неће добити. Наполеон, на чију је помоћ озбиљно рачунао, хтео је, с обзиром на своје планове, да сачува пријатељство Турске. Аустрија је тих дана зависила од Наполеона и морала је да води политику какву он хоће, те се и на њу није могло рачунати.

Али ако ови разговори и преговори с аустријским и француским претставницима нијесу дали очекиване резултате, они су ипак устаничком вођству користили на другој страни. Карађорђев однос према Француској уплашио је био цара Александра, да ће утицај Француске, и на њу сад наслоњене Аустрије, ојачати у Србији. Александар увиђа погрешке Родофиникинове мисије и других руских претставника у Србији, које су 1809 довеле српску војску пред Нишом до пораза, те мијења своју тактику према Србима. Смијенио је главнокомандујућег на Дунаву Багратиона, а на

---

[98] Исто, 223

његово мјесто поставио грофа Каменског коме је дао нова упутства, како у погледу вођења рата с Турцима, тако и у погледу даље политике и сарадње са Србима.

Родофиникин је био повучен у Петроград на своју стару дужност у министарству спољних послова, а вођење политичких послова у Србији предузео је сад гроф Цукато, командант у Крајови. Ова вијест обрадовала је и Карађорђа и све устанике.

Нови фелдмаршал Каменски упутио је свој проглас Србима са много обећања. Но и Карађорђе ће сада да политички маневрише. Извијестио је Каменског како Порта нуди уступке Србима, уз јемство Француске и Аустрије, само ако се одрекну свога савеза с Русима. Изгледа да је и овај маневар имао успјеха, јер је Каменски савјетовао Карађорђу да напусти сваке преговоре с Портом, обећавајући му у име цара и Русије сваку могућу помоћ.

Плашећи се да не дође до мира између Срба и Порте Каменски је упутио архимандрита Филиповића Карађорђу с поруком да не пристане на мир јер Порта жели да ослободи трупе за обрачун с Русијом, а после би се обрачунала и с устаницима.[99]

Порука руског главнокомандујућег, а нарочито опозивање Родофиникина, у чему је видио неку своју моралну побједу и препорука Каменског да се измири са одбјеглим старјешинама — утицале су на Карађорђа, те се на крају одлучује на неку врсту компромиса и измирења са Миленком Стојковићем. Пошто је дао пристанак за повратак одбјеглих старјешина они су се вратили у земљу, а ускоро је стигао у Београд и нови руски изасланик Недоба.

По повратку одбјеглих старјешина митрополиту Леонтију наређено је било да станује у Крагујевцу, гдје је и остао све до 1813. Добрњац је и даље остао код руске војске, док се Миленко није одвајао од Руса, нити дубље залазио у унутрашњост Србије. Тако је била поново успостављена српско-руска савезничка сарадња.

---

[99] Баталака, II, 848 с

Половином јула 1810 кренуо је Хуршид-паша са својом војском из Ниша и 4 августа напао Делиград, кога је бранио сам Карађорђе. Срби одбију прве нападе, али пошто је Хуршид прикупио нове снаге и добио појачања кренуо је ка Варварину. Угрожен овом диверзијом Карађорђе је затражио помоћ од генерала Цуката и он му упути један ескадрон улана, један одред козака и двије батерије топова, а уз то и 300 добровољаца из Влашке. Присуство руске војске ободрило је Србе, а уплашило Турке. Здружене српске и руске трупе освоје прво Соко-Бању, па затим 8 септембра потуку Хуршид-пашину војску код Варварина. Послије тога падоше у српске руке Прахово и Брегово.

Турске трупе из Босне пређоше тих дана Дрину и опсједоше Лозницу. Опкољене српске војводе у Лозници затраже помоћ од Карађорђа који похита онамо с једним дијелом своје војске и једним мањим одредом козака и послије дводневне битке потуче Турке, ослободи Лозницу а остатке турске војске претјера преко Дрине. Тако је крајем октобра 1810 Србија била очишћена од Турака, и већ у новембру могле су се повући и руске трупе из Србије на зимовник у Влашку, осим једног малог гарнизона који је остао у Кладову и Неготину.

5. УСТАВНЕ РЕФОРМЕ

Крађорђеве припреме за обрачун с опозицијом. — Скупштина у Београду и реорганизација земаљске управе.

I

Иако је крајем 1810 сва Србија била очишћена од Турака и повољно се развијало српско-руско ратовање, кампања старјешина против Карађорђа није престала, упркос оног формалног измирења између њега и Миленкове групе. Добрњац и Миленко стално су код Руса и још никако не напуштају мисао да би се помоћу њих докопали власти у Србији. Карађорђе је обавијештен о њиховом раду, као и раду њихових

пријатеља у земљи (Јакова Ненадовића, Милана Обреновића и др.).

Послије боја на Лозници Карађорђе оде да обиђе рањеног војводу Луку Лазаревића. Приликом уласка у неку колибу гдје је поп Лука рањен лежао, Карађорђе му у шали добаци: „Е, којекуде, тако ваља свакоме који право неће". — Он је знао да Лука шурује с Јаковом и другим старјешинама из опозиције, а Лука помисли да је Карађорђе све дознао шта се ради против њега, па уплашен замоли за опроштај и све му саопшти што је знао о раду опозиције.

Да би се већ једном коначно обрачунао са вођама опозиције Карађорђе одлучи да почетком јануара 1811 сазове скупштину старјешина у Београду.

Прије него ће се састати ова скупштина Карађорђе ће се обрачунати са Милојем Петровићем, који је послије погибије Стевана Синђелића на Каменици пао у немилост и био уклоњен с старјешинског положаја. Отада је Милоје стално роварио против Карађорђа. Вук пише, како је послије мистериозне погибије војводе Марка Катића Милоје наговарао народ у Шумадији на буну против Карађорђа, и како је послије неуспјеле побуне Милоје пребјегао у Земун, одакле је био упућен у Петроварадин. Карађорђе затражи од аустријских власти да га изруче српским властима и пребаце у Шабац. Аустријске власти одазову се овом захтјеву, пребаце Милоја преко Саве и предаду Луки Лазаревићу у Шабац, који га ту, на тражење Карађорђево, погуби.[100]

Прије београдске скупштине нестао је још један од старјешина наклоњених Миленку и Добрњцу. То је био Милан Обреновић, који је дошао са одредом генерала Орурка у Србију, па се са тим одредом послије боја на Вараварину, поново вратио у Влашку, изјављујући да у Србију неће долазити и остати у њој без руске војске. Он је из Влашке одржавао преписку са Миленком, Добрњцем и Јаковом Ненадовићем и у руском стану важио као неко лице за везу између Каменског и устаника.

---

[100] Вук, 276

Водећи рат против Турака Каменски је имао задатак, да снажним притиском примора Турке на мир. Послије битке код Рушчука, гдје су Турци страдали Руси понуде мир Турској, али како су руски услови били тешки Порта их није прихватила.

Руски главнокомандујући планирао је не само да закључи мир с Турском, већ да с њом и савез склопи, како би заједнички напали Французе у Далмацији. За овај план операција били су предвиђени и српски устаници, који би кооперисали с руском војском преко Босне у правцу Далмације. Каменски је о томе плану обавијестио Карађорђа крајем октобра 1810. Ову писмену поруку донио је Лазар Војновић, секретар Милана Обреновића. Војновић је нашао Карађорђа на фронту код Лознице и ту му предао писмо Каменског. У разговору с њим о стању и приликама код Руса у Влашкој, он је, изгледа, открио овом приликом Карађорђу и планове свог господара Милана, које је овај, у друштву са Добрњцем и Миленком, припремао против њега. Војновић се по свршеном послу вратио у Влашку, и након његовог повратка Милан Обреновић је ускоро умро у Букурешту. У редовима опозиције ова смрт коментарисана је као да су Карађорђе и Младен били поткупили Војновића да отрује свога господара.[101]

II

Младен Миловановић је поново успио да се додвори и приближи Карађорђу, јер је он, као што смо видјели једно вријеме био удаљен с старјешинског положаја. Као вјешт и окретан трговац он је знао и да отрпи увреду, казну и понижење; али и да у таквом положају смишља опет и план за своју рехабилитацију.

Карађорђе, заокупљен бригом за исход борбе противу овако значајних и бројних својих противника рехабилитовао је Младена да би тако ојачао своју групу и са више изгледа на успјех свршио свој план за обрачун са опозицијом. Младен је знао да му, као

---

[101] Исто, 184 с

ико, подиђе и увјери га у своје пријатељство и оданост. Поред тога Младен се био родбински повезао и са Јаковом Ненадовићем, удавши своју јединицу кћер за Јаковљева сина. Све је то утицало на Младенову рехабилитацију, те ће Карађорђе у сарадњи с њим израдити свој план за уставне реформе и реорганизацију врховне земаљске управе.

Судећи по садржини једног говора Ивана Југовића, одржаног у Совјету 24 фебруара 1810, он је могао претстављати подлогу за изградњу нове власти у Србији.

У том говору Југовић је српским совјетницима испричао како је негда била славна атинска држава, али се у овој класичној држави — говорио је Југовић — сав поредак одједном покварио, због тога што у читавој држави није било ни два човјека међу војводама и сенаторима који један другоме добро мисли. „Покушао је, излагао је даље Југовић, филозоф Солон са својим законима и уредбама да спасе земљу, но не само што га нијесу послушали, него су га на крају протјерали из земље. А онда је дошао Пизистрат, који небјеше учен као Солон, али се „одликоваше жесточином и строгошћу", па је као врховни старјешина успио да „све утјера у бразду". Тако је слава атинске државе поново заблистала. . . „ниједна држава на свету бити не може, нити се који народ народом назвати може, гди нема верховне власти која ће све уређивати и свакоме заповедати, гди нема реда по коме ће сваки своје место чувати, верховну власт припознавати и знати кога ће слушати и покоравати се, гди суда нема који ће свакоме, и у малом и великом правицу свршавати, слабог и нејаког заштићавати, силног од нападенија удржати".[102]

Много је вјероватније да се Карађорђе приликом израде својих уставних реформи послужио говором Ивана Југовића, него „концепцијама" Младена Миловановића како то тврди Вук. Овакво мишљење дијели и Родослав Перовић, који каже: „. . . са јасно израженим централистичким, монархо-апсолутистичким

---

[102] Перовић, Грађа за историју, 204 с

тенденцијама... он је (говор Југовића) — несумњиво послужио Карађорђу као теоретски ослонац, уколико израз није претеран, у његовом нешто каснијем разрачунавању са својим противницима војводама“.[103]

Позив за јануарску скупштину упућен је био свим старјешинама и војводама, већ средином децембра, с напоменом да са собом могу повести једног или два момка. Позиви су били упућени и Миленку Стојковићу и Добрњцу. Међутим ни један ни други нијесу се журили да би стигли на скупштину. Они ће очекивати руски одред, како би с њим ушли у Београд. А Јаков Ненадовић дошао је до Палежа, и сазнавши да његови пријатељи Миленко и Петар још нијесу дошли у Београд одложио је свој пут на скупштину за неки дан, под изговормо да је болестан.

Иначе позиву су се одазвале све остале старјешине и војводе те је скупштина могла пуноважно да обавља своје послове. Опозиција је била малобројна.

Отварајући скупштину, која је половином јануара отпочела са радом у Београду, Карађорђе је указао на непослушност старјешина према Совјету, па је затим отворено нагласио:

> Видим и то да многи от вас преко воље Совјета и воље моје имате преписку изван земље из чега бивају највеће смутње, замјешатељства, несогласија и нељубов, а гди су ова ту је погибељ и пропаст опшча“... „Ја сам се увек старао такве смутње гасити и утољати, и хоћу их истино угасити и кој би не хтео драговољно, хоћу га приморати к тому.[104]

Карађорђе, Совјет и старјешине пропишу и међусобним споразумом и обавезама утврде нове уставне одредбе, којих ће се од сада сви строго држати.

Карађорђе ће све заповијести а тако исто и сва наименовања издавати преко Совјета, са којим ће радити у споразуму по свим питањима како спољне тако и унутрашње политике. Задржао је за себе само право помиловања.

Совјет се са своје стране обавезује да ће бити вјеран Врховном вожду и његовом потомству; да неће

---

[103] Исто, 325
[104] Ђорђевић, 296

ништа предузимати, у земљи и ван ње, што се тиче важних народних послова, без знања и одобрења Врховног вожда, „нити ће се без његове потврде признавати именовања поглавара војвода и кнезова“. Совјет се обавезује прогонити као народног непријатеља и бунтовника сваког ко би покушао да ради за каквог другог вожда.

„Старешине, команданти, војводе и кнезови, обавезују се истим речима на верност Врховном вожду и његовом потомству, признају новоименовани „Правитељствујушчи совјет“ за „врховну народну владу“ и обавезују се да испуњавају његове заповести. Ни у каква дела ван границе неће се упуштати без наредбе Врхоног вожда, нити ће ма кога у земљи признати за старешину кога нису именовали и потврдили Врховни вожд и Совјет“.[105]

Пошто су овако била утврђена, међусобним писменим обавезама Карађорђа, Совјета и старјешина, основна уставна акта — Совјет је био реорганизован на самој скупштини и подијељен на 6 попечитељства (министарстава), и на челу сваког попечитељства постављен попечитељ (министар) са одређеним дјелокругом рада, права и дужности. У саставу Совјета основан је био и Велики Вилајетски суд. За војна дјела одређен је био Младен Миловановић; за иностранa дјела Миленко Стојковић, за унутрашња дјела Јаков Ненадовић, за великог вилајетског судију именован је Петар Добрњац; за финасије Сима Марковић а за просвету Доситије Обрадовић.

Овако састављен Совјет је претстављао неку врсту коалиционе владе у којој би шефови опозиције имали половину ресора. Али ово је био само предлог Карађорђа и његове групе, који је на овај начин хтио имати шефове опозиције у влади, ту под оком, и на тај начин уклонити их из народа где су могли лакше роварити и сијати раздор као и досад.

Крајем јануара стигао је у Београд и један руски одред, са пуковником Балом на челу, а са њим су дошли и Миленко и Добрњац као и Хајдук Вељко са својих 70 бећара.

---

105 Ђорђевић, 297

Миленко и Добрњац не сложе се са предложеним планом реорганизације и одрекну да приме понуђене им положаје у Совјету. И Јаков је сад стигао у Београд. Али видећи да Миленко и Петар немају пратње и неке своје војске, осим Вељкових бећара, а уз то и сам колебљив, он пристане да буде попечитељ унутрашњих дјела.

Карађорђе је успио да удаљи и Хајдук-Вељка из Београда. Каже се да је био удесио, да по неком татарину прими хитан извјештај како су Турци ударили на Бању, па је одмах позвао Вељка, показао му извјештај и рекао: „Вељко, сине, трчи!"[106] — нашто је Хајдук Вељко без ријечи узјахао свога Кушљу, окупио бећаре и појурио к Бањи. . .

Послије свршетка скупштинског рада у Београду, Вељко је добио војводску диплому, потписану од стране Карађорђа и Совјета, као и све друге војводе и старјешине.

Док су се Миленко Стојковић и Петар Добрњац по доласку у Београд предомишљали шта да предузму, њихов пријатељ Стеван Живковић (који се повратио у земљу са Леонтијем и Протићем) предложи им једне вечери овакав план:

„И Вељко и Јаков издадоше нас; сад се више ниушто немамо уздати, него да ударимо на кућу ономе псу дебеломе (Младену), па како њега надвладамо и убијемо, онај пас црни (Кара Ђорђије) или ће пристати с нама, или побјећи у Шумадију". Миленко и Петар рекоше му на то: „Немамо људи", а он: „Е, немамо људи". Ја и вас два, то су тројица, у мене има двоје троје момчади, у вас по двоје по троје, ето нас десеторица, можемо му на кућу ударити, па како стану пушке пуцати биће људи"; а они му одговоре: „Немамо џебане". Онда он отиде те донесе пуне бисаге фишека говорећи: „Ево и џебане!" Али су они већ били клонули духом. . .

„Миленко пуши а Петар тарка у ватру", каже Живковић.[107]

Вук приповиједа о једној сцени која се догодила између Карађорђа и шефа руског одреда Бале поводом

---

106 Др Драгослав Страњаковић, Карађорђе, Београд 1938, 256

107 Вук, 189 с

дом одбијања Миленка Стојковића и Петра Добрњца, да приме понуђене положаје у Совјету:

„Пошто Кара Ђорђије уклони Вељка из Биограда, један дан Младен позове на ручак шефа руске војске са свијем официрима и Карађорђија са знатнијим српским старјешинама, који су се ондје налазиле, међу којима су били Миленко и Петар. Послије ручка, Кара Ђорђије, ... са својим момцима отпрати шефа у његов стан и онамо, може бити навалице, заметне с Миленком некакву распру и мало по мало тако се сваде да повиче на момке да Миленку отпашу сабљу и да га затворе. Бала онда стане Кара Ђорђија молити да то не чини, особито код њега, код кога је Миленко као гост. Кад Бала изговори ове ријечи, Кара Ђорђије скинувши своју шубару с главе стане му говорити: „Шефе, тако ти хљеба царевога! кажи ми право: јеси ли ти дошао у Србију да браниш Миленка и Петра од мене?“ Бала се на ово питање нађе мало у чуду, па одговори: „Господару Ђорђије! нити сам ја дошао у Србију да браним Миленка и Петра од тебе, ни тебе од њих, него ме је мој старији послао нȃроду српскоме упомоћ, а под твоју заповјест“. Чувши ово Кара Ђорђије, пође Бали к руци, говорећи: „кад је тако, дај да те пољубим у руку мјесто цара“. Бала му се не дадне пољубити у руку, него се пољубе у образ... Сјутрадан, како се поодјутри, пошаљу се Миленку и Петру дипломе на одређена им мјеста, али их они одмах врате натраг, изговарајући се у писмима да та мјеста нијесу за њих и да их немогу примити, него ако им се не да да буду и у напредак оно што су досад били, а они ће ићи сваки у своју постојбину, па у селу живјети сваки у својој кући као и остали људи. Други дан по томе освану на свијем знатнијим расркшћима на зиду приковане пресуде како се Миленко и Петар изгоне из земље: најприје су им биле поброjене кривице, као напр. Миленку како се у Поречу био одметнуо од Совјета и од Кара Ђорђија, како је некакве новце, који су из Русије били послати народу упомоћ, узео и потрошио у Поречу на бећаре; како је код Пореча заграђивао Дунаво бајаги ради хватања рибе, а управо да хвата људе који би на чамцима ишли с писмима од Кара Ђорђија и од Совјета у Каравлашку к Русима, и како је таква писма, као и она што су Руси из Каравлашке слали Кара Ђорђу и Совјету, хватао и отварао и задржавао итд.; а Петру: како послије пропасти на Каменици (1809) није хтио да се стара своје војнике ослободити и у скупу их задржати, него их оставио па побјегао у Биоград и оданде с Родофиником у Каравлашку; како се онамо сам од себе начинио народни посланик, како је задржао некакве нȏвце које је у Кладову скупио од ђумрука итд. Потом се додаје како им је све то било опроштено, и како су им мјеста у Биоргаду одређена, и будући да их они неће да приме и да не пристају на уредбу која је постављена на скупштини, тако

се изгоне из земље да иду куд им је воља. Ова се пресуда оно јутро пошаље и њима, и они одговоре да желе ићи у Каравлашку, и потом их одмах одређени људи са нешто рускијех козака отпрате до каравлашке границе и претуре их преко Дунава.[108]

Милош Обреновић је покушао да пружи помоћ Стојковићу и Добрњцу, нудећи им преко свог писма своје људе упомоћ. Но ово писмо Милошево падне, неким случајем, Карађорђу у руке и овај га предаде Совјету, гдје Милош буде позван на одговорност. Младен је намјеравао да се строго обрачуна с Милошем; али Карађорђе је интервенисао „у корист свога кума". (Карађорђе је вјенчао Милоша с Љубицом). Милош се на крају обавезао на вјерност Карађорђу и Совјету и тако избјегао казну. Њему је доцније дата војводска диплома као и другим старјешинама, потписана од стране Карађорђа и Совјета.

Миленково мјесто у Совјету попунио је Миљко Радоњић, професор Велике школе (рођен у Рудничкој нахији, а школован у Аустрији); а мјесто Петра Добрњца буде постављен за попечитеља правосуђа Илија Марковић, совјетник Шабачке нахије.

Послије смрти Доситејеве за попечитеља просвете буде постављен Иван Југовић.

У Пожаревачкој нахији је, послије прогонства Миленка Стојковића и Петра Добрњца, дошло до мање побуне, „али је Карађорђе успио да смири народ без сукоба".

Карађорђе је одмах извијестио грофа Каменског о прогонству Стојковића и Добрњца. Руски главнокомандујући није предузимао ништа поводом тога, иако је у Букурешту било схваћено као да се Карађорђе „удаљио од својих ранијих начела", то што је из Србије протерао „најоданије присталице Русије, Миленка и Петра".[109]

Након доласка у Каравлашку Миленко Стојковић и Добрњац остаће тамо да живе под заштитом Русије. Доцније је Миленко пријешао у Русију. Умро је „у не-

---

108 Исто, 190 с

109 Ђорђевић, 300

каквој вароши негдје око Црног Мора". Петар Добрњац умро је у Јашу 1828 године.[110]

Иако је, наводно, у Букурешту владало овакво увјерење о Стојковићу и Добрњцу, ипак, судећи по свему што знамо, њих двојица (а још мање Јаков и други) нијесу престављали неки нарочито јак ослонац руске политике у Србији.

Миленко и Добрњац добијали су у Совјету два тако важна ресора (иностране послове и правосуђе), а са Јаковом заједно заузимали су пола ресора у Совјету, и то најзначајнијих. Послије овако извршене уставне реформе они су као чланови Совјета били у могућности да ограниче Карађорђеву власт и у унутрашњој и у спољној политици, дајући јој свој правац, јер Карађорђе отсада није могао сам на своју руку ни постављати ни смењивати старјешине и војводе, а исто тако није могао водити неодговорно послове ни спољне политике, без сагласности Совјета. Његова власт ипак је била ограничена извршеном уставном реформом.

Да су они важили као поуздани претставници руске политике сигурно би шеф руске војне мисије Бала утицао на њих да приме понуђене положаје у Совјету, одакле су највише могли користити учвршћењу руског утицаја у Србији и контролисати Карађорђеву политику. Али то Бала није покушао, нити су пак њих двојица изразили жељу да он то учини.

И Добрњцу и Стојковићу изгледа да је било главно питање очувати своје дотадашње положаје самовласничких господара у својим нахијама, гдје би могли и даље по свеме ћефу да се понашају и владају како сами хоће. Њих је Родофиникин својевремено користио за циљеве своје политике због чега је доста претрпјела ствар устанка. И на крају, не само што им је било опроштено све, него су им понуђени, у интересу јединства устаничке ствари, и тако важни положаји у Совјету. И они одбијају да их приме, са једном врло смушеном и биједном мотивацијом. Пристају да иду и у прогонство, пошто није била задовољена њихова

---

110 Вук, 252 и 256

лична сујета, што значи да њихове политичке концепције нијесу прелазиле оквире уских себичних, личних интереса.

Други је случај био са Јаковом Ненадовићем. Иако је био похлепан за влашћу и богатством, код њега су, у отсудним моментима, кад је требало радити за отаџбину, знали превагнути патриотски осјећаји, па макар био понегда и вријеђан и понижаван.

Да су Стојковић и Добрњац имали неко сигурно упориште у својим нахијама то би се сада одразило приликом њиховог прогонства, када је на онако лак начин била умирена мала побуна у Пожаревачкој нахији.

Организовање и учвршћење централне власти бесумње је претстављало један тежак али и прогресиван корак, специјално за оно вријеме кад се Србија, тако рећи, као држава тек рађала. Сепаратизам и самовољу нахијских старјешина требало је сузбити и онемогућити, макар и оваквим методима.

Глава трећа

1. БУКУРЕШКИ МИР И ЊЕГОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ ЗА СРБИЈУ

Припреме за уговор о миру између Русије и Турске. — Члан VIII Букурешког уговора и долазак грофа Марка Ивелића у Србију. — Покушаји Срба за преговоре с Турцима.

I

Односи између цара Александра и Наполеона били су све затегнутији. И како је Александар већ предосјећао опасност Неполеонове најезде на Русију, упорно је настојао: прекинути рат и закључити мир с Турском да би се на тај начин осигурао од стране Турака. Али, како привољети Турке да пристану на један повољан мир за Русију? На то их је могао приморати само какав тежи пораз који би им нанијела руска војска.

Послије смрти грофа Каменског Александар је именовао за команданта дунавске војске генерала Кутузова, кога су Турци добро познавали као сарадника старога маршала Прозоровског, и као врло способног војсковођу.

Већ у априлу 1811 Кутузов је припремио свој план напада на Турке у коме је предвиђао ангажовање и српских устаника. Зато је почетком маја упутио у Ср-

бију одред генерала Орурка и извјесну количину барута и олова, а усто 4.000 дуката, 6 топова с тобџијама, 200.000 метака за пушке, као и извјесну помоћ у храни. Упућујући ову помоћ, Кутузов апелује својим писмом на Карађорђа да поправи ситуацију насталу послије изгнанства Миленка Стојковића и Петра Добрњца, како би српско ратовање испало што успјешније.

Плашећи се Кутузова и његове офанзиве Турци су за момент оставили Србе на миру и све своје снаге сконцентрисали према Русима у намјери да их разбију прије него се изврши дефинитивна концентрација руских трупа на Дунаву. Али је генерал Кутузов предухитрио Турке.

> Брзо и одлучно генерал Кутузов је пребацио на десну обалу Дунава један јак руски одред, који је успео да пресече везе великог везира с осталим његовим трупама на тој страни. Тиме су Руси успели да опколе све Турке који су прешли на леву обалу реке (36.000 људи). ... У тако опасном положају велики везир је био принуђен да затражи примирје.[1]

Но иако је Кутузов довео војску великог везира у безизлазан положај, то још није значило да ће Турска пристати на безуслован мир. Држање Француске и Аустрије према Русији, и све већа затегнутост у односима између Александра и Наполеона давала је Турској наде да ће се ипак некако извући из ове ситуације.

Угрожена од Наполеона Русија покушава да привуче на своју страну и Аустрију. Да би осигурао аустријску неутралност, ако не би могао постићи аустријску помоћ или савез у случају рата с Наполеоном, цар Александар послао је аустријском цару Францу писмо, у коме му је понудио анексију Влашке, Молдавије до Серета, па и саму Србију. Али, како је цар Франц одбио ту понуду, Александру је постало

---

[1] Јакшић, 155

сада јасно да је Аустрија много ближе савезу с Француском него с Русијом.

Порта је сваким даном била све више начисто да је рат између Русије и Француске на прагу, само што није избио, па је зато — и ако присиљена Кутузовљевом побједом на примирје — одлучила да одуговлачи с преговорима о миру, свјесна да ће руске шансе све више слабити, те да ће Руси на крају бити приморани да смање своје захтјеве према њој.

На првом састанку који су руски делегати одржали с турским пуномоћницима за мир, у Ђурђеву 25 октобра 1811, Руси су тражили за Србе унутрашњу самоуправу, пристајући да се Турцима уступи Београд, одакле би могли контролисати српску самоуправу. Србима, пак, да се осигура миран живот под гаранцијом Русије. Турски делегати су изјавили да морају консултовати своју владу па тек онда дати одговор о овом питању лукаво изјављујући да они са своје стране овај приједлог сматрају прихватљивим.

На другом састанку, који је одржан 20 јануара 1812 у Букурешту, Галиб ефендија, први турски делегат, изјавио је међутим ово: „Што се тиче Срба... пошто је тај народ поданик и потпуно зависан од турске владе и пошто никад није имао везе са другим силама, турска влада би била у праву да сама расправља размирице које има с њиме, али да би дала доказа и у томе да жели мир, и пошто су Срби били заједно с Русима у садањем рату, турска влада пристаје да обећа Русији сигурност и мир тога народа". То је све.[2]

То је био Портин став према устаницима, којима се дају обећања, али без икаквих гаранција. Из оваквог одговора турског делегата већ се могла наслућивати тешка судбина српског питања.

Наполеон је 24 марта 1812 закључио с Пруском уговор о заједничкој акцији против Русије, а 16 марта већ је био закључен такав уговор и с Аустријом. Преговори између Русије и Турске још су трајали и оте-

---

[2] Јакшић, 162 с

зали се. Турци су се брзо упознали са садржином склопљених уговра између Француске, Аустрије и Пруске, и то их је све више храбило на дрскост и одуговлачење у преговорима. Па ипак, благодарећи вјештом и одлучном маневрисању генерала Кутузова, на крају је био постигнут споразум и редиговани чланови уговора о миру између Турске и Русије.

По том уговору Русија је добила од Турске: Бесарабију и градове Хотин, Бендер, Акерман, Килију, и Исмаил — тј. земље до Прута, Дунава и Црног Мора.

Док су преговори о миру у Букурешту трајали, цар Александар је био јако нестрпљив. Њему је изгледало да Кутузов споро води преговоре и рђаво управља политичким питањима у Влашкој. Угрожен од Наполеона он поново покушава да би увукао Турску у савез против Француске, надајући се да ће и Енглеска — као Наполеонов непријатељ — утицати на Порту да прихвати овај руски позив. Али пошто је Порта већ била одбила Наполеонов позив за савез против Русије, одбила је сада и руски позив за савез против Наполеона.

Како Александар још није био обавијештен да је Кутузов постигао споразум с Турцима, а усто се понадао да ће му успјети склопити савез с Турском, он је смијенио Кутузова, а за главнокомандујућег на Дунаву, поставио адмирала Чичагова, коме је дао потребна упутства за остварење новог дипломатског и војничког плана. Половином маја Чичагов је стигао у Букурешт. Он није хтио да улази у питања споразума који је Кутузов већ био постигао с турским преговарачима, већ је то питање оставио Кутузову да га доврши, а он је предузео хитне кораке за извршење добивених директива у погледу новог плана руске политике на овом фронту.

Према овоме плану требало је не само привући Турску за савез противу Наполеона; већ радити и на дизању устанка свих балканских Словена, које је требало повести у правцу Далмације и Италије у борбу против Француза.

Како су за извођење овог плана Срби имали да играју главну улогу, Чичагов је одлучио да 15 јуна

пошаље у Србију генерала Орурка, који се раније борио са Србима против Турака и кога су Срби добро познавали. Он је требало да увјери Карађорђа и српске старјешине како ће јаке руске трупе доћи упомоћ Србима и да их упозна с царевим жељама за подизање на устанак свих балканских Словена, ради заједничке акције српско-руских трупа против Француза у Приморју и Далмацији. Није познато да ли је генерал Орурк, овом приликом, требало да обавијести Србе и о предложеном руском савезу са султаном.

Овакав Александров план био је с одушевљењем прихваћен у Београду. Карађорђе је у договору са старјешинама, предузео све потребне мјере и припреме за његово извршење. Али ако је такав план био прихваћен у Београду, у Цариграду нијесу хтјели ни да чују, као што смо већ видјели, за савез с Русијом. Порта је одбила Александров позив, а мјесто тога одлучила да потпише Букурешки уговор о миру, јер је за њу то била боља солуција. Остаће у ставу званичне неутралности (са симпатијама за Наполеона), и добиће пуну слободу акције према српским устаницима.

II

Букурешки уговор био је потписан од стране Порте прије него што је Наполеон, на челу своје Велике армије, 23 јуна пријешао Њемен и ступио на руско земљиште. Адмирал Чичагов, коме је сад већ било јасно да је Турска одбила оружани савез против Наполеона, ипак није напустио мисао о устанку балканских Словена и о њиховој борби против Француза у правцу Босне и Далмације. Он је пустио генерала Орурка да и даље ради међу Србима и врши припреме за поход српских устаника, према већ раније датим му директивама. На тај начин Срби су још једнако живјели у увјерењу да је Чичаговљев план стварност — а не варљива нада, о чему су их догађаји брзо увјерили.

Цар Александар примио је султанову потврду Букурешког уговора у тренутку кад се руска војска по-

влачила пред Наполеоновом најездом и кад је Наполеон већ био на путу за Смоленск. У оваквој ситуацији цар је заблагодарио Кутузову што је успио да Турску приволи на један овакав уговор, кад се већ није могло успјети да се склопи савез. Александар је назвао том приликом Букурешки уговор „Божјим миром“, — па је 30 јула наредио да се сва руска војска из Влашке и Молдавије повуче, да би што прије могла стићи на Дњестар.

Српски устаници још ништа нијесу знали шта је у Букурешту било углављено између Руса и Турака. Они су чули да се воде неки преговори и надали су се да их Руси неће оставити као своје савезнике на милост и немилост Турцима.

Док су преговори између Кутузова и Турака још трајали Карађорђе је упутио у Петроград једну депутацију (Јаков Ненадовић, Сима Марковић и Михаило Грујовић), која је требало да заблагодари цару на досадашњој пажњи и потражи озбиљну руску помоћ у трупама и оружју, за извршење плана кога је био најавио Чичагов. Карађорђе је живио у увјерењу да ће рат с Турском бити продужен, пошто је генерал Орурк још увијек вршио ратне припреме у Србији. Цар је врло лијепо примио депутате, подарио им ордене и обећао им пуну своју помоћ и заштиту. Враћајући се из Петрограда депутати су приспјели у Букурешт баш оних дана кад је уговор о миру између Турске и Русије већ био закључен, али им ту, у Букурешту ништа није било речено о садржини уговора. Депутати су се вратили с надом и увјерењем да ће интереси Србије бити заштићени од стране Русије, и да од цара могу очекивати пуну помоћ, па су у том смислу и поднијели свој извјештај с пута Карађорђу и осталим старјешинама.

У оваквој нади и увјерењу подржао је Србе и скори долазак руског пуковника Полијева, који је, неколико дана послије повратка српских депутата из Русије, приспио у Београд, опет са задатком да помогне вршењу припрема за планирани поход на Далма-

цију, који је био пројектовао Чичагов а досад спроводио генерал Орурк. Полијев је имао да се споразумије с Карађорђем о броју војника које ће дати Србија, као и о начину на који ће ови војници бити распоређени. Срби су му приредили срдачан дочек, с пуним увјерењем да ће заједничка акција руских трупа и српских устаника у правцу Црне Горе и Далмације овога пута уродити жељеним плодом.

Док су Срби вршили припреме, по упутствима пуковника Поливијева, за рат против Француза, Хуршид-паша из Ниша обавијестио је писмом, почетком јула 1812, Карађорђа о садржини члана VIII Букурешког уговора нудећи му своје услуге за будуће преговоре с турском владом. Изненађен, Карађорђе се обрати пуковнику Полијеву и новом руском претставнику у Београду савјетнику Недоби — показујући им Хуршидову поруку. Обојица му савјетују да одбије пашино посредништво, што он и учини, те одговори Хуршид-паши „да му нијесу потребне његове услуге и да већ има неко (Русија) ко се брине о рату или миру за Србе“.[3]

Поред пуковника Полијева и савјетника Недобе, који су боравили у Београду, тих дана се налазио у Шапцу и један мањи број руских трупа под командом пуковника Бале. Све је то могло држати Србе у увјерењу да је Русија одлучила истински бринути се за њих и да нема бојазни од каквих изненађења.

. Тек 26 јула адмирал Чичагов је обавијестио Карађорђа о Букурешком уговору, и у писму му савјетовао да ступи у преговоре с турском владом, извјештавајући га да ће руски амбасадор у Цариграду пружити своју помоћ српским депутатима приликом ових преговора.

Чичагов није обавијестио Карађорђа о пуној садржини Букурешког уговора, предосећајући како ће то на њега тешко дјеловати. То ће умјесто њега учинити савјетник Недоба. И кад је овај упознао Карађорђа и устаничке старјешине мало ближе са одредбама члана

---

[3] Исто, 170

VIII овог уговора (који се односио на Србе) — Карађорђе је упутио Јакова Ненадовића у Букурешт, с поруком на Чичагова да Срби не могу прихватити одредбе уговора о миру.

Дати им градове и топове у руке и њиховим гарнизонима поверити се не можемо — стајало је у пуномоћју Јакову Ненадовићу — а особито да они сами о том трактирају за нас је опасно и тако на то согласити се не можемо... Ми с Турками заједно живети не можемо нити хоћемо, нити веровати им којим начином можемо, а данак или платежни зависити од Порте не одричемо...[4]

Након одласка депутата Ненадовића у главни стан руске дунавске војске, Полијев је примио наредбу од адмирала Чичагова да с руским трупама напусти Србију и придружи се дунавској војсци.

Ова вијест погодила је Србе као гром из ведра неба. Жалост, страх, па и очајање уселило се у срцима многих. Срби су се осјетили напуштени и усамљени, и грдно угрожени од Турака. Но ипак, иако ожалошћени, они ће испратити, као најближу браћу, руске јединице из Србије, о чему свједочи и једно писмо адмирала Чичагова:

Наше трупе, писао је Чичагов цару, напуштајући Србију, биле су испраћене сузама и сваковрсним доказима правога братства. Народ им је давао с једне станице на другу кола, храну и вино... Овај је народ, Величанство, право благо за нас. Ја нећу ништа пропустити нити штедети да га и даље одржавам у том племенитом расположењу. Они не изговарају ваше име другојаче до *наш цар Александар*.[5]

Букурешки уговор, закључен између Русије и Турске 28 маја 1812, био је за дуги низ година једина база за преговоре с Портом, не само Карађорђу него и Милошу Обреновићу, па и самој Русији — на основу кога је на крају Србија добила и своје самоуправне повластице.

---

[4] Ђорђевић, 317

[5] Др Михаило Гавриловић, Милош Обреновић I, Београд 1908, 24 (цит. Гавриловић I, 24)

Његов члан VIII гласи:

И ако није допуштено сумњати да Висока Порта, верна својим начелима, неће бити милостива и племенита према Србима (народу који јој је потчињен и који јој одавно плаћа данак), нађено је као правично да се, с погледом на учешће које су Срби узели у овом рату, то свечано уговори једном одредбом о њиховој безбедности. Услед тога и према чл. 4 прелиминира, Висока Порта даје Србима потпуну амнестију, и обећава да њихов мир неће моћи бити помућен због прошлих догађаја. Утврђења саграђена у њиховој земљи, за време овога рата а која нису раније постојала, биће сравњена са земљом, у толико у колико буду непотребна у будуће, и Висока Порта заузеће као и раније друге градове и ставиће у њих артиљерију, муницију и гарнизоне које буде сматрала за умешно. Али да ти гарнизони не би неправедно угњетавали Србе, Висока Порта ће, сама по својим осећајима милосрђа, поступити према том народу са свом потребном умереношћу; осем тога, на молбу Срба, Висока Порта ће им дати исте повластице које уживају њени поданици на Архипелашком Острву и у другим крајевима њених држава; а да би им такође дала доказа о својој великодушности, она ће оставити њима самима бригу о унутрашњој управи земље, примаће непосредно од њих новац од умерених пореза које ће разрезати на њих и предузеће за то мере договорно с народом.[6]

То је било све што је Русија, у оним моментима, могла да извуче од Порте и да учини за Србе.

Судбина српског револуционарног покрета за ослобођење и независност Србије била је уствари запечаћена овим чланом мировног уговора између Руса и Турака, који је био донесен без знања и консултовања српског устаничког вођства, а чије ће извршење доцније задати много главобоље и самим Русима.

Али и поред свих лоших страна овај уговор је ипак претстављао један, ако и формалан, значајан успјех за Србе. Све досад Порта је сматрала српске устанике као побуњену рају, а сада су устаници испали као ратујућа странка, са којом Порта отсада има да преговара и споразумијева се по питањима самоуправних повластица. Друга је ствар што ће Порта — користећи се Наполеоновом најездом на Русију и доцнијим заплетом ствари у Европи — дрско изиграти и

[6] Јакшић, 407

годинама игнорисати овај уговор. Али на крају била је приморана да га изврши.

Адмирал Чичагов је предосјећао како ће мучан утисак изазвати међу Србима одредбе Букурешког уговора, као и повлачење руских јединица из Србије, па је због тога, након консултовања са својом владом у Петрограду, одлучио да у Србију пошаље једног специјалног изасланика, који ће објаснити Карађорђу и старјешинама због чега је Русија морала да потпише овакав уговор и да повуче своје трупе из Србије.

Овога пута руски депутат био је Србин, генерал руске војске, гроф Марко Ивелић, иначе већ познати нам по оним својим интригама против црногорског владике Петра у почетку српског устанка.

Генерал Ивелић приспио је у Тополу и ту се састао с Карађорђем и још неким старјешинама. На овом састанку одлучено је да се сазове скупштина свих старјешина у манастиру Враћевшници, на којој ће Ивелић објаснити чл. VIII Букурешког уговора, који се односио на Србе, као и тешку политичку и војничку ситуацију у којој се нашла Русија, због које је и морала потписати уговор. Увјеравајући, на овој скупштини, устаничко вођство да српско питање тек треба ријешити Ивелић је савјетовао Србе да одмах упуте једну депутацију у Цариград ради преговора с Портом, обећавајући да ће руски посланик у Цариграду пружити депутатима сваку помоћ. На крају је „у братској намјери" упозорио старјешине колико би било опасно за будућност Србије, ако би се случајно усудили обратити некој другој сили за помоћ и заштиту.

Увјеравајући Србе да их цар Александар никад заборавити и напустити неће, већ да ће им пружити своју пуну помоћ и заштиту чим сломи Наполеонову најезду, Ивелић је овако завршио:

„Ви, у садашњој забуни Русије, и при садањим околностима... можете и какав удар дочекати, и будући да Турци... и необзирући се ни најмање на уговоре трактата са свом својом силом на вас напасти, и сасвим вас поразити, ако још и ви безусловно на оно непристанете што они од вас захтевали буду, велим, то све може се догодити, опет зато и у таквој несрећи, од које нека вас божја помоћ сачува, немојте клонути

духом, немојте губити надежду на милост божју и на помоћ Русије. Ја вас именом цара мога уверавам, да ће свако зло које би могућно вас постигло, и он тако осјећати као и ви, и свака несрећа ваша биће и његова, јер је љубав његова према вама, ...дубоко у срцу његово засађена.[7]

Затим је затражио од старјешина да се ту на скупштини закуну цару и Русији на вјерност. Потом је подијелио одликовања, након чега је напустио скупштину и отпутовао за Букурешт.

Један од учесника на овој скупштини, Младен Миловановић, попечитељ војених послова, причао је касније у емиграцији о утиску ове бесједе грофа Ивелића, између осталог, ово:

Сва је скупштина замукла била. Нико ни црне ни беле, не проговори, и шта јошт више: сва се је скупштина, по савету и препоруци Ивелићевој заклела и на заклетву потписала, да, по жељи царској, пристаје на тракт Букурешки, и да ће, по советима и вољи царевој све оно чинити, што јој је, и како јој је његов посланик препоручио...

Карађорђе је после оваквих Ивелићевих изјава сасвим помркао био. Усне су му дрхтале, и, испод обичног његовог црнила, већ је и помодрио био. Па и они који су дубоко поуздање у отношенија руска према Србима имали, тешко су смућени били...

...Ми смо сад били као кривац, кога осуде на смрт, па већ совршено зна и види шта ће с њим да буде, али га надежда, макар и на мало неизвесна, вара, да може бити помилован.[8]

III

Придржавајући се руских савјета и упутстава старјешине одлуче да упуте депутацију у Цариград, која би на основу члана VIII Букурешког уговора имала да ступи у преговоре с Портом.

Депутатима је Карађорђе дао и ово своје писмо за руског посланика Италинског:

Павле Василић Чичагов својим писмом од 14 о. м., извештавајући ме о закључењу мира међу Руским Двором и Отоманском Портом, којим за Србију није ништа закључено, упу-

---

[7] Баталака II, 934
[8] Исто, 940 с

ћује и мене и српски народ Порти, да ступимо с њом у преговоре о уређењу нашег благостања. И ако смо ја и народ непријатно дирнути што смо, поред обећања добивених с руске стране, и после деветогодишњих мука и јуначких дела за веру и слободу, остављени једино Божјем Промислу, ипак у данашњим приликама и стању народа, по упутству добивеном од ... господина адмирала, шаљући у тај крај народне депутате... тврду наду полажем на Вас, ... јер сам извештен да је крајње решење судбине наше поверено Вашем Високопревасходству..[9]

Српски депутати стигли су у Цариград 7 септембра 1812 и послије пет недеља узалудног чекања и облијетања око свих врата гдје су мислили наћи помоћи, били су на крају враћени, по наредби Порте — у Шумлу, гдје се тада налазио нови велики везир Хуршид паша (онај исти који је својевремено нудио Карађорђу своје посредништво за преговоре с турском владом). Депутатима је у Цариграду било наређено да Хуршиду у Шумли изложе своје захтјеве.

У моменту кад су српски депутати стигли у Шумлу и пријавили се за пријем код великог везира, пред вратима његовог шатора у крви је лежао леш кнеза Димитрија Морузи, другог турског пуномоћника за склапање Букурешког уговора, на кога је доцније пала сумња да је био потплаћен од Кутузова, те је омогућио да буде склопљен онако повољан мир за Русе. Зато му је сада велики везир откинуо главу. У таквој ситуацији примио је у своме шатору Хуршид паша српске депутате, и веома љутито и грубо упитао:

— Зашто сте дошли?...

— Дошли смо од стране народа — одговорили су они — да се поклонимо султану, да га уверимо о нашој покорности и да питамо каквој се милости можемо надати од стране Његовог Величанства.

— Турска влада захтева од народа — продужио је везир исто тако грубо — да понова буде раја као и раније, да јој преда градове, топове и оружје, да плати сав заостали данак од девет година и то онолики колико је плаћан пре устанка и да се Турци поново настане по варошима. То су услови за мир. Примате ли их? Имате ли пуномоћије да га можете закључити?

---

[9] Гавриловић I, 22

— Народ нас је послао — одговорили су депутати — само да сазна вољу султанову и његове услове. Дужност нам је да му објаснимо ту вољу и ако он на њу пристане, закључићемо мир. Бојимо се само да народ неће пристати да преда ситно оружје, због личне несигурности.

— Онда — продужио је везир — идите и саопштите вашем вођи и свима Србима нашу вољу и наше услове. Договорите се о свему и пошаљите депутате у Ниш; тамо ћемо и ми послати наше. Потрошио сам 12.000.000 мађарских гроша у току последњих десет година, поред онога што су утрошили везири босански и албански, и изгубио сам много војске борећи се против Срба, али потрошићу још толико да их натерам да поново постану раја, као што су били пре десет година, ако се не покорите самој нашој вољи.[10]

Пошто су престрављени депутати саслушали одговор везиров, били су отпуштени. Велики везир је написао и при одласку им уручио једно писмо за Челеби-ефендију и Али-пашу нишког. Депутати су затим одмах кренули за Ниш и чим су стигли предали су везирово писмо Челеби ефендији, па не чекајући више никакав одговор крену. Депутати су се вратили у Србију крајем новембра, гдје су поднијели Карађорђу и старјешинама извјештај о своме боравку у Цариграду, о састанку с великим везиром Хуршид-пашом, као и о свему другом што су на путу чули и видјели.

Ефекат овог тешког извјештаја депутата брзо је био паралисан повољним вијестима с друге стране. Срби су добили глас да је Наполеонова најезда на Русију пропала и да се остаци његове армије у нереду повлаче из Русије. — „Нека свемогући Бог да да Руси победе, па је и Срем наш“ — узвикнуо је на овај глас један од српских старјешина.

„Пропаст Велике Наполеонове армије била је поздрављена у Србији с велком радошћу; изгледало је да се над Србијом небо ведри“.[11]

У јануару 1813 одржана је редовна скупштина старјешина у Крагујевцу.

Гласови о Наполеоновом поразу уливали су Србима наду да ће и њихово питање, помоћу Русије, која

---

[10] Јакшић, 179

[11] Гавриловић I, 28

је сада изашла као побједитељица над Наполеоном, бити срећно ријешено. Да би се што више добило у времену и да би се што боље могли спремити за одбрану земље старјешине на овој скупштини одлуче да се упути још једна депутација у Ниш која ће Турцима однијети српске захтјеве. Скупштина је формирала устаничке захтјеве у складу са својим досадашњим ослободилачким тежњама.

„Границе Србије да остану докле страже српске стоје и у ово парче земље нико да нам се не меша". Султан да призна Карађорђа за врховног српског вожда, затим да призна „Правитељствујушчи Совјет србски" и „Земски суд", а „Вожд и судови народом да управљају и по вољи царској да се владају". Под тим условима Срби су обећавали... Примили би у Београд једног царског човека, пашу или везира, с толико Турака колико се уговори и за потребно нађе... Данак да купе српски кнезови по народу а не Турци... Српски врховни Вожд, Правитељствујушчи Совјет и Суд Земски да суде Србима, а они царски везир да заповеда и суди Турцима, који у гарнизону буду...[12]

Половином фебруара 1813 јавили су се српски депутати са овим захтјевима Челеби-ефендији и Алипаши у Нишу. Кад су турски делегати прочитали српске захтјеве обрате се српским депутатима овим ријечима:

„Ово што ви тражите — рекли су им — то је краљевина у царевини то никад није постојало. Али, пошто то желите, нека Карађорђе са целом Србијом прими ислам и нека буде на помоћи султану као Босна; на тај ће начин моћи да постане везир пашалука. Недостаје ли што Босни због тога што је променила веру? Иначе ми ћемо захтевати: 1) да сви градови подигнути у Србији за време устанка буду порушени; 2) да топови буду намештени у градовима, као пре устанка; 3) да народ преда ситно оружје, јахаће коње и њихову опрему; 4) да се Турци настане у градовима, варошима и варошицама и селима Србије, као раније и да им се врати у својину све оно што су раније имали: куће, земља и тд.; 5) да се турска управа поврати у Србији као и раније и да свако лице, које на то не пристане, напусти земљу".[13]

---

[12] Ђорђевић, 332

[13] Јакшић, 181

Ове услове су турски пуномоћници и писмено формулисали и предали српским депутатима. Челби-ефендија написао је и једно писмо Карађорђу, у коме га извјештава да са овим депутатима није могао потписати мир, па му зато по њима упућује турске услове и тражи да се нови депутати упуте у Софију, који ће на темељу постављених услова потписати с њим споразум (Челеби-ефендија био је добио премјештај за Софију). На крају свог писма Челеби-ефендија напомиње Карађорђу, да ако турски услови не буду примљени и српски депутати не дођу поново на преговоре рат ће у том случају наново отпочети.

Овакав одговор није изненадио ни Карађорђа ни старјешине. Они су нешто слично и очекивали, те их овај одговор није збунио. Због слома Наполеонове најезде на Русију надали су се да спас може доћи са друге стране, па да би добили у времену — на које су сад много полагали, одлуче, да упуте још једну депутацију Челеби-ефендији.

Кад је ова нова депутација стигла у Софију и замолила Челеби-ефендију за ублажење постављених услова, он и његова пратња су, „видећи како су српски депутати утучени, поновили и сад кратко раније захтјеве. „Положите само оружје — рекли су им они — и султан ће учинити да Турци у будуће буду добри према Србима“.[14]

Са оваквим одговором депутати су напустили Софију. Приликом повратка на путу су већ видјели како се претходнице турске војске крећу од Ниша ка Делиграду, а то је био већ јасан знак да је рат на прагу.

Турска влада је одавно била ријешила да савлада устанике силом. Али како јој то досад није пошло за руком гледала је да сад изабере момент кад ће насрнути на усамљену Србију. У први мах Порта је била збуњена због слома Наполеонове најезде на Русију, али се убрзо прибрала.

Слом Велике армије није ипак значио да је то и Наполеонова пропаст. И Турци су се брзо у то увје-

[14] Исто, 191

рили „. . . Александар I није послушао савете већине својих генерала, који су му говорили да даље разрачунавање и гоњење Наполеоново остави Европи. . . Руски цар се ставио на чело антинаполеоновског покрета, који је острањивао Русију од циљева чисто руске политике“.[15] Таква одлука Александрова утицала је на предузимање турске најезде на Србију.

Да је Александар послушао савјете својих генерала, сигурно је да би и судбина српског питања другчије изгледала. А и Русија би много више добила, него што ће добити ратујући и даље против Наполеона за рачун одржања европских престола. Али тако је хтио цар Александар.

Како је Наполеон убрзо потукао савезничке војске, прво код Лицена, а затим код Бауцена, његове побједе охрабриле су Турке — и они су изабрали момент — „пошто је Русија исцрпљена“, да оружјем пречисте своје рачуне са Србијом.

2. ПОРАЗ СРБИЈЕ

Турска офанзива, устаничка одбрана и Карађорђева болест. — Карађорђев одлазак из Србије и његово интернирање у Аустрију. — Питање о узроцима слома устанка.

I

На јануарској скупштини старјешина међу првим питањима која су расправљана било је и питање даље одбране земље. Карађорђе је поставио пред скупштину питање мира или даљег вођења рата с Турцима. Један од учесника скупштине причао је доцније, како се код овог питања развила жива дискусија.

У почетку ишло је лепо, лагано, док неокретоше викати: ја нећу, ја недам, ја ћу се сам бранити од једног везира, а други виче: ја ћу од другог. Карађорђе је на то рекао: „Та којекуде, по души ве, и ја нисам страшљивица, али дали ћемо

[15] Гавриловић I, 29

се моћи сами одржати против големе турске силе?" Војводе су остале при своме, а онда је Карађорђе предложио да се сруше утврђења на источном фронту и војска повуче на планинске пролазе, одакле би се могла боље бранити, али су се војводе и томе опирале, нарочито Хајдук Вељко и Живко Константиновић.[16]

На овакво борбено држање старјешина могли су утицати и спољнополитички моменти, а нарочито наде на руску помоћ. Међутим, „већ у јануару Карађорђе је примио одговор цара Александра у коме се указивало да Русија неће моћи скоро да се окрене против Турске. Цару је жао што је Русија принуђена да остави Србију и окрене се свим силама против Наполеона. . . Ако се Русија спасе и остане читава, неће напустити Србију чак и ако би ова пострадала већ ће је поново избавити".[17]

Ових дана Карађорђе је примио и друга писма: од Чичагова, од Недобе, као и од свог депутата Филиповића. Сви су га извјештавали о руским побједама и давали му потстрека да може рачунати на руску помоћ. Карађорђа су ови гласови окуражили што се може закључити и из једног његовог писма — 18 фебруара — Совјету: . . . „ми нећемо више Турцима писати, но нашем покровитељу коме смо и до сада писали".[18] — каже Карађорђе.

Депутати су се вратили из Софије крајем маја и поднијели извјештај Карађорђу о порукама Челебиефендије. Карађорђе је већ 4 јуна обавијестио старјешине да ће рат поново почети и наредио им да изврше припреме.

Извршене су биле брзо све припреме и именовани команданти. За команданта према Нишу постављен је Младен Миловановић, попечитељ војених послова, а на западном фронту према Дрини кнез Сима Марковић — опет члан Совјета.

Вршећи припреме за одбрану земље Карађорђе се обратио једним писмом и владици Петру, преко његовог синовца Станка, који се тих дана налазио у Србији.

---

[16] Ђорђевић, 333
[17] Исто, 335
[18] Исто

Молио је владику да би једном диверзијом са своје стране заплашио Албанце, како се они не би могли сјединити с турском војском која се већ креће против Србије. Да би појачао морал Карађорђе је, половином јуна, упутио једну прокламацију народу, наглашујући да ће ова борба бити лакша од оне 1804 године, па на крају прокламације каже:

Чега имамо да се бојимо? — . . . — Зар нису то они исти људи, које смо од првог дана побеђивали, онда када нисмо имали шта да им протиставимо, осем наше одлучности и наше храбрости? Данас имамо 130 пољских топова, 7 тврдих градова, 40 затворених шанчева, које нам Турци никад нису могли отети и ако су пролили толике потоке крви. И поред наших губитака ми смо данас многобројнији, него раније; браћа из околних крајева удвостручила су нашу војску. Ми ћемо се бранити десет година без помоћи и неће проћи ни шест месеци а савезници ће нам се вратити. . . Позивам вас, дакле, понова, браћо моја, . . . да се сви дигнете и да се латите оружја против непријатеља који нас буде напао. . . Боље је, дакле, умрети у својој вери, него бити кажњен пред Богом и пред народом, а свемогући Бог ће нас помоћи.[19]

Овакав је био позив вође српских ратника, да би ојачао њихов борбени дух. Утученост и малаксалост осјећала се и видјела код многих заплашених сељака, који су видјели да сада стоје потпуно усамљени пред силном турском навалом. Код таквих је Карађорђе хтио да подигне морал и ојача борбени дух, да им поврати вјеру у коначну побједу, па им је у том циљу и упутио ову прокламацију.

Ни једног Руса, осим савјетника Недобе (који је још једнако давао Карађорђу лажна обећања и рђаве савјете) у Србији сада више није било.

Једна од неповољних околности за Србе била је и предаја Мула паше, султановог одметника, који је наслиједио Пазван-Оглуа у Видину. Он је важио за неког устаничког пријатеља. Кажу да је потајно помагао и Русима на штету султанових трупа. Његовом предајом је сада омогућено несметано наступање турске војске са те стране.

---

[19] Јакшић, 193

Угрожен турском најездом Карађорђе је планирао скраћивање фронта одбране.

...Хтео (је) да успостави јединство одбране југоисточног фронта, нашто су га упућивала искуства 1806 године. Предлагао је да се сва гранична утврђења поруше, топови, војска и муниција повуку на планински ланац који се пружа од Поречa до Делиграда, а народ са имовином пребаци у унутрашњост земље. Планински превоји пружали су повољне могућности за одбрану мањим снагама, а тиме би се ослободила снажна коњичка резерва у долини Мораве, одакле би могла заустављати евентуалне турске продоре од Видина и од Ниша.[20]

Оваквом његовом плану успротивиле су се неке старјешине, међу којима су се, као што смо видели, нарочито истицали Хајдук Вељко и Живко Константиновић. Петар Јокић приповиједа да се и Младен Миловановић, као командант југоисточног фронта није слагао са овим Карађорђевим планом одбране — доказујући да је он добро утврдио и снабдео све граничне шанчеве и утврђења на југоисточном фронту.

Но, вјероватно, Карађорђе би, упркос свега, спровео овај свој план да се баш тих дана није тешко разболио, због чега је морао бити пребачен са фронта у Тополу. Сад, кад су турске снаге са свих страна навалиле на Србију, српски фронт остао је и без свог врховног команданта што је значило и без јединственог плана одбране, а то је имало фаталне посљедице у овом најкритичнијем моменту од почетка устанка. Карађорђева енергија и ратничка способност није могла да се испољи сада, као што се то догодило 1806 пред бојем на Мишару и 1809 приликом консолидације фронта на Морави.

Почетком јула турска војска са свих страна поче стезати Србију као гвозден обруч. Не плашећи се Руса нити њихове интервенције а увјерени у своју надмоћност Турци су ишли на Србе, ријешени да их огњем и мачем униште.

Велики везир је управљао турском офанзивом, прво из Софије, а затим из Ниша. Стављено је било у

[20] Ђорђевић, 343

покрет 70—80.000 људи, против 50.000 Срба. Турска војска била је не само бројнија него и много боље опремљена и снабдијевена. Подијељена у три колоне она је напала Србију од Ниша, Видина и из Босне. Румелијски валис Карсли Али паша (који је имао и главно заповједништво над читавом војском) водио је колону од Ниша; Ахмед паша колону од Видина, а Али паша трећу од Босне. Поред тога уз Дунав је ишла и једна флотила с топовима.

Прве нападе Срби су енергично дочекали. Хајдук Вељко затворио се у Неготину, одакле је јуначки одбијао турске нападе све док му није почела нестајати муниција. А кад му је муниција већ била на измаку Вељко се обрати Совјету за помоћ у муницији и војсци. Очекујући тражену помоћ браниоци Неготина почели су већ били пунити своје топове предметима од метала, па чак и сребрним новцем. „Једнога јутра, крајем јула Вељко је, обилазећи градске бедеме, надгледао поправку једнога шанца. Тада га је један турски тобџија познао и опалио на њега. Погођен у груди Вељко је издишући довикнуо друговима: „Držж. . . ! — Послије неколико дана Неготин је пао у турске руке.

У исто вријеме турска босанска војска напала је на Дрину и заузела Љешницу. Сад је дошла на ред Лозница у којој се јуначки бранио Петар Николајевић-Молер са својим малим гарнизоном и 6 топова. Али Турци су успјели да пресијеку водовод, те су тако Срби били доведени у опасност да помру од жеђи. У овој очајној ситуацији војвода Молер написао је својом крвљу писмо Совјету, тражећи помоћ. Видећи да ова не стиже Молер једне ноћи покуша да се пробије кроз непријатељске ровове. Приликом овога пробијања погинуо је већи дио његове војске.

Међутим, иако су Турци успјели да заузму Неготин на источном фронту и Љешницу на западној граници, они наиђу на јак отпор код Делиграда, што је изазвало застој турске војске. Овај неуспјех Карсли Али паша платио је достојанством румелиског валиса, а уз то је био смијењен и са положаја главног команданта војске која је оперисала противу Србије. На ње-

гово мјесто постављен је Мехмед Бахрам паша, коме је била издата заповијест, да опсједне Делиград, да га обиђе и да енергично пође к Београду.

У раду и распоређивању буди брз и хитар, не губи узалуд ни часак времена, уложи сав труд и старање ради срећног успеха у походу да од куфара Срба отмеш многожељену београдску тврђаву и да сасвим угушиш српски бунт. Начини и средства за то остављени су ти на вољу, сам их бирај; не жали ни трошкова ни жртава потребних за постигнуће жељене сврхе, сврхе потпуног угушења српског бунта и заузећа београдске тврђаве од победоносне ми војске.[21]

Тако је гласила наредба издата Бахрам паши, из које се види да су Турци прегли пошто пото да сад угуше српски устанак. Нове таласе турске војске устаници су тешко могли издржати. Због снажног турског притиска јавља се пометња и растројство и на југоисточном и на западном српском фронту, али фронт нико не напушта. Сви погледи упрти су у Вожда, свуд га Срби траже и очекују, јер су с њим навикли увијек досад добијати битке. Он је за устанике био оличење побједе. А да би трагедија још била већа у редовима српске војске кружe гласови да је Вожд умро.

„Народ у овоквој својој и отечества опасности мене между собом невидећи и ни на једном крају не чујући. . . начне унивати и храброст своју губити“.[22]

Српски устаници преживљавали су на фронтовима најкритичније моменте током јула; док се Карађорђе за то вријеме борио с душом у Тополи. И ако тешко болестан он је највише бринуо за фронт према Дрини, па је зато упутио онамо свог секретара Јанићија Ђурића и буљубашу Петра Јокића са нешто војске.

Половином августа Карађорђе се придигао, па и ако је био јако исцрпљен од болести — он се и сам упутио војсци на Дрину. — „Његова појава подигла је морал у војсци, па је сјутрадан одбијен један снажан турски напад“ — на овом фронту.[23]

---

[21] Гавриловић I, 38
[22] Исто, 39
[23] Ђорђевић, 347

Пошто је овдје издао старјешинама потребна наређења и „распоредивши војску од Цера преко Китога до Равња на Сави како би Турцима спречио продор ка Шапцу“ — Карађорђе је морао да крене на Мораву, јер је добио гласове о тешкој ситуацији онамо.

Још док је лежао болестан у Тополи, чувши за смрт Хајдук-Вељкову, поставио је за војводу његовог брата Милутина и наредио му да одржи положај док стигне помоћ од Младена, коме је било наређено да новом војводи Милутину пошаље у помоћ 3.000 коњаника и пјешака. Ово наређење поновио је Карађорђе још једанпут прије свога поласка на западни фронт; али Младен није упутио појачања Неготину и осталим утврђењима, која су брзо пала у турске руке.

Командант Кладова Живко Константиновић, који се на јануарској скупштини опирао Карађорђевом плану одбране, напустио је Кладово и побјегао. Послије заузећа Кладова турске трупе заобиђу Пореч — важну позицију за одбрану Дунава — и упуте се ка Пожаревцу. Турци успију да заобиђу и Делиград и спусте се низ Мораву до Дунава. Устаници се сада повуку преко Мораве.

Карађорђе је дошао од Шапца на Мораву, гдје је покушао да учврсти положаје као 1809. — Но брзо је примио вијест да су Турци послије боја на Равњу, угрозили Шабац, — и он се због тога поново враћа у Шабац, да би тамо консолидовао фронт. Али док је он поново стигао на западни фронт Пореч је пао у турсек руке, и сада су Турци несметано могли да се крећу са својом флотилом уз Дунав. Турске колоне сјединиле су се на Морави.

Пошто је примио овако поражвајуће гласове, Карађорђе похита у Београд гдје се савјетује с Недобом. Затражио је шестонедјељно примирје од великог везира, али је и тај покушај остао без успјеха. Одавде ће упутити Лазара Павковића, са извјештајем цару Александру, који се тих дана налазио у Чешкој.

Турци нападају стално, док Срби постепено узмичу пред њима. Карађорђе види очајну ситуацију у којој је преплашени народ нагрнуо да бјежи преко Саве и

Дунава, па да би зауставио прелазак народа у Аустрију, издаје 18 септембра наредбу старјешинама да би обуставио ово бјекство. Он их још бодри и кори.

Како би ви,... таково почели радити, кад се наше војске по граници с непријатељем туку и шанце чувају... Није нам никакове нужде да се селимо куда и да бежимо, зашто је свуда добро подупрто, и, у име Бога, одержаћемо се, ако ли хотјели будемо.[24]

Али ова наредба била је само још један очајнички покушај. Карађорђе је поново одјурио на Мораву. „Видећи ја овде велику опасност и жертве сваки минут од наше браће из турских топова и кумбара — каже Карађорђе у свом каснијем извјештају — охрабрим их колико је могуће било и заповиједим да се свди крјепко держе и обнадеждим да ћу јешће послати помошчи и топове из Београда, за утврдити се боље Дунавом и сувим“. Одатле је кренуо натраг за Београд. „Идући путем — каже Карађорђе даље — и видећи многи народ бежећи у Њемачку повраћао сам их натраг но ништа успети нисам могао“. У Београд је стигао 20 септембра. Прве ноћи по његовом одласку Турци су прешли Мораву. Добивши ту вест, а „неимајући више војске поћи против непријатеља, нити регулате или какове нибуд (војске) за затворити се у градове, будући да је већ и посљедњи човек из све земље на позиције изашао био“, Карађорђе је 21 септембра прешао у Аустрију.[25]

Србима је почела нестајати и муниција, која се није нигдје могла набавити, јер је Аустрија сад забранила превоз муниције и оружја са њене територије у Србију.

Навала народа за прелаз Саве и Дунава и спасавања бјекством у Аустрију била је све већа. Нико ту ријеку бјегунаца није могао зауставити. Прелазило се помоћу мањих бродова, барки и шајака, скакало у воду, пливало и давило се, само да се избјегне турско ропство и турски нож. У Београду је био прави хаос Са свих страна стизали су најгори гласови. Смедерево је пало и Турци се све више приближују Београду.

---

[24] Гавриловић I, 42
[25] Ђорђевић, 348

Глас о Карађорђевом преласку у Земун деморалисао је и старјешине и војску, који су се још понегдје држали. Одједном су престале све команде. Свако се спасавао како је ко могао и куд је хтио. Док су једни прелазили у Аустрију други су се враћали кућама.

Извјестан број устаника одлазио је у шуму, међу којима су били Станоје Главаш и Хаџи Продан. Готово све остале српске виђеније старјешине и главније војводе прешле су у Аустрију, а поред њих још преко 30.000 избјеглица.

II

Чим се Карађорђе нашао на аустријском земљишту, цинички га је дочекао аустријски генерал Црвенка с питањем: „Коме сте сад владаоцу одани и где би желели да живите?" Генерал га је овим питањем хтио опоменути како су му биле узалудне све наде на Русију и њену помоћ. — Карађорђе одговори генералу, да његовог заштитника познаје цио свијет, а што се тиче питања гдје би желио да живи он изјави жељу, да се настани у близини Фрушке Горе.

Но кад му генерал након овога постави питање гдје жели да се стално настани — „у Аустрији или у Русији" — Карађорђе одговори — „у Русији". Послије таквог одговора генерал Црвенка нареди да Карађорђа стражарно спроведу у манастир Фенек, а да се од његове породице одузму све драгоцјености и сав новац.[26]

Само што је Карађорђе био спроведен за Фенек, кад се с пута вратио и његов изасланик Павковић с порукама цара Александра. Пошто аустријске власти не дозволише Павковићу састанак с Карађорђем, Карађорђев секретар Јанићије Ђурић улучи некако прилику да преко неког калуђера, обавијести Карађорђа о царевој поруци. Ђурић је извијестио Карађорђа како је Недоба добио од цара Александра писмо у коме га обавјештава, да ће се руска влада постарати да српске старјешине преведе у Русију.

---

[26] Јакшић, 206 с

Послије Павковићевог повратка и генерал Црвенка је посјетио Карађорђа у Фенеку и још једном покушао утицати на њега, да би остао у Аустрији. Но како је Карађорђе и овог пута одлучно одбио генералов апел, изјављујући да жели да оде у Русију, Црвенка нареди да се Карађорђе, Јаков Ненадовић, Младен Миловановић, Сима Марковић и поп Лука Лазаревић одмах, под стражом, спроведу у Петроварадин, гдје ће остати све док одатле не буду интернирани у унутрашњост Аустрије.

У јануару 1814 аустријске власти су интернирале Карађорђа и познатије српске старјешине у Штајерску. Карађорђе, са сином био је интерниран у Грац, а остале старјешине у Клагенфурт, Марбург и Јуденбург. Један број нижих старјешина остао је и даље у Сријему и Банату.

Интерниране српске старјешине живјеле су под јаким надзором у мјестима свог опредјељења, под најтежим условима, јер су им аустријске власти одузеле сав новац и све драгоцјености, које су са собом били пренијели приликом преласка у Аустрију. Све је то било конфисковано, наводно за подмирење потраживања трговаца, који су током устанка лиферовали муницију и друге потребе за устанике.

Аустријске власти не остављају ни у Штајерској на миру Карађорђа: „Кнез Хоенцолерн, гувернер Штајерске, слао му је неколико пута свог ађутанта, пуковника Леватића, по рођењу Србина, да му предложи да се потпише на верност аустријском двору и да се настани у Аустрији. У замену обећавана му је титула кнеза и — у случају ако Аустрија буде освојила Србију, Босну и Херцеговину — влада над тим покрајинама под заштитом Аустрије“.[27]

Карађорђе је одбио све те приједлоге. Напослетку кнез Хоенцолерн позове к себи Карађорђа и упита га „коме је цару веран“. Показујући руски орден кога је носио Карађорђе је одговорио да је веран ономе чији орден носи и да ће му остати веран целога живота. Кнез је покушао да га придобије, напомињући му да

---

[27] Исто, 208 с

је „кошуља ближа телу, него хаљина“, да је Аустрија сусетка Србије, да Русија никада неће моћи да влада у Србији итд. Карађорђе је остао непоколебљив“.[28]

Српске старјешине остале су у Штајерској све до почетка августа 1814, кад су од руског посланика у Бечу добили пасоше те крајем септембра отпутовали за Бесарабију. Њихов новац и све драгоцјености остале су и даље у рукама аустријских власти.

III

Питање слома устанка расправљано је досад толико пута, како од стране савременика и учесника устанка, тако и од стране доцнијих писаца, историчара, публициста, политичких и других јавних радника.

Вук, прота Матеја и други савременици, писци и приповиједачи који су прикупљали грађу за историју и сами писали о устанку, прилазе анализи догађаја и збивања, као и услова због којих је дошло до слома устанка 1813, са прилично субјективистичких оцјењивањем личности и догађаја, које гледају највише из круга унутрашњих прилика и личног расположења; не повезујући ситуацију и збивања унутар земље са спољнополитичким збивањима и факторима, који су, и те како, утицали на судбину устанка, а специјално на његов слом 1813.

Но и доцнији писци и историографи чине слично. Тако, Стојан Новаковић, напримјер, сматра да за одбрану Србије нијесу 1813 били учињени „неки велики напори“. Осуђујући држање старјешина он каже: „У томе тренутку, када је требало развити највеће усталаштво и највећу енергију, они су били обузети неописаном малаксалошћу“.[29]

Вук замјера Карађорђу „што је послије јануарске скупштине 1811 постао неограничени господар. . . и тијем „окрчио пут Турцима да лакше земљом обвладају. . .“ — Прота Матеја, напротив, замијера Карађорђу што није употријебио онако оштре мјере какве је упо-

---

[28] Исто, 209

[29] Стојан Новаковић, Васкрс државе Српске, Београд 1954, **196** (цит. Новаковић, Васкрс државе српске, 196)

тријебио 1804. А да ли су услови били сада као 1804, о томе прота не казује ништа!

Вук је тражио и нашао узроке слома у односу међу старјешинама, управо у исходу старјешинских борби о власт. По њему су политичке и војничке реформе, извршене 1811, биле главни узрок слома устанка. Вук не само што једнострано гледа на ове узроке, већ чини неправду и Карађорђу и старјешинама устанка, као и устаницима, кад одговорност за слом одбране баца само на њихова леђа, тобож због унутрашње неслоге и раздора насталог међу њима. Међутим, упркос тога што су извјесне старјешине биле незадовољне уставним реформама, одлучност и једнодушност старјешина и устаника за одбрану земље постојала је 1813 код свих њих. Нешто слично ономе што се догодило 1809, није се сад показало ни на једном фронту. Сви се сложно и одлучно бране до крајњих граница могућности.

Да је био прихваћен и спроведен Карађорђев план одбране и да није, у отсудном моменту, наступила тешка Карађорђева болест, одбрана Србије била би сигурно успјешнија. Ратовање би се продужило. Али, сумњамо, да би крајњи исход ратовања био крунисан српском побједом. Турска је била слободна, била је у могућности да предузме и једну и другу, па и трећу офанзиву на Србију, јер нити је Русија, нити ма која друга велика сила била спремна да прискочи упомоћ српском револуционарном покрету, што су показали и догађаји на Бечком конгресу, као и доцнији догађаји који су се након овог конгреса одвијали.

Током ове снажне турске офанзиве на Србију, мобилисано је било све на фронту одбране земље, како то и сам Карађорђе у својим доцнијим казивањима тврди. И пуна три мјесеца борци и старјешине давали су сложно огорчени отпор надмоћнијем непријатељу.

Мирослав Ђорђевић налази узроке слома у отсуству врховне команде и немању заједничког плана одбране. То су заиста били важни узроци али не и пресудни, јер, по нашем мишљењу, и поред њих, треба потражити и друге узроке који су довели устанак до слома.

Два су момента — међутим — била пресудна за судбину устанка 1913 године: надмоћност и одлучност Турака за коначан обрачун са устаницима — и други момент, чисто психичког карактера — отсуство Русије, што је окуражило Турке а обесхрабрило усамљене Србе.

Турска је изабрала најзгоднију прилику кад ће напасти Србију. Одлучна у намјери да изврши коначан обрачун са устаницима, она је, користећи досадашње искуство у борби са Србима, мобилисала тако знатне снаге за најезду на Србију, и, као што смо видјели из оне наредбе дате новом главном команданту Бахрам паши, она је била ријешена да и по цијену највећих жртава овога пута покори Србију. Карађорђева болест, што значи — отсуство српске врховне команде и недостатак јединственог плана одбране — омогућили су Турцима да лакше постигну постављени задатак.

Док је Турска имала потпуно слободне руке, српске снаге су биле преслабе да се сада саме могу одржати пред одлучном турском навалом, која се тако систематски и брзо развијала и на југоисточном и на западном фронту. Турци су били у преимућству у војсци, оружју, муницији и свим другим ратним потребама; имали су такође и велике резерве; док су српске резерве биле сасвим исцрпене.

Други момент, психичког карактера, то је био осјећај усамљености који је сада владао код Срба, и то не само у овом мемнету, него све од закључења Букурешког уговора и повлачења руских јединица из Србије, што је на устанике свакако поразно морало утицати.

Без обзира што су устаничке старјешине имале досад доста горких искустава, током устанка, са појединим руским званичним претставницима — ипак је нада у руску помоћ и заштиту играла код Срба, током читавог устанка, велику улогу. Наде и уздање на „једновјерну и једноплемену“, моћну словенску Русију, давале су српском народу моралну подршку. Са вјером у њену помоћ и заштиту јачала је и његова борбена свијест. Растао је и ратнички елан устаника. Такав елан и увјерење да ће, својим властитим снагама, уз

помоћ велике Русије извојевати своју слободу и независност, давао је необичну снагу устаницима. Све до сад. — А сад, послије закључења Букурешког уговора — Срби су се осјетили не само напуштени, већ и усамљени и угрожени.

Психичка клонулост и утученост осјетила се међу старјешинама и на скупштини у Враћевшници, кад им је гроф Ивелић тумачио смисао чл. VIII овог уговора, о чему нам Младен Миловановић онако приповиједа како је „сва скупштина замукла била. . . и они који су дубоко поуздање у одношенија руска према Србима имали, тешко су смушени били. . .“.

Поред оваквог психичког стања дошла је, у најкритичнијим моментима за Србе, и Карађорђева болест, која је још више погоршала ситуацију и онако тешко расположење преморених усамљених устаника.

— Вожда нема. . . он је „мртав“ — за масе које га траже — и не виде! — Русије нема, да помогне и пружи заштиту!. . . Паничари, колебљивци и потајни непријатељи устаника — са митрополитом Леонтијем на челу, шире гласове: да је све пропало, и нек се спасава како ко може. . .

Масовно бјекство народа преко Саве и Дунава појачава осјећај угрожености и безнадежности. . . Слом се не може избјећи.

Слом фронта био је условљен сломом у душама бораца, који су овако усамљени, а иначе изнурени и истрошени деветогдишњим ратовањем — почели губити вјеру у своје властите снаге.

Притиснута са свих страна турском силом, остављена од стране Русије, а блокирана од стране Аустрије — истрошивши до крајњих граница све резерве у људству, муницији и другим потребама — искрвављена и намучена Србија је поклекла — али није пала. . .

* * *

Карађорђев устанак претставља један епохалан догађај не само у историји српског народа, већ и свих наших народа. Он чини једну историјску прекретницу. То је период борби када народ Србије кида ланце роп-

ства и прелази из деспотизма у демократију — из Средњег у Нови вијек.

Пошто су онако обрачунали са дахијама и њиховом тиранијом Срби су, под вођством Карађорђа, свргли 400 годишње турско ропство и мобилисали све своје снаге да извојују и обнове своју независну државу. Својом ослободилачком борбом они су задивили свијет.

Карађорђев устанак ће деценијама надахњивати не само потомке српских устаника на напредна прегнућа, него и све остале Србе, као и друге наше народе за ослобођење и уједињење Југославена у једну братску државну цјелину. И не само њих, него је одушевљавао и друге балканске народе, који су стењали под туђинским јармом, да пођу истим путем за обнову својих националних држава.

Положај Србије, око кога су се отимале велике европске силе, чинио је да су српски устаници морали напрезати све своје умне и физичке силе, да би могли очувати и учврстити своју нову државну тековину. И у тим напорима српски сељаци — не само ратници — него и политичари, вођени својим здравим разумом, имали су доста успјеха.

„Из своје прошлости Срби могу црпети веру у будућност", па чак „им је историја од општег интереса и за друге народе" — рекао је В. Калај. А Леополд Ранке каже, да је Србија својом Револуцијом „ступила у нови стадиј своје историје" и да није чудо што Српска револуција привлачи „многе домаће и неке стране историке да је проуче и осветле са свих страна". Ранке каже даље: да Српска револуција претставља један од најзначајнијих догађаја у Европи у првој половини XIX вијека.

Од наших домаћих писаца и пјесника најболье и најдубље су схватили величину и значај ослободилачке борбе српског народа под Карађорђем — Његош и народни пјесник-гуслар Филип Вишњић, који је, у својим јуначким пјесмама о устанку, изражавао мишљење широких народних маса о значају и величини овог покрета.

ДРУГИ ДИО

ХАЏИ ПРОДАНОВА БУНА

Турска звјерства. — Предаја Милоша Обреновића. — Милош угушује заједно с Турцима Хаџи Продановy буну. — Бечки конгрес и Српско питање.

I

Послије уласка турске војске у Београд, почетком октобра 1813 — настало је тешко стање у Србији.

Маса људи, жена и деце, с колима и коњима, који су били натоварени најпотребнијим стварима и свом стоком, коју је било могуће потерати, јурила је у два супротна правца: једни су хитали ка Сави и Дунаву, у намери да се спасу у Аустрију а други су, сазнавши да су Турци већ свуда пресекли пут, бежали натраг да се склоне у планину.

...Турски бећари пљачкали су и палили куће избеглих српских старешина. Приликом поделе плена међу њима је дошло до битке, у којој је пало око 300 људи.

У исто време јачи одреди Турака послати су били у Тополу, да потраже Карађорђа(!), у Ваљево, у Крагујевац и у Пожаревац. Изгледа да је тада војницима било одобрено да, у току првих дванаест дана, могу мушкарце изнад 15 година убијати а жене и децу робити. Те су чете с разних страна почеле доводити жене и децу и Београд је био пун робља које су Турци продавали. Само на дан 17 октобра доведено је било, на продају, 1.800 српских жена и деце.[1]

Али и поред оваквих зулума и ужасног положаја у коме се сада нашао српски народ, у Србији ипак

[1] Јакшић, 209 с

није било све клонуло и пало. Дух отпора је још живио.

Станоје Главаш је крстарио с великим одељењем око Колубаре. Хаџи Продан се повукао у Мучањ са 2.000 људи и бори се против Адем-паше; војска која је напустила Делиград претворила се у хајдучке чете и цариградски друм није био никако безбедан. . .[2]

И ако није било вријеме за хајдуке шума се, због турских звјерстава, пунила сваког дана све више. У Србији је и по селима и по градовима владао прави хаос.

По Сријему су лутале српске избјеглице, које су живјеле под најтежим условима. Трагедија српског народа била је општа и велика.

Док се Србија налазила овако „у димену и пламену", и док се крв измученог народа просипала на све стране, у Београд је половином октобра напокон ушао и велики везир Хуршид паша, уз велику параду и грмљавину топова. Он је на челу своје многобројне пратње дошао од Ниша. Путовао је неколико дана, јер се плашио српских напада уз пут, па се сасвим опрезно кретао. Хуршид је донео са собом неку врсту „маслинове гранчице".

Почетком октобра 1813 Наполеона је била потукла савезничка војска код Лајпцига. Ова вијест је уплашила Турке. Русија би могла сада интервенисати у корист Србије, због тога је Порта одлучила да престане с терором у Србији, макар за моменат.

Да би могла пружити доказа хришћанским силама о подношљивости свога режима у Србији, а да би се у исто вријеме могла ослободити одметничког притиска из шуме, и успјела повратити из Сријема бар један дио српских избјеглица — Порта је због свега тога одлучила да дâ неку амнестију Србима, од које су биле изузете само главне вође устанка.[3]

Амнестија је била оглашена 19 октобра — одмах након доласка великог везира у Београд. „Многи за-

---

[2] Гавриловић I, 46
[3] Јакшић, 210

робљени старци, свештеници, калуђери, кметови и кнезови буду ослобођени и послати с Турцима да по нахијама објаве народу царску милост и опроштај“. Овом приликом био је именован и нови везир Београдског пашалука, Србима добро познати Сулејман паша Скопљак. Сви крајеви изван Београдског пашалука, које су Срби током устанка били ослободили и присајединили Србији, враћени су сада сусједним пашалуцима (Јадар и Рађевина, Пореч, Кључ и Крајина, Крушевац, Параћин, Зајечар, Гургусовац и Алексинац — остали су изван власти Сулејман-пашине).

Нови београдски везир брзо је приступио потребним мјерама за спровођење у живот султанове амнестије. У народ су били послани свештеници, кметови и кнезови (неки су имали на себи и царске бињише, што су од везира добили на дар), који су позивали одбјегле Србе да се врате кућама. Већи број одбјеглих вратио се из шуме вјерујући да више неће бити зулума.

Док су везирови изасланици у заједници са српским кнезовима, кметовима и поповима обилазили села један мањи одред Турака пошао је био из Београда, с командантом везирове коњице Али-агом Серчесмом, да потражи Милоша Обреновића.

Приликом слома устанка у септембру 1813 и Милош је хтио поћи заједно са осталим старјешинама преко Саве, али кад је дошао на Забрежје и ту не нађе своју породицу, по коју је раније био послао свога писара Димитрија Ђорђевића — он одустане од пута у Аустрију. Са Забрежја се вратио својој породици у Брусницу.

На позив Али-аге Серчесме Милош се одазове, пред њим отпаше своје оружје и положи га пред његове ноге. Серчесма му врати оружје (изузев сабље коју је задржао као знак покорности) и у име везира именује га за кнеза Рудничке нахије.

Милошевом примјеру ускоро су сљедовале и бивше старјешине — Лазар Мутап, Милић Дринчић и Арсеније Лома.

Пошто је овако успјешно завршио своју мисију Серчесма се са својом пратњом врати у Београд, пози-

вајући Милоша да и он дође везиру што је након неколико дана Милош и учинио.

У Београду 17 новембра одржана је скупштина српских кнезова, кметова и других виђенијих људи из народа који су се дотада били предали. На овој скупштини је велики везир Хуршид паша претставио скупштинарима новог београдског везира Сулејман-пашу, па је затим именовао обор-кнезове и друге старјешине, међу којима потврди и Милоша за обор кнеза Рудничке нахије. Пошто су кнезови обдарени разним поклонима од стране новог београдског везира, били су враћени кућама, с налогом да чувају нови ред и мир и да увјере народ као ће „раја живети у рахатлуку отсада само ако буде мирна".

Ова мирољубива турска политика привуче и многе избјеглице, које су се у Сријему, јако злопатиле, трпећи и глад и зиму, као и малтретирања аустријских власти. На глас о томе како се у Београду и Србији спроводи султанова амнестија похиташе на хиљаде избјеглица и вратише се у Србију.[4]

Испразнише се и многи збјегови по шумама, из којих се народ врати својим кућама. Крајем новембра предали су се и Станоје Главаш и архимандрит Григорије Радоичић.

II

Мир је био повраћен, и ако не сасвим, јер су у шуми остали још многи који нијесу вјеровали Турцима и нијесу хтјели положити оружје. Београдски везир је, ипак, рачунао да је „бунтовничко гнијездо" сасвим раскопано и умирено и да више нема бојазни од ма каквих буна. Зато је ријешио да остави у Србији као посаду мали број војске (највише због оскудице у храни, јер је земља била сасвим исцрпена), док су остале турске јединице биле упућене из Србије у друге дјелове царства.

---

[4] До краја марта вратило се у Србију на 30.000 емиграната, с 15.000 крупне и 6.000 комада ситне стоке (Гавриловић I, 65). Аустријски историчар Бер тврди да је број српских породица пребјеглих у Аустрију прелазио бројку од 9.000.

Али овако повраћени „ред и мир“ није се, међутим, дуго одржао. Њега је ускоро пореметио сам београдски везир, човјек грамжљив, превртљив и осветољубив. На опустошену земљу он је ударио велике намете, а на кулук позвао и покупио силом, усред зиме, на хиљаде измучених сељака. Поред тога везир је поставио по градовима и паланкама за чиновнике своје сродннике, познате зулумћаре „који су по старински почели глобити, хапсити, па чак и убијати“.[5]

Нови београдски везир Сулејман паша не само што није вјеровао Србима, него их је необично мрзио. Кад се Шабац први пут предао Карађорђу, он је том приликом кукавички клечао пред њим. Сјећајући се тих понижења Скопљак се хтио светити сада Србима. А за то му се убрзо указала прилика.

У страху да ће Русија и Аустрија заратити с Турском чим заврше рат с Наполеоном, у што је Порта била дубоко увјерена, и да ће Срби том приликом поново дићи устанак, Порта је препоручила Сулејман-паши да на вријеме пречисти рачуне са Србима. И он ће брзо ступити у акцију, попут негдашњих дахија.

Повод за овакво страховање Порти је давао и став руског посланика у Цариграду, који се тих дана све више интересовао за извршење Букурешког уговора.

Већ у јануару 1814 почиње сјеча виђених људи по Србији. — „Земљом пођу комесари и тефтиши да истражују оружје“. Од народа је изнуђаван новац. Турци су безобзирно пљачкали по земљи. Нова звјерства, насиља и силовања гоне Србе поново у шуму, појединачно и у групама. Хајдучија оживје, те сад почињу падати и турске главе. Сулејман-паши ово даје повода за све већа насиља, тако да је ускоро било „погубљено много лица сумњивих због хајдучије, многи емигранти који су се вратили из Аустрије били су побијени или вргнути на колац“.[6]

Поред турских звјерстава јавила се и куга која је сатирала на стотине измучених људи. Стање је било ужасно.

---

[5] Јакшић, 212

[6] Гавриловић I, 71

Како је тих дана цар Александар као побједник Наполеона ушао у Париз, Срби се почињу надати брзом ослобођењу. Охрабрујуће гласове примају разним каналима споља, од својих бивших старјешина из емиграције. Поводом ових гласова шума се све више пунила хајдуцима. Широм Србије кружили су гласови „. . .да се Карађорђе налази на граници с више хиљада оружаних људи, готов да упадне у Србију“.[7]

Уплашен због оваквог стања и врења у народу, Сулејман паша призива крајем јуна 1814 Милоша Обреновића и тражи његову помоћ. Овом приликом он је подарио Милошу и своју буруntију „којом објављује: кадијама, војводама, кнезовима, коџобашама, кметовима, грађанима и посленим људима, да је руднички баш-кнез постављен за баш-кнеза нахије Крагујевачке, Рудничке и Чачанске, који ће расправљати послове све раје, која живи у кругу више речених нахија и наређује да му се указује ревносна заштита и помоћ; а раја и коџобаше да га заједнички слушају и помажу у вршењу добрих дела и осталих потребних услуга“.[8]

Милош је примио везирову буруntију баш оних дана кад су српске старјешине са Карађорђем добиле дозволу са селидбу из Аустрије у Русију. На путу за Бесарабију Карађорђе се задржао у Сријему неколика дана ради свршавања неких приватних послова. Вијест да се Карађорђе са старјешинама налази у непосредној близини брзо се раширила по унутрашњости Србије.

Та вијест је уплашила Сулејман-пашу и београдске Турке, док је код народа у Србији појачала наду у скоро ослобођење. Русија је већ била на врхунцу своје моћи, те је страховање Турака због овога било још веће; а наде Срба на скоро ослобођење све су више расле.

---

7 Јакшић, 215

8 Исто, 78

III

Убијеђен да је ослобођење на прагу један од Карађорђевих војвода — Хаџи Продан Глигоријевић похита да, у септембру 1814, подигне устанак у Пожешкој нахији. Вијест о овоме збунила је Турке у Београду. Из Београда је одмах кренуо везиров ћехаја с војском против устаника.

Хаџи Продан и игуман манастира Трнаве позову Милоша Обреновића да им се придружи и стави на чело устанка. Милош, без много премишљања, одбије ову понуду и о свему извијести Сулејман-пашу, па затим оде рудничком муселиму Ашим-бегу, који га је, поводом Хаџи-Прoданове буне био позвао на разговор. Пошто је Милош увјерио Ашим-бега да из Рудничке нахије нико није пристао на буну, Ашим-бег се овдје побратими с Милошем, па се обојица договоре да заједнички крену са својим људима против Хаџи-Продана и његових устаника.

У томе часу стигла је Милошу и Сулејман-пашина порука, да се заузме, како би се буна што прије угушила. У овој поруци везир је увјеравао Милоша, да ће свакоме кога он преда бити опроштено, изузев Хаџи-Продану и његовој браћи.[9]

Милош и његов нови побратим Ашим-бег крену у пратњи својих људи (Милош је водио своје пандуре и масу већином ненаоружаних сељака) у правцу Чачка да угушују буну, гдје је већ био приспио и везиров ћехаја са војском. Из Чачка Милош крене са турским поглавицом Ћор-Зуком да гони Хаџи-Продана, који се, на глас да Милош иде с Турцима против њега, био повукао у планину, јер су се његове присташе већ почеле колебати пред оваквом навалом. Хаџи Продан је био ускоро приморан да се спасава бјекством преко Саве, док су се остали устаници из његовог одреда повукли у планине и дијелом разбјежали. Извјестан број су похватали Милош и Ћор Зуко и предали везировом ћехаји.

---

[9] Сима Милутиновић-Сарајлија, Историја Србије, Београд 1888, 78 (цит. Милутиновић, 78)

Како је устанак био обухватио и већи дио Крагујевачке нахије, Милош и Ашим-бег упуте се сада у томе правцу. У Книћу се сретну двије војске. С једне стране око 1000 Срба побуњеника, а с друге Милош и Ашим-бег са 1000 својих људи, Срба и Турака. Милош ступи у преговоре и успије да наговори главне коловође на предају, међу којима Симу Милосављевића-Паштрмца и Тому Вучића-Перишића, које отада узима као момке у своју пратњу.

Но како остали побуњеници нијесу хтјели да чују за предају, дође сјутрадан до борбе између њих с једне Милошевих и Ашин-беговихљуди с друге стране. Устаници разбију Милошеве и Ашим-бегове људе и натјерају их у бјекство. Али, неорганизовани и несложни устаници се убрзо иза овога разиђу својим кућама, пошто су до њих већ били допрли гласови о Хаџи-Продановим неуспјесима и бјекству.

На глас о поразу Милоша и Ашим-бега код Кнића Ћехај-паша са својом војском похвата и веже у ланце око 100 људи из Чачка и околине, које поведе са собом. По доласку у Крагујевац учинио је и тамо то исто, па се преко Јагодине вратио у Београд, водећи у ланцима српско робље.

Милош се није вратио, по свршеном послу, са Ћехајевом војском у Београд, већ је пошао својој кући.

Доведено робље било је одмах поубијано у Београду. Први је био набијен на колац трнавски игуман Пајсије. Овом приликом пало је, што под нож, што ли на кољу у Београду 173 главе виђенијих људи.

Три дана након овог Ћехај-пашиног тријумфалног повратка дошао је у Београд и Милош Обреновић. Позвани су били и нахијски кнезови, као и други утицајнији људи из нахија. За извршене злочине Турци су хтјели да имају и неко „покриће" од стране кнезова. На захтјев Сулејман-паше кнезови су морали потписати и послати султану „један азроал", у коме се кривица за извршене злочине баца на Хаџи-Продана и смакнуте жртве".[10]

---

[10] Милутиновић, 197—199

Тако је Милош отпочео своје „обор кнезовање“ под Скопљаком.

Посљедице Хаџи Продaнове буне биле су ужасне. Осим већ поменутих жртава Турци су тих дана посјекли и набили на колац још многе виђене људе по Србији, тако да је број поубијаних, по неким сведочанствима прелазио 300. По Србији су настале паљевине, пљачке, силовања и друга недјела.

На Врачару од Ташмајдана до Стамбол-капије — прича један очевидац, с обије стране пута стоји парада од људи, на коље набијени... имаде ји 60 или 70, кромје што су набијени у Јагодини или Ћуприји међу овима... имаде попова и калуђера и многе су пси одоздо изели, докле су могли дофатити.[11]

Сулејман паша би изјахао сваки дан поред ових жртава, од којих су неке још биле у животу и посматрао са својом пратњом...

Терор над Србима све више се појачавао. У Србији је пакао. „Београд, бедна и тужна варош, ...био је тада људска касапница, гнездо ужаса и страхота... Са зидова градских и караула варошких стрчале су мотке и кочеви са отсеченим главама око којих се гавранови витлају... Поред главног пута од Стамбол-капије ка Теразијама, и Батал џамији ка Ташмајдану свуда непокопане и онакажене лешине око којих се пси отимају...[12]

IV

Док су се у Србији низала оваква звјерства намучени и поробљени српски народ упирао је своје погледе у конгрес европских сила, који је у то вријеме засједавао у Бечу. Али све те наде — остаће празне. И руски цар, на кога су Срби највеће наде полагали, и остале чланице Бечког конгреса показале су пуну индиферентност према тешкој судбини једног поробљеног народа, који се усудио побунити против свог „законитог“ господара!

---

[11] Гавриловић I, 97
[12] Исто

Ми смо већ напоменули да је извјестан број нижих српских старјешина (архимандрит Мелентије Никшић, прота Матеја Ненадовић, прота Никола Смиљанић, војводе: Петар Молер, Стојан Чупић, Павле Цукић и др.), остао у Сријему и Банату приликом Карађорђевог интернирања у Штајерску. Они су могли да се слободније крећу, и да преко својих људи одржавају кришом везе са својим пријатељима у Србији, одакле су добијали вијести о нечувеним турским зулумима.

Да би колико толико помогли своме народу старјешине — емигранти одлуче да упуте заједничку молбу цару Александру, који се тих дана налазио на Бечком конгресу. Молбу је однио архимандрит Мелентије Никшић, али, пошто није нашао цара у Бечу, он се послије извјесног времена, не свршивши ништа, вратио у Сријем.

Другу овакву молбу, опет упућену цару Александру, однио је након његовог повратка, прота Матеја Ненадовић. Чим је прота приспио у Беч јавио се руским претставницима на конгресу, који му дадоше савјет да се поново врати у Сријем: да се жалба на турске зулуме допуни, да се у жалби наведу „драстични примјери" турских звјерстава; даље, да се такве жалбе потпишу од стране српских старјешина и упуте још и аустриском цару и пруском краљу, као и енглеском претставнику на Конгресу. Послије овако примљених упутстава прота се вратио у Сријем, гдје су одмах биле написане и потписане тражене жалбе. Са овако припремљеним жалбама прота Матеја је кренуо у децембру 1814 поново за Беч.

Прота је стигао у Беч половином јануара 1815 и успио да брзо преда све ове жалбе. Аустријски цар га је и лично примио и обећао му да ће са своје стране молити султана да би олакшао судбину Срба.

Пруски државни канцелар одговорио је проти преко једног свог чиновника: да Пруска живи у тако добрим односима с Турском да он не може предузимати никакве нарочите мјере — али ће ипак, каже, учинити што може. . .

Од стране Енглеза на Конгресу одговорено му је, опет преко неког чиновника: „У унутрашње послове

султанове нико се не може, нити сме, мешати без своје срамоте. Ми, пак, Енглези, заузевши се за Србе, нарушили би своје интересе и довели би у омразу своје пријатељство с Портом. . ."[13]

Кратко и јасно. . .

А руски цар (који се тада налазио у Бечу) није проту ни удостојио пријема, већ је прота жалбу предао руским претставницама на Конгресу.

Поводом српске жалбе цар Александар је покушао да потражи од Конгреса мандат: да он буде покровитељ и заштитник свих православних хришћана у турском царству. Чланице конгреса схватиле су овај захтјев, као да цар тражи да Европа препусти Турску њему и енергично су се одупрле царевом плану, а нарочито Енглеска и Аустрија. Сукоб интереса великих сила испао је и овдје у корист Турске, а на штету угњетеног српског народа.

Како се баш тих дана догодило Наполеоново бјекство са Елбе, те су савезници поново морали покренути своје трупе против Наполеона, а сва друга питања оставити по страни — то је и српско питање било скинуто „с дневног реда" а српске жалбе на турска звјерства остале су само „глас вапијућег у пустињи".

Но овај Конгрес није био ни сазван да поведе рачуна о историским „ни о географским условима развитка појединих земаљама ни о принципу народног самоопредељења. „Народи су куповани и продавани, раздвајани или уједињавани управо онако како је то пре свега одговарало интересима и циљевима великих сила".[14]

На Бечком конгресу била је извршена нова подјела Европе и озакоњен принцип *легитимизма*, тј. монархијске законитости.

Да би феудални господари Европе утврдили што јаче своје престоле и осигурали се од ма каквих револуционарних покрета они стварају и посебну организацију познату под именом „Свети савез". Уговор о томе закључен је био прво између руског и аустриј-

---

13 Исто, 126

14 И. В. Тарле, Историја новог века, Београд 1949, 241—245

ског цара и пруског краља, а доцније су му приступиле и Енглеска и Француска. Главну улогу у овом савезу играла је Русија која је претстављала бедем европске реакције.

Док су српске старјешине покушавале, да путем жалби и молби, упућеним појединим дворовима, ријеше српско питање, или да бар олакшају његову судбину, дотле турски терор у Србији није престајао. Крајем јануара 1815 био је убијен, по наредби Сулејман паше, и Станоје Главаш. Његова глава била је изложена на једном колцу у авлији везирове куће у Београду. Овај догађај поразио је Србе. Сваки је сада с правом помишљао да је ред на његову главу.

Прије Главашевог убиства Сулејман паша упутио је позив свим кнезовима у пашалуку да дођу у Београд на састанак. Милош је дошао међу првима. Али како се извјестан број кнезова није одазвао позиву (међу којима Лазар Мутап, Арсеније Лома, Милић Дринчић, Аврам Лукић и други виђени људи из Милошеве нахије) везир срдито упита Милоша, зашто се ови људи нијесу одазвали позиву? Милош се правдао и изговарао да ће они доћи, наглашујући да ако не дођу „он ће лично поћи по њих!“ Везир се некако смири, али Милош је већ сад могао видјети да је грдно погријешио што се и сам одазвао позиву и дошао у Београд. А кад је на капији везировог конака видио и Главашеву главу, и уз њу још 20 глава набијених на коље, Милош се јако уплашио за свој живот.

Сулејман паша намјеравао је да упути своје људе по селима да би прикупили заостало оружје. Милош и кнезови замоле да се то за сад не чини, већ да упути једна молба султану, како би се зулуми ублажили. (Сулејман паша се увијек изговарао да његови људи сами не би чинили никаква зулума, али то морају радити по заповјестима из Цариграда.) Послије краћег оклијевања везир пристане те кнезови напишу и потпишу молбу султану коју ће два депутата однијети у Цариград. Потом се сви кнезови врате кућама, осим Милоша кога је везир задржао у Београду.

Предлог за одашиљање депутације у Цариград прихватио је Сулејман паша највише због тога, да би

се докопао пара од народа. За путне трошкове депутатима он је сам одредио суму од 30.000 гроша, па наредио кнезовима да тај новац прикупе од народа и донесу њему у Београд. Колико ће од тога новца везир задржати за себе, а колико дати депутатима за пут зависило је од његове воље. Депутација је требало да пође на пут половином марта. Тако је било планирано на растанку кнезова са везиром, но, међутим, једно су мислили кнезови а друго везир. Кнезовима је било главно изнијети читаве главе из Београда, а шта ће даље бити то ће они сами одлучити кад се нађу код својих кућа.

Милош се нашао у најтежој ситуацији. Он је остао као нека залога за мир. Везир је тако одлучио, а његов „посинак" морао је послушати. А тај мир није зависио ни од њега ни од Срба. Турци су харали и убијали по селима без обзира на везирова обећања кнезовима. . . „Кулучари су живо радили; оружје је довлачено; тефтиши обилазе нахије и главе падају; Сулејман-паша и његов ћехаја говоре само о клању и убијању Срба; глад царује".[15]

Милош се још једнако надао у Бечки конгрес. Он је био у сталној вези са старјешинама-емигрантима у Сријему и Банату и преко њих примао вијести о ситуацији на Конгресу. Отуд су му све до сад препоручивали стрпљење и уливали наде на бољу будућност. Нашавши се сад у оваквом тешком положају он прибјегне лукавству и ријеши да се помоћу пара спасе. Ступи у преговоре са везировим ћехајом Имшир-пашом за откуп неког робља и закључи погодбу. Да би могао дати паши уговорену капару замоли, да га овај пусти у Земун гдје ће закључити погодбу за товљене волове, које ће продати земунским трговцима, узети новац и донијети паши. Лакоми паша даде му дозволу и Милош се 8 марта нађе у Земуну, гдје је заиста закључио погодбу за волове. Овдје се састане са архимандритом Мелентијем Никшићем и Петром Молером, којима изложи ужасно стање у Србији. „Сваки дан гинемо а помоћи себи од кога се уздамо једнако оче-

[15] Гавриловић I, 140

кујемо" — нашто му архимандрит Мелентије и Молер одговоре: „Како трпите, тако још потрпите, а ми смо зато овде (у Земуну) и горе (у Бечу), да вам јављамо све, кад је чему време, само без наше речи ништа да не почињете".[16]

По повратку из Земуна Милош уручи Имшир-паши 150 дуката на име уговорене капаре за откуп робља а остатак новца донијеће му, по уговору, кад оде кући и прода волове. . . Тако је Милош добио дозволу за излазак из Београда.

---

[16] Исто, 142 с

ТРЕЋИ ДИО

УСТАНАК ПОД МИЛОШЕМ

Глава прва

1. РАТОВАЊЕ СА СУЛЕЈМАН-ПАШОМ

Договарање о устанку. — Прве акције и Милош на челу устанка. — Турска војска продире преко Рудника ка Чачку. — Освајање Палежа и повратак емиграната у Србију. — Бој на Љубићу и погибија Имшир-паше. — Освајање Пожаревца и предаја Карановца.

I

Чим су напустили Београд уплашени кнезови потражише Мутапа, Арсенија Лому, Милића Дринчића, Милутина Гарашанина и друге истакнутије људе, за којима су трагали Сулејман-пашини тефтиши. Ови људи развили су били већ велику активност у народу за припремање устанка. Након свега што су видјели, чули и осјетили у Београду, кнезови су се увјерили да ће их даља политика удварања Турцима и вјеровања у њихова обећања довести на крају до истребљења, и да је устанак једино рјешење за заштиту од Сулејман-пашине тираније.

Први састанак виђенијих људи из Београдске, Ваљевске и Рудничке нахије одржан је у селу Рудовцима, у кући неког попа Ранка. Овоме састанку присуствовали су, између осталих: Арсеније Ломо,

Милутин Гарашанин и игуман манастира Боговађе — Арсеније. На састанку је одлучено да се устане на Турке, само да се сачека Милошев излазак из Београда и да се њему као утицајном човјеку понуди вођство. „Прва улога намењена је Милошу не из какве љубави завереника према њему“ — него зато „што је он био јак у народу ... и за то се он морао придобити првим местом, иначе је била опасност да се све не сврши као у Хаџи-Продановој буни“.[1]

Други састанак одржан је почетком марта у Београдској нахији, у Вреоцима, коме присуствују негдашње старјешине: Мутап, Ломо, Милић Дринчић, Никола Катић из Рогаче, као и већи број угледних људи из Београдске и Ваљевске нахије, овде је била потврђена одлука за дизање устанка, али су и Турци већ осјетили да се нешто спрема. Са овог састанка упућен је био у Земун аустријском генералу Червенки кнез Никола Станковић из Остружнице, да се види колико Срби могу рачунати за помоћ Аустрије у случају избијања устанка.

Червенка је савјетовао Станковићу да Срби остану на миру „јер ако се и трећи пут побуне могу горе проћи него што су дотле прошли“.[2]

Милош је са својим писаром Димитријем напустио Београд 10 марта и упутио се својој кући у Црнуће. Чим се вратио око њега се окупе сви виђенији људи који су радили на устанку и саопште му што је све досада било урађено. Саопште му и народну жељу да се он стави на чело устанка. Милош стане савјетовати старјешине да би добро било причекати док се види шта ће султан одговорити на упућену молбу кнезова, а шта ће и велике силе предузети за српски народ. Даље је изјавио да он не би желио ратовати против султана већ ако се мора устати да то буде против Сулејман-пашиних зулума. На крају је предложио да се сачека до Цвијети, а тада ће се, каже, окупити у Такову, као и сваке године, велики свијет на сабор са свих страна, па ће се ту одлучити шта даље да се ради.

---

1 Гавриловић I, 137 с

2 Исто, 143

Старјешине приме — више ћутећи — ово Милошево излагање и разиђу се, да потајно врше и даље припреме за устанак.

Међутим, Милошева жеља да се чека до Цвијети, није била остварена. Огорчени и ускомешани народ није хтио даље да подноси турске зулуме, и да чека. — „Арсеније Лома на цветни четвртак (8 апр.) пређе у Јасеницу и растјера турске харачлије; Јован Обреновић, Симо Паштрмац и Благоје из Кнића на Лазареву Суботу (10 апр.) отиду у село Коњушу (у Гружи) и убију порежџију. Устанак је почео!“[3]

Чим је примио вијест о овако изненадном устанку Милош похита своме побратиму Ашим-бегу у Рудник и отпрати га у Ужичку нахију, да му се што не би десило од устаника. Устанак се распламсава. Арсеније Лома опсиједа са својим људима Рудник, нападајући турску посаду у њему. У овој борби био је рањен и сам Лома, који је након неколико дана подлегао ранама. Турци из Рудника буду протјерани за Ужице.

Дошле су напокон и историјске Цвијети — 11 априла 1815, и Милош се овдје појавио пред масом сакупљеног народа, који га замоли да се стави на чело устанка, изјављујући да ће сви радије изгинути него подносити и даље турске зулуме. Милош је покушао да предочи народу тешкоће које стоје пред њим, али народ из гласа повиче да хоће устанак, те устанак! — Милош се колебао, али се напосљетку, под оваквим наваљивањем народа, одазва његовој жељи и прими понуђено старјешинство. Са овог сабора Милош оде са својим момцима кући у Црнуће. За њим пођоше многи његови пријатељи, који су били запазили његову колебљивост, па су плашећи се да се не предомисли хтјели и даље утицати на њега да не оклијева. Пошто је дошао кући Милош обуче своје војводско одијело, припаше сабљу и узме заставу, коју изнесе пред своје момке, предаде је Сими Паштрмцу, и узвикне: „Ево мене, а ето вам рата с Турцима!“

Одавде, из Црнућа Милош упути Лазара Мутапа и свога брата Јована да сакупљају војску, а он распише писма на све стране да се устаје на Турке.

---

[3] Исто, 149

II

На глас о избијању устанка Сулејман паша одмах упути војску из Београда, под заповједништвом свога ћехаје Имшир-паше, да угуши устанак. Чим Имшир паша приспије с војском на Рудник отпоче робити и палити. Преплашени и голоруки сељаци се поколебају. Старији кметови почну позивати народ на покорност. „У једном тренутку Милош остане сам, његова малодушна војска прсне на све стране, сваки похита своје робље да гледа. Оставши само с неколико својих најверниjих људи Милош падне у велико очајање“.[4]

Но баш у том најкритичнијем тренутку стигне на Рудник Милић Дринчић са 200 људи, а Јован Добрача доведе 500 Гружана. Милош се охрабри. Имшир паша остави Рудник и крене ка Чачку. Охрабрен Милош упути се за њим заједно са Дринчићем и Добрачом. Утолико приспију са својом војском Лазар Мутап и Јован Обреновић. Овако ојачани устаници дођу без отпора до Чачка и ушанче се на Љубићу. Турци навале на Љубић али их Срби јуначки дочекају и одбију. Турци су покушавали са својим нападима још неколико дана, али су их Срби са успјехом сузбијали.

Док су устаници успјешно одбијали турске нападе на Љубићу, једно одјељење устаничке војске које је нападало Палеж, претрпјело је пораз, због чега се Милош са нешто војске морао упутити са Љубића за Палеж. Палеж је био врло важан и за Србе и за Турке. Преко њега су устаници добијали потребне информације од старјешина-емиграната, а што је још важније набављали су оружје, муницију и друге ратне потребе из Аустрије.

Знајући његову важност Сулејман паша га је појачао са 300 коњаника и пјешака.

Након Милошевог доласка код Палежа се окупило до 2.000 устаника, са којима Милош предузима нападе. Турци, иако малобројнији, пружали су очајнички отпор, али су на крају били савладани. Палеж је освојен 8 маја и задобијен је добар плијен. Између осталог и два топа.

---

[4] Исто, 154 с

Ово је била прва побједа Милошева над Турцима, и Милош је био врло раздраган због ње, што се види из једног његовог писма упућеном Милији Туфегџићу, који се налазио са устаницима код Ваљева. „За Палеж, ако нисте чули, ми смо на Палеж јуриш учинили, Турке што у Колубару потопили, што ли у шанцу исекли, што ли живе похватали: мало је који утекао да каже како је било; више смо од 150 глава осекли и два топа на четокаику добили; један носимо са собом а други на четокаику остављамо“.[5]

Иако су устаници разбили истина малу турску војску, посљедице боја на Палежу биле су врло значајне за Србе. Освојен је кључ саобраћаја између Србије и Аустрије, што је устаницима било од огромне користи.

Одмах након овог боја почели су емигранти из Сријема да се враћају у Србију. Донијели су доста оружја и муниције, у чему су устаници нарочито оскудијевали.

Овом приликом пријешли су у Србију и бивше старјешине — емигранти, Петар Молер, Стојан Чупић, Симо Катић, кнез Милоје Тодоровић, Симо А. Ненадовић, Бојо Богићевић, прота Никола Смиљанић и други виђенији људи.[6] Простих војника пријешло је много, тако да је и сам Милош био веома задовољан оваквим појачањем устаничког фронта. „Војске особито довољно је прешло ...“ — каже Милош у једном свом писму.

Милош је још увијек полагао велику наду на помоћ савезничких дворова, а специјално на помоћ Русије. Он је на Палежу дознао од емиграната да се прота Матеја још бави у Бечу и „да се народ може надати помоћи од савезних дворова“.[7] И емигранти су донијели вијести о руској помоћи.

Приче емиграната-старјешина да је руска помоћ ту, на помолу, да ће цар Александар помоћи својим оружјем ствар устаника позитивно су утицале на ко-

---

[5] Гавриловић I, 158 (прим. 399)

[6] Вук Стефановић-Караџић „Живот најпознатијих поглавица овога времена“ (скупљени историски и етнографски списи), Београд 1898, 148 с (цит. Вук, Историски списи, 148 с). — Гавриловић I, 158

[7] Милутиновић, 225

лебљиве људе, који су се све досад једнако устезали да устану на Турке. А таквих није било мало.

Павле Цукић, који је први од свих емиграната-старјешина прешао у Србију, нарочито се истицао као пропагатор руске помоћи. Он је свуда говорио, како ће у најскорије вријеме доћи у Србију „велика руска помоћна војска и да већ иде Карађорђе са 17.000 козака . . .“[8]

Цукићева пропаганда, која је сада добила значајну подршку у причањима других старјешина-емиграната, давала је добре резултате. Будила је оптимистичка расположења код народа, а код бораца појачавала храброст. Устаничка војска бивала је све бројнија, док су наде на Русију и њену помоћ све више расле.

Послије боја на Палежу Милош се, са својом војском и једним топом, кренуо 12 маја на Ваљево, кога је Павле Цукић дотада држао у опсади. Турски гарнизон бројао је 800 људи. Устаничка војска била је знатно већа, и кад су Турци у Ваљеву добили вијест о снази устаника, те да је Милош са собом довео и топ, и да се Срби спремају за отсудан напад, Турци једне ноћи, између 16 и 17 маја странпутицом умакну у Соколску нахију.[9]

„После освојења Ваљева Милош пошље Петра Молера да чува границу од Сокола и од Сребрнице, а Стојана Чупића пошље да одмеће Мачву. Он пак с Павлом Цукићем и Симом Ненадовићем пође на Љубић (око 20 маја)“.[10]

Борбе на Љубићу, послије Милошевог одласка на Палеж, развијале су се с променљивом срећом. А кад се поново појавио Милош на Љубићу, и то са топом, Турци су били изненађени. Сјутрадан након Милошевог доласка Турци предузму општи напад на устанике, али их ови јуначки дочекају, разбију и натјерају у бјекство преко Мораве.

Турци су 25 маја предузели поново напад којим је управљао сам Имшир паша. Турска коњица и пјешадија извршила је јуриш са свих страна и натјерала

---

8 Гавриловић I, 159. — Јакшић, 233

9 Вук, Историски списи, 149 с

10 Гавриловић I, 163

Србе да се повуку. Бјежећи у гомилама устаници дођу на шанац Танаска Рајића, Карађорђевог барјактара, у коме су се налазили и топови. Устављајући бјегунце Рајић повиче Србима: „Ја, браћо, ових топова оставити нећу, знате како смо их сви желели и за њима уздисали. Ја хоћу код њих да умрем, па после моје смрти нека их носи ко му драго."[11] — Рајић је сам јуначки дочекао Турке и код својих топова погинуо.

Талас бјекства устаника захватио је и Милоша, који је и сам морао бјежати за својом пратњом и тако се и он нашао на Љубићу међу разбијеним устаницима.

Предвече се Турци са српским топовима врате у Чачак, а Срби се скупе на Љубићу. „Кад су се пребројали било их је сто осамдесет, а кад су се потукли с Турцима било их је на три хиљаде. Све је то или изгинуло или се разбјегло. Ово је страшно пораженије било за нас, вели Милош, и то тога ради што ми коњаника имали нисмо, а Турци су их имали за доста".[12]

Међутим иако су Срби овако страдали и турски губици ипак нијесу били мали. Но, што је најважније, што ће турску војску деморалисати и довести до расула то је била погибија главног заповједника турске војске Имшир-паше. Њега је убио неки Васа Томић из Кнића, у тренутку кад су се Турци почели повлачити, послије посљедњих јуриша на српске шанчеве. И кад је Васа донио глас Милошу на Љубићу да је убио Имшир-пашу, устаници се мало охрабре и стану се прикупљати. Но, они ни претпоставити нијесу могли колико ће погибија Имшир-пашина запрепастити и деморалисати Турке, којима је у Чачку већ и хране нестало. Имшир-пашина погибија и нестанак хране учинили су да се Турци ријеше на повлачење. На враћање у Београд нијесу могли ни мислити, зато се одлуче да крену у правцу Босне.

Турци се 29 маја увече, са својим рањеницима крену из Чачка у правцу Јелице, гдје их дочекају српски устаници. Извијештен да су Турци напустили Чачак и отступили у правцу Јелице Милош са својом војском

---

[11] Исто, 165

[12] Исто, 166

крене за њима и стигне их у селу Ртарима. На глас о бјекству турске војске разбјегли устаници сакупљали су се сада са свих страна, те нападну на деморалисане и збуњене Турке и до ноге их потуку. Тако се српски пораз на Љубићу претворио у побједу, што је устаницима улило нове наде у добар исход њихове борбе са Турцима.

Који Србин нигда Турчина није убио, тај га је дан могао убити, велик Вук. Турци су се тако били збунили да се већ нису ни бранили, него су бежали који је могао, а који нису могли бежати, они су падали по путу и око пута. Гдекоји су српски јунаци по десет коња турских тај дан измењали...[13]

На крају је Милош зауставио и гоњење и убијање Турака и наредио да се све турско робље искупи и доведе код његовог шатора, а да се са турским рањеницима поступа као и са српским. Затим је наредио да се за турске жене и дјецу припреме кола а за рањенике носила. И кад је све то било готово онда напише и писмо Турцима у Ужице, којима спроведе и рањенике и турске жене и дјецу. — „Ево вам шаљем ваше робље, писао је Милош Турцима, све здраво и чесно, јер ја нисам пошао да робим нити ми вашега робља треба...“[14]

Милошева политика већ се назирала: борити се с Турцима а истовремено припремати и пут за помирење.

Овај Милошев поступак Турци су доцније много хвалили. И у идућим борбама он ће употребљавати исте методе. Милош се, значи, већ сада више уздао у своје тактизирање према Турцима него у снагу устаника.

Опсједнути Турци у Крагујевцу — чувши за погибију код Чачка, побјегну једне ноћи из града и тако Крагујевац падне Србима у руке. Ту се сада, по Милошевој наредби, искупила сва главна устаничка војска са којом је Милош пошао на Пожаревац.

Кад је Милош, 18 јуна са својом војском стигао до Пожаревца, Турци из града изврше изненадан јуриш на Србе, који збуњени узмакну; али их Милош, Молер, Цукић, Јован Добрача и друге старјешине, личним примјерима, охрабре и зауставе даље отступање устаника.

---

[13] Исто, 167
[14] Исто, 169

Затим старјешине направе план за напад на град. Турци су се три дана очајнички бранили, па на крају понуде предају града, што Милош прихвати. Турци су однијели са собом за Ћуприју све што су могли, остављајући Србима топ и муницију у граду.

Од Пожаревца Милош се упути Карановцу, који му се без боја предаде. И одавде су били Турци испраћени са свим њиховим стварима, да иду куд који жели.

2. МИЛОШЕВИ ПРЕГОВОРИ С ХУРШИД-ПАШОМ И МАРАШЛИ-АЛИ-ПАШОМ

Бој на Дубљу и преговори с Хуршид-пашом. — Милошев састанак с протом Матејом и одлазак Марашли-Али-паши на преговоре.

I

Док су се устаници овако успјешно борили са одјељењима Сулејман-пашине војске по Србији, двије турске ордије већ су се приближавале границама Србије. Једна од Босне, под командом Хуршид-паше, бившег великог везира, који је 1813 покорио Србију и послије тога био дочекан на најсвечанији начин у Цариграду као „побједилац Срба"; а друга од Ниша, под командом Марашли-Али паше.

Опкољен сада са двије стране јаким турским снагама, уплашени Милош се обраћа 6 јула писмом Хуршид-паши, у коме каже: „Немој помислити, честити велики везиру, да смо ми подигли се против цара и царевих већила, немој помислити да је Сулејман-паша по ономе владао, како си ти у име великоможног цара казао, и да је он с нама као с царевом рајом поступао, него као вук с овцама". На крају моли Хуршида да га прими, како би му могао набројати Сулејман-пашине зулуме.[15]

Ускоро иза овог писма Милош је имао сукоб с једним мањим турским одјељењем босанског Ибрахим-

[15] Исто, 188

паше на Дубљу. Ово одјељење било је прешло у Србију да хара и пљачка. Срби дочекају ове Турке и код Дубља до ноге потуку. Доста је Турака било заробљено, а међу њима и сам Ибрахим паша. Но и српски губици били су знатни. (Поред осталих, ту су пали и војводе Милић Дринчић и Сима А. Ненадовић.)

И овдје се Милош послужио својим попуштањем према заробљеним Турцима. И поред оваквих српских губитака он је врло лијепо примио Ибрахим-пашу кад су га као роба њему довели. „Одмах га ослободи и умири, откупи његове ствари од војника . . . и поврати их паши. Милош је неколико дана задржао Ибрахим-пашу са собом, одавајући му све почасти . . . од непријатеља он је гледао да начини себи и народу посредника код Хуршид-паше.“[16]

Овом приликом Милош је дознао од Ибрахим-паше да је Али-ага Серчесма (онај исти коме се Милош предао 1813) у логору код Хуршид-паше. Пошто га богато обдари, Милош испрати Ибрахим-пашу с његовом пратњом за Босну, и по њему упути још једно писмо Хуршид-паши, молећи да му упути на састанак и разговор Али-агу Серчесму.

Ускоро по том Милош добије два писма, једно од Хуршид-паше а друго од Ибрахим-паше. Први га позива да дође у његово главни стан, преко Дрине — док му Ибрахим-паша својим писмом гарантује да се не плаши доћи, јер да за његову сигурност он лично јамчи главом. И Милош се одлучио да пође Хуршиду, с пратњом коју је сам одабрао. У близини Хуршид-пашиног шатора пресретну га Али-ага Серчесма и Ибрахим-паша и приведу везиру, који га је, и ако с висине, примио иословио неким шаљивим, ироничним тоном: „Ти ли си Милош?. . . — А ја чујем Милош, Милош, Милош, мислио сам да су ти рогови већи него моја катарка (на шатору), а сад видим да нема ни 40 ока човека, као у печеном јарцу. . .“[17]

Послије овако шаљивог сусрета, који је Милоша осоколио, отпочне разговор. Пошто Милош изређа пред

---

[16] Исто, 190
[17] Исто, 197

Хуршидом све Сулејман-пашине зулуме, против којих је раја поново дигла оружје Хуршид изјави: да зулума више неће бити, а Срби треба да се умире и остану покорни султану — и у знак такве покорности да положе своје оружје.

Видећи да је то посљедња ријеч Хуршид-пашина, Милош се на крају захвали на обећању и на пашиним изјавама, па онда затражи дозволу за повратак. Но везир хтједне задржати Милоша код себе, а другу његову пратњу вратити с његовом бурунтијом. Али на Милошева наваљивања и доказивања да је он једини у стању да објасни народу везирову бурунтију и утицати на устанике, Хуршид се на крају сагласи да и њега пусти. Тако се Милош могао вратити с везировом бурунтијом из турског табора, послије 4 дана боравка у Хуршидовом логору, за које је вријеме „огризао доста страха" — како је доцније сам причао.

II

Док се Милош бавио код Хуршида јужна турска војска, под Марашли-Али пашом, почетком августа већ је стигла до Ћуприје, и хитала је да би прије Хуршидове војске умирила Србију. Прије него што је кренуо своју војску од Ћуприје у правцу Београда, Марашли-Али паша је мјесто силе употријебио други метод. Он је издао прокламацију народу Србије у којој оштро осуђује Сулејман-пашин режим и позива српске старјешине на разговор. Чим су за ово сазнали Јован Обреновић и Вујица Вулићевић послали су одмах Марашли-Али-паши кнеза Милоја Тодоровића и калуђера Неофита из манастира Никоље — на разговор.

Марашли-Али паша прими их врло лијепо и предусретљиво. Обећа им, као и Хуршид Милошу, да ће даљи зулуми престати, а уз то им је савјетовао како би било добро да Срби одмах саставе једну тужбу против Сулејман-пашиних зулума, коју би њих двојица однијели у Цариград, а коју ће он поткријепити. Затим затражи да Срби пропусте његововог ћехају — с нешто

војске за Београд, гарантујући им да ће та војска прекинути даље зулуме чим стигне у Београд.

По повратку они реферишу старјешинама, који се сложе да напишу тужбу султану против зулума Сулејман-пашиних, па је пошаљу са истим изасланицима Марашли-Али паши. Овај заиста поткријепи тужбу са своје стране и пошаље је, по Тодоровићу и Неофиту у Цариград. Сада српске старјешине извијесте Марашли-Али пашу да његов ћехаја може проћи са својим одредом за Београд.

Радостан због постигнутих резултата, Марашли-Али паша је одмах извијестио Цариград о својим првим успјесима.

Кад је Милош, по повратку од Хуршид-паше сазнао о погодбама и споразуму старјешина с Марашли-Али-пашом, био је изненађен. Но, кад су му старјешине објасниле све и рекле жељу Марашли-Али-пашину да му Милош дође у логор, он се мало прибрао. И прије одласка код Хуршид-паше Милош је примио, преко нишког владике, неку поруку за састанак с Марашли-Али пашом, али се одлучио да прво оде Хуршиду. Он се и сада плашио ићи Марашлији.[18] У том колебању се споразумијевао преко нарочитог курира и са Мехмед-ефендијом, „бина емином" београдским, са којим је био пријатељ, а који је оштро критиковао Сулејман-пашино поступање према Србима. Но и послије савјета Мехмед-ефендије да може ићи Марашлији, Милош је остао неодлучан, јер је доста претрпео страха и у Хуршидовом логору, а уз то није му било јасно зашто га сад овај везир позива на састанак, кад је он већ постигао извјестан споразум са Хуршид-пашом.

Тих дана Милош се састао са протом Матејом Ненадовићем у Белици.

Прота Матеја се налазио још у Бечу кад је у Србији почетком априла 1815 букнуо устанак. Он је одмах обавијестио о устанку грофа Неселроде, једнога од двојице главних савјетника цара Александра о пита-

---

[18] Срби су Мараши Али-пашу скраћено звали „Марашлија"

њима спољне политике. Населроде, који је стајао на челу руског министарства спољних послова био је врло реакционаран човјек и важио је као слуга аустријског канцелара Метерниха, коме се читавог свог живота дивио. Населроде је био носилац конзервативних назора, претставник идеја Светог савеза.

„Свети савез" био је „организација са оштро оцртаном клерикално-монархском идеологијом, створена на темељу идеја о гушењу револуционарног духа и политичког и верског слободоумља, ма где се они појавили. [19]

Метерних и његов обожавалац Неселроде били су познати непријатељи свих револуција и револуционарних идеја, па разумије се и српског ослободилачког покрета.

Радећи, као велики родољуб, да колико год може помогне српску ствар прота Матеја је облијетао све прагове моћних и великих у Бечу. Грофу Несерлоде предао је молбу српског народа упућену цару Александру. Неселроде је хладно савјетовао проти: стрпљење и чекање! — Прота се обрати и аустријском цару. Успио је, да добије и сада нову аудијенцију код Франца I, и да га замоли за његово посредовање код султана у корист Срба. Но и овдје није био боље среће. Канцелар Метерних је већ био „убиједио" свога цара како Србима треба одговорити. И кад се прота обратио цару за помоћ, Франц I кратко је одговорио: „. . .ја вам ништа помоћи не могу, ја сам сада у пријатељству с Турцима. А шта иштете још и какву помоћ?". Кад је прота затражио барута и олова, и да се изда секвестирано оружје које су емигранти били пренијели, цар љутито одговори: „Е — да вам дам пушке да пуцате на Турке. . ."[20]

Тако је прота прошао и овом приликом код претставника великих сила у Бечу. Али прије него ће, послије добивене дозволе, напустити Беч и вратити се у Србију он је посјетио и Каподистрију, који је поред грофа Неселроде, такође стајао на челу руског мини-

[19] Историја дипломатије I, Београд 1945 (у редакцији В.П. Потемкина) 408 (цит. Потемкин, Историја дипломатије, 408)

[20] Јакшић, 230 с

старства спољних послова и служио као други царев савјетник о питањима спољне политике. Овај родољубиви Грк у руској служби важио је као неки претставник царевог „либерализма".

Каподистрија је препоручио проти да иде у Србију и савјетује народу да тражи мир од султана.

> Господар Император је и сад, и то последњи пут, писао нашем посланику у Цариград — рекао је Каподистрија проти — да преда ноту султану да престане оружаном руком наступати у Србију у противном случају посланик ће писати генералу Бенингзену у Бесарабији, који ће добити заповест од Господар Императора да с 40.000 војске пође на Дунав, и без сумње ће султан попустити и дати мир.[21]

Ова вијест је овеселила проту и он се одмах упутио за Србију, гдје је приспио почетком августа. Са Милошем се састао у Белици и саопштио му све што је до сада било предузето у Бечу о српском питању, као и ову посљедњу поруку Каподистрије. Овом приликом прота је изложио Милошу и ситуацију код савезника, који ће сада моћи да се позабаве српским питањем пошто је Наполеон већ био дефинитивно побијеђен. Том приликом прота је напоменуо Милошу још и то, како Порта сада живи у страху да ће Русија, или сама или у друштву с Аустријом, заратити против ње и приморати је на извршење Букурешког уговора.

Послије овог састанка са протом Матејом Милош се одлучи да пође на састанак Марашлији, који га прими љубазно и предусретљиво у Ћуприји, и као знак „најтврђе вјере" предаде Милошу приликом сусрета своје бројанице у убрус завијене.[22]

Разговор између Марашлије и Милоша текао је углавном као и са Хуршидом. Жалбе на Сулејманпашу и његово режим и обећања Марашли-Али паше да ће томе бити крај — ређала су се и овдје као и код Хуршида. — Само да се Срби смире и остану султану покорни, па ће све бити добро, обећавао је Марашлија Милошу. Што се пак тиче питања оружја ту је Марашлија био вјештији, лукавији и попустљивији од

---

[21] Исто, 231

[22] Вук, Историјски списи I, 164

Хуршид паше. — „Будите ви цару покорни, па носите и топе за појасом ако хоћете“, изјавио је Марашлија Милошу.

Милош затражи да султан призна и дâ Србима оне привилегије које је својевремено давао 1806 године, преко Карађорђевог депутата Петра Ичка. Лукави Марашлија и овдје се тобоже сложио, па је савјетовао да Срби упуте у том циљу своју нарочиту депутацију у Цариград, обећавши да ће ту ствар подржати код Порте.

На крају су Милош и Марашлија углавили усмени споразум: да Срби дају таин Ћехај пашиној војсци, коју су већ били пропустили за Београд, и да се закључи примирје, које ће трајати на неодређено вријеме, док се види шта ће депутација донијети из Цариграда. Затим је Марашлија отпустио Милоша пошто му је „огрнуо скупоцен ћурак и поклонио лепог хата под потпуном опремом“.[23]

Тако је Милош завршио оружану борбу с Турцима. Устанак је трајао од априла до августа 1815.

---

[23] Гавриловић, 208

Глава друга

1. РУСКА ИНТЕРВЕНЦИЈА

Однос Марашлије и Милоша. — Депутације и молбе Срба султану. — Марашлија везир београдског пашалука, а Милош претсједник „Народне канцеларије". — Покушај Марашлије да покупи оружје од Срба.

I

Србија није сада била у онаквој опасности у каквој је била 1813, и ако су се у јулу 1815 нашле на њеним границама двије турске војске — једна од Босне а друга од Ниша.

1813 године на Србију је извршена страшна најезда. Јер девет година Турци су безуспјешно ратовали с њом. Дојучерашња раја понизила је престиж турског оружја. Угрозила им царство. И са том рајом турска царевина је хтјела да пречисти рачуне. Изабрала је тренутак кад је Русија била ангажована у рату с Наполеоном, па је предузела, на усамљену Србију, најезду, са таквим снагама које су за устаничку Србију претстављале заиста — велику армију! Користила је не само отсуство Русије, већ и наклоност и пријатељско држање Аустрије, и након тромјесечне беспрекидне офанзиве Турска је напосљетку успјела, да, под најтежим субјективним и објективним условима за Србе, сломи отпор устаника; али не и да их побиједи. Устаници су претрпјели слом, али оружје нијесу положили.

1815 године концентрисане су биле на границама Србије опет јаке турске снаге. Два везира пријетила су навалом са двије стране. Србија је у истини била угрожена, али њен положај је сада био много бољи него 1813.

Руски цар, који је имао и формалне и моралне обавезе према Србима као бившим савезницима — био је сада на врхунцу своје моћи. Наполеон је био дефинитивно потучен. Од Русије је дрхтала не само Турска, већ управо и читава Европа. Аустрија, везана и савезом са Русијом — није сада смјела подржавати Порту против Срба као 1813. Руски генерал Бенингзен добио је већ био заповијест од цара Александра да мобилише и концентрише на Пруту знатну војску.[1]

Турска је страховала од рата с Русијом, која је сада могла да је присили на извршење чл. VIII Букурешког уговора о миру.

> Најзад је дошла највећа незгода за Порту. Она је мислила да се користи забуном, коју је изазвао Наполеон својим бекством с Елбе, те да сврши са Србима, али његова пропаст на Вателро-у упутила је Турке на умереност, они нису смели да draже Русију, која је сад имала одрешене руке. Оружана акција против Срба могла је бити непосредан повод да Русија отпочне дипломатску, затим и оружану кампању против Порте, о чему се већ увелико говорило у јавности... На Дивану су се појавиле одмах миролубивије тежње, појавила се идеја да се српско питање скине с дневног реда на начин да се не изазову руски протести, али да се не повреди ни достојанство султаново. Такве су умерене идеје владале на Порти кад је Хуршид-паша изашао на Дрину, а Марашлија стигао у Ниш. Њима је наређено на „склоне" Србе на мир..."[2]

То није значило да је Србе требало умирити огњем и мачем сада као 1813. То је и Милошу морало бити јасно послије примљеног извјештаја о спољној ситуацији који му је донио прота Матеја. Но, он као да се више уздао у своју „дипломатску" вјештину, у своје лукавство и памет — него у снагу народа — прекида оружану борбу и мири се с Турцима. Напушта революционарне методе.

---

[1] Гавриловић I, 185

[2] Исто, 216

На састанку с Марашлијом не зна да се користи информацијама које му је донео прота Матеја, у погледу држања Русије и опште европске ситуације, као и страха у коме је сада живјела Порта.

Овдје би се могло поставити питање шта је то могло утицати на Милоша да онако поклекне пред Марашлијом. Или је био престрављен услијед концентрације турских ордија на границама Србије, или га је стари мајстор лукавства Марашли Али паша „опчинио“ — лажним обећањима, ласкањем и даровима, те је на крају успио да га обезоружа.

Милош је већ на првом састанку, такорећи, положио оружје! Прекинуо је ратовање и „углавио“ с Марашлијом неко примирје — и то такво примирје, које није пратио никакав протокол или ма какав писани документ. Ослонио се на часну ријеч познатог „Дубараније“!* Милош је овдје скршио револуцију.

То је била његова фатална грешка. Мјесто да истраје код свог захтјева за извршење „Ичковог мира“ — или, што је било много логичније — да затражи извршење чл. VIII Букурешког уговора те да енергично настоји да Порта да̂ Србима самоуправне повластице — а дотада да остане на ратној нози — Милош је врло брзо и лакомислено прихватио захтјеве Марашлије. Прекинуо је даљу борбу и вратио устанике у положај „умирене и обесправљене раје“! — Марашлија је дакле на првом састанку надиграо Милоша, који је овдје изгубио прву и најглавнију своју „дипломатску битку“. — И не само што је изгубио битку, већ је довео и себе и Србију у положај роба који је пристао да и даље робује своме „законитом“ господару, очекујући од њега милости . . .

Оваквом својом политиком он је отежао и питање помоћи од стране Русије, у погледу њене интервенције за извршење чл. VIII Букурешког уговора, тако да ће се то питање од сада годинама провлачити, упркос свих Милошевих мољакања и руских заузимања.

---

* Надимак „Дубарација“, што значи превртљивац, дали су му сами Турци.

II

Послије усменог споразума и закљученог примирја с Милошем Марашлија је извијестио о свему Хуршид-пашу и наредио му да остане на миру, како не би био компромитован овај већ постигнути успјех. Но овај споразум и постигнуто примирје ипак ће брзо доћи у кризу.

Турци из Ћехај-пашиног одреда, који су били пропуштени за Београд (на основу постигнутог споразума) логоровали су на Врачару. Оскудни у храни и другим потребама, они су упркос оглашеног примирја пљачкали по околним селима, услијед чега је дошло до оружаног сукоба између њих и Срба. Слично се поновило и по другим селима у Србији гдје се налазила румелијска војска из ордије Марашли-Али-паше. Том приликом Турци су посјекли преко 70 српских глава. Тако је крваво био нарушен споразум између Милоша и Марашлије. Али, и поред ових турских напада и звјерстава, Милош је и даље поштовао оглашено примирје и вјеровао обећањима Марашлије.

На другој страни Хуршид паша чим је примио извјештај о споразуму између Милоша и Марашлије осјетио се превареним, па је упутио једно одјељење своје војске преко Дрине у намјери да се пробије до Београда. Срби дочекају Турке, те је и овом приликом пало доста жртава, и попаљено и опљачкано неколико српских села.

Неке српске старјешине, међу којима се нарочито истицао војвода Павле Цукић, нијесу хтјеле да чују ни за какво примирје између Милоша и Марашлије, већ продуже и даље борбу против Турака.

Све ове изненадне, крваве акције јако су угрозиле примирје и усмену нагодбу између Милоша и Марашлије.

Хуршид паша је био љут, колико на Милоша толико и на Марашлију, јер је наумио био да он умири Србију, и да послије таквог успјеха засједне поново на столицу великог везира. Овако му је Марашлија отео и славу и успјех, па је за то приступио оптужбама и сплеткама против Марашлије, тврдећи да би Срби по-

ложили оружје — и да је он то већ био и постигао, али га је Марашлија предухитрио, правећи онакав споразум са Србима, остављајући им оружје које они могу сваког тренутка употријебити против Турака.

Порта ни у ком случају није жељела да Срби и даље остану под оружјем, јер би то за њу и те како било опасно у једном рату с Русијом, који се могао очекивати.

Њу је у почетку обрадовао успјех Марашли Али-паше, али су Хуршидове оптужбе и интриге учиниле тежак утисак и зато Порта одлучи да рјешење српског питања и даље остави у рукама тројице паша: Марашли-Али-паше, Хуршид-паше и Сулејман-паше. С таквом поруком за све три паше испратила је натраг и ону двојицу српских депутата — Милоја Тодоровића и калуђера Неофита.

Чим су се депутати вратили из Цариграда, уз пратњу нарочитог татарина, и донијели Портину поруку везиру Марашлији, он је 2 септембра извијестио Милоша о томе писмом из Ћуприје:

Цар азетитисаја млого што тужбу пред самога јавили, и уздам се у Бога штогод просите оке да получите, и што сам ви рекаја инсала све кју да испуним, само што ви заповедам немо да преступите и да ме не посрамите..[3]

Ово писмо, које га је јако обрадовало, примио је Милош дватри дана након његовог првог састанка с Марашлијом. И на њега је одговорио: „Ја у свему хоћу вас да послушам..., што год за добро народа речете, а ви како ве Бог и ваше милостиво срце учи учините да се народ овај избави ропства и беде“.[4]

Марашлија је добро схватио Портине поруке. Он је знао за Хуршидове интриге и видио је да је српско питање још увјек остављено на рјешавање њему и Хуршиду, у сарадњи са Сулејман-пашом. Зато је настојао да некако искључи из овог питања и Хуршида и Сулејмана.

---

[3] Гавриловић I, 218

[4] Исто

Уплашен од Хуршидових интрига, Марашлија је желео испитати вјерност и оданост Милошеву, да би могао што сигурније предузети кораке у Цариграду за постигнуће свог циља. Милош се био већ сасвим ослонио на њега и чинио је све што је могао да разбије сумњу Марашлије у његову вјерност, што се види и из овог његовог писма Марашлији: „Како сам једанпут моју реч с народом дао, притом остајем, и од ваше руке гледам добро или зло, и на вашу душу ослонио сам ову фукару. Бог ти, а душа ти![5]

Кад је Марашлија упознао Милоша како гласи Портина порука и шта ћу све депутати донијели из Цариграда, Милош је видио да је његов споразум с Марашлијом опасно угрожен, па зато одлучи, у сагласности с Марашлијом, да упути и другу депутацију у Цариград, са овим писмом:

Аман, пресветли царе,... Ако ли нас оставиш Рушид-паши и Сулејман паши, а ти боље пошљи мач твој, те нас исеци... и опет припадамо Вашој Светлости да се ви нама смилујете и поставите нам властитеља румелискога валију Марашли-Али-пашу, кога смо ми познали да је прави царски везир и ради дан и ноћ царску земљу да управи и не да расипа.[6]

Депутацију у којој је било сада пет чланова предводио је архимандрит Мелентије Никшић, који се скоро вратио из емиграције. Депутација је наишла на врло добар пријем у Цариград. Пут за тако добар пријем утро је био руски посланик, који је тих дана предао своју ноту Порти, скрећући јој пажњу да је крајње вријеме, да се побољша положај Срба. Посланик Италински је нарочито нагласио у ноти, како му је његов император из Париза наредио да се енергично заузме за извршење члана VIII Букурешког уговора.[7] „Ако турски зулуми у Србији већ једном не престану — наглашавао је у својој ноти Италински — и ако Порта не приступи извршењу члана VIII Букурешког уговора, може се догодити да и руском стрпљењу дође крај“.

---

5 Исто, 222
6 Исто, 223 с
7 Исто, 225

III

Послије овако енергичног корака руског посланика Порта се уплашила. Одмах је смијенила Сулејман-пашу са положаја београдског везира а Хуршид-паши заповиједила да се врати натраг са својом војском. Марашли-Али паши наредила је да замијени Сулејмана-пашу на положају београдског везира и прими у своје руке даље вођење српских послова.

Друга српска депутација остала је међутим још у Цариграду. Чим је Милош обавијештен о снажном утицају руског посланика на Порти упутио је и нарочитог свог изасланика у Цариград, који је донио његове поруке за руског посланика. Милош је тражио од посланика Италинског да се заузме код Порте како би добио достојанство великог кнеза. Но, ова жеља Милошева није била прихваћена од стране посланика, јер овај није имао никаквог реалног ослонца за такво тражење.

Султанов ферман о постављењу Марашлија је примио у Паланци, одакле је одмах извијестио Милоша, како је Сулејман-паша смијењен, а Хуршид опозван — и да је он именован за београдског везира. У писму Марашлија каже:

До вас, мој кнеже Милоше и прочи кнезови, здрави будите! И по том јавимо вама како стиже данас татарин от Стамбол и нам абер донесе како цар нам власт дао и на нас сами авале учинио ми низам да учинимо белигардску земњу и Сулејман-пашу азл учинио, и пошто отиднем ја у Београд њега ћу ома да истерам, и Рушид-паше цар писао да се и он натраг врне, на свој масуп да си иде... Но ево тебе пишем, како видиш моје писмо једнаго твоју војску одтуда да растуриш, сваки у своју кућу нека иде, от ту страну касавет да немаш, како смо искали и ја и ви от Бога тако нам је Бог дао и цар дао. И пошто војску растуриш а ти ајде овамо: како видиш моје писмо, ома овамо да си пошао у Београд или ме напут стигнеш, другојаче да неси чинио, но како ти пишем тако да чиниш, и никому то што ти пишем да неси казао. И један дан хоћу да седим овде: остајем у Асан-пашу 1815 октомрија: 5“.[8]

---

[8] Исто, 227

Ово писмо везира Марашлије претстављало је праву заповијест за Милоша. Међутим, Милош није одмах похитао у Београд, јер је очекивао резултате рада друге депутације или повратак њен из Цариграда.

Турци су у овим тражењима Срба гледали прст Русије. Руски посланик Италински све више им је давао повода за такво мишљење, својим заузимањем за рјешење српског питања. Но, и ако се Порта налазила у приличном страху од Русије, ипак се одлучила да продужи политику лажних обећања и заваравања. На једној ће страни лукаво умиривати Русе, обећавајући им да ће српско питање бити „срећно решено", док на другој страни наређује Марашлији да заварава Србе разним обећањима и ситним уступцима, а да у сваком случају гледа покупити од њих оружје и задржати их у положају праве, безопасне раје. Тактизирати од случаја до случаја. Милоша што јаче придобити и везати уза се разним поклонима, наклоношћу, ласкањем његовој сујети, ситним уступцима његовој личности (чије су амбиције Турцима већ добро биле познате).

На тај начин Порта ће успјети, преко Марашлије и Милоша, да поврати „ред и мир" у једној својој провинцији и да одржи српску рају у покорности.

Како Милош није одмах дошао у Београд Марашлија се због тога био јако узнемирио. Очекујући повољне гласове из Цариграда од стране депутата Милош је задоцнио. Али, плашећи се да оклијевањем не навуче гњев везиров, он се ипак прије повратка депутата из Цариграда, једнога дана упути везиру и „са 19 кнезова изненадно рупи у Београд на велику радост Марашлијину". — Марашлија га дочека с питањем: „Јестели цару покорни?" — и три пута понови то питање. — „Јесмо!" — трипут одговори Милош. Овај Милошев одговор много се допаде присутним Турцима као и самом Марашлији, који обећа да ће молити цара да му убудуће увијек буде наклоњен.[9]

---

[9] Вук, Историјски списи, 167

Сулејман-паша, по Марашлијиној наредби, изађе из града (25 октобра) и оде у Ниш, а Марашлија свечано заузме његово мјесто.

На првој градској капији, Милош му је својом руком био заклао неколико овнова као курбан... и везир је преко њихове крви прешао у град, ушао у сараје и дефинитивно отпочео своје везирство над Србијом.[10]

Сад је Марашлија распустио војску која је била дошла с њим у Београд. Срби су је лијепо испратили до границе, пошто су претходно од ње, као и од Сулејман-паше откупили све робље што су Трци били похватали по Србији.

Ни овом приликом није Милош покушао да с Марашлијом закључи какав писмени споразум, јер је то Марашлија вјешто избјегавао. Очекивало се, тобоже, да Порта прихвати српске захтјете и да се депутати врате из Цариграда, па да се тек онда приступи каквом писменом утаначењу.

Међутим, Милош и Марашлија ипак су нешто усмено уговорили: да Срби сами скупљају дажбине, да уз нахијске муселиме сједи и по један српски кнез, који ће заједно судити Србима, да спахије узимају од народа своје приходе строго по бератима и да се у Београду, на позив везира, одржавају засиједања српских кнезова. На крају је било утаначено да се у Београду успостави *Народна канцеларија* као нека врста највишег српског административног тијела. То су били турски уступци дати сада Србима усмено без икаквих гаранција.

Народна канцеларија отворена је у Београду и Милош је постао први њен „претсједатељ". Преко канцеларије одмах је објављено народу да је у Србији повраћен мир и да се сви емигранти могу слободно повратити својим домовима. Исто тако народу је било стављено у дужност „да се покорава нахијским муселимима... оружје нико да не носи сем оних који су у народној служби".[11]

---

[10] Гавриловић I, 241

[11] Исто, 244

Послије тога и Милош је одмах кренуо у народ „да мир и слатку тишину међ народ уведе и утврди“, њега сви да слушају као „од Бога даровану власт и заштиту“ како је гласила везирова бурунтија.[12]

И Милош и Марашлија били су задовољни „склопљеним миром“ очекујући још једнако вијести и упутства из Цариграда према којима ће се даље управљати. Док је Милош очекивао резултате рада депутације, Марашлија је чекао нове инструкције од Порте.

Депутати су тражили од Порте Ичков мир. Мјесто тога она је дала само неке олакшице преко Марашлије „у корист Срба“ — али све то без неке стварне вриједности. Како то није задовољавало ни Србе ни Милоша, он је почетком јануара 1816 године позвао вођу депутације Мелентија Никшића да се врати натраг, док су депутати Арсеније Миладиновић и Михаило Петровић остали и даље у Цариграду.

По повратку Мелентије Никшића Милош је дознао да Порта неће испунити српска тражења све док Срби не предаду оружје. Исто тако Порта је изјавила да не може потврдити ни споразум између Марашлије и Милоша, макар био и усмени, док Срби не изврше овај њен захтјев.

Милош је видео турску политику, али сада нема куд. Земља је турском пљачком и глобама опустошена и упропашћена. Глад и болест харали су по Србији. Турци су запосјели поново све градове.

„Тековине“, добивене погодбом између Милоша и Марашлије, као и путем датих царских „олакшица“, изгледале су овако: Србија претставља низ спахилука — приватних и државних.

У рукама Турака су: царина, трошарина, скеле и др. Највећа административна и судска власт била је такође у турским рукама. Српски народ имао је право да сакупља сам све дажбине које је био дужан давати Порти и везиру, а оне су биле оне исте које су од вајкада биле познате у Београдском Пашалуку.

Народна канцеларија у Београду, слабо је што важила „јербо су Турци, и даље неограничено владали

[12] Исто

и господарили“ — како то тврди писар канцеларије Лазар Поповић.

„Кад је Милош први пут пошао у народ, новембра 1815, да пронесе „мир и слатку тишину“ међ народ, он је понео везирову буурунтију, која га је на ово опуномоћавала. Прва акта Милош и Народна канцеларија издавали су „с произволенијем честитога и светлога и великога везира Марашли-Али-паше, у Румели валеси и Белиграда-мухафиза и покровитеља сербскаго народа“.[13]

Милош није имао право носити сабљу с каишима преко прсију како су је носили Турци.

У турском оделу с чалмом на глави и јеменијама на ногама, Милош је пред Марашлијом имао више изглед богатијег сарафа или трговца, него политичког претставника српског народа. Милош је претстављао толико кнеза колико и Србија државу...[14]

Марашли-Али паша био је човјек 70-тих година. То је био лукав и препреден старац, с великим искуством, окретан, али познат са своје превртљивости. На његову се ријеч није могло рачунати.

Милош се отпочетка сав приљубио уз Марашли-Алипашу и играо је дволичну улогу: пред народом се истицао као његов заштитник, пред везиром као његов слуга и уживао је његову наклоност... Марашлија га је звао сином, водио га са собом у шетњу и на излет; узајамно су се частили и даривали, и у опште, везир му је јавно указивао своје симпатије.[15]

Марашлија је испуњавао све молбе Милошеве, разумије се, ако оне нијесу штетиле интересима његове политике. Дао је Милошу у закуп и сва државна добра — мукаде. И одатле је био први извор доцнијег Милошевог великог богатства. Док ће се годинама тражити аутономне повластице од султана и Порте, Милош ће за то вријеме гомилати своје богатство.

---

13 Исто, 260 с

14 Исто, 261

15 Исто, 263 с

IV

Порта је и даље живјела у страху од Русије, и да би се за случај рата с њом, обезбиједила са стране Срба, она се је ријешила да их што прије потпуно разоружа, па је у том смислу упутила своја упутства и наредбе Марашли-Али паши. Почетком фебруара 1816 Марашлија је позвао Милоша и наредио му да Србе разоружа, и да све српско оружје преда њему. Изненађен и уплашен Милош понизно одговори: „Ја могу предати своје оружје, али нијесам у стању да обезоружам народ“.

Послије оваквог Марашлијиног захтјева Милошу је било јасно шта Турци намјеравају. Он је сад видио како мало вриједи пријатељство и ријеч превртљивог Марашлије, који му је на првом састанку изјавио да Срби могу носити и „топове у пасу“, само ако су цару покорни. Њему је постало јасно и то како малу вриједност претстављају и све оне „привилегије“ које су Срби били добили досад на основу његовог и Марашлијиног усменог споразума. Овом приликом сјетио се Милош какве му је гласове, ту недавно, био донио из Цариград Мелентије Никшић — да Порта неће да чује не само за „Ичков мир“, него ни за какве нагодбе између њега и Марашлије, све док Срби не положе оружје.

Све је сад висило о концу, све је зависило од воље Марашлијине или од какве промјене на везирској столици у Београду. Једном ријечју, Милош је видио да све његове погодбе с Марашлијом немају никакве реалне подлоге, и да сваког часа може очекивати најгора изненађења од Турака. Он је био већ у страху и за свој лични живот, поред свих наклоности и ласкања везирових.

У таквој ситуацији Милош смишља шта да ради и како да се снађе. Преварен и изгиран од Турака, одлучи да се обрати Русији за помоћ, да апелује на руског цара и владу. Обратио се кришом од Марашлије, преко нарочитог свог агента некога Михаила Германа, родом Македонца, кога је са својим порукама и молбама упутио у Петроград.

Овај Милошев агент био је човјек окретан и снalажљив и ако врло сумњивих моралних квалитета. Он је брзо успио, помоћу руских претставника у Влашкој, да се из Влашке пребаци у Петроград.

Чим је приспио у Петроград изложио је у министарству спољних послова тешко стање Србије. Каподистрија је то пренио цару Александру и предложио му да се од Турске затражи поништење Букурешког уговора, који је Турска и онако погазила, а мјесто њега да се с Портом направи други уговор, бољи и за Русе и за Србе.

Иако је цар Александар уважавао користи које би Русија могла извући за себе из једног новог уговора, ипак није прихватио предлог свога министра. Цар није хтио, као главни творац Свете Алијансе, да помаже никакав револуционарни покрет угњетених народа, нити да се ангажује у један рат са Турском за такве циљеве.

Револуционари само то и траже да ме виде у борби с Турцима, рекао је цар Александар. Добра или рђава погодба, учињена у Букурешту, треба да се држи... Стога вам препоручујем да у овом духу радите при опремању барона Строганова.[16]

За новог руског посланика у Цариграду био је именован барон Григорије Александровић Строганов, човјек енергичан и талентован. Он је од Каподистрије добио сва потребна упутства за извршење члана VIII Букурешког уговора, а посебно, по жељи цара Александра, дате су му ове директиве:

1. да се данак сведе на половину онога што народ плаћа; 2. посада турска да се сведе тако да Срби у њој не би гледали какво угрожавање; 3. ... и да народ има право бирати своје главаре; 4. све те погодбе да буду под руском гарантијом; 5. да један руски агент станује у Београду и мотри на њихово тачно испуњавање и 6. да Срби имају једног депутата у Цариграду.[17]

Са овим директивама Строганов се упутио за Цариград и чим је приспио заиста се енергично анагажовао код Порте за рјешење српског питања.

---

[16] Исто, 278

[17] Исто, 281 с

По питању разоружања Срба Строганов је оштро иступио код Порте, тражећи да се засад то питање одложи. И успио је. Уплашена Порта је попустила, јер се бојала да не пострадају и њени интереси у Влашкој и Молдавији.

Тако је за овај мах било скинуто с дневнога реда питање предаје оружја српских сељака. Марашлија ће сада увјеравати Милоша да је то попуштање од стране Порте дошло као посљедица његовог заузимања. Тиме је Марашлија мислио да што јаче веже уза се Милоша, обасипајући га и даље ласкањем, пажњом и поклонима. И у томе је успијевао. Односи између Марашлије и Милоша развијаће се и даље пријатељски и у знаку повјерења, и поред тешке кризе која је била настала поводом питања предаје оружја.

Руски посланик Строганов имао је низ састанака у Цариграду са турским министрима, поводом извршења члана VIII Букурешког уговора. Иступао је оштро, а понекад и пријетио. Он је оптуживао Турке за сва звјерства и зулуме почињене у Србији од 1813 до сада. Настојао је, да за Србију добије самоуправне повластице, у смислу добивених инструкција од стране цара и владе.

Притијешњени енергичним наступима Строганова Турци су се лукаво снебивали и од састанка до састанка извлачили свакојаким изговорима. Они ће и даље практиковати своју тактику одуговлачења преговора, подилажења и празних обећања, те су се тако преговори о српском питању отегли не мјесецима — него и годинама.

2. МИЛОШ УЧВРШЋУЈЕ СВОЈ ПОЛОЖАЈ

Молеров план о подјели власти и интересовање Карађорђа за устанак. — Милошев обрачун са Петром Молером, Мелентијем Никшићем, Симом Марковићем и Павлом Цукићем. — Страх од Карађорђа.

I

Милош је од почетка својих разговора и преговора с пашама настојао да што више истакне и осигура своју

личност, али је убрзо изазвао против себе суревњивост и нетрпељивост других старјешина. Међу њима се нарочито истицао Петар Молер, војвода из Карађорђева устанка, који је 1815, одмах након избијања Милошевог устанка затражио од Милоша да се врховна власт у земљи подијели између Милоша, проте Матеје Ненадовића, Павла Цукића и њега (Молера), тако да сваки од њих има по три нахије под својом влашћу, а они сви да буду међу собом равни.

Како су Карађорђе и остале старјешине у емиграцији стално задавале Милошу тешке бриге, он се у почетку претварао као да се слаже с Молеровим предлогом, али ипак није хтио написмено дати пристанак, изговарајући се страховањем да ће се једног дана појавити у Србији и сам Карађорђе који би могао побркати све те рачуне и отети власт и њему и Молеру и осталима.

Оваквим образложењем он је успио да убиједи Молера и Павла Цукића, као и њиховог пријатеља архимандрита Мелентија Никшића, да је за сад најбоље сложно радити.

Сва тројица били су нерасположени према Карађорђу и страхујући као и Милош од његовог повратка у земљу прихватили су за први мах Милошев одговор, те је тако ова ствар била одложена.

На вијест да је у Србији букнуо нов устанак, Карађорђе је одмах искупио српске старјешине у Бесарабији и предложио им да се цару Александру пошаље једна молба коју ће сви потписати, да би цар притекао српском народу у помоћ и тако испунио раније своје обећање дато Србима.

Емигрантске старјешине једногласно су прихватиле Карађорђев предлог, и пошто је било написано писмо за цара Александра, који се тих дана налазио у Паризу, одреде депутате који ће му тамо однијети. За депутате су одређени Младен Миловановић, Јаков Ненадовић и Михаило Чардаклија, који су одмах кренули на пут.

Чим је делегација кренула Карађорђе је упутио Милошу свога кума Вујицу Вулићевића, који је до-

тада био с њим у емиграцији, с поруком да ће са своје стране учинити све што може код Руса да се помогне српском народу, извјештавајући Милоша да је већ у том смислу упутио и једну депутацију цару Александру у Париз.

По Карађорђевом назначењу Вујица је имао да, по доласку у Србију, пронађе закопаних 12.000 дуката и да их преда Милошу за народне потребе.[18]

Вујица је стигао у Србију првом половином августа 1815, јавио се Милошу и извијестио га о стању и приликама код емигрантских старјешина у Бесарабији, као и њиховим намјерама за повратак у Србију. Милош у сталном страху од емигрантских старјешина, а нарочито од Карађорђевог повратка, одлучи да и он пошаље своју депутацију цару Александру у Париз, која ће тражити цареву помоћ за народ, а посебно молити да се Карађорђу не дозволи повратак у Србију.

И Карађорђеви и Милошеви депутати стигли су готово истовремено у Париз и били примљени од цара Александра, који је и том приликом изјавио: да му Срби леже једнако на срцу, али да у садашњим приликама не може предузети неке друге мјере, већ једино савјетовати да се с Турцима учини какав такав мир, и да се тако дочека боље вријеме. Са оваквим порукама вратили су се српски депутати из Париза — једни у Бесарабију а други у Србију.

Милош је био чврсто ријешен да „власт", добијену својом „дипломатском вјештином", не дијели ни с ким већ да се и даље ослања на турске господаре и на помоћ Русије, и да продужи своју компромисну политику упркос свих такмаца и противника.

II

Кад је успостављена Народна канцеларија, војводи Петру Молеру био је додијељен положај „надзиратеља" Канцеларије, али тиме његове амбиције нијесу биле задовољене. Он је још остао при свом захтјеву

---

[18] Исто, 302

да се власт подијели на „четворицу равних" (Милош — Молер — прота Матеја — Павле Цукић). За овакав план Молеру је био најјача потпора Павле Цукић који је ревносно развијао у народу своју акцију у правцу Молерових жеља и намјера. Милош је, међутим, сав тај рад будним оком пратио. Знао је да су Молер и Цукић врло борбени и упорни људи, и да неће лако одустати од свога плана. Страхујући од њихове акције, он пише у јануару 1816 једном члану Канцеларије: „Чим примиш моје писмо, узми мој печат из Канцеларије и пошљи ми га без одлагања... А та господа, нека без мене раде од себе што знају!"[19]

У оно вријеме Милош је већином боравио у народу и мало кад је навраћао у Народну канцеларију, преко које је слата и пореза везиру. Овакав поступак и држање Милошево још више је озлојеђило Молера и између њих је брзо дошло до отвореног непријатељства.

Крајем априла 1816 сазвана је скупштина кнезова у Београду, на којој су били прочитани цареви фермани о оним безначајним повластицама које је цар био дотада дао Србима. Приликом ове свечености везир Марашлија је све кнезове, у знак свога благовољења, огрнуо новим бињишима. А кад се одједном поведе разговор о народним пословима, Милош пред свим кнезовима и Марашлијом оптужи Молера: да је проневјерио неки народни новац, да ради да Србију доведе под аустријску власт, а уз то да ради и о његовој глави како би заузео његово мјесто. — „Ја сам вам, браћо, завршио је Милош своју оптужбу, досад био старјешина, а од сада ето вам Молера".[20]

На ове посљедње Милошеве ријечи већи дио кнезова скочи на Молера и жестоко га истуку, док се Молерове присталице поплаше тако „да нико не маче прстом". Затим Милош и кнезови предаду Молера везиру као „злочинца", који га одмах баци у апс у тешке окове. Неколико дана након тога војвода Молер био је задављен у турској апсани заједно са старим Ради-

---

[19] Исто, 311

[20] Историски списи I, 169 с

чем Петровићем, познатим јунаком из Карађорђевог устанка. „Ва лето 1816 удави Али-паша војводу Петра Молера и Радича капетана, у Београду, повеленијем Милошевим“.[21]

Послије Молерове погибије његов писар Сима Милутиновић (познати српски пјесник и Његошев учитељ), плашећи се за свој живот побјегне у Видин.

Пошто се обрачунао с Молером, Милош продужује акцију за обрачун са другим својим противницима. Народна канцеларија све више губи свој значај. У њу сада готово нико не навраћа.

Ускоро иза Молерове смрти био је осумњичен као завјереник против Милоша и Мелентије Никшић, који је тада већ био владика. Он је за оно вријеме био писмен човјек, а уз то самовољан и богат... „и стане јавно показивати, да он оће да је први старешина, одприлике, као митрополит Петровић у Црној Гори“.[22]

Мелентија Никшића теже је било смаћи него Молера. Он је био владика с бератом, а уз то вођа депутације за Цариград. За његову смрт требало је не само одобрење Марашлије него и Порте. Али Милош је нашао начина да скине главу и овом свом противнику. Нашао је људе који ће га убити у његовом конаку јуна 1816, а с њим и два његова ђака. У народ је била пуштена вијест да су га убили хајдуци.

„Ну, низакога није била тајна ко је то извршио и по чијој заповести.“[23]

Владичину смрт Милош је приказивао како му је гдје требало. Руског посланика у Цариграду увјеравао је, преко свога агента Германа, да га је народ убио из освете, зато што је савјетовао Марашлији да покупи оружје од Срба, а у народу је говорио да су га убили хајдуци.

Тако се Милош отарасио и овог супарника. Али он није стао на томе. Војвода Павле Цукић крио се по селима, послије Молерове смрти, и распиривао је у народу нерасположење према Милошу. Народ је и

---

21 Гавриловић I, 315

22 Вук, Историјски списи I, 169 с

23 Исто

онако био нерасположен против Милошевог свирепог обрачунавања са појединим истакнутим људима, а још више због тешког положаја у коме је живио. Го, бос, јадан и измучен, попаљен и опљачкан, српски сељак морао је да плаћа тешке порезе султану и везиру, спахијама и кадијама, а уз то да кулучи Милошу и другим мањим кнезовима, а поврх свега тога да издржава турску војску. Због таквог стања Павлу Цукићу и другим незадовољницима било је лакше покренути народ на борбу против Милоша и против Турака.

Уз Цукића ће приступити и кнез Сима Марковић, бивши Карађорђев попечитељ финансија који је емигрирао с Карађорђем, па се послије нагодбе између Милоша и Марашлије вратио у Србију и једно вријеме мирно живио. Крајем 1816 била је ухваћена његова преписка са српским старјешинама у Бесарабији, из које се открило да кнез Сима позива Карађорђа и друге старјешине да се врате у земљу, како би се продужила борба против Турака. Том приликом Милош га је хтио погубити, али на молбу многих лица опрости му и остави га на миру.[24]

Но и послије тога је кнез Сима у заједници с Павлом Цукићем радио на дизању устанка и одржавао везе с емигрантима у Бесарабији. У фебруару 1817 избила је одједном народна буна у шест нахија. На челу ове буне били су кнез Сима Марковић, војвода Павле Цукић и Драгић Горуновић, бивши Карађорђев капетан. Иако је буна избила свом жестином и узела тако широке размјере ипак су њу брзо угушили Милош и Марашлија. Сима Марковић и Драгић Горуновић били су ухваћени и послани Марашлији, који их је посјекао 9 марта 1817 године.[25]

У току буне Павле Цукић се разболио и тако болестан пао у Милошеве руке, који га везана упути Марашлији, али он не дође жив у Београд, него му донесу онамо само главу.

---

[24] Милан Ђ. Милићевић, Поменик знаменитих људи српског народа новијега доба, Београд 1888, 330 (цит. Милићевић, Поменик, 330)

[25] Љ. Стојановић, Стари српски записи, бр. 3972

Ускоро иза Цукићеве погибије буде смакнут по Милошевој наредби и „неки поп Сава из јагодинске нахије, који се морао одметнути у хајдуке баш у вријеме кад је буна Симе Марковића, Цукића и Горуновића била угушена“.[26]

III

Иако је успио да се на овај начин ријеши својих главних противника у земљи, Милош ипак није био миран. Он је осјећао како у народу ври незадовољство, док Марашлија задовољно трља руке због међусобног разрачунавања српских старјешина.

Милош види да његове депутације узалуд путују у Цариград и да Порта стално налази начина да изигра сва његова тражења и молбе. У овој неизвјесности и страху од сјутрашњице он срља у нова убиства, само да се одржи на положају првог старјешине, макар с каквом влашћу и било под којим условима.

Најтежа Милошева брига била је бојазан од Карађорђа и његовог повратка у Србију. Он дању и ноћу страхује да ће Карађорђе једнога дана упасти у земљу и отети му првјенство. Незадовољан народ једва би га дочекао, и оружана борба поново би букнула у Србији.

Заокупљен оваквим страхом и предвиђањима, Милош неуморно ради, преко свога агента Германа, да онемогући Карађорђев повратак. Овај његов агент, који сад стално борави у Влашкој, успоставио је био везу с митрополитом Леонтијем у Бесарабији и преко њега добијао извјештаје о плановима Карађорђа и других старјешина у емиграцији, и о свему, разумије се на свој начин, обавјештавао Милоша.

Почетком марта 1817 Милош је преко Германа упутио молбу цару Александру:

---

26 Љубомир П. Ненадовић, Прилози за србску историју, II, Земун 858, 167—169 (цит. Љ. Ненадовић, 167—169).

Народ наш припада Вашему благоутробију и моли да се не би пређашњи поглавари овога народа у дела наша опет помешали, већ да се Ваше Величанство постара да их са свим одлуче од наших послова.[27]

И прије ове Милошеве молбе руска влада била је појачала полицијски надзор над српским старјешинама, а послије ове молбе надзор је био још више пооштрен.

Страховање кнеза Милоша од Карађорђева повратка у Србију није ипак било неосновано.

На Карађорђеву душу тешко је падао слом Србије и његово напуштање земље у 1813 години, па је непрестано смишљао како да поправи учињену грешку. Занесен још увијек илузијама о руској помоћи, вјерујући да ће руски цар спасти Србију и српски народ и испунити дато му обећање, Карађорђе, увјерен да је сад наступило погодно вријеме за ослобођење Србије, одлучи да се у мају 1816 са неким емигрантским првацима крене за Петроград. Његов живот, као и живот свих емигрантских старјешина у Бесарабији био је иначе сваким даном све тежи и гори.

Без хлеба, без огрева и пошто су испродавали све што су успели да изнесу из Аустрије, исељеници су таворили тешке дане носећи се с руским властима... Досадни и другима и себи, многи су претили самоубиством.. Руске власти су пак писале за њих да нису никакви људи, да су готови на све; губернатор Бесарабије генерал И. М. Хартинг, тужио се на Карађорђево „азијатско својеволије".[28]

И ово питање тешког живота емиграната у Бесарабији, Карађорђе је хтио да расправи том приликом у Петрограду.

По доласку у Петроград он је поднео руском министарству иностраних послова „један мемоар" у коме је изложио догађаје у Србији од закључења Букурешког уговора до пресељења старјешина у Бесарабију, и на крају изразио наду да ће своје „прељубезноје Отечество... Всемилостивјејшим нашим Господаром скоро избављеноје видети".[29]

---

[27] Гавриловић I, 326 с
[28] Исто
[29] Исто, 328

Вођ српског устанка изазвао је живо интересовање у Петрограду. Карађорђе је био примљен од цара у аудијенцију, не једном него и неколико пута. Цар га је упознао и са царицом.[30] Све руске велможе примале су га и слушале његова причања о борбама у Србији са великим интересовањем. Овакав пријем и предусретљивост могла му је уливати наду у срећан успјех његове мисије.

Међутим, док је Карађорђе предузимао у Петрограду кораке за ослобођење своје отаџбине, Милошеви агенти Герман, митрополит Леонтије, Петар Добрњац и други његови непријатељи интригирали су против њега. И имали су успјеха, јер планови Карађорђа и његове групе о потпуном ослобођењу нијесу и иначе били у складу са руском званичном политиком. Милошева компромисна политика више је одговарала политици руског цара и владе и због тога су они одбацили Карађорђа и његове планове, а подржали Милоша и његову политику.

„Карађорђу је стављено до знања да је општа руска политика за тада таква да о ослобођењу Срба није ни мислити и да ће Русија радити у Цариграду да мирним путем уреди српско питање".[31] Русија ће радити у Цариграду да се Србији додијеле самоуправне повластице како би Срби имали „олакшан положај лојалних поданика султанових". Са овим се задовољавао и Милош, а руској влади је такво рјешење погодовало.

Како сад нијесу интересовали руску владу ни Карађорђе ни његови планови за ослобођење Србије, па ни судбина његова и његових другова емиграната, одбијена је била и молба коју је Карађорђе поднио руској влади да би се ова заузела код Аустрије, да им се врате ствари и новац конфискован од стране аустријских власти у Земуну 1813.

Разочаран оваквим одговором и држањем руске владе Карађорђе се вратио у Хотин, у Бесарабију, да

---

30 Необична појава српског вожда побудила је царицу да ангажује и нарочитог сликара који ће израдити портрет Карађорђа. Карађорђе је позирао сликару у царичином будоару, док је царица посматрала рад из сусједне собе.

31 Гавриловић I, 334

у споразуму са осталим старјешинама тражи излаз из тешке ситуације. Збуњене старјешине предлажу разне начине за рјешење свог тешког положаја. Једни су мислили да траже пасош за повртак у Србију, а други за прелазак у Аустрију.

Док су старјешине — емигранти вијећали шта ће и како ће да раде, руска влада је смијенила дотадашњег губернатора Бесарабије Хартинга, а мјесто њега поставила генерала Бахметјева, коме је издала упутства за пресељење српских емиграната из Бесарабије даље у унутрашњост Русије, у Екатеринославску губернију.

Таква судбина је пратила српске старјешине у емиграцији. Прво су били, као што знамо, интернирани од аустријских власти у Штајерској, када их је Аустрија чувала у интересу Турске, а сад их Русија ставља под надзор у интересу новог стања у Србији. Овај потез руске владе био је, као што видимо, потпуно у складу са Милошевим жељама и политиком.

Кад је старјешинама било саопштено рјешење о пресељењу у унутрашњост Русије, они се побуне. Карађорђе, који је у први мах био пристао и помирио се с тим рјешењем, наиђе на отпор не само свих старјешина него и своје породице, те на крају изјави губернатору Бахметјеву: „да ни он, ни његова породица, ни прост народ неће у Новомиргород, већ да сви, сем њега, желе да се врате у отаџбину... он... у отаџбину не може, јер је то за њега „опасно и немогућно без височајшег одобрења“, а у Новомиргород не може због опирања цијеле српске колоније.[32]

Послије ове Карађорђеве изјаве генерал Бахметјев још више је пооштрио полицијски надзор над емигрантима и о свему обавијестио своју владу у Петрограду.

Гроф Неселроде, љут на емигранте који неће да прихвате његово рјешење за пресељење, пише губернатору Бахметјеву и оптужује Карађорђа и друге старјешине, а нарочито Младена Миловановића, за кога мисли да је могао утицати на Карађорђа и одвра-

---

[32] Исто, 336

тити га од пресељења у унутрашњост Русије, па у том смислу, између осталог, каже:

А како је Младен Миловановић увек имао јак утицај на Карађорђев ум, то лако може бити да је он уверио овога вођа да остане у Бесарабији да би лакше могао прећи границу, кад добије извештај да је све готово за његову појаву у Србији. Тај догађај, ... свакако ће створити унутрашње распре и метеже који ће до темеља потрести *садашње мирно и тако рећи довољно срећно стање те земље.* (подвукао Ј. Ћ.) Ту несрећу која стоји над њом треба одвратити као такву која се не слаже са благодатним расположењем Господара Императора према тој земљи... Према овим разлозима сматра се и одлазак српских чиновника као опасан, а тако исто и остајање Црнога Ђорђа у Бесарабији. Због тога Господар Император налази за најбоље да он без икаквог извињавања оде одмах из Бесарабије у место, које је сам изабрао себи за живљење. Српским пак чиновницима не сме се допустити да оду из Русије, већ им треба објаснити да њихов одлазак шкоди и њиховим сопственим интересима и самој Србији, у колико су сада у Цариграду у току преговори који се ње тичу.[33]

Ово писмо грофа Неселрода јасно одређује даљу судбину емигрантских вођа и показује да од Карађорђеве акције не страхује само Милош него и руски министар спољних послова.

Пошто је Карађорђев план угрожавао „довољно срећно стање у Србији", Неселроде је због тога овако оштро иступио против Карађорђа, чију револуционарност ни досад није трпио. Милошева политика компромиса много је више одговарала његовим политичким концепцијама, и зато је он отсада подржавао и потпомагао ту политику и њене методе.

3. КАРАЂОРЂЕВА СМРТ

Карађорђе постаје члан Хетерије и прелази у Србију. — Карађорђева погибија. — Милошева адреса захвалности султану. — Одјек Карађорђеве смрти.

I

Разочаран у цара Александра, који му је досад дао толико свечаних обећања, да ће избавити српски

[33] Исто, 342 с

народ и ослободити Србију турског ропства, Карађорђе ипак није клонуо. Он није деморалисан ни сада када му је постало јасно да су сва царска обећања остала само као пусте приче и тужне успомене. Он ће још да се бори. Он није напустио своју ослободилачку мисао, која га и сад загријава као и у почетку устанка 1804. Он још увијек вјерује у снагу српског народа и у васкрс Србије.

Карађорђе зна да у Србији никоме није добро осим Марашлији и Милошу, и њиховим најближим сарадницима — и да је народ готов да се и даље бори за своју слободу и независност. О томе говоре и сви примљени извјештаји из Србије, а нарочито писма његовог кума Вујице Вуличевића. Само тај народ треба организовати и енергично повести у борбу и у тој борби истрајати до коначне побједе. Случај из 1813 не може се сада поновити, мислио је Карађорђе, јер је много повољнија политичка и војничка ситуација у Европи. Карађорђе види да су спољнополитички услови за један успјешан устанак балканских хришћана сада много бољи и повољнији него што су били почетком српског устанка. Турска је слаба и усамљена. Нема више њеног заштитника Наполеона. Русија је сада прва сила у Европи, а Аустрија везана савезом уз Русију. И ма колико да су и једна и друга стубови Светог савеза, Русија неће смјети да отворено стане уз Турску, и на тај начин рескира да изгуби свој престиж и позиције код поробљених балканских народа.

Остале европске силе, мање заинтересоване за балканска збивања, неће стати на страну Турске. Енглеска ће помагати покрет за ослобођење поробљених Грка, ради учвршћења својих политичких и економских позиција на Средоземљу. Кад се распламса пламен устанка поробљених балканских народа велике силе ће се сигурно умијешати, али свакако не у корист Турске. Русија нигда није била пријатељ Турске, макар се понекад с њом налазила и у савезу. Кад се устанак буде проширио и кад Русија буде стављена пред готов чин, она ће ипак подржати устанике, да не би изгубила свој утицај на Балкану и пријатељство бал-

канских хришћана. И друге европске силе ће сигурно интервенисати, и та интервенција и сукоб интереса великих сила свакако неће ићи на штету устаника, само ако устаници одлучно и успјешно развију своју оружану акцију, као што је то развио био он током своје борбе за вријеме српског устанка. Тако је могао сада резоновати Карађорђе са својим пријатељима.

Револуционарни покрет Срба и њихово успјешно деветогодишње ратовање потстакло је и друге поробљене народе Балкана и дало им примјер како се треба борити за ствар националног ослобођења. Грци ће први сљедовати српском примјеру и прихватити ослободилачке идеје српских устаника. Они оснивају своје тајно револуционарно друштво *„Хетерија“*, које је себи ставило у задатак припремање устанка не само у Грчкој, већ и на читавом Балкану. Конци револуционарне мреже овог друштва раширени су били и у Влашкој и Молдавији баш оних дана кад се Карађорђе, нерасположен и разочаран, вратио од цара из Петрограда. „Хетерија“ ће гледати да за своје циљеве придобије храброг и популарног вођу српског устанка. Необичан ауторитет српског револуционарног вође, глас прослављеног ратника, који је дотада био потукао толике турске војске, човјек чије је име давно прешло оквире Србије, војсковођа кога је уважавао и Наполеон — све то и те како заинтересовало је „Хетерију“. Њени чланови чине све да Карађорђа привуку на своју страну. А њему сада није много требало да се предомишља, да би ступио у везу са „Хетеријом“. Ослобођен свих моралних обавеза и обзира према цару Александру, који је изневјерио све његове наде, који га је сада такорећи одгурнуо и ставио под полицијски надзор, Карађорђе прихвата план „Хетерије“, тим прије што је тај план одговарао и његовим ослободилачким замислима. Вођа српских сељака, који је за њих увијек претстављао симбол побједе — одлучио је да још једном потресе Балкан и темеље трулог турског царства, и то сада у савезу с Грцима, чију је ратничку и политичку способност и улогу цијенио.

Требало је сада наставити борбу, удруженим снагама српског и грчког народа и дефинитивно стрести турски јарам с врата, што је одувијек била његова тежња. Све је ово утицало да се Карађорђе брзо одлучи да прихвати план „Хетерије“, којој ће и заклетву на вјерност положити.

У своје име и у име српског народа заклео се на вечиту мржњу према тиранима и обећао је да ће радити на ослобођењу свих хришћана од турског јарма, без разлике вере и народа.[34]

Карађорђе је знао да се налази под полицијским надзором руских власти и да оне будно мотре на сваки његов корак, па је гледао како би што прије напустио Бесарабију, а нарочито сада послије споразума са „Хетеријом“. Хетеристи су му у свему били на руци.

Једнога дана крајем маја Карађорђе изиђе из Хотина у једно оближње село, тобоже, у шетњу, и више се није вратио. С туђим пасошем, који му је достављен, и пошто се прерушио и обојио своје седе власи црном бојом, он је умакао из Бесарабије.[35]

Послове око пасоша и његовог бјекства из Бесарабије свршавао је тајни повјереник „Хетерије“ капетан Ђорђе Николајевић — „Олимпити“, иначе познат код Срба из времена устанка као „капетан Јоргаћ“. Он се послије погибије Хајдух-Вељкове оженио његовом удовицом, те је и раније с Карађорђем одржавао пријатељске везе у емиграцији.

Карађорђе је успио да се неопажен пребаци преко Прута и да се нађе у близини Јаша, помоћу Јоргаћа, у кући Константина Ипсилантија, једног од главних вођа „Хетерије“. Ту је он с вођама „Хетерије“ створио план за повратак у Србију. Карађорђе је имао да се пребаци што прије у Србију, да припреми и дигне устанак сам или заједно с Милошем, како он то нађе за добро. Кад буду учињене све потребне припреме за устанак у Србији, требало би да букне устанак исто-

---

[34] Јакшић, 253

[35] Гавриловић I, 350

времено и у Грчкој, а по могућности и у Влашкој и у Молдавији. Послије овако утврђеног плана Карађорђе се једнога дана упути са његовим пратиоцима у правцу Мехадије. Да би се лакше прешло преко аустријске територије изнајмљена су била и нарочита волујска кола у којима је Карађорђе лежао као болесник који иде на лијечење у Мехадију. Лежећи на колима на простртој слами Карађорђе је кренуо са својим пратиоцима почетком јула 1817 преко Буковине и Трансилваније за Банат, у намјери да се дохвати српске границе. Но аустријске власти брзо су му ушле у траг и наредиле потјеру, али Карађорђе ипак успије да измакне и да се 12 јула 1817 године са својим писаром Наумом пребаци у Србију. Капетан Јоргаћ, који га је досад пратио, вратио се натраг са обале Дунава, пошто се увјерио да се Карађорђе срећно пребацио на српску страну негдје у близини Смедерева.

Чим су руске власти у Бесарабији дознале за Карађорђево бјегство наредиле су и оне потјеру. Позвале су и митрополита Леонтија, коме нареде да јави Милошу како би и он са своје стране предузео потребне кораке за хватање Карађорђево, ако овај пријеђе у Србију. Митрополит Леонтије одмах је писао Милошу „. . .чувајте себе. . . у напредак. . . немој да мислите да он или љуби свога народа или да је променио своју памет: он је курјак био и курјак хоће да умре!“.[36] И Милошев агент Михаило Герман упозорио је Милоша на Карађорђево бјегство из Бесарабије, па му у своме писму овако поручује: „Мотрите на све стране да га уфатите. . . будући он не имаде доброг намеренија напроти вас, и напротив народа, нити је с дозвољенијем правитељства росиского, него као један посљедњи хајдук утекао од Бесарабију сос два момци“.[37] Но сви ови извјештаји и поруке стигли су доцкан. Милош је свршио с Карађорђем још прије него што је извјештаје од својих људи примио. Они су му доцније могли послужити само као неко покриће за извршени злочин.

---

[36] Исто, 354

[37] Исто, 356

II

Послије преласка у Србију Карађорђе се јавио, са својим писаром Наумом, своме куму Вујици Вулићевићу, тада кнезу Смедеревске нахије, који га смјести у некој колиби у Радовањском Лугу.

Вујицу је Карађорђе сматрао својим пријатељем, који се након повратка у Србију с њим дописивао, те му је сад могао изложити, без неке нарочите бојазни, и план намјераваног устанка. А да би га још више придобио за овај план он му каже да ће тај потхват помагати Русија и руски цар свим средствима, па га затим упути Милошу да га позове на виђење и разговор с њим. Вујица одмах пошаље свога писара Милошу са извјештајем. Чим је примио од Вујице вијест о Карађорђевом доласку Милош, пренеражен од страха и изненађења, одмах је обавијестио београдског везира Марашлију, и послије договора са њим упутио, 20 јула, Вујици Вулићевићу свога човјека Тому Вучића-Перишића и Вујичиног писара Анту Протића, са оваквим налогом:

> Ако се глава Карађорђева сад у Београд не донесе... то нека знате да ће и моја и ваша изгубљена бити и целог народа пропаст из тога следовати.[38]

Са своје стране Милош је предузео и све друге потребне мјере да у близини Радовањског Луга упути нарочити одред својих људи, који ће, у случају да Вујица не изврши наредбу, интервенисати и у сваком случају скинути главу Карађорђу.

Карађорђе је убијен на спавању, пред зору 27 јула у Радовањском Лугу, а с њим и његов писар Наум. Убице им отсјеку главе и Вујица их по њима упути Милошу, а овај, чим их је примио, наредио је да обје одеру и испуне памуком.[39]

---

38 Исто, 359 с

39 „Касапина неког (отац ми је и његово име казивао али сам га заборавио) кад је главу дерао (а познавао је чија је) од страха ухватила грозница и умро је". — Сретен Л. П., Путовање по Новој Србији, стр. 80. — Гавриловић, 360.

Карађорђево тијело сахранили су сељаци на мјесту погибије, а до његовог гроба и тијело његовог писара Наума. Доцније је његово тијело било пренесено и сахрањено у његовој цркви у Тополи.

Одеране и памуком испуњене главе Милош је упутио везиру Марашлији, који је већ био припремио нарочитог татарина да однесе Карађорђеву главу у Цариград као трофеј велике побједе.

Чим је Карађорђева глава била отпремљена у Цариград, Милош је написао писмо српским депутатима, који су у то вријеме боравили у Цариграду, тражећи султанове уступке и повластице за себе и за Србију. У томе писму Милош каже:

Судбина божија довела је овде к нама опет губитеља рода српскаго, Карађорђа, који је у смедеревској нахији неколико дана у тајности живио. Сиротињски плач и сузе уфатише га и убише и главу му јошт с једном његова друга, који је био с њим дошао, у Београд мени послаше, које ето, са согласијем честитога везира шиљу се обе одеране у Царигрд. Зато вам препоручујем у овом мом писму от данашњег дана да устанете што боље можете и да узмете себи слободу, силу и дерзновеније код Порте за народ што је потребно просити, зашто у садањем овом сретњем случају имамо најбољу прилику просити.[40]

Сад или никад, надао се Милош, да ће му Порта дати тражене повластице и подарити кнежевско достојанство, кад јој је већ учинио овакву услугу.

Марашли Али паша објавио је са своје стране овај „радостан догађај“ свим околним пашама, које су га саопштиле народу пуцњавом топова са својих градова.

Кад је глава Карађорђева била поднесена султану, овај је још сумњао, и тек кад му је саопштен превод Милошевог писма депутатима, у којем им јавља за овај догађај, султан је поверовао. Татарину, који је донео главу огрнуо је ћурак од зибелина. Депутатима је честитано од стране турских великаша што су се опростили човека, „који је стално угрожавао мир и благостање у Србији. .“[41]

---

[40] Гавриловић I, 362

[41] Исто, 363

Тако је пала глава Врховног вожда српског народа, као жртва, колико Милошевих себичних и прљавих рачуна, толико и руске званичне политике која није трпјела овог великог револуционара и ако је он читавог свога живота остао вјеран и одан Русији, полажући стално наде у њу.

III

Тих дана Милош је учинио још једну велику услугу Порти и Марашлији. Порта је настојала да што више искористи за себе Милошеву оданост, да би помоћу ње онемогућила даље руско мијешање у српске ствари. Како је барон Строганов био предузео енергичне кораке у Цариграду за извршење чл. VIII Букурешког уговора, Порта је дошла на идеју да на један перфидан начин увјери руског посланика о „благостању“ у Србији, да би на тај начин парирала његово заузимање у корист Срба. Наредила је (у јулу 1817) београдском везиру Марашли-Али паши да од Милоша и других кнезова узме једну изјаву, која ће бити упућена султану као израз захвалности и благодарности што Срби данас „срећно и у миру живе“ под београдским везиром Марашлијом.

Лукави Марашлија прво протури глас како ће бити премјештен из Београда, а затим позове Милоша и објасни му како народна потреба изискује да се упути од стране његове и кнезова једна адреса захвалности султану, за стање у коме се српски народ данас налази, да се у тој адреси нагласи да Срби ништа више не траже, већ само да ово стање остане и да он (Марашлија) и даље буде везир у Београду. Без много муке Марашлија је успио да добије Милошеву сагласност и пошаље Порти у Цариград ову изјаву Милошеву:

Преклањајући се лицем на земљу: коџабаше, кнезови, кметови и сва фукара, раја твоја санџака семендре, долазе с овим кратким речима величајуши царју теби благодарност на превеликој милости учинити. У ово време од како је вер-

њејши веһил твој, наш честити везир Марашли-Али-паша, по твојој заповести међу нас дошао, ми уживамо такав мир и рахатлук, какав претци наши имали нису. Зато смо ми свакога злочинца који се најмање противан показао ухватили, ч. везиру уруке предали и земљу тако умирили да се ником до данас од стране наше ни најмање обида учинила није, као што се ни нама од твоји веһила не чини. Толико желимо... у твоме здрављу и превеликој милости, да нам овај или оваковиј веһил твој и у напредак буде, који ће и овај рахатлук међу нама задержати... Ми све оно што је од тебе наређено тако радо примамо и слушамо као да је сам бог наредио; јер смо уверени да од тебе ништа зло изиһи неможе, као од Бога постављеног властитеља. Све што нам је год од тебе све нам је лако и слатко. Устима изговорити неможемо колику доброту чувствује сердце наше, која доброта истекла је из пресветлие твоие уста... Велики кнез и сви кнезови и кметови и сва фукара љубеһи стопу твоју теби се моли, да би и у напредак сунце зрачно око твое поглед свој и на нас бацило и испод твога погледа да неизостанемо да неможе мууртатлук нас више никад погазити. У твоме здрављу и превеликој милости молимо премилостивога Бога да укрепи и утверди твоје царство на веки амин.[42]

Овој адреси не треба много коментара. Милош је њоме потпуно везао сам себи руке, за сва будуһа тражења од Порте, признајуһи да у Србији влада такав мир и рахатлук „какав ни претци наши имали нису". И зато је она послужила Порти као добар изговор за стање у Србији, на многим састанцима са руским посланицима.

Овакву „дипломатску" адресу Милошеву изнио је Реис-ефендија, на првом састанку о српском питању пред руског посланика барона Строганова. Пренеражени Строганов је од једа пуцао у себи; а доцније је јавно оптуживао Милоша као „турског човека", називајуһи његов поступак „подлошһу".

Милош је рачунао да је сада, послије Карађорђеве смрти, наступио најзгоднији момент да сазове скупштину кнезова, која би испунила његову најглавнију жељу и изгласала га за врховног кнеза српског. На тај начин мислио је да добије и неко покриһе за смакнуһе Карађорђа, а код Порте подршку за тражени кнежевски берат. Он је почетком новембра 1817 са-

[42] Исто, 384 с

звао, по одобрењу Марашлије, скупштину у Београду, на коју су дошли све сами његови пријатељи и присталице. Скупштина је једногласно изгласала Милоша „за верховнога кнеза и правитеља народњег". По обављеном послу скупштинари извијесте о своме раду везира Марашлију својим писмом, у коме се Милош приказује не као нека политичка, већ као административна личност, као човјек, који ће стајати уз везира „као чиновник и слуга Портин".

> ...зато покорнејше ми молимо и просимо да нам ви от Великога Девлета испросите да с ферманом својим царским наименује и потверди нама великога кнеза Милоша Обреновића, који ће ајдуке и друге неваљале људе измеђ народа истребљивати, који ће приводити народ цару у покорност и повиновеније и који ће народ держати свагда у запту и цареву мирију и прочи данак от народа сабирати и ч. везиру овдашњем по приказу царском предавати...[43]

То би, дакле, била по жељи и одлуци скупштинара и самога Милоша, дужност и право „великог кнеза српског"! Овакво ласкање и подилажење Турцима осветило се и Србима и Милошу, јер је Порта приликом даљих преговора са Русима о српском питању, вјешто користила све ове лакомислене изјаве Милошеве оданости и вјерности и рјешење српског питања отезала у недоглед.

А и Милош се грдно преварио у својим очекивањима, да ће Порта уважити његову вјерност и оданост, послије тако великих услуга које јој је учинио, и да ће га наградити достојанством великог кнеза. Морао је на то још дуго и дуго чекати.

IV

Трагична смрт Карађорђа болно је одјекнула не само у Србији, већ и изван њених граница, широм српских крајева. И док су Срби изван Србије живо коментарисали овај догађај, који је изазвао опште за-

---

[43] Исто, 394

препашћење, у Србији нико ни црне ни бијеле није смио прословити. Такав је био Милош—Марашлијин режим. Најмања сумња или шапат била је довољна да човјек изгуби главу. Прота Матеја приказује то стање овако: „Милош погуби, . . .Молера, Радича, Милентију владику, кнеза Симу, верх. вожда г. Ђорђа, а ови су сви моје друштво били. . . мене отера кући. . . ја се онда притајим. . . лако би могао проћи као и други".[44]

Димитрије Фрушић пише Вуку у Беч из Земуна, 16 августа 1817 како земунски Срби жале Карађорђа и говоре „Што би, би!" У другоме писму Фрушић извјештава Вука како је везир Марашлија дао Милошу сабљу да носи око врата, за „хероическо", мислим, погублениje Георгија".[45]

Карађорђева смрт запрепастила је и бивше Карађорђеве противнике. Један од таквих Стеван Живковић — Телемак, присталица Миленка Стојковића и Петра Добрњца, упутио је, послије Карађорђеве погибије Милошу писмо, у коме га на најгори начин упоређује са његовом жртвом, и овако завршава: „да подла. . . Милошева душа није вредна б. . . . у са се скинути с којом се обложио крв Георгија проливши. . ."[46]

Кажу да је Милош од љутине скакао као помаман кад су му читали ово писмо.

Кад је Вук, почетком 1818, неком приликом изјавио како намјерава да своје дјело, *Српски Речник,* посвети Милошу, земунски генерал Червенка оштро је реаговао на Вукову изјаву овим ријечима:

Милошу Обреновићу посветити књигу то је сасвим срамота и малоумије! Ако је добро новце од оваквога искати и примати, није советно тако слабог човека у опште на једној књизи представљати с похвалом: човека слаба, човека који данас сутра може батине примити, главу изгубити. . . човека. . . свима несносна а Турцима смешна, духом и телом болесна.[47]

---

44 Исто, 365

45 Исто, 366

46 Исто, 366 с

47 Исто, 368

Милошев рђав глас убице, крволока и турског слуге био је на врхунцу после Карађорђеве смрти. И његов агент Герман, који се тада налазио у Влашкој, човјек врло сумњивих моралних квалитета, који није много држао до моралних обзира, саопштава Милошу писмом од 14 септембра 1817, како је Карађорђева смрт тешко одјекнула и у Русији, коју многи жале и „даже сами министри гнушају се тога акта" — и наводно и они осуђују Милошево тиранско поступање.

Ни сам Вук, који је од Милоша с времена на вријеме добијао веће новчане помоћи, није се усудио да брани Милоша, он је само суво констатовао „да по времену и по опстојатељствима другојаче није бити могло".[48]

Влашка је била земља одакле су ширени најгори гласови о Милошу, и то из кругова српских емиграната и грчких фанаријота, које је Карађорђева смрт пренеразила.

Но међу емигрантима било је и таквих који су пакосно и злобно пропратили ову смрт. Такав је био добро познати нам митрополит Леонтије, зао дух српског устанка, који је поводом Крађорђеве погибије изјавио: „Само га је Провиђење довело у Србију, ... да на истоме месту испашта грехове, где их је и починио".[49]

Колико је трагична смрт Карађорђева ожалостила и запрепастила читав српски народ, који је у Карађорђу гледао претечу свога ослобођења, свједочи нам и посвета Његошева у „Горском вијенцу". Свој најбољи спјев Његош је посветио „Праху оца Србије". Он је Карађорђа уврстио у ред свјетских великана — ратника. У овој посвети Његош је, и ако завијено, загрмио против Милоша:

„Покољења дјела суде; што је чије, дају свјема:
на Борисе, Вукашине општа грми анатема.
Гадно име Пизоново не смје каљат мјесецослов;
за Егиста управ сличи гром небесни, суд Орестов".

---

48 Вукова преписка II, 661

49 Гавриловић I, 370

У посвети „Луче Микрокозме“ Његош поручује Сими Милутиновићу, своме бившем учитељу да прогрми против Карађорђевих убица:

„Ја од тебе јоште много иштем;
да поставиш у пламтеће врсте
пред очима Српства и Славјанства
Обилића, Ђорђа и Душана,
и још кога српскога хероја;
да прогрмиш хулом страховитом
на Вујицу, Вука, Вукашина,
богомрске српства отпаднике.
Злоћа њина мрачи име Срба
Тартар им је наказа малена“.

Глава трећа

1. СРПСКО ПИТАЊЕ У РУКАМА РУСИЈЕ

Барон Строганов и српско питање. — Грчки устанак и Милошев став према њему. — Стање у Србији под Марашлијом и Милошем. — Буне против тог стања.

I

Григорије Александровић — Строганов, руски посланик у Цариграду, био је пријатељ српског народа. Достојанствен и енергичан, овај талентовани и окретни дипломата достојно је репрезентовао Русију и импоновао Турцима као претставник највеће силе у Европи.

Строганов је био духовит и културан човјек, необично проницљив и сналажљив и као такав знао је потчинити своме утицају француског и пруског посланика у Цариграду, док је са аустријским и енглеским послаником ишло теже. Његова популарност и углед у дипломатском кору прибављала му је у очима Порте још већу важност.

Он је знао тако енергично да иступа код Порте да су збуњени Турци били често у недоумици: не значи ли такво држање руског посланика — прекид односа и рат! Први његов корак, одмах по доласку у Цариград — поводом питања предаје српског оружја, уродио је плодом, и та прва дипломатска побједа дала му је потстрека да код Порте увијек иступа енергично и да својим иступима збуњује турске министре.

Но, ма колико да је Строганов био пријатељ интереса српског народа, према Милошу је био неприја-

тељски расположен, а нарочито послије Карађорђеве смрти. А кад је усто дошла и Милошева адреса благодарности султану Строганов је експлодирао од бијеса. Написао је нарочито писмо Милошевом агенту Герману и тешко оптужио Милоша. „О. . . Господину Милошу Обреновићу, као што га је Строганов звао, он је имао најгоре мишљење, сматрао га као човека, који само на томе ради да дугогодишње напоре српскога народа. . . потчини својим личним интересима и да га заведе с пута спасења".[1]

Познавао је добро Турке и био је увјерен да се на миран начин с њима ништа неће постићи. Сматрао је да ће Русија на крају бити приморана да ратује с Турском. А за такав случај није сматрао Милоша подесном личношћу у Србији и због тога је необично жалио смрт Карађорђа, чије су му ратничке способности биле познате. Но, то своје интимно мишљење о Карађорђу ипак је морао скривати од својих претпостављених, јер је такође знао шта је гроф Неселроде мислио о Карађорђу.

Кад је Герман извијестио Милоша како је Строганов примио његову адресу благодарности султану, Милош се правдао и преко Германа убјеђивао Строганова, како је то морао учинити, јер да му је, иначе, живот био у опасности. Али тешко је било убиједити Строганова, јер је он све што је од Милоша долазило примао с неповјерењем и резервом.

Милош је, на крају, ипак успио, истина са доста муке, да преко Германа одобровољи Строганова и дâ обавезу да убудуће ништа неће предузимати у Цариграду без знања и одобрења његовог. Русија је отада носила на својим леђима и Милоша и српско питање, а Милош је сљедовао њеним директивама, кријући то колико је год могао од Турака, а одржавао је и даље пријатељство са Марашлијом.

Кад је Строганов затражио писмену нагодбу између Милоша и Марашлије, да би имао у рукама какав документ за преговоре с Портом, поред чл. VIII Букурешког уговора, Милош није могао да му је пружи, јер

---

1 Гавриловић I, 381

такво писане нагодбе није ни било. Тако је Строганову остао само чл. VIII Букурешког уговора као једини документ помоћу кога је могао развијати своју акцију за решење српског питања.

Осим личног заузимања Милошу је помогла још једна околност да поврати Строгановљево повјерење. То је био став руског цара и руске владе. Строганову је било наређено из Петрограда, да убудуће заступа пред Портом и питање Милошевог кнежевског достојанства заједно са питањем аутономних повластица за Србију, и да се према Милошу односи са више трпељивости и повјерења. И одсад је Строганов промијенио своје односе према Милошу.

15 децембра 1817 одржана је конференција, трећа дотада о српском питању, између Строганова и турских министара. Једина тачка дневног реда била је: питање Србије. Послије дуге дискусије, у којој је руски посланик често падао у ватру — изазван нелојалним држањем турских министара — он оштро нападне Турке за звјерства и злочине извршене у Србији 1813—1815 године и позове их на извршење свечано примљених обавеза из чл. VIII Букурешког уговора. Сједница је била бурна. Прекинута је, без резултата, под утиском жестоког тона руског посланика, који је уплашио Турке. 20 децембра била је заказана нова конференција о истом питању. Строганов затражи да му се поднесу докази за извршење Букурешког уговора. Реис-ефендија поднесе му Милошеву адресу благодарности, изјављујући „да су Срби задовољни својом судбином и да не траже ништа више да се за њих учини". Строганов назове адресу ништавном, јер да то није глас српског народа већ једног уплашеног или поткупљеног човјека — или неколицине њих, и оштро пребаци Турцима да они шеретски изигравају један свечани уговор, па на крају свог излагања затражи „да се утврди сума данка за Србију". — Порта одбије овај захтјев. Тако је ова оштра дипломатска битка остала без резултата.

Како је Строганов својим честим нотама Порти, након ове конференције, и даље инсистирао на рје-

шењу српског питања Порта одлучи да од Милоша затражи још једну изјаву благодарности, како би се онемогућило даље руско мијешање у српске ствари. Но, Милош се већ био опаметио да даље не прави тако фаталне грешке, а усто се и обавезао Строганову да ништа неће предузимати без његовог знања и одобрења — и зато сада одбије, по упутствима Строганова, да испуни ову жељу Порте. Кад га је Марашлија позвао и образложио му потребу за састављање нове адресе, Милош је — охрабрен поруком Строганова — одговорио да ће то учинити чим народ добије права која му је султан нудио 1806 преко Петра Ичка, а која је и он сам обећао 1815 године.

За вријеме трајања преговора између Строганова и Порте Милош је стално слао своје депутате у Цариград. Његова најглавнија жеља: добијање царског берата за кнежевско достојанство доминирала је код сваког корака за рјешење српског питања. Он је брзо постао најбогатији човјек у Србији и није штедио новац да би и помоћу њега искамчио некако жељени берат. Његови депутати обилазили су поједине паше и друге утицајне људе у Цариграду, којима би испоручили Милошеве поздраве и поклоне. Свуда су лијепо били примани и испраћани са ласкавим обећањима — али царски берат није стизао. И због тога се, разочарани Милош све више приближавао Строганову, који је боље од њега познавао Турке и њихову превртљиву политику. Милош је рачунао да ће путем удварања, ласкања и мита постићи свој циљ; док је Строганов све више добијао увјерење да ће Турци одуговлачити рјешење српског питања лажним обећањима и изговорима, све док силом оружја не буду приморани на то.

На безброј конференција и састанака, одржаних о српском питању, никакви аргументи нијесу били у стању да покрену турске министре за његово рјешење, упркос тешких Строгановљевих напада и пријетњи. Цијела 1819 и први мјесеци 1820 године прошли су у бесплодним састанцима и конференцијама. Као позитиван резултат трогодишњих Строгановљевих конференција и састанака са турским министрима биле су

ипак три године мира за Србију. Порта је жељела увјерити руског посланика да су Срби заиста задовољни са својом судбином, па се чувала од ма каквих насилничких мјера према српској раји.

И 1820 година протекла је у конференцијама и дискусијама између Строганова и Порте, али српско питање никако да се макне с мјеста. Турци су стално понављали како су Срби задовољни. На једној од таквих конференција Реис-ефендија је изјавио: „Све је свршено и извршено од стране Порте. . ., напримјер, Србија је задовољнија и срећнија него икад!“[2] Овај цинички изговор турског министра, који је опет циљао на Милошеву адресу благодарности, није збунио ни обесхрабрио руског посланика. Он је једнако тражио доказа за извршење чл. VIII Букурешког уговора и послије његовог енергичног инсистирања Портини министри изјаве, да су готови, да у смислу поменутог уговора сами направе споразум са Србима „без штете по своје достојанство и на начин да Русија буде задовољна“.[3] Строганов се на крају сложио са овом изјавом, стим да Русија гарантује извршење споразума.

Послије овог састанка Строганов је упутио, преко Германа, упуства Милошу шта све треба да тражи српски народ од Порте. Напоменуо му је да је потребно упутити и једну депутацију у Цариград, која ће донијети српске захтјеве, и која ће се прво њему јавити. Међутим, док је Герман путовао, носећи Строганов-љева упутства Милошу, српска депутација која је до тада боравила у Цариграду, на челу које се налазио Ђорђе Поповић-Ћелеш, познати туркофил, јавила се Порти без знања Строганова и на своју руку поднијела молбу за рјешење српског питања. Молба је била одмах изнесена Дивану и овај је похитао да би је ријешио и избјегао руско мијешање, тим прије што су захтјеви у молби били врло скромни. Према њеној садржини Порта је имала права да српско питање сврши својим посебним ферманом у који ће ставити три четири тачке, назначене у молби, и опуномоћити

---

[2] Исто I, 461

[3] Исто

београдског везира да прими заклетву вјерности српског народа.

Кад је Строганов био обавијештен о корацима и садржини молбе депутата Поповића-Ћелеша поново је посумњао у Милоша и његове махинације, због тога се обратио писмом Милошу 12 маја 1820, тражећи рјешење ове загонетке, наглашавајући му све штетне посљедице од оваквог рада. Уплашен Милош — нешто због оваквог писма руског посланика, а још више због непромишљеног рада и неполитичког држања своје депутације, нареди Герману да одмах отпутује за Цариград и да увјери посланика, да је депутација учинила ту крупну грешку мимо његовог знања и противно датим упутствима, и да га замоли да он изведе ствар на прави пут. Милош је овластио Германа, да јавно укори чланове депутације за њихов непромишљен рад који штети народним интересима, те да и на тај начин увјери Строганова да су депутати радили на своју руку.

Герман је стигао у Цариград 22 јуна. Пошто је предао Строганову материјал за нову народну молбу и увјерио га да је за учињену грешку крива депутација Герман је јавно оптужио пред Строгановим Ђорђа Поповића-Ћелеша, као издајника, тврдећи како је он, као познати туркофил, готов да прими од Порте макар какве повластице. Тако је овај инцидент био ликвидиран.

Проучавајући материјал добивен од Милоша Строганов је све Милошеве захтјеве свео у девет главних тачака:

1. Слобода и јавност богослужења...

2. Кнежевско достојанство у Милошевој породици.

3. Све дажбине своде се у једну суму која ће се одсеком одредити, и да се Србији даду границе које су биле при закључењу Букорешког Мира...

4. Слободна унутрашња управа Србије да буде у рукама кнеза, „народне скупштине, Сената и старешина".

а) Старешине ће по обичају бити биране сваки својим насељем и зваће се као и пре кнезовима, остајаће на своме месту док сами хоће или док због погрешке не буду смењени.

б) Општа скупштина кнезова бираће окружне начелнике, и ови ће састављати Сенат... „Чланови Сената могу бити ли-

шени својих места само по сопственом пристанку или по пресуди коју над њим учини сам Сенат". Врховни кнез је природни претседник Сената..

5. Народ се дели на духовништво, дворјане, художнике, трговце и земљоделце.

6. Сваком чиновнику и грађанину суди кнез и Сенат...

7. Слобода трговине, слобода подизања школа, болница и др.

8. Турци да се не селе у Србију без договора са кнезом; Срби обећавају бранити границе од страних напада, и

9. Народ има прво да држи свога агента код Отоманске Порте.[4]

Вријеме за преговарање с Турском било је повољно, јер је она била заплетена у рат с Али-пашом јањинским, а осим тога Порта се замјерила, својим држањем према хришћанском живљу, свим европским силама.

Но док је Строганов са Милошем спремао овај материјал за нове српске захтјеве, ни Порта није сједјела скрштених руку. Користећи оне захтјеве из молбе коју су били поднијели Ђорђе Поповић и другови му, Порта издаје нарочити ферман, којим се потврђују нека права Србима и хитно упути Мехмед-Есад ефендију са ферманом у Србију. Строганов је био изненађен овим ферманом, али се није збунио. Он је одмах извијестио Милоша о садржини фермана и упозорио га да се ништа не плаши због доласка Портиног изасланика. Дао му је упутства да се држи у свему захтјева изнешених у девет горе назначених тачака пројекта молбе, који му је Строганов већ упутио на увид, а све друго да одбаци. Строгановљева порука Милошу и пројект молбе стигли су на вријеме, тако да је Милош имао времена да се припреми за сусрет са Портиним изаслаником.

Мехмед-Есад ефендија отишао је 26 јула из Цариграда, у пратњи двојице српских депутата, Ђорђа Поповића и П. Сретеновића, за Србију. Трећи депутат Сава Љотић остао је у Цариграду. Мехмед-Есад ефендија имао је да прочита Србима овај царев ферман:

---

[4] Исто, 472—474

1. Дажбине београдског пашалука утврђују се у 941.500 гроша.

2. Плаћање њихово у два рока, о Митрову-дне и Ђурђеву-дне.

3. Спахије примају свој десетак и даље на основу својих берата

4. Укидају се муселими у нахијама пожаревачкој, јагодинској, крагујевачкој, рудничкој, ваљевској и пожешкој.[5]

О Милошу и његовом кнежевском достојанству у ферману није било ни ријечи. Тако се и сада Милош увјерио како је Порта слабо цијенила његову оданост и вјерност. И због тога се лакше ријешио да сљедује савјетима Строганова и одбије ферман.

Царски ферман не само што није задовољио Србе и Милоша, него је изазвао незадовољство и врење код београдских Турака. И прије него су се упознали са садржином фермана они се побуне против ма каквих уступака раји и почну јавно пријетити Милошу. А кад је Милош одбио ферман разјареност Турака постала је још већа, а односи између Марашлије и Милоша охладне.

Видјевши како Срби сложно и упорно одбијају да приме ферман и положе султану заклетву на вјерност Мехмед-Есад ефендија и Марашлија затраже од Милоша да им изложи српске захтјеве. Милош им саопшти копију Строгановљевог пројекта молбе са оних девет тачака, што они само приме на знање. У Строгановљевом пројекту Милош је измијенио онај дио у тачци четвртој који говори о сталности сенатора и сеоских старјешина. Он је био против њихове сталности и желио је да има сам апсолутну власт у Србији, као турски вазал. Међутим Русија је хтјела да ограничи његову власт и због тога је у каснијим српско-руским односима долазило до трвења и несугласица између руских претставника и Милоша.

Пошто је ферман био одбијен, а Строгановљев пројект молбе усвојен од стране Милоша и Срба, требало је изабрати депутацију која ће однијети српске захтјеве Порти. Међутим, и ако је мисија Мехмед-Есад ефендије пропала, туркофилска странка међу

---

[5] Исто, 484

старјешинама ипак није била безначајна. На њеном челу налазио се и Милошев брат Јован. Против примања фермана истицале су се нарочито: други Милошев брат Јеврем, прота Матеја и Милошеви секретари Никола Николајевић и Лазар Теодоровић. Милош је лавирао између ове двије странке и — у овом моменту — одлучио се да стане уз другу, тим прије што у ферману није било говора о његовом кнежевском достојанству. Овакво расположење међу старјешинама утицало је и на састав депутације. Требало је задовољити обадвије стране. За вођу депутације буде одређен Вујица Вулићевић, туркофилски расположен, а за остале чланове: Илија Мирковић, Димитрије Георгијевић, Самуило Јаковљевић, архимандрит манастира Каленића Милоје Вукашиновић, протојереј јагодински, а за писара депутације Аврам Петронијевић. Сава Љотић, члан бивше депутације, који је боравио у Цариграду као неко лице за везу са Строгановим, такође је ушао у састав нове депутације.

Одбијање царског фермана није остало без последица. Раздражени због овакве дрскости Срба Турци у Србији просто помахнитају. Они су били против повластица које се дају Србима. За њих је наводно, био у питању престиж султанов. Рају, која није знала да цијени милост царску, требало је казнити. Због тога су почели да се свете. На очиглед царског изасланика и везира Марашлије Турци су у Београду направили неколико дивљачких испада. Пуцали су на дом Народне канцеларије, на цркву, на Милошев конак и уништили неколико винограда у околини Београда. Турци из Шапца чинили су разна насиља, нападали, пребијали и убијали Србе.

Одбијање фермана разгњевило је и Порту, која је у томе гледала прст Русије. Али притиснута домаћим невољама, а стално у страху од Русије, она је ипак одлучила на крају да прими нове српске захтјеве и наредила Марашлији да се упути нова депутација која ће донијети ове захтјеве. Строганов је ликовао. 29 октобра 1820 тзв „Велика српска депутација“ отпутовала је за Цариград.

II

Грци су, као и Срби, полагали велике наде на Бечки конгрес, да ће их он избавити даљег робовања Турцима. Али кад је на крају конгреса био створен Свети савез са задатком да се бори против свих револуционарних покрета, ма гдје се они појавили — Грци оснују у Одеси 1814 своје револуционарно друштво са називом „Хетерија", које ће да ради на ослобођењу не само грчког него и свих балканских народа који су стењали под турским јармом.

„Хетерија" је велике наде полагала на Русију као једновјерну силу. Њеним плановима биле су добро познате руске аспирације на Цариград и тежње за излазак на Средоземље, па им је то још више појачавало поуздање на руску помоћ. С планом су грчки родољуби изабрали Одесу да би у њој основали своје револуционарно друштво, и плански су ширили гласове да је велики број виђених руских политичких и војничких људи прихватио програм „Хетерије" и приступио у њено чланство. Штавише ширени су гласови да се и сам цар Александар уписао за њеног тајног члана, те да је на тај начин успјех њеног програма сасвим загарантован. Чињеница да се на челу руског министарства спољних послова налазио Грк, Каподистрија који је био наклоњен „Хетерији", могла је још више утврдити необавијештене у увјерењу да заиста Русија стоји иза овог друштва. Међутим, све су то биле пропагандне приче, које су хетеристи вјешто користили за своје циљеве, ширећи мрежу свог револуционарног друштва не само у Русији, него и у Влашкој, Молдавији, Бугарској, Србији и Грчкој. Свуда гдје су рачунали да ће имати присталица за намјеравани план устанка балканских хришћана.

Карађорђева смрт много је погодила планове „Хетерије" али њене вође и организатори ипак не стају. Они још стално рачунају на Србе и Србију као центар општехришћанског покрета против Турака на Балкану, и ступају у везу, преко разних емисара и канала, с Милошем Обреновићем, коме нуде савез, сли-

чан ономе какав су понудили Карађорђу. Милош обазриво прима ове поруке, изговарајући се пред емисарима „Хетерије“ да не може ући у акцију све док то Русија не одобри. Један од поклисара, Аристид Папо, који је упућен Милошу, био је ухваћен од стране Абдурахман-паше у Ада-Кали, фебруара 1821 године, и посјечен, а сва нађена документа и писма код њега послата су у Цариград. Аристид Папо носио је Милошу готов пројект уговора о заједничкој акцији. Садржина уговора била је изложена у 10 тачака, од којих су најзначајније: прва, која говори о заједничком нападу и одбрани у свако доба, осма: „Од данас за три месеца Србија ће бити готова за рат“, и десета: „уверавамо од стране целе Србије. . . да ћемо одржати сва наша обећања и све друго што се нађе за нужно и сходно интересима Вере и Отаџбине“.[6]

И да није било другог материјала ово је било доста да грдно компромитује и осумњичи Милоша у очима Турака. Међутим, обавијештен о случају Папа, Милош одмах напише писмо депутатима у Цариград у коме пориче сваку своју везу с „Хетеријом“ и изјављује готовост да се бори против њених циљева. Ствар је на крају била ликвидирана без неких тежих посљедица по Милоша.

У марту 1821 избио је устанак у Влашкој и Молдавији. На челу устанка стајао је генерал Александар Ипсиланти. У редовима устаника нађоше се многи добровољци, а међу њима и извјестан број Срба. Чињеница да се један руски генерал, иако грчког поријекла, нашао на челу устанка у Влашкој и Молдавији, убиједила је Порту да је устанак дјело Русије, те је зато Турци почну отворено оптуживати. Строганов се морао оградити од Ипсилантијеве акције, док је руска влада увјеравала Порту да нема удјела у овом устанку, јавно осуђујући Ипсилантија и његову борбу и позивајући све Русе добровољце, који су пришли устанку, да напусте даљу борбу. Гроф Неселроде поручи Ми-

[6] Др Михаило Гавриловић, Милош Обреновић II, Београд 1909, 18 с (цит. Гавриловић II, 18 с)

лошу да се не превари и на ма који начин помогне устанак.

Устанички огањ све више се распаљивао, па је почетком априла 1821 године захватио и Мореју, а затим и остале дјелове Грчке. Но док се устанак у Грчкој све више ширио, у Влашкој и Молдавији је брзо спласнуо због руске интервенције, па је Александар Ипсиланти на крају морао да бјежи у Аустрију.

Турци одговоре на устанак грчког народа најсвирепијим мјерама.

Цариградски патријарх био је јавно обешен, а заједно с њим било је убијено 80 епископа. Нарочито зверско обрачунавање извршили су Турци над грчким становништвом острва Хиос: двадесет три хиљаде становника било је поклано, а четрдесет и седам хиљада продато као робље..[7]

Страшан покољ што су га Турци извршили над Грцима и јавно вјешање цариградског патријарха, на сам дан ускрса кад је овај служио литургију у цркви, као и изазивачко понашање турске дипломатије према Русији, натјерало је цара Александра да опозове свог посланика из Цариграда. 29 јула 1821 Строганов је са особљем рускога посланства напустио Цариград. Повео је и Милошевог агента Германа. Сад је свак био увјерен у рат између Русије и Турске.

Прекид дипломатских односа увјерио је и Порту да је Русија одлучила да ратује. Плашећи се да ће и Срби стати уз Русију Порта предузме све мјере предострожности. Прво је стрпала у затвор чланове велике српске депутације, држећи их као таоце, а затим је појачала своје гарнизоне у Нишу и другим граничним мјестима Србије. Са овим је била свршена улога српске депутације. Њени чланови нијесу више били народни претставници, већ Портини сужњи.

Грчки устанак преживљавао је 1821 и 1822 године вријеме тешких пораза. Цар Александар није пошао даље од прекида дипломатских односа. Као главни стуб Светог савеза он није хтио да устаје противу његових начела. И код грчког питања Александар је зау-

---

[7] Ј. В. Тарле, Историја новога века I, 249

зео исти став као и код српског устанка. И овдје је хтио сачувати принципе легитимизма, па је предложио Грцима добијање аутономних повластица, сличних онима какве је тражио за Србе. Овај Александров план је пропао. Скупштина грчких устаника, упркос свих тешких пораза, прогласи 1822 године, у Епидавру, независност Грчке. Љут на такву одлуку цар Александар диже руке од Грка. Он неће да помаже „бунтовнике" и „бандите" који су устали против свог законитог господара. Смијенио је Каподистрију (који је досад у министарству спољних послова важио као претставник царевог „либерализма"). На челу руског министарства спољних послова остао је гроф Неселроде. Аустријски канцелар Метерних могао је ликовати, јер ће његов вјерни послушник, гроф Неселроде, отсада сљедовати његовим директивама. Метерних је био један од најгорих непријатеља грчког устанка, као изразит претставник легитимизма. Он се грдно плашио да ће грчки устанак не само угрозити мир на Балкану већ и довести Свети савез у опасну кризу. Бојазан да ће Русија искористити прилику и умијешати се оружаном руком у грчко питање, те за себе освојити доминантне позиције на Балкану, такође је постојала код лукавог Метерниха, иначе руског савезника. Сад је све то отпало и Метерних је могао да буде задовољан. Али, ипак, он није остао за дуго миран. Енглески премијер Канинг брзо је задао смртан ударац Светом савезу, и то баш поводом грчког питања.

Канинг је 25 марта 1823 године свечано изјавио да ће Енглеска убудуће сматрати Грке и Турке као зараћене стране. . „Из чињенице признања" „бунтовника", револуционара, „бандита" за зараћени народ излазило је да и сам грчки устанак Енглеска сматра као законит и да ће прву територију, гдје устаницима пође за руком да се утврде, та иста Енглеска признати као самосталну државу.[8]

Канинг је знао да ће му ослобођена Грчка требати за његове политичке и економске циљеве и зато је одлучио да ослободи грчки народ од Турака. Руски

[8] Потемкин, Историја дипломатије, 421

цар Александар није хтио, међутим, да користи Канингову политику, те да српско питање повеже са грчким. Он је још увијек чувао Свети савез.

Овај Канингов потез тешко је погодио Метерниха, јер је он уистини значио и крај Светога савеза. Али зато је корак енглеског премијера повољно одјекнуо у друштвеним и књижевним круговима Европе. Два велика пјесника, Пушкин у Русији и Бајрон у Енглеској, иступају у корист Грка. А они нијесу били усамљени. Бајрон је дошао као добровољац у Грчку, гдје је изгубио живот. Цивилизована Европа са запрепашћењем је пратила турска звјерства и масе добровољаца навалиле су у Грчку из свих крајева Европе.

Канингов политички потез поколебао је, на крају, и цара Александра, те и он почиње да помишља на руско-енглески споразум о грчком питању, иако је знао да на тај начин руши Свети савез, чији је ревносни чувар све досад био.

Устаничка борба грчког народа развијала се с променљивом срећом. 1825 и 1826 биле су тешке године за Грчку, али борбени дух грчког народа није попуштао. Врење је било велико код свих поробљених балканских народа, а нарочито у Влашкој и Србији.

На вијест о устанку у Влашкој и Молдавији, а затим и у Мореји, Милош је одмах похитао Марашлији да га увјери како ће Срби остати мирни и како ће предузети све „да не би какови бунтовници у нашу страну прешли и ватру какову запалили“[9] — а у исто вријеме замоли Марашлију да и он са своје стране предузме сличне кораке. Али и поред предузетих мјера и Милош и Марашлија стално су живјели у страху да устанак не захвати Србију. И чинили су све да до тога не дође.

Милош нарочито страхује од српских старјешина из Бесарабије. И он и Марашлија предузимају потребне кораке, сваки на свој начин, да би се обезбиједили од макакве њихове акције. Но и поред свих ових њихових мјера, у Србији је, на глас о избијању Грчког устанка, дошло до комешања и врења у народу.

---

[9] Гавриловић II, 56

Огањ револуције не познаје границе, а нарочито кад му је погодно тле, као што је тада било у Србији. Почетком априла — кад су турска звјерства над Грцима била у пуном јеку, кад је поред толико покланих грчких жена, стараца и дјеце, био погубљен на звјерски начин и цариградски патријарх — тих дана дошло је у Србији до буне, познате под именом „Абдулина буна“. Ова буна је пренеразила Милоша, иако је буна имала више унутрашњи него спољнополитички карактер. Иако је Милош исту брзо угушио, таласи муслиманске разјарености већ су озбиљно пријетили миру.

Страхујући да Срби не пођу за грчким примјером Порта је упутила Хусеин-пашу са нешто војске у Ниш. Срби се озбиљно уплаше и Милош потражи заштиту Марашли-Али паше, који се ни сам није радовао доласку Хусеин-паше и његове војске. Разулареност Турака постала је још већа кад је стари везир Марашлија ускоро пао у постељу од тешке болести, од које је брзо и умро, 4 септембра 1821 године.

За новог београдског везира буде постављен Абдурахман паша из Ада-Кала, онај исти који је овдје био ухватио Аристида Папу с његовим документима. И са овим новим и енергичним везиром Милош ће продужити своју политику помирљивог и ласкавог држања, па ће разуларености и насиља Турака према Србима брзо попустити. Док буде трајао устанак у Грчкој Милош ће и даље чувати „довољно срећно стање у Србији“, учвршћујући и свој лични положај. Он неће да путем рата и револуционарних метода рјешава српско питање. Карађорђева глава, послата на пешкеш султану, била је симболичан доказ за то.

III

Да погледамо за тренутак како је изгледало то „довољно срећно стање у Србији“ које је по оцјени руских дипломатских кругова, као и самог Милоша, требало чувати од свих спољних и унутрашњих потреса.

Феудални односи између српске раје и њених господара Турака остали су и сада онакви какви су били и прије устанка. Положај сељака уствари се још и погоршао, усљед нових намета и дажбина које су сада морали плаћати Турцима и Милошу, његовој браћи и другим мањим кнезовима. Овако поробљени и притиснути они су помишљали на деветогодишњу слободу, трзали се и бунили, јер им је живот био неподношљив.

Само Турцима — султану, везиру, његовом конаку, његовим доглавницима и тевабији, разним спахијама, бимбашама и башама, кадијама и турским војводама по градовима и селима Србије, Срби су плаћали 18 врста разних пореза, намета и харача, што у натури а што у новцу. А поред овога „башка" су ишли порези и намети за Милоша и његов конак, његову браћу, нахијске и друге кнезове, као и на „опште народне послове".

Ондашњи Београдски Пашалук имао је 1430 села, а турских спахија на разним зијаметима и тимарима било је 900. Намети су овако изгледали:

I Спахијама:

1. *десетак* (ушур) од усјева; 2. *главница* — 2 гроша од сваке ожењене главе, а 20 пара од неожењене; 3. *главнице:* од воденица, казана, кречана, од воћњака, свака главница по два гроша; 4. *котарнина* — по 1 грош на котарицу жита или воћа убраног са њиве; 5. *жировница* — *по 4 паре на свако* свињче; 6. *свадбарина* или девојаштво — по 2 гроша порезе приликом женидбе или удадбе; 7. *ревума* — кад умре старјешина куће спахија узима по неколико гроша пореза према имовном стању. Ако би умро старјешина куће па не би оставио пунољетног сина или брата у кући — спахија је узимао све плодове воћњака и такви воћњаци звали су се „мангуп воћњаци". Сељаци су били дужни „да снесу крстине жита и других усева (десетак) који би спахија сам одавјао на њиви, на његово гувно, да овршу и овеју; пшеницу су морали још опрати и самљети ако то спахија затражи. Најзад сељаци су морали снети десетак онде где спахија станује, па чак и ондје гдје он заповеди.

II Везиру:

8. *икрамија* везирова или џепарче за везира; 9. *мутвака* везирова — то су били трошкови које је народ плаћао за ве-

зирову кујну и кујну његове свите и пратње, као и турске војске по гарнизонима.

III За султана и царевину: сабиран је нарочити харач од народа, тзв. „царска мирија", то је био порез који је морала плаћати султану свака српска мушка глава од 7—80 година старости;

11. *назирија* — порез за турску државну касу; 12. *чибук* или пореза на ситну стоку; 13. *дервент параси или бач* — пореза на кланце, намет на народ за издржавање стражара и војске који чувају кланице за миран пролаз народа; 14. *дјечад* — пореза за осигурање друмова; 15. *авајет* — порез на вино и ракију; 16. *домус параси* — порез на прасад заклану за Божић; 17. *скеларина* — такса за превоз путника, стоке и робе преко ријека, јер мостова није било нити су их Турци трпјели због прелаза хајдука, и најзад 18. *кулук* — као најтежи од свих врста харача, намета и дажбина. Кулучило се спахији, везиру, његовим доглавницима, кадијама, бимбашама и субашама — једном ријечи свима Турцима; па онда Милошу, нахијским и мањим кнезовима (косиле ливаде, орале њиве, гонила дрва, дизале куће, правили друмови — обављали сви радови, што су сељаци били дужни чинити о своме руху и круху, кад год их позове било који турски или српски старјешина).

Поврх свих ових намета, дажбина и харача народ је морао издржавати везирову војску и његову пратњу приликом обиласка пашалука, и на дотично мјесто, гдје се нареди, донијети одређене количине: хљеба, меса, масла, меда, кокоши, јаја, сира, кајмака, као и дрва за војску и кујну — једном ријечи, све потребе за везира и његову војску. И то све бесплатно. А усто је народ морао чинити и сав потребан измет око дочека и испраћаја везира и остале његове пратње.[10]

---

[10] „...Милошеви трговачки и финансиски послови били су велика неприлика и несрећа за народ. Ту је требало сећи грађу, плести кошеве, градити оборе, заграђивати шуме, дизати конаке, вући лађе уз Дунав и Саву, прихватати стоку, итд., — све је то тражило грдан рад, који је Милош узимао од народа бесплатно или за врло малу награду. Сем тога он је био притискао велики број ливада, које је народ косио „у беглук", тј. бесплатно, као да су народно добро. Исто је тако било с њивама и виноградима... за вршење Милошеве пшенице у Крагујевцу долазили су људи с коњима из ваљевске нахије итд.. 15 марта 1823: „писао г. Јовану у Бресници и кн. Васи Поповићу у Чачку да пошаљу сваки по 100 људи за крчење госпо-

Да би се имала правилна оцјена о вриједности ондашњег новца и величини надница и плата, за плаћање оволиких дажбина, ево неких података: турски грош био је новчана јединица и имао је 40 пара. Цесарски дукат варирао је између 15 и 18 гроша, а талир 8 гроша и 20 пара. Обична надница у Београду, била је 1819, 60 пара; зидарска надница 60 до 80 пара.

Плате: један пекар у везировом конаку имао је 20 гроша мјесечне плате. Милошеви писари 20 гроша мјесечно, нахијски кнезови 2.000 гроша за шест мјесеци, а мањи кнезови по 80 гроша за пола године; пандури по 15 гроша мјесечно, нижа послуга од 10 до 15 гроша мјесечно, дрвар који гони дрва „некоме од господара“ имао је 45 гроша за 6 мјесеци.

Цијене стоке и осталих намирница изгледале су овако у 1820: ован се продавао од 8 до 9 гроша, коза 7 гроша, а пар добро угојених свиња продавао се 1822 године 100 до 110 гроша. Новац је у Србији био врло скуп; интерес је ишао обично до 50%.

Осим побројаних врста пореза и намета српски сељак морао је плаћати у оно вријеме и разне трошаринске таксе: „чаршиски ђумрук“, „тахмиз“ итд. А уз то разне судске и адмнистративне таксе. Ове таксе ишле су највећим дијелом у корист муселима и београдског везира, али и Милош је имао свој дио од њих. Царине на увезену робу „башка“ су плаћане. Путне трошкове турских татара плаћао је такође народ. Народ је такође плаћао и издржавање царских мезулана.[11]

царевих ливада, с будацима и секирама у Крагујевац, и да дођу 18-ог марта, поневши са собом храну потребну за пут до Крагујевца, и повратак а и за време пребивања у Крагујевцу... Кад су се вратили Милош је наредио 24-ог марта В. Поповићу да својим људима „осведочи задовољство Господарево с радом њиним“. — То је сва награда.“ Гавриловић II, 487 с

[11] Да би нам била још јаснија и потпунија слика ових тешких пореза, и намета ево и овог табеларног прегледа за разрезани порез, од 1 маја до 1 новембра 1819 (дакле за пола године) што је требало прикупити:

1. царске мирије	150.000	гроша
2. мутваха везирова	100.000	„
3. Назирије	11.500	„
4. Арслан-бегу (Марашлијин син)	4.000	„
5. Цојленима (везирови љубимци)	8.000	„
6. Силихтару (везиров мачоносац)	1.000	„
7. Ћехај-бегу	9.000	„
8. старом хазнадару	5.000	„
9. Осман-аги (Марашлијин хазнадар)	2.000	„
10. Ћехај-беговим момцима	1.000	„
11. Изир-бегу и Мустај-бегу (ово су зетови Марашлијини)	2.000	„

IV

Против овако несносног режима јавиле су се буне у народу, које су каткад имале карактер правих народних устанака. Но Милош је помоћу београдског везира успио да их у крви угуши. Такозвана „Абдулина буна“ била је угушена у прољеће 1821, нешто путем преговора, али више силом оружја. Абдула који се предао Милошу био је убијен, а Добрњац пребјегне у Аустрију. Приликом угушивања Абдулине и Добрњчеве буне Милош је расшчистио и с неким људима из најближе своје околине, који су се усудили да створе неку тајну мрежу незадовољника и да путем једног „памфлета“ подвргну најоштријој критици његов неморалан живот и тирански начин управе. Овај „памфлет“ написали су Милошеви секретари Лазар Теодо-

---

12. Икрамије везиру	25.000	гроша
13. Мадема Пожаревачком	1.750	„
14. Алај-бегу	2.000	„
15. Ђурчи-баши	5.000	„
16. Везиру особите простирке	6.000	„
17. Ћатиб-ефендији	1.250	„
18. Кадиском сину	750	„
19. Кадиско	9.806	„
20. Царске мезулане	70.000	„
21. Кнезовима београдским с писарима	15.000	„
22. Пандурима београдским	5.000	„
23. Стамболским кнезовима	10.000	„
24. Друмска трошка	4.450	„
25. Доктору ајлука	3.000	„
26. За зимушње куповање сијена	16.000	„
27. Господарева (Милошева) трошка и његовој свити ајлука	40.000	„
28. За сваки случај за имати што у готовости порезато	50.000	„
Главна сума	558.596,10	„
29. Придодати за трошак у Господареву конаку у Београду	20.404	„
	578.910,10	„

(Сви ови подаци о разним порезима, платама, цијенама и наметима узети су из књиге Гавриловић II, стр. 362—440. — Види и М. Петровић, Финансије и установе II, стр. 67. Табеларни преглед препис из Гавриловић II, 393

ровић и Никола Николајевић. „Памфлет“ је некако пао Милошу у руке. Николајевић је био убијен, а Тодоровић је од страха полудио у тамници па је онда био помилован. Приликом „чишћења“ своје околине Милош је, кажу, изгледао бијесан, готов да посумња у свакога. — „Обузет сумњом на сву своју околину, он је падао из крајности у крајност, беснио је и плакао. . .“[12]

Стално у страху од емигрантских старјешина, и сад послије Карађорђеве смрти, Милош је предузимао све што је могао преко руских власти да би те људе удаљио из Бесарабије, негдје у дубину Русије. А кад је у Влашкој 1821 године избио устанак, и кад се у редовима устаника нађоше многи Срби емигранти, а међу њима Младен Миловановић, Хаџи Продан, Миљко Петровић (брат Хајдук Вељка) и други, Милош се онда особито уплаши. Но како је устанак убрзо спласнуо емигрантске вође су се понова нашле у свом дотадашњем тешком положају. Њихов живот у Бесарабији бивао је сваким даном све тежи и гори и они нијесу претстављали већ низакога никакву опасност, па ни за Милоша. Тражили су начина како би што лакше провели своје посљедње дане. Младен Миловановић помишљао је на повратак у Србију и једнога дана одлучи да замоли Милоша да му то дозволи.

Послије Карађорђа Милош се највише плашио Младена. А мрзио га је одавно, још од времена кад је Милош, онда још као мали војвода, био ухваћен у једној завјери против Карађорђа, и кад му је Младен, као претсједник Совјета хтио скинути главу, називајући га „рутавим псом“ — али Карађорђе није дозволио, већ га као свога кума помилује.

Милош је уважио Младенову молбу за повратак, и крајем новембра 1821 године Младен је пријешао у Србију, јадан и поцијепан, и јавио се Милошу у Крагујевац, који га лијепо прими, одјене и нахрани као каквог старог доброг пријатеља, и задржи га код себе. Пошто је овако лијепо био примљен Младен се ослободи и једнога дана отиде на Саву и ископа нешто

[12] Гавриловић II, 531

свога скривенога блага — да му се сада при руци у невољи нађе.

Но Милош није дуго играо улогу самарићанина. Он је одмах упознао београдског везира са доласком Младена, а већ у фебруару 1822 ставио је Младену до знања како народ негодује због његовог повратка. У исто вријеме поручио је и својим депутатима у Цариград да и они напишу и пошаљу писмо, из кога ће се видјети да и Порта тражи Младеново уклањање из Србије. Пошто је све припремио Милош позове једнога дана Младена и саопшти му „да Турци траже да он мора ићи из Србије", а покаже му и писмо депутата из Цариграда. Младен, који је и досад, након свог повратка у Србију био доста пута вријеђан и омаловажаван у присуству Милошевом од људи из његове околине, осјетио је и видио што му Милош спрема, па му се отворено обрати ријечима: „Шта си наумио, чини овде, да ти је Богом просто; барем да ми се гроб зна!"[13] Милош се заклињао и увјеравао Младена да не мисли ништа рђаво, већ кад мора ићи из Србије он му пријатељски предлаже да сам изабере мјесто куда ће. Како су Младенови старином били из Дробњака, Младен се на крају опредијели да иде за Црну Гору, са чим се Милош сагласи, те одмах позове Јована Мићића, свога човјека из ужичког краја, коме нареди да Младена „отпрати" за Црну Гору. Ово наређење било је извршено у потпуности. На путу, негдје код Златибора, Мићићеви момци убију Младена и ту га закопају.[14]

Извијештен о Младеновој смрти, београдски везир је у први мах посумњао да га Милош случајно не вара, те да је Младен заиста успио да се пребаци у Црну Гору. Да би разбио ове везирове сумње, Милош пише своме повјеренику код везира, Ђорђу Поповићу, базарђан-баши везировом, писмо у коме стоје и ови редови: „Да ми — честити везир пошље, — ако му се неверица чини, једнога од верних служитеља својих,

---

[13] Исто, 559

[14] Милићевић, Помeник, 353

кога ћу ја одвести на место оно где су кости Младенове".[15] (подвукао Ј. Ђ.)

Свога агента Михаила Германа, који је боравио у Бесарабији и пратио кретање преосталих емигрантских старјешина, Милош је извјестио поводом Младеновог одласка писмом у коме каже: „... но он волио је... отићи међу оне дивљаке у Црну Гору! Шта ће га у путу срести или онамо дочекати! — Бог зна..[16]

На такав начин Милош се ослободио и Младена Миловановића. Но он још увијек нема мира. Страхује за свој положај и у септембру 1823 поново се обраћа руским дипломатским претставницима, па и самом министру спољних послова Неселроду, с тужбом против Јакова Ненадовића, Петра Добрњца, Илије Чарапића, Вула Илића, Хаџи-Продана и других. Оптужује их као пријатеље „Хетерије", и на крају писма моли „да се сви ти смутљивци отправе у најудаљеније пределе руског царства". Намјесник Бесарабије, генерал Воронцов, наредио је строг надзор над емигрантским вођама, јер и Руси као и Милош желе да у Србији не дође до немира и каквих буна. Али и поред руског надзора емигрантске старјешине не мирују. Милошев агент Герман обавјештава га, да старјешине раде на све начине како би се у Србији поново расплamтио устанак да би се Срби могли сјединити са Грцима.. и да целу ствар финансирају Грци.

Ускоро је била откривена нова завјера у Пожаревачкој и Ужичкој нахији, гдје је народно незадовољство против намета и тешких дажбина све више расло и народни се гњев све јаче испољавао. Главни завјереници (Максим Коломбоћ, Радован Пауновић, Радован Акшамовић, Милутин Богдановић, Илија Терзић и др.) били су похватани. Једни су побијени, док су други кажњени батинама. Али и поред ових убистава и притиска српски сељак опет не мирује.

Почетком 1825 године избија буна у Рудничкој, а затим у Смедеревској и Пожаревачкој нахији. То је позната „Ђакова буна", која је носила више карактер

---

15 Гавриловић II, 560

16 Исто

побуне против тешких дажбина и зулума које је народ трпио од Милоша и његових кнезова и доглавника него од самих Турака. Народ је отворено викао противу Милоша.[17] Али и ова буна, која је захватила, поред поменутих нахија, још и Београдску нахију, брзо је била угушена. Милоја Ђака и његову устаничку војску разбила је Милошева војска, коју је предводио Тома Вучић-Перишић. У овој борби пало је доста српских глава са обје стране. Поред главних вођа побуне платили су уз њих још и многи који су били сумњиви. Имања побуњеничких вођа била су конфискована и њих су приграбили Милошеви привърженици. Многа села била су опљачкана а доста кућа спаљено.

Београдски везир честитао је Милошу на угушењу побуне и са своје стране упутио нарочиту бурунтију народу, у којој је запријетио да ће Порта, ако се буна понови, бити приморана да дâ пуномоћије скадарском везиру, „да све оближње паше под својом заповијешћу има и на свако движеније Сербије да сматра, и ако би најмању какову побуну осетио на Сербију да удари!“[18]

Послије „Ђакове буне“ Милошев положај у земљи био је врло критичан, због чега му је пријатељски и сам паша морао прискочити упомоћ. Пошто је угушио буну Милош је био приморан, због тешког стања у земљи, да у Крагујевцу сазове скупштину кнезова, на којој је обећао учинити неке олакшице у погледу досадашњих намета и пореза.[19]

За „Ђакову буну“ и крвопролиће Милош је хтио имати неко покриће са стране Русије, па се почетком фебруара 1825 обратио руском министру спољних послова писмом у коме га извјештава о буни, бацајући

---

[17] „Ама неће овако задуго ни бити: млого господара и много даија, много чаја, а мало је јаја; бели не можемо товар брашна продати но Господар натурио његово жито по меанама те се продаје. . .“ (Гавриловић II, 574)

[18] Гавриловић II, 601

[19] „Појасеве и зубуне поскидаше са нас узимајући себе хатове и рактове и на жене бисер и дукате ударајући“. — Тако се жалио народ на кнезове и доглавнике Милошеве. (Гавриловић II, 605)

сву кривицу за њу на емигрантске вође из Бесарабије. Гроф Неселроде је одговорио Милошу, преко његовог агента Германа, писмом у коме му изјављује жаљење због нереда у Србији, а затим га увјерава о старању Русије за српски народ и на крају препоручује стрпљење и одржање мира. Са овим писмом руског министра спољних послова Герман је стигао у Србију тек у мају. Како је ово писмо за Милоша претстављало јаку подршку, он одмах сазове у Крагујевцу и другу скупштину кнезова, кметова и свештеника, на којој је прочитано писмо рускога министра, које је Милош објаснио на свој начин — како Русија одобрава његову политику а осуђује сваку буну. Пошто је скупштина покорно примила на знање Милошево објашњење разишла се.

Након ове скупштине Милош је приступио ликвидацији још неких „сумњивих бунџија". Андрија Јокић, јасенички кнез, био је мучки убијен по његовој заповијести у јулу 1825 године. Вук пише да је: „Андрију Јокића, (у Врбици у колиби лубњачи) убио Милутин Гарашанин, а Сараманда бацио мало сламе на ватру, да би Милутин боље видео Андрију."[20]

Слично је завршио свој живот и неки капетан Пера из Селевца, о чијем убиству извјештава Милоша писмом његов повјереник Стојан Ћирковић:

> Јављамо вама што сте нама налог наложили, ја сам по вашој заповести свершио и на добромe месту ставио Перу Селевчанина, у суботу сам га саранио. За овамо да се ништа не бринете, а и друго што нема наредите тако ће мо свершивати. Да вас Бог поживи, господару на многаја љета![21]

Но и поред свих тешких посљедица „Ђакове буне", која је са оволико крви била угушена, Срби се ипак нијесу смирили. Поново се буне. Синовац чувеног јунака Васе Чарапића, Ђорђе, који се јуначки борио под Карађорђем и приликом слома Србије 1813 избјегао у Србијем, а доцније се вратио, послије султанове амнестије поново у Србију, припрема сада нову

---

[20] Вук, Историјски списи I, 213
[21] Гавриловић II, 616

буну. За вријеме „Ђакове буне“ он се компромитовао заједно са својим братом Марком, па га је као „бунџију“ позвао Милош, заједно са неким учитељем Берисављевићем, гдје су обојица добили по 25 батина, након чега су били пуштени кућама. Отада Чарапић није мировао. Бјежи у Аустрију, одакле успијева да пође „сину Карађорђеву Алексију и бившој господи Сербије“ — у Русију. По повратку из Русије у Сријем, јавља се учитељу Берисављевићу и другим пријатељима у августу 1825, и саопштава им, да ће емигрантске вође дићи устанак против Милоша у прољеће 1826. Послије су услиједиле и друге поруке од стране Чарапића, . . .да су Грци енергично предузели да дигну буну против Милоша „а по том и на Турке“ и „да су до 5.000.000 гроша упомоћ дали Карађорђевом сину Алекси и прочим созаклетником и да ће сав њихов трошак после бити да се Срби ни за какву потребу не старају. . .“[22]

Према добивеним директивама учитељ Михаило Берисављевић имао је да тајно спреми прокламације, да окупи поуздане људе у Србији и тако припреми терен за устанак. Мрежа завјереника ширила се све више. Марко Чарапић је тајно прелазио брату Ђорђу у Сријем, те од њега добијао и преносио нова упутства за борбу против Милоша и његовог деспотизма. У Србију су стигли и агенти „Хетерије“. Милош и његова браћа били су уцијењени од завјереника. Њихове главе имале су да падну. Берисављевићу долази у прољеће као изасланик Ђорђа Чарапића и некакав Грк, члан „Хетерије“, који му саопштава да је наступио тренутак за устанак, те да пожури са писањем прокламације на народ. Берисављевић сада ангажује за писање прокламације и једног учитеља београдског, неког Петра Радосавкића, родом из Паланке у Бачкој.

Половином априла 1826 године прелази у Србију и Ђорђе Чарапић, који позове Берисављевића и друге повјеренике да дижу устанак. Али како је Милош већ био ушао у траг завјереницима, он предухитри Чарапића и помоћу својих људи у Београду ухвати једне

---

[22] Исто, 620

нови Берисављевића, кога му, по одобрењу везирову, његови људи доведу у Крагујевац, гдје је Берисављевић „на страшном испиту" открио читаву завјеру. Тако је ова буна пропала. Милошеви људи одмах похитају к Авали и у Белом Потоку дође до борбе између Чарапића и његових присташа с једне, и Милошеве војске с друге стране. У борби погину оба брата Чарапића, Ђорђе и Марко. Извјестан број њихових присталица био је заробљен, док се други дио разбјежао. Главе браће Чарапића послате су Милошу у Крагујевац.

Похватане вође побуне Милош је најсвирепије казнио: „. . .одсеку Мијајлу обе руке (више шаке) и мало језика, а Петру и његовом ортаку само по десну руку и по мало језика; а остале (рођене Србе из Србије), који су са Чарапићима били пристали, побију".[23] Михаило и Петар преболели су своје ране, а Ђорђе је умро. Неколико дана доцније Петар Радосавкић је пребачен у Аустрију, јер су га његови родитељи преко аустријских власти тражили.

Имања других криваца била су конфискована, куће попаљене, а породице протјеране из земље. Тако је била ликвидирана Чарапићева буна са мање крви и жртава него „Ђакова буна", али са више звјерстава. Политичке посљедице буне биле су много теже и кобније по Милоша и његов режим. Оба, овако унакажена учитеља-завјереника, Берисављевић и Радосавкић, Пречани, који су се заносили ослободилачким борбама нашега народа испод туђинског јарма, пријешли су доцније у Аустрију, те је преко њих и драстичне казне извршене над њима „резултат ових осуда утврдио у иностранству Милошев глас тиранина, више него иједан сличан догађај за његове владе".[24] Грци су нарочито користили Милошева звјерства у својој пропаганди, како би му се осветили за његово пасивно држање за вријеме грчког устанка. А Сима Милутиновић, који је од Молерове погибије живио у емиграцији, упутио је

[23] Вук, Историјски списи I, 191

[24] Гавриловић II, 636

преко Вука писмо с оштрим прекором и осудом које завршава: „Зар и брат. . . као Сулејман паша?!"

Београдски везир и Турци око њега задовољно су трљали руке док су Срби на жалост, трошили своје снаге у међусобним борбама.

2. ЈЕДРЕНСКИ МИР

Акерманска конвенција. — Руско-турски рат. — Србија добија хатишериф, а Грчка независност. — Милошева политика.

I

Дипломатски односи између Русије и Турске остали су дуго прекинути. Свијет је живио у неизвјесности и страху шта ће се све из тога изродити — рат или мир. Јавно мњење у Русији, огорчено због звјерског покоља Грка и због „поруге с црквом православном", тражило је објаву рата Турској. Извјестан број дипломата и генерала подржавао је ратничку странку. Међу овим и Каподистрија и барон Строганов.

Аустријски канцелар Метерних употријебио је сву своју дипломатску вјештину да би се избјегао рат између Русије и Турске. Грчки устанак преживљавао је тешку кризу и Метерних је био готов да предузме све, да би макар и за кратко вријеме помирио Русију и Турску, док би за то вријеме Грчки устанак — по његовом мишљењу — крахирао. „Бандити" и револуционари добили би добру лекцију, док би начела Светог савеза остала на висини, а сам савез чврст.

Цар Александар се дуго колебао, али, на крају је прихватио савјете аустријског канцелара и свога министра грофа Неселрода. Одлучио се да чува мир. Отпустио је и Каподистрију и Строганова, као и руског посланика у Бечу Головкина, а са Турском поново успоставио дипломатске односе. За новог руског посланика у Цариграду постављен је, у августу 1824, А. И. Рибопјер. Милошу је било још једном наређено од стране цара и грофа Неселрода да чува мир у Србији. Обећано му је да ће нови посланик Рибопјер преду-

зети у Цариграду потребне кораке, да се српски депутати ослободе затвора, што је на крају и постигнуто.

Српски депутати живјели су дуго под најтежим условима у цариградском затвору. Непрестано су тражили помоћ од Милоша, па на крају и смјену. Нервозни и нестрпљиви они су се често међусобом свађали и сумњичили један другога. А кад је Вујица Вулићевић изјавио да не жели смјену, њега осумњиче да шурује с Турцима. Обавијештен о свему што се код депутата догађало, Милош је посумњао у Вујицу да ће направити с Турцима какав споразум само да би се докопао његовог (Милошевог) положаја. Због тога је, не само Вујицу него и његовог сина удаљио из службе. Вујичин син Петар био је осумњичен, да је, наводно, потпомагао „Ђакову буну“. Ослањајући се на поруке грофа Неселрода, да ће руски посланик ослободити посланике из затвора, Милош је обавијестио депутате да се још мало стрпе и у свему држе упутстава од њега добивених.

Цар Александар је умро 19 новембра 1825, а на руски престо ступио је његов брат Никола. Смрт цара Александра ожалостила је Милоша, а није овеселила ни Турке. И поред свих перипетија, кроз које су до сад пролазили руско-турски односи, миролубивост Александрова ипак је улијевала Порти више повјерења, него неизвјесност о личности и политици новог руског цара. Портине сумње нијесу биле неосноване. Никола је брзо иступио код Порте енергичније од Александра. Он је 5 марта 1826 упутио ултиматум Порти. Тражено је:

— да Порта поврати стање у Влашкој и Молдавији као што је било пре 1821 године; да српске депутате пусти одмах у слободу и да призна у принципу да је дужна да договорно са српским народом уреди привилегије које су му обећане, и најзад да, примивши горње захтеве о кнежевинама и Србији, одреди пуномоћнике који ће отићи на руску границу и ступити у преговоре с руским пуномоћницима о свима питањима из Букурешког уговора о којима је дискутовао Строганов од 1816 до 1821 године, и да о свему томе начине дефинитивну погодбу.[25]

[25] Исто, 215 с

Сви претставници великих сила у Цариграду савјетовали су Порти да прими руске захтјеве. У томе се нарочито истицао аустријски посланик, сљедујући упутствима свога канцелара. А Метерних је и сада уложио сав свој труд, да не би дошло до рата између Русије и Турске, што би помогло „грчким бунтовницима“, које је Метерних из дубине душе мрзио.

Порта је попустила, највише под утицајем Метерниховим савјета, увјерена да јој је Аустрија једини пријатељ. Реис ефендија позвао је, 22 априла, драгомана руског посланства и саопштио му да је Порта одлучила да прими руске захтјеве. Истога дана Реис ефендија је позвао и српске депутате и изјавио им „да се цар смиловао на њих и народ и да их пушта да сјутра иду у њихов конак.“— Милош је сјутрадан био обавијештен, преко Абдурахман-паше, да су депутати пуштени и његовој радости није било краја.

Преговори између руских и турских пуномоћника почели су у Акерману 25 јула. Руски пуномоћници Рибопјер (посланик у Цариграду) и гроф Воронцов поставили су на дневни ред све оно о чему је преговарао Строганов од 1816 до 1821, а све то имало је свој извор у Букурешком уговору. Послије дугих конференција и састанака и доста оштрих иступања руских делегата, споразум је на крају био постигнут. Акерманска конвенција била је потписана 25 септембра. Руски захтјеви били су у цјелости прихваћени.

Акерманском конвенцијом Порта је потврдила Букурешки уговор. Чланови III и V Акерманске конвенције односе се на Влашку, Молдавију и на Србију. У члану V, који се односи на Србију, стоји:

> Порта, сходно чл. VIII Букурешког Уговора, обавезује се да најдаље у року од осамнаест месеци уреди с депутатима српског народа како стање унутрашње администрације Србије тако и њене односе према Порти, усвајајући као основицу те потоње погодбе тачке, специфисане такође у једном нарочитом акту уз конвенцију.[26]

Метерних је био не само изненађен него и разочаран. Он је Акарманску конвенцију назвао „доказом

[26] Исто, 231 с

турске глупости и руске надмоћности". Али тјешио је и себе и Порту што је грчко питање остало по страни и што Порти није пало за врат. Али сад ће сљедовати још тежа изненађења за Метерниха.

6 јуна 1827 у Лондону је био потписан споразум између Русије, Енглеске и Француске, по коме су се три силе обавезале да издејствују аутономију Грчке. То је значило удар не само за Метерниха него и за читав Свети савез. Турска је била позвана да прими посредовања ових сила и да прекине даље ратовање с Грцима. Грчка народна скупштина у Трезену, још једанпут дала је израза о независности своје земље. 8 августа 1827 умре Канинг, енглески премијер и највећи непријатељ Светога савеза, као и Турске — како је то Порта сматрала. Порта је ово протумачила као знак „Провиђења", које штити Турску.

Канингову смрт Порта је искористила да одбаци извршење Акерманске конвенције, а исто тако и захтјев три силе да прекине даље ратовање с Грцима, оспоравајући Русији, Енглеској и Француској да се мијешају у њено „чисто унутрашње питање".

II

Док је грчки народ све више појачавао борбу за своје ослобођење три силе су одлучиле да Турску натјерају силом на извршење њихових захтјева. 20 октобра 1827 дође, у Наваринском заливу, до поморске битке. Турско-египатска флота буде потучена од уједињене флоте Енглеске, Француске и Русије. Грчко ослобођење и читаво источно питање улазило је у нову фазу. Рат је већ почео. Но све три силе нијесу ратовале. Препустиле су Русији улогу да казни султана Махмуда II за сва звјерства и злочине почињене над Грцима. Цар Никола имао је и својих сопствених рачуна да загази у рат с Турском. Заносио се мишљу да би се некако докопао мореуза „кључева своје сопствене куће".

7 маја 1828 почео је тежак и дуг рат између Русије и Турске. Руска војска, која је оперисала у Малој

Азији, имала је успјеха, док руске трупе на европском ратишту почеше да трпе поразе почетком рата. Метерних је ликовао. Он је покушао да убиједи лондонске, париске и берлинске званичне кругове, да је потребно, једном заједничком интервенцијом свих сила, прекратити даље ратовање између Русије и Турске. Но овај корак не само што је пропао, већ је Метерниха довео у врло тежак положај. Французи и Енглези обавијесте цара Николу о овим интригама и махинацијама аустријског канцелара. Цар Никола био је врло љут кад је примио овај извјештај и назвао је Метерниха и његов план „јадним и кукавним". Поручио му је, уз то, преко његовог посланика у Петрограду, да се ушло у траг свима његовим подметањима и замкама „што их он подло ставља на сваком кораку Русији". — Уплашени Метерних покушао је да се оправда пред царем Николом, изговарајући се да су га криво обавијестили о његову кораку, пошто су га наводно, погрешно разумијели и Енглези и Французи.

Руска балканска армија, под генералом Дибићем, појачана пошла је напријед, прешла Балкан, заузела Једрене и нашла се, такорећи, пред Цариградом. Султан Махмуд II затражио је примирје и мир. Дибић-Забалкански (овај назив му је дат послије извојеване побједе над Турцима) прихватио је понуду за мир и мировни преговори отпочну у Једрену.

14 септембра 1829 Турци пристану на понуђене им услове. Турци изгубе црноморску обалу од ушћа Кубана до залива Светог Николе и готово сав халциски пашалук. На Дунаву Русији припадну острва у Дунавској делти, јужни рукавац речног ушћа постане руска граница. Руси добију право да им трговачки бродови пролазе кроз Дарданеле и Босфор. Дунавске кнежевине и Силистрија остану у руским рукама све док услови Једренског мира не буду испуњени. Што се тиче Грчке, она буде проглашена за самосталну државу. .[27]

Послије закљученог Једренског мира Дибић је извијестио Милоша. . . „да је шестом тачком уговора закључено, да се Акерманска конвенција испуни и да се Србији поврате шест округа".[28] То су биле оних

[27] Потемкин, Историја дипломатије, 430

[28] Др Михаило Гавриловић, Милош Обреновић III, Београд 1912, 123 (цит. Гавриловић III, 123)

шест нахија које су након слома Карађорђевог устанка биле издвојене из Београдског Пашалука и враћене сусједним пашалуцима.

Порта је одуговлачила и са извршењем Једренског мира, уколико се односио на Србију, све до пред крај 1830 године, кад је султан, приморан од стране Русије, напосљетку издао хатишериф, који доносимо у цјелини, пошто претставља неку врсту устава за аутономну Србију, која је и даље остала турска провинција.

Султан Махмуд Кан, син султана Абдул Хамид Кана увек победник! Нека садржај буде извршен! Уговор закључен у Једрену између моје Високе Порте и Русије прописује извршење одредаба Акерманске конвенције, која наређује: да се Порта споразуме са српском депутацијом у Цариграду о интересима Србије, да јој одобри слободу вере и унутрашњу управу, присаједињење одузетих нахија, утврђење пореза, управу добара и чифлика који припадају муслиманима; дозволу за путовање с њиховим сопственим пасошима; право оснивања болница, школа, штампарија; забрану муслимана да станују у Србији, изузев градске гарнизоне и, напослетку, да им дозволи да имају једну врсту претставништва у Цариграду, али тако да оно не вређа положај поданика.

С погледом на то шта је српски народ, који је дао доказа о својој верности мојој Високој Порти, предмет моје царске наклоности, и што хоћу да уважим његове молбе на правичан и погодан начин, да бих повећао средства за унутрашњу сигурност.

Према томе, пошто је о томе постигнут споразум са српским депутатима у Цариграду, одлучено је ово:

1. поменути народ имаће потпуну слободу вере у његовим црквама;

2. кнез Милош Обреновић, на основу царске дипломе коју је добио, и у награду за његову верност мојој Високој Порти, потврђен је у достојанству баш-кнеза (првог кнеза) српског народа, и то ће достојанство остати наследно у његовој породици;

3. он ће продужити у име моје Високе Порте да управља унутрашњим пословима земље у договору са скупштином народних старешина;

4. што се тиче шест нахија које треба да буду присаједињене Србији, постигнут је споразум да се држе извештаја које ће о томе поднети комесари, наименовани од стране Русије и од стране моје Високе Порте и којима је стављено у дужност да о томе прибаве најтачније податке;

5. харач и други порези биће тачно утврђени. Управа војничких пахилика, које сада држе Заими и Тимариоти, осем

оних из Ниша, биће поверена Србима, а њихови приходи као и приходи нахија које треба да буду присаједињене Србији, ући ће у суму коју треба утврдити за данак и биће полагани благајници у Београду;

6. виши и нижи чиновници моје Високе Порте неће се у будуће никако мешати у управу земље, нити у размирице између Срба и неће моћи тражити од њих ниједну пару више од утврђене суме за данак;

7. пошто нарочито желим да народ ужива користи од трговине под мојом царском заштитом, сваки Србин који хоће да јој се ода, после визе пасоша који му његов кнез буде дао, добиће потребну тескеру (пропустницу) од власти моје Високе Порте да може путовати по свим покрајинама моје простране царевине и тамо трговати као и остали поданици моје Високе Порте а да му се не може тражити ни аспра за тескере, пошто је моја воља, напротив, да он буде свуда заштићен и потпомогнут и осем царинских права, нико неће моћи тражити од њега Аваид и Заваид,[29] нити шта од онога што је противно државним уредбама; они ће се добро чувати да према њему врше кажњива дела такве природе;

8. што се тиче робе, поднете царинарници у Београду за одашиљање у Цариград, она ће бити снабдевена српским тескерама и платиће овде одређене царинске таксе;

9. царинске таксе за робу, која ће се отправљати из београдске царинарнице у друга места наплаћиваће Срби, који ће за то плаћати потпуну суму одређеног данка благајни у Београду. Кнез Милош ће прописивати мере које треба предузети за наплату тих такса. Сваке седме године проучаваће се разлика у сразмерној цени робе ради сразмерног повећања и смањења утврђене суме у том погледу;

10. ради отклањања немира и нереда и ради земаљске полиције, кнез ће издржавати оружану силу потребну за то;

11. Срби ће моћи оснивати болнице, штампарије и школе за поучавање младежи;

12. војводе и муселими турски постојаће само у утврђеним местима, пошто ће судство у земљи бити у будуће поверено поменутом кнезу;

13. Турци који имају непокретног имања у Србији и који не би више хтели имати везе са земљом имаће годину дана времена да их продаду Србима по правичним ценама, после процене комесара;

14. приход од кућа, винограда, башта, земље и других добара које припадају муслиманима који не би хтели да их продаду, биће исплаћиван у исто време кад и данак београдској благајници, ради предаје сопственицима;

---

[29] Суме које прима државна каса, било као законску закупнину, било као поклон који је постао обичајан и на неки начин обавезан.

15. муслиманима који не припадају гарнизонима градова забрањује се да могу становати у Србији;

16. српски народ ће давати реченом кнезу потребну суму за његово издржавање и сразмерно његовом рангу, али ипак да она не буде сувише тешка за народ;

17. кад се место кнеза упразни, наследник ће платити, примајући диплому о свечаном постављењу, суму од сто хиљада гроша царској благаници и то из његове приватне касе;

18. митрополит и владике које народ буде изабрао морају добити њихова свечана постављења од грчког патријарха из Цариграда, без обавезе да долазе у ову престоницу;

19. чланови Сената, докле год не буду извршили какав тежак преступ против моје високе Порте или земаљских закона, неће моћи бити свргнути и лишени свога звања;

20. ако поменути народ нађе за потребно да, у свом посебном интересу, установи пошту за писма, власти моје Високе Порте неће му у томе сметати;

21. кад један Србин одрекне својевољно да служи једног муслимана, неће моћи бити на то принуђен ни на који начин;

22. осем царских градова који постоје од давног времена, сва остала утврђена места и стражаре сагређене доцније биће порушене;

23. пошто је Србија део мојих добро чуваних држава неће се моћи правити препрека ни сметња мојој Високој Порти да може у њој набављати, за готов новац, стоку, животне намирнице и другу сваковрсну храну која јој може требати и кад она то буде нашла за потребно;

24. напослетку у Цариграду ће постојати срски агенти којима ће бити стављено у задатак да преговарају са мојом Високом Портом о пословима који се тичу њихове земље.

То су одредбе на којима је постигнут споразум и које су уговорене. Због тога сам ја благоизволео дати садашњи врло милостиви хатишериф који ће бити свечано обнародован и прочитан српском народу.

Ти, мој везиру Хусеин пашо, и ти велики судијо у Београду, пошто будете примили к знању главне одредбе овога врло милостивога хатишерифа, објавићете српском народу да ће он, докле год се буде показао захвалан, као што треба то да буде, на свима доказима моје високе наклоности и моје царске бриге о њему, увек бити предмет мога благовољења и имаће потпуну сигурност под заштитом моје царске моћи, докле год буде остао у границама верности и покорности.

Ви везиру и велики судијо, потрудите се да Србима усадите у душу потребу да тачно врше њихове поданичке дужности, и да се добро чувају онога што би било противно тим дужностима.

Ви ћете радити како вам ја то наређујем; а пошто будете објавили овај племенити ферман и пошто буде заведен у акта суда (мехћеме) у Београду, ви ће те га предати кнезу Ми-

лошу Обреновићу који треба да га чува. Дато у Цариграду седмог дана месеца реби-ул-евела, године од хеџире 1246 (29 августа 1830).[30]

Султанов хатишериф донео је из Цариграда у Београд 21 новембра 1830 године Лебип ефендија, нарочити турски изасланик. За читање хатишерифа учињене су велике припреме у Београду. (Поводом трошкова за ове свечаности Милош је поклонио везиру 49.000 гроша.) Хатишериф је био прочитан пред сакупљеним кнезовима и народним првацима из читаве земље на дан 12 децембра, и то само на турском језику, од стране Портиног комесара, у присуству београдског везира и свих његових доглавника, као и Милоша и његове породице. Пошто је затим био прочитан и султанов берат о постављењу Милоша за наследног кнеза Србије „везир је огрнуо Милоша огртачем, украшеним брилијантима, који му је султан био послао по овом комесару".

На крају је била прочитана захвалница султану и свечаност је за овај дан била завршена. Сјутрадан 13 децембра свечаност је продужена, кад је било извршено читање хатишерифа и берата на српском језику, и кад је митрополит београдски на крају другог дана ових свечаности „миропомазао" баш-кнеза Милоша у београдској Саборној цркви.

Ускоро послије Једренског мира дошло је до зближења између Русије и Турске.

1831—1832 године Турска царевина се из темеља тресла због унутрашњих буна (буна скадарског везира Мустафе, буна Хусеин-бега Градашчевића, и од свих најзначајнија буна Мехмед-Алије, египатског везира). Султан Махмуд позвао је упомоћ Русију, у моменту кад се Мехмед Алија са својим трупама већ био приближио Цариграду. Русија је интервенисала у корист султана и онемогућила даље напредовање Мехмед-Алијиних трупа. Цар Никола је спасао Махмуда II, и на темељу ове услуге био је потписан и нарочити уговор између Русије и Турске, у Уникијар-Искелесију. „Русија и Турска се отсада обавезују даће помагати

[30] Јакшић, 411—413

једна другу у случају рата с трећом државом, како флотом тако и војском. . Турска се обавезује у случају рата Русије с којом било државом да неће пустити ратне бродове у Дарданеле".[31]

Уговором у Уникијар Искелесију Руси су били успјели да Турској уствари наметну свој протекторат. Због таквог руског престижа дошло је одмах до неспоразума између Енглеске и Француске с једне и Русије с друге стране. Али како се у овај спор умијешао и аустријски канцелар Метерних, он је на крају успио да склони Русију на ревизију уговора с Турском, чиме су биле задовољене на крају и Енглеска и Француска, те је тако овај сукоб био окончан.

Султан Махмуд II користио је ово зближење с Русијом да — на штету Србије — добије извјесне уступке за себе.

Према хатишерифу од 1830 сви Турци су се морали иселити из села и паланака Србије и продати своја имања најдаље за годину дана. Већи број је и раније то био учинио. Користећи се сада руским пријатељством Порта је поставила нове захтјеве: да Турци могу остати у Србији по паланкама још шест година, јер да је рок за продају њихових имања и пресељења премален, а усто су тражили да турски гарнизон остане уз везира и даље у Београду на неодређено вријеме. Цар Никола је уважио ову молбу Порте и о томе обавијестио и султана и Милоша.

Кад је ово питање било овако свршено, на пуно задовољство Порте, у Србију је био упућен флигелађутант цара Николе, барон Будберг који је увјерио Милоша да је Турској требало попустити и изаћи јој сада у сусрет, јер да ће се све то доцније срећно одразити на будућност српског народа. Милош се сложио са овим објашњењем и оваквим рјешењем цара Николе.

Сад се чекало на израду новог султановог хатишерифа, који ће, на основу нових утаначења између Русије и Турске у погледу Србије, бити упућен Милошу. Очекујући нови хатишериф, Милош је тих дана дао израза своме задовољству, не само у изјавама

---

[31] Потемкин, Историја дипломатије I, 441 с

захвалности и благодарности, него и у богатим поклонима који су пратили ове изјаве.

Султану је послао на дар хиљаду волова. Аврам Петронијевић одређен је да отпрати овај поклон, и да поради да се Милошу пошаље орден, понео је 250.000 гроша као поклон Портиним министрима.[32]

У децембру 1833 године стигао је Милошу, по нарочитом татарину, султанов хатишериф у Крагујевац. Приликом примања новог хатишерифа није било онаквих свечаности и онакве параде каква је била приређена у Београду поводом читања првог хатишерифа од 1830. Али и сад „Милош, јако обрадован, нареди коњичкој и пешачкој гарди, да плотунима објави Крагујевчанима ту радосну вест... Слично је био прослављен овај радосни глас по целој Србији". — Оно што је Милоша нарочито радовало то је био поново утврђен споразум између Русије и Порте да се без одлагања врате оних шест нахија, што су Турци све до сада избјегавали извршити, изговарајући се нередима и бунама у царству. Но и поред свих нових утаначења присаједињење ових шест нахија ишло је и даље тешко. Срби у овим нахијама били су приморани да се у један мах лате и оружја, због чега је дошло до запетих односа између Порте и Русије. На крају је Милош, који је добро познавао „турску болест" и овдје употријебио свој толико пута опробани „лијек" — мито, и разграничење је тада било свршено.

Реис ефендија је за свој труд добио двије хиљаде дуката. Што се тиче турског комесара, кнез му је, пошто му је изложио злочине Босанаца, дао 25.000 гроша и Турчин је одмах обећао да ће влади поднети повољан извјештај за Србе. Исто такав извјештај поднео је и Хусеин-паша, видински везир... За услуге које је учинио... добио је од Милоша 28.255 гроша, а Ага-паша видински 24.000 гроша.[33]

Тако је Србија на крају добила своје границе, које је крвљу својих синова до 1813 године извојевала, а

---

[32] Гавриловић III, 488

[33] Јакшић, 406

сад их је морала откупљивати и својим крваво стеченим новцем.

Србија је тада имала 2.300 села са 668.582 становника.[34] Она ће полако да се диже, да тек 1867 године испрати из Београда и посљедњег претставника турске власти и да на Берлинском конгресу 1878 добије и своју пуну независност.

ЧЕТВРТИ ДИО

КАРАЂОРЂЕ И МИЛОШ

ЊИХОВЕ ОСОБИНЕ, НАЧИН ЖИВОТА И ПОСТУПЦИ

I

Карађорђе је био изразит тип шумадиског сељака, рођен од сиромашних родитеља у селу Вишевцу 1762 године, у Шумадији. Био је човјек црнпураста лица, граорастих очију пуних ватре, смеђих малих бркова, црне косе и густих обрва. Сима Милутиновић каже да се у читавој Србији није могао наћи растом од Карађорђа виши и снагом јачи „мањ ако то није био Зека, Буљубаша голијех синова".

Карађорђе је живио и облачио се скромније од свих његових војвода и старјешина. Близак народу из кога је и поникао он није мијењао начин свога живота, ни онда када се налазио на врхунцу своје славе и моћи. Носио је готово увијек сељачко одијело: црну јагњећу шубару (или од самуровине), сељачку кошуљу и гаће, јелек, гуњче и сукнене чакшире („потесног кроја арнаутског"), појас и силај окићен сребрним пулијама, иза којега је вирио пиштољ, за који се зна да је ријетко кад промашио кад би га на неког потегао. Понекад је носио и нож бјелокорац за силајем, а и

сабљу о појасу. А од своје дуге пушке „крџалинке" никада се није растајао. Њу и свој чувени пиштољ највише је волио. Кад би јахао облачио би понекад и чизме, али најрадије је пјешачио у својим шумадиским опанцима, у којима би знао прокрстарити читаву Србију — само ако би се јавила потреба. „Као курјак би одмицао пред нама и својим дугачким кораком грабио, са „крџалинком" на рамену (а понекад и у руци), тако да смо га ми момци из пратње једва сустизали, и онако уморан одмах би ступио у борбу на фронту коме је стизао у помоћ" — каже један од савременика.

Своје вождовско одијело (доламу, јелек, копоран, калпак са перјаницом и чизме) ређе је облачио. Само приликом свечаности и понекад на војним походима. У чувеној Мишарској бици био је у обичном сељачком одијелу са осталим војницима у шанцу. У боју на Дрини код Лознице 1810 године такође. Кад су турски преговарачи, послије претрпљеног пораза у овом боју, дошли у српски логор, с молбом да им се предају заробљеници, као и тијела палих босанских газија, дочекају их српске војводе „златом и сребром окићени".

Турци упитају: „А гдје је Црни Ђорђе?" На њихово питање Карађорђе, обучен у обичан гуњ и кошуљу, одговори: „Којекуде, ја сам Црни Ђорђе, но некоме сам и бео, а некоме баш црн!" Турци, видевши га онако просто обучена, нијесу могли повјеровати да је то заиста српски вожд, о коме су тако много до сад слушали, стога напуштајући, послије свршеног посла, српски логор и опраштајући се од српских војвода, замоле: „Поздравите, бива, од наше стране Бег Ђорђија!"

И француски ђенерал Мерижаж у једном извјештају своме министру спољних послова од 30 новембра 1808 — пише за Карађорђа „да се рђаво одева". То потврђује и Ранке кад каже да Карађорђе није марио за сјајност „и уопште није волио раскош".

Скроман у одијевању исто такав је био и у јелу и пићу. Није био пробирач. Јео је оно што му се на софри постави, и то заједно са осталим укућанима, са момцима и гостима којих је увијек у његовој кући у Тополи било. Кад је на војном походу носио би у биса-

гама на своме Дорату, кад је пост, угњечен пасуљ (папулу) — а у мрсне дане сува меса или печене јагњетине, погачу, со и обавезно малу чутурицу ракије.

Карађорђе је врло мало говорио. Више је размишљао и ћутао, и у тим часовима доносио би најчешће своје одлуке. Брижан, у таквим часовима, он би изгризао све нокте на рукама. Није волио неслане шале и лакрдије. Глас му је био пискав, а говор одлучан и кратак. Псовку није трпио, нити би је сам употребљавао. Кад би према неком у љутини иступио најтежи израз био му је: „Којекуде, по души те"! („Којекуде" — то му је била узречица послије сваке треће или четврте ријечи). Понекад би се знао обратити, старијем или млађем једнако, ријечима: „Ене, којекуде, нутодер момче!". Улизице, ласкавце и лажове није трпио. И кад би се увјерио да га је неки ласкавац и лажов хтио, због личног ћара, обманути, насрнуо би гњеван на дотичног и лично га изударао.

Иако је највише био замишљен, озбиљан и намргођен знао је и да се у моментима развесели и да у друштву поведе сам коло уз гајде. У гајде је и сам свирао. За вријеме примирја приредио би чешће лов већих размјера на дивље козе, јелене, вукове и другу дивљач. Радо би ишао са момцима да хвата и рибу у Јасеници.

У Београду се налазио само у случајевима рјешавања важних државних послова — присуствујући раду Скупштине или Совјета. Иначе, кад није морао да буде на фронту, све своје слободно вријеме проводио је у Тополи код своје куће, радећи са момцима у пољу све сељачке послове. Ту би код њега у Тополу долазиле војводе и народне старјешине, као и чланови Совјета, у пратњи својих момака, да се договоре с вождом о народним пословима и потребама. У Карађорђевој кући сви би били домаћински примљени и угошћени. Његова кућа на спрату (која и данас постоји као дјечије обданиште у Тополи) има изглед куће богатијег шумадиског сељака.

Карађорђе је био побожан човјек, но не и неки вјерски фанатик. Свештенике и калуђере цијенио је према њиховом раду и угледу у народу. Проту Матеју,

који је готово упола био млађи од њега, најчешће би ословљавао ријечима: „чича прото!“. Необично је волио и цијенио чувеног буковичког проту Атанасија, који је на скупштини у Орашцу 1804 заклео устанике, и много је жалио 1810 године његову смрт. Поштовао је и одржавао је све вјерске обичаје и чинио поклоне црквама. По угледу на Немањиће подигао је у Тополи 1811 године своју цркву (која и данас постоји). Наредио је да се за вријеме устанка оправи велики број цркава и манастира, које су Турци били порушили или претворили у џамије.

Али иако је Карађорђево поштовање и уважење цркава и ваљаних свештеника било велико, он би врло оштро и строго знао да иступи против сваког свештеника или калуђера, па и против самог митрополита, кад би се увјерио да глобе и закидају народ или издају народне интересе. Тако је једнога свештеника, који је за погреб неког умрлог сељака узео награду вишу од предвиђене, принудио да породици умрлог врати новац „претећи му да ће га сам укопати, ако би се још једном тако понашао“. А кад је неком приликом дознао за интриге митрополита Леонтија (Грк по рођењу) против устанка и како буни старјешине против њега, Карађорђе га уведе у неку сеоску кућу и жестоко га истуче.

За црквене каноне и митрополиске прописе није много марио, што свједочи случај са женидбом неког удовог попа Филипа из села Жабара. У селу Рипњу живјела је млада и здрава удовица — попадија. Поп и попадија симпатисали су једно друго. Карађорђе је то знао и једног дана их позове код себе у Тополу. Ту се десио и неки архимандрит Јелаћим, коме се одједном обрати вожд: „Којекуде, оче, ја мислим није право да вене ова младост, већ нека се наш поп Филип вјенча са овом попадијом!“. Архимандрит стане испредати како канони не дозвољавају да се удов поп може оженити, док га одједном Карађорђе пресјече: „Остави се, којекуде, твојих канона — него епитрахиљ на врат па вјенчавај, а ја ћу кумовати!“ Престрављени архимандрит брзо навуче епитрахиљ и отвори требник. Карађорђе је кумовао и кад је вјенчање

било свршено нареди гајдашу да свира, и он први поведе коло. Док је Карађорђе водио коло испаљен је, по његовој заповијести, један топ нашто Карађорђе као коловођа повиче „Пуче топ — ожени се поп!“.

Према неморалним женама Карађорђе је био сувише строг. Неморал уопште није трпио. Према једном свједочанству каже се како је наредио да се жена Стевана Живковића-Телемака, са још двије блуднице из Београда, ухвати, да се све три стрпају у џакове и баце у Дунав. Исто тако био је строг и према неморалним мушкарцима. Његови савременици приповједају, да је након заузећа Београда, кад је настала општа пљачка и силовање турских жена по вароши, врло оштро иступио. Дао је јавно објесити два напасника — беħара, и под пријетњом смртне казне забранио даљу пљачку, насиље и силовања.

А према турским женама, кад би ове пале у ропство, понашао се са изванредним човекољубљем. Приликом заузећа Београда показао је према њима крајњу човечност. Наредио је да се смјесте у џамије и поставио стражу да их чува. Постарао се да уредно добијају и храну. Сличну пажњу и обазривост показао је према турским женама и дјевојкама и приликом заузећа Ужица 1807 године, као и заузећа Сјенице 1809 године. Кад су му на Сјеничком пољу војводе довеле заробљенике, а међу њима и 57 турских жена и дјевојака, „он је на частан начин отпустио и показао је крајње човјекољубље“ — како то каже један савременик.

Карађорђе није био грамзљив и користољубив човјек. Кад му је 1811 године Скупштина одредила годишњу плату од 24.000 гроша (дотада није примао никакве плате у новцу) Карађорђе је одбио. Војводама и старјешинама које су наваљивале на њега да прими одређену плату он одговори: „Фала вам браћо, којекуде, ако Бог да, те саф народ Србски од Турака ослободимо ја ћу тим доста награђен бити, па да идем кући, да и ја моје послове радим!“

Није био злопамтило, нити осветољубив човјек. „Ако је водио борбу са оцем није си светио сину нити ма коме од чланова породице“. Кад је Миленко Стој-

ковић са Петром Добрњцем био протјеран из земље, Карађорђе је наредио Јовану Стефановићу, новом војводи Поречја... „немојте децу или кога из куће његове увредити... а у куће њине не дирајте!“ Гонећи неког Томаша Туфегџију, који је 1804 године био један од највећих противника устанка, Карађорђе дође с војском у село Венчане, но Томаш успије да побјегне, а Карађорђеви момци ухвате и доведу његова сина. „Син за дела оца не одговара“ рече Карађорђе и узе Томашева сина са осталим сељацима у војску.

У љутини могао је да прасне срџбом и гњевом и да онда насрне на појединца, али то га није дуго држало. Тада се требало само склонити испред његових очију, па да опасност прође. Један његов савременик је говорио, „ако неки кривац једном избегне подигнути ороз на пушци, могао је бити потпуно сигуран да је с тиме све било свршено“.

Сам неписмен, Карађорђе је необично цијенио учене људе и окупљао их је око себе. Србијанце као и пречане, који су му доста помагали на тешком послу организовања власти и доношења разних уредаба и закона. Три пречанина: Доситеј, Божа Грујовић и Иван Југовић заузимали су тако високе положаје и важна мјеста, чије су услуге добро дошле Карађорђу. Доситеја Обрадовића је необично цијенио и поштовао, и кад је овај „вождовим благоволенијем“ основао 1808 године „Велику Школу“ у Београду, Карађорђе је овој школи и њеним наставницима поклонио пуну пажњу, пружио сва потребна материјална средства за њено одржање и свога сина Алексу уписао у њу са другим питомцима. Са карловачким митрополитом Стеваном Стратимировићем био је у сталној преписци.

Учвршћујући централну власт у ослобођеној Србији Карађорђе је дошао у сукоб са извјесним војводама и старјешинама, које су се биле обогатиле, и прикупљајући у својим нахијама већи број плаћених војника, чинили су у нахијама шта су хтјели. Сламајући њихове сепаратистичке тежње и лоше навике он је знао и лично да насрне на њих и да на тај начин изазове њихов гњев против себе. Очајан због рђавих и штетних поступака оваквих старјешина он се неком

приликом жалио у Тополи једном своме војводи: „Нису мене, Кара Марко, оседеле овако моје многе године, већ су ме оседеле моје зле војводе“.

Карађорђе је познат као пријек и врло строг човјек, но за то врло правичан. „Његова строгост није била намјештена већ у њему урођена“. Његова строгост и правичност огледала се једнако и према најближој својти као и према другима. Ликвидирао је и свог рођеног брата Маринка због његових рђавих дјела. Оваква непристрасност, уздизала је код народа његов ауторитет и јачала увјерење у неумитност тешких посљедица за све почињене грешке и недјела. Но ипак овако оштре мјере, ма колико да су у оним моментима биле нужне, имале су и тешких посљедица. Оне су уносиле страх и забуну међу и онако несложним старјешинама што су вјешто користили Карађорђеви противници, а што би се понекад штетно и тешко одразило на јединство земље.

Милан Ђ. Милићевић је забиљежио једну врло интересантну анегдоту која говори о Карађорђевом односу према војводама и држању ових према њему. Кад је Вук написао своју књигу „Правитељствујушчи Совјет“, износећи у њој како многе војводе нијесу признавале Карађорђа за свога старјешину и да га се нијесу бојале, он је пошаље кнезу Милошу на прочитање. Кад је Милошев секретар, читајући Вукову књигу, дошао на ово мјесто о војводама „старац почне лагано говорити:

— Лажеш Вуче! . . . — па онда гласније убрза — лажеш, лажеш, лажеш! Напоље ј . . . . ти матер!“ — А кад је његов секретар од страха искочио из собе Милош га врати и рече:

„Чиниш ’волико, ја се љутим на Вука што пише тако. Он или не зна како је било или навалице лаже. Као да се војводе нису бојале Карађорђа, кад није било ни једнога ком се нису тресле хаљине на њему кад пред Ђорђа излази. Бре, бојали су се те још колико!...“

Судећи по неким врло драстичним и оштрим обрачунавањима са појединим старјешинама и војводама ми мислимо да је Милош овдје више у праву него ли Вук.

Кад је на скупштини у Пећанима познати колебљивац Теодосије Марићевић, орашачки кнез подвргао критици рад Карађорђа као вође, настане свађа између њега и Карађорђа и Карађорђе га том приликом својом руком убије. Бјекство са Делиградског фронта након пораза на Каменици 1809 године, платио је доцније главом, по наредби Карађорђевој и Милоје Петровић, бивши командант Делиградског фронта. Исту судбину дочекао је и нови војвода у Поречју Живко Константиновић, који је након погибије Хајдук-Вељка, кукавички напустио Кладово, у које су Турци без боја ушли.

Поред ових има још доста случајева у којима су поједини бјегунци, шпијуни и колебљивци плаћали главом по наредби Карађорђевој.

Карађорђе је познат као велики ратник, добар организатор и необичан војсковођа. Он је за српске устанике важио као неки симбол побједа. Чим би га Срби опазили на бојишту, сва војска би весело устрептала — „Ев' господара Ђорђа, мејдан ће бити наш!“ Турцима је уливао необичан страх. Прича се да су буле своју расплакану дјецу плашиле њим — „Ћути, ето Карађорђа, да те посјече, ако не престанеш плакати!“

Но поред војничких он је имао и државничких и политичких способности. Организација централне власти у васкрслој Србији његово је дјело и мудар државнички корак. У спољној политици знао је вјешто маневрисати, правити политичке заокрете од Александра I до Наполеона. У унутрашњој политици однио је побједу над својим противницима и учврстио своју власт.

Ма колико Карађорђе био човјек са диктаторским особинама, а у моментима сувише пријек, својеглав и насртљив, он би увијек рјешавао на скупштинама народних старјешина и војвода сва важнија питања и проблеме како из спољне тако и унутрашње политике. За вријеме устанка одржано је 15 оваквих скупштина, којима би присуствовало од 60 до 80 највиђенијих људи из народа, личности које су дигле устанак, кнезова, војвода, свештеника и других утицајних људи,

који су се током устанка истакли својом храброшћу и својим родољубивим радом избили у прве редове.

Под вођством Карађорђа српски народ је исписао најкрвавије и најславније странице своје историје. Революционарни покрет српских сељачких маса на почетку XIX века чини прекретницу у историји српског народа, која је створила чврсте темеље за подизање српске државе. А ти крвави темељи, у којима су узидане толике „Ћеле-Куле“, били су најјача подлога за даље подизање државе српске, коју никакве силе више неће моћи сахранити.

Значај и величину Српског устанка уочили су и осјетили, поред домаћих и страни писци и политичари, који су доцније писали о устанку, а међу овима и мађарски државник и политичар В. Калај, који, у предговору своје историје српског народа (пријевод 1882 — стр. IX), пише ове редове:

„Мину доба светлости, нестаде српске државе, па се чињаше да је српски народ коначно избрисан из реда осталих народа. Кад, али у најновије доба привлачи на се пажњу нашу такав појав, коме равнога не може показати историја свијета. Буди се један народ и уздиже се до народне самосвијести после вијековног робовања. . . Годинама продужује витешку борбу противу много надмоћније силе. . . И тај прости свијет бива толико способан, да опет створи себи самосталну државу. . .“

Овако пише овај Мађар, који иначе није био познат као пријатељ српског народа! А наш Дубровчанин, познати јавни радник и писац Лујо Војновић, у својој студији, поводом књиге Стојана Новаковића („Срби и Турци XIV и XV вијека 1893 Београд“), у анализи догађаја из српске прошлости каже, између осталог, за Карађорђев устанак:

„. . .Српски је народ показао на освитку XIX вијека, једном чудном Револуцијом, јединој у својој врсти на свијету, да су четворовјековне несреће дјеловале унутрашњом снагом на његову нарав. . . Заман ћемо тражити љепше заносније појаве у јужнословенској историји. Како сваку другу појаву нашега

народног живота, тако ни ову по неком расипничком и лакомисленом темпераменту нашега бића, ми нијесмо кадри били ни да је сасвијем разумијемо, ни да је умно прикажемо. Њу су нам тек имали објавити Нијемац Ранке и Мађар Калај. Крвавом иронијом историје та два угледна претставника нама непријатељских светова ухватили су нас за руку и одвели по пољанама *српског устанка* и показивали нам запањеним *српске побједе*".

Светозар Марковић, у својој књизи „Србија на Истоку" (Београд 1888, стр. 29) овако оцјењује Српску револуцију: „Преврат што га је учинила револуција у српском народу, тако је огроман да ми данас управо не можемо ни да претпоставимо његов прави значај. . . Једним махом дакле српски народ постао је слободан и социјално и политично. . ."

Устаничке борбе и побједе својим значајем и својом величином брзо су пријешле границе Србије и високо подигле углед српског народа. Кроз читав XIX вијек наше генерације ће се васпитавати на примјерима борбе српских устаника, док су ти примјери показали и другим поробљеним балканским народима како се треба за слободу борити.

Вожд Карађорђе, предводник народа српског, одиграо је у овим борбама главну, управо пресудну улогу и заслужено је заузео једно од првих мјеста у историји наших народа. Читавим циклусом јуначких народних пјесама српски народ му је одао достојно признање, као необичном ратнику и војсковођи.

Својом посветом „Праху оца Србије" у Горском Вијенцу Његош му је подигао највећи и најтрајнији споменик, а на том споменику, поред класичних Његошевих стихова, уписао је и још један велики пјесник — Александар Сергејевић-Пушкин, ове своје стихове:

„Гроза луны свободы воин,
Покрытый кровию святой
Чудесный твой отец, преступник и герой
И ужаса людей и слави был достоин".

У слободном преводу ови стихови гласе:

Страшило мјесеца,[1] војник слободе,
Прекривен светом крвљу,
Необични твој отац, преступник и херој
И дивљења људи и славе је био достојан.

II

Милош Обреновић је рођен 1780 године у селу Добрњи, у Ужичкој нахији — у сељачкој породици.

Након очеве смрти доста је тешко живио. Као врло сиромашан био је принуђен да ступи у службу код имућнијих сељака као чобанин. А кад је доцније његов брат по мајци Милан (чије је презиме узео доцније Милош), бавећи се трговином са свињама побољшао свој положај, Милош је ступио у службу код њега у селу Брусници, и ту је заједно с њим дочекао почетак устанка 1804 године. Милан је брзо, као један од покретача устанка, постао војвода, а Милош један од истакнутих ратника. Приликом напада на Ужице 1807 године Милош је постао војвода. „Пред кућом кнеза Михаила Радовића Карађорђе му је дао војводску диплому".

У борбама на Засавици, а доцније на Равњу, трагичних дана 1813 године, Милош се храбро борио, под командом кнеза Симе Марковића. Приликом слома остао је у земљи, што му је још више уздигло углед, те је изабран за вођу Другог српског устанка.

Вук је био познат у династичким борбама у Србији као велики Милошевац. Милош му је био дао и годишњу пензију, па ипак га Вук у једном свом спису који је пронађен у његовој заоставштини и отворен тек 1900 године овако карактерише: „Кад сам описивао славна дела Милоша Обреновића, потомство има право тражити од мене описаније и његова морална карактера и рђава дела. Стање мога здравља не допушта ми да за сад (а може бити да већ неће никад ни допустити) да о томе што редом напишем. . . Мени се

[1] Страшило мјесеца — читај страшило Турака. Ове стихове испјевао је Пушкин 1820 године „Кћери Карађорђа".

чини, вели он даље, да ће се најлакше претставити портрет Милошева живота у власти и господству, кад му се опише ови пет главних својстава његови: I *Спрдња,* II *Самољубље и презреније свију други људи,* III *Самовољно владање и управљање земљом,* IV *Непостојанство и лаж,* V *Домаћи живот*".

Гавриловић каже даље за Вукову, у „аманету" нађену грађу о Милошу, да „она неће бити издавана због порнографских израза и описа шала у једној средини, у којој је врхунац духовитости претстављао. . . Милошев буљубаша познати Амица".[2]

Уздижући се од сеоског чобанчета до војводе, па онда до врховног кнеза Србије, Милоша је, на власти, све више хватала вртоглавица, те се пашински разметао и живео. И по ношњи, по начину живота, по својим манирима и поступцима он је давао слику турског паше. Њему су и иначе паше, бегови и аге импоновали. Од њих се учио својој политици и њеним методима. Двојици својих синчића дао је назив „бег", („бег" Милан и „бег" Михаило).

У своме опширном писму упућеном Милошу 1832 године из Земуна Вук је подвргао врло оштрој критици Милошев начин управљања као и начин живота. Набрајајући случајеве тираније, безобзирне трговине и глобљења народа, Вук завршава писмо са оваквом констатацијом: „С владањем ваше светлости нико није задовољан, ама баш нико осим ваша два сина, а и они да су већи може бити да би били незадовољни као макар ко други".[2а]

Милош је био велики сладострасник и распусник. Осим жене Љубице има је многе милоснице. Једну од њих, неку Петрију Сарајевку, Љубица је пиштољем убила. Поред Љубице узео је као другу жену једну покрштену Туркињу, са којом је имао и сина Гаврила, који је мало живео. Народ ју је звао „Јеленка мала госпођа" — за разлику од Љубице — „велике госпође". Лукав и препреден Милош је био прави мајстор за опхођење с Турцима. Нико као он није знао да се с

[2] Гавриловић I, XVI—XVII

[2а] Светозар Марковић, Србија на Истоку, Београд 1888, стр. 54.

њима лаже и слаже, како му кад треба. Као велики трговац, знао је да искористи турску благонаклоност и за своје лично богаћење и да корумпира Турке. Од обичног сиромашка какав је био на почетку устанка, постао је брзо један од најбогатијих људи на Балкану. Алекса Ивић тврди, да је Милош 1839 године, кад је због сукоба с уставобранитељима морао поћи у изгнанство, понио са собом из Србије *пет милиона златних форинти*,[3] што је, поред великих имања које је имао у Влашкој, претстављало огромно богатство за оно вријеме.

Као врховни старјешина Милош се понашао као неки деспот и тиранин. Не само да је омаловажавао већ је и кињио и понижавао људе. Смакао је толике старјешине и заслужне људе из устанка. Злостављао би и батинао понекад и појединце из своје најближе околине. Радио је све на своју руку, али у дослуху са Марашлијом и другим везирима. Сазивао је у појединим моментима и народне скупштине. Од 1815 до 1830 године одржано је петнаест оваквих скупштина. Те скупштине, послије његовог избора у Такову априла 1815 за вођу устанка, имају више карактер договора старјешина са Милошем за учвршћење мјешовите турско-српске управе, за разрезивање пореза и учвршћење његовог положаја.

Карактеристична је по својим одлукама једна од ових скупштина, коју је Милош сазвао, поводом руско-турског рата, у Крагујевцу. 14 маја 1828 године Милош је отворио скупштину својим говором, којим савјетује скупштинарима да употријебе све силе, како би се у Србији сачувао „мир и тишина". Свој говор завршио је овим ријечима: „Нама није за тим стало што се цареви међу собом комешају. Царства се и побију и помире, тешко слабијему који се у бој њин меша, па после или од једне или од друге стране буде остављен! Нашој земљи мир је нужан, ми се само миром у целости одржати можемо".[4]

---

[3] Записи, књ. XXI, св. 1, Цетиње 1939, 61

[4] Чедомир Митриновић и Милош Брашић, Југословенске народне скупштине и сабори, Београд 1937, 27

Рат између Русије и Турске завршио се без учешћа Србије. Али не и Срба. У редове руске војске ступила је током рата маса српских добровољаца — бивших емиграната и потајно пребјеглих лица из Србије. Међу добровољцима истицали су се Миљко Петровић (брат Хајдук-Вељка) и Стеван Добрњац (брат Петра Добрњца). Оних дана наћи ће се у Влашкој, као Милошев депутат код руске главне команде и Тома Вучић-Перишић, који је уз Милошевог агента Германа имао да даје Русима обавјештења о стању и приликама у Србији. Кад се број српских добровољаца у Влашкој знатно повећао у руској главној команди долазе на идеју да се Вучић Перишић постави за команданта свих српских добровољаца. Али томе се енергично супротставио Милош и Вучић је био повучен у Србију.

Српски добровољци у руској војци борили су се са необичном храброшћу, што су руски официри јавно истицали. Милош је врло рђаво гледао на њих, јер су они ширили о њему најгоре гласове, као о „турском пандуру", а усто су угрожавали и мир у Србији. Почетком 1829 године Милош затражи од руског генерала, „да се Миљко Петровић и други Срби „скитнице и угурсузи" удаље у Русију". Но и поред овог Милошевог протеста српски добровољци остали су и даље у руској војсци. Једно одјељење ових добровољаца било је упућено у јуну 1829 године, под командом Миљка Петровића, да нападне Силистрију. Као што је његов брат 1813 славно пао на Неготину, тако је сада и Миљко овдје нашао јуначку смрт.

Да не би, у овом нарочито критичном времену, ослабио свој положај код Турака и да не би изгубио њихово повјерење, Милош се, на позив Порте, примио да врши набавку хране за турску војску у Аустрији и другим крајевима, изјављујући „да ће као лојални поданик и служитељ Светле и Блиставтелне Порте, учинити царству услугу".?

— Овако ружан посао Милош је прихватио више због меркантилних, него због политичких разлога — каже др Мих. Гавриловић.

Милош је имао необично развијен трговачки инстинкт. Рат између Русије и Турске изазвао је и ве-

лику оскудицу у соли у Србији, Бугарској и Босни, па је у овој „соној кризи“ Милош направио добар трговачки посао. Ступио је у погодбу с бароном Мејтаном закупником соних окана у Влашкој и закупио 20.000.000 ока соли.[5] Од Порте је добио, без много тешкоћа, дозволу за слободан превоз ове соли Дунавом. Натоварене Милошеве лађе носиле су храну турској војсци у Видин, а при повратку доносиле со.

Милош је међутим, у овоме рату знао да очува и руску заштиту и пријатељство, чинећи и Русима услуге. Обавјештавао је у току рата руску главну команду о кретању турске војске и утицао на скадарског везира Мустафа-пашу, да овај, под изговором спорог окупљања своје војске, не нападне руску војску, генерала Дибића, док је ова прелазила Балкан и коначно приморала Порту на потписивање Једренског мира. Дибићу је Милош послао у Једрене и једну скупоцјену сабљу као свој поклон.

Због оваквог Милошевог држања према Русима и Русији у току рата, руски цар је одбацио све оптужбе које су сумњичиле Милоша као турског човјека: „Нека је Милош и Турчин и тиранин, . . . ја сам са њим задовољан, нек он слуша само моје наредбе, ја другога кнеза не признајем, нити ћу признати“.[6]

Тако је Милош знао да у овоме рату сачува пријатељске односе и са султаном и са руским царем. Такав је био Милош као политичар!

Да би стекао и сачувао достојанство наследног кнеза Србије и да би учврстио свој положај Милош се служио свим средствима. Обрачунао се крваво са свима који су покушали да му угрозе тај положај и поремете мир у Србији.

Од свих злочина, најтежи је био смакнуће Карађорђа. Како је болно одјекнула Карађорђева смрт и какву је сјенку бацила на Милоша свједочи и писмо старог црногорског владике Петра I од јануара 1818 године, у коме владика отворено оптужује Милоша као убицу, називајући га „стари Вукашин“. Оплакујући

---

[5] Гавриловић III, 135с

[6] Исто, 134 с

Карађорђеву смрт „као неисцјељиву рану не само садашњим, него и будућим од рода нашега честним и добромисленим људем“ — владика, настављајући даље, осуђује „варварско злодјејаније старога Вукашина, убице својега благодјетеља и господара, који га је ослободио од ропства и невоље. . Вјерујте ми, пише владика, што ја ово са слезами пишем. . . вообржавајући какав стид и поруганије пада на цијелу нашу нацију, а сувише гњев божји, који се излива за таково страшно злодјејство и крвопролитије“.[7]

Али упркос свих оптужби и гласова који су кружили о њему и његовим рђавим дјелима, као и његовој дволичности и препредености Милош је ипак знао да себи и својој политици прибави посебан значај и признање, наклоношћу рускога цара, а специјално пријатељством и наклоношћу султана, који је и даље остао номинални господар аутономне Србије.

Послије разграничења Србије Милош је 1835 отишао у Цариград на подворење султану. На пут је повео пратњу од 60 људи. Кад је 29 августа био примљен у аудијенцију султан га је примио са читавом његовом пратњом и дочекао га ријечима „Бег-Милош добро дошао!“ — Милош онда изговори султану на српском језику своју понизну бесједу, коју је преводио царев церемонијал мајстор. — Тада је султан наредио да му сераскер преда орден у брилијантима, а затим донесу сабљу искићену драгим камењем и припашу Милошу као султанов дар. На заповијест султанову затим прилазе царски ађутанти и огрну Милоша харванијом. „Тронут тим знацима царске милости, Милош падне на колена пред султана и целива му ногу по обичају“.[8]

Милош је донио богате дарове за султана и његове паше, тако да је те дарове и сам султан похвалио овим ријечима, „како што је кнез снажан, тако су му и дарови снажни“.

Милош је остао у Цариграду пуна два мјесеца и десет дана, и за то вријеме посјетио све паше и везире

---

[7] Др Никола Шкеровић, Из односа Црне Горе и Србије 1827—1830 године — Петар I и кнез Милош. Један дипломатски sукоб, Цетиње 1957, 37

[8] Гавриловић III, 528

по Цариграду, као и стране претставнике. Свуда је био богато почашћен и ласкаво примљен. На крају је био испраћен од стране турских великодостојника с даровима за себе и књегињу Љубицу. Султан му је поклонио, том приликом, и 6 топова, нашто је Милош изјавио особиту благодарност. Приликом опроштајне аудијенције 19 октобра Милош је одржао још једну пригодну бесједу:

Понизни раб, облагодејствовани царском руком твојом, украшеном милостима свагда, а наипаче сада, више мог состојанија получио сам благоволенија царска, и докле жив будем с понизним народом мојим благодаран и непоколебим, на средоточију поданства и верности нећу учинити оскуденија к дужним молитвама за царско твоје благополучие и постојаније твога царства. И всевишњи Бог да подари, полезном, светом твојем лицу безконачни живот, благополучњејши, дерзњејши, великоможњејши и самопроизвољни благодјетељу мој, цару и господару мој.[9]

Послије пута у Цариград Милош је ускоро дошао у оштар сукоб са владиком Радом (Његошем), као што се то утврђује овим писмом аустријског окружног капетана из Котора, нађеним у задарском архиву. То писмо са њемачког превода гласи:

„Ивачић јавља губеријалном пресједништву у Задар 6 марта 1836 да је Његошу у Маине дошао неки изасланик из Србије с писмом од кнеза Милоша. У писму Милош јавља, да је он од султана добио ферман, којим му се наређује да покори Херцеговину, Албанију и Црну Гору и да их подвргне под турску власт. За ту операцију султан му је обећао војске, новаца и муниције. Владика је због тога врло нервозан, сав је заокупљен мислима и не пушта никог к себи, осим у веома важним случајевима, и то тек други дан прими пошто му се неко јави. Владика је, како сам дознао од Руцовића са Цетиња (Руцовић је био трговац у исто вријеме и аустријски шпијун на Цетињу — Ј. Ђ.) одговорио кнезу Милошу да се Црна Гора неће нипокоју цијену подврћи под турску власт и да ће Црногорци знати до посљедњег да се бране.

---

[9] Исто, 537

Како још дознајемо, намјера кнеза Милоша неће се остварити, јер у српском сенату има много људи који штите Црну Гору, а уто Милош је дознао да би се Црногорци жестоко одупрли томе његовом покушају. Покушавао сам да некако преко перјаника дођем до писма Кнеза Милоша, али никако нијесам успио, јер Његош неда никоме то писмо, него га је у каси закључао".[10]

Милош је био спреман и за овакво предузеће, само ако би то изискивало његов лични интерес и престиж.

Милош је остао у успомени људи највише као „вјешт политичар". Он је уистини и био политичар нарочитог кова, човјек без скрупула који се знао прилагодити свакој ситуацији и послужити свим средствима.

Милошеву споразумашку политику снажно је подржавала и потпомагала од 1816 руска влада, јер је та политика одговарала њеном плану за рјешење српског питања.

„Прва Милошева Влада прошла је у главном у дипломатским преговорима с Портом — каже М. Гавриловић. — „У тим преговорима, од 1816 до 1833, Русија је водила главну реч и давала им је правац све дотле док положај Србије према Порти није дефинитивно уређен. . ."[11]

Милошева стратегија и тактика довела је на крају српски устанак до хатишерифа и берата, и то послије руске оружане интервенције. А — „хатишериф и берат били су самртни ударац за српску револуцију. Борба за ослобођење и јединство целог српског народа, па и сама помисао о том, била је сасвим остављена."[12]

„Повратак турске власти 1813 и компромисно решење односа са Турском између Милоша Обреновића и Марашли Али паше споразумом на Морави за време Другог устанка 1815 бацило је Србију за педесет година унатраг у свему па и у њеном државном развитку."[13]

---

[10] Превод овога документа, чији је оригинал својина задарског архива, налази се у историском институту на Цетињу.

[11] Гавриловић I, X

[12] Светозар Марковић, Србија на Истоку, Београд 1888, стр. 57.

[13] Др. Васа Чубриловић, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд, 1958, стр. 81.

ПРИЛОГ 1

ДИБИЋ-ЗАБАЛКАНСКИ
О СРБИЈИ И СРБИМА

Руски пуковник барон Дибић кога је у марту 1811 упутио у Србију војни министар Барклај де Толи, са специјалним задатком, остао је два и по мјесеца у овој мисији. Једнога дана изненада буде опозван с наређењем да се јави у главни стан руске војске у Влашкој, гдје је узет био на одговорност и стављен под кривичну истрагу, због његовог држања према вођству српских устаника и његових извјештаја о стању и приликама у Србији.

Дибићеви извјештаји претстављали су пун демант свих дотада приспјелих извјештаја од стране Родофиникина, Недобе и других руских агената, и то је било доста да га његови властодавци повуку из Србије, гдје се његов рад показао као штетан за званичну руску политику у овој земљи. Он или није знао или није хтио играти онакву улогу, какву су играли његови претходници. И зато је навукао на себе гњев својих господара. Он није схватао да демантовати Родифиникина и његове извјештаје о људима и приликама у устаничкој Србији значи уствари радити против директива и политике царске владе. И зато је имао да испашта.

Из његовог опширног извјештаја, упућеног Барклај де Толију из Букурешта, ми ћемо у изводу пренијети најкарактеристичнија мјеста, да би читаоцима било јасно због чега је овај родољубиви руски официр настрадао и каквој је оштрој критици подвргао руску политику у Карађорђевој Србији.

У почетку овог извјештаја Дибић описује положај и границе Србије, стање војске и станонвишта, стање финансија и путева, па затим прелази на опис богатства земље и набраја чега све у Србији има: ...Сваке врсте ране и зеља, дивљачи и рибе, доста живе стоке, особито дивљих и питомих свиња, фине дугачке и мекане вуне у изобиљу, лана и конопља, дрва у изобиљу, бакра врло много. Има још и више минерала, као олова, бизмута, сребра а и самога злата“... — Набрајајући

даље чега све у Србији има Дибић каже и: *„Нафте се у изобиљу налази“*. (Подвукао Ј. Ђ.)

Као да је барон Дибић био сртучњак и за привредна питања, он препоручује у свом извјештају влади дебљину и квалитет љесковог дрвета којим је онда обиловала Србија, па каже: „Колике би суме могла Русија уштедети само на овоме једном дрвету, које за скупоцено Махонско дрво издаје?“ Настављајући у овом правцу и даље препоручује својој влади богатства Србије овим ријечима: „Земља има све, да и најлепше стакло произведе, само јој фале људи, који тај посао разуму“... „Вина, оцета, вуне и чоје, лана, конопља, платна, минерала... Русија имајући Дунав могла би врло јефтино из Србије, које за сопствену потребу, а које за пролазак (транзит) добавити...“ И на крају овај први дио свог извјештаја о привредним приликама Србије, Дибић овако завршава: „Будући се у земљи врло јефтино живи, и производи се лако и у великом изобиљу добити могу; ...то би трговина са Србијом за Русију била знаменити извор добитка“.

Пошто је овако у првом дијелу свог извјештаја описао богатство и повољне привредне прилике, указујући на потребну и рентабилност експлоатације привредног блага Србије, Дибић прелази на други, политички дио свог извјештаја, којим ће навући на себе гњег својих претпостављених.

„Узрок зашто ми о Србији криво судимо, јесте тај, — каже Дибић — што су они, који су у њу одлазили, били људи претеранога начина мишљења или су имали ограничена знања, или им је оскудевало земљо и човеко познавање“... Рекло се — каже Дибић: „то је земља без сваке за нас користи и да су Срби од нас одвраћени (а ово је најпакоснија лаж)“... Рекло се „да у Србији нема ни поретка ни запта, ... да су тамо саме партае... и да најгоре самовластије земљом управља без снаге и решитељности“.

— Рекло се у досадашњим извјештајима — за српске старјешине: „Један је ајдук, други је углађени угурсуз, трећи оће земљу другој сили да преда, четврти расипа подозрење против нас (ово су подле лажи)“.

„Овако ми је од прилике описивана Србија; и благо мени да мој разборити ум, моје јединствено намјерење, дужност моју испунити, нису дали заслијепити ме... Ја се тим поносим да сам се у томе више чувства к дужности и љубови к служби показао, него моји прешаственици...“

Прелазећи на личност Карађорђа Дибић га овако приказује: „Ђорђе Петровић, коме су Турци име Кара, Црни или у односитељном смислу „храбри“ дали, јест човек озбиљнога карактера. Облик његов показује означену душе величину... Он врло мало говори, нарави су његове просте и поштене, као што је цео народ; увек је замишљен, ал' га је природа много обдарила природним разумом; он лако схваћа и онакве ствари, које пређе ни познавао није, расуђење имаде лако и право, много

окретности духа, радин је и свему показује народу пример подржавања достојан... Као војнику не може му се одрећи, да талента, харбрости и неустрашивости, тврдоће, постојанства и величанствена карактера нема. Је ли, дакле право и здраво, да служитељи и поданици једног монарха, који овога Ђорђа Петровића покровитељствује, труде се, ито из приватних неких намјерења, њега у рђавом виду претставити, и што више: њега код самог његовог народа унизити старају се?“

Прелазећи на случај Миленка Стојковића Дибић каже: „Догађај с Командантом Србским Миленком велико је впечатленије учинио... Признати се мора, да војене таленте овога мужа уважити треба; а то се прећутати не може, да он великих заслуга за Србију има, ал' ће сваки безпристрасни и једно и друго заборавности предати, кад сам овамо чује како управо ствари стоје... Миленко је употребио богатство своје, да се народу умили и себи приврженике придобије; издавао се као да је претерани приврженик Русије, у надежди, да ће одовуд у својим властољубивим плановима помоћи добити' ал' се у томе преварио. Мислећи да је на своме месту темељан, починио је он више самовољни дела; он је поглаваре код Руса опадао и доказивао да су страни Аустриској привржени, он је курире заустављао. Више пута праштао је Ђорђе Петровић Миленку за дела његова... Добра његова нису ни одузета, нису никоме поклоњена; брат Миленков их притержава; иако када син Миленков у отечество се поврати, заиста нећеју добра неповраћена му остати. Где је овде неправда, свирепост и лакомство?“

Говорећи о организацији и функционисању власти у Србији Дибић каже, како „земља судове и устројеније има; сада Ђорђе Петровић никада сам не казни, шта више: он и не даје казнити по своме произволенију, него предаје све Судовима“.

Дибић набраја поименично све чланове Совјета, за које каже: „Србија имаде у Сенату све саме поштене и талентима обдарене људе... који, ако какве и учине погрешке зато их учине што, у Србији... основна знања и искуства редка су, али Младен, Јаков и више њи, јесу људи, који и у другим државама не би најстражнији били!“

Прелазећи у извјештају на питање руско-српских односа, као и питање руске помоћи указиване Србима Дибић је врло оштар, и као руски човјек рекло би се врло самокритичан у својој оцјени. Срби су — каже Дибић — ишчекивали од Русије снажну и дјејателну помоћ... Мешто овога пак... помоћ је онда приспевала, кад су Срби узалуд више пута силе своје напрегли и велике жертве принели, тако, да послана помоћ ништа друго учинила није, него само голо времено спасеније. Извести̂ја су им давана, да би их бржој радњи и покрету принудили; а послије се временом дознало да извјести̂ја ова истинита била нису. Србима, није дозвољено ни своје молбе, ни благодаренија своме високом покровитељу, Императору, непо-

средствено поднети. У Србију су људи шиљани, које тамошње Правитељство никако возљубити могло није, зашто је поведеније њиово исто Правитељство код народа оцрнило. Напротив, ако су случајно људи онамо шиљани, који су о Србији поуздано добро мислили, и који су совјетом својим заиста земљи полезни били, овакови су одмах натраг позивани, и све молбе Срба, да се опет у Србију пошљу, биле су одговора неудостојене!“

При крају свог извјештаја огорчени Дибић пита свог министра: „Зашто сам ја онда крив и казне достојан? Како да заслужујем, да се са мном од стране Генералитета као са бесчасним кривцем поступа?!... Шта сам ја све време бављења мога у Београду за благо Србије учинио, да Русији верно служим, то ћу згодном приликом доказати, а овде то наводити нећу“.

И на крају овако завршава свој извјештај:

„Никада Русија не може се ослонити на поверење други народа, ако Србију онако исто, па макар и субтилним начином у блату остави, као што је Мореју и Црну Гору оставила. Русија је већ сојузнике своје на Северу изгубила; ако још Србију остави, онда остаје сама за себе“...[1]

Овај храбри руски официр истакао се ускоро послије овог рапорта у рату с Наполеоном, приликом Наполеонове најезде на Русију, и добио чин генерала. У руско-турском рату 1828-29 Дибић је био главнокомандујући руске балканске војске која је потукла Турке, након чега је био склопљен познати нам Једренски мир. Као побједник у овом рату Дибић је добио назив Забалкански.

[1] Нађено у архиви Лукијана Мушицког и одатле прештампан читав овај рапорт Дибићев у Голубици V, стр. 297—318 (Константин Ненадовић, Живот и дела Великог Ђорђа Петровића Карађорђа, II, Беч 1884, стр. 99—110).

ПРИЛОГ 2

КАКО ЈЕ РЕШЕТАР ПОПУНИО ПОСВЕТУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

(Саопштено на сједници Института за проучавање књижевности САН 17 септембра 1951.)

Бивши професор Бечког и Загребачког универзитета, познати коментатор Горског вијенца Милан Решетар „веровао је да су се испуштена места у посвети Г. В. односила на кнеза Милоша, као потајног Карађорђевог убицу, па је у том смислу, у првом свом издању Вијенца (1890) празна места попунио у прози, а Ј. Берса је према њима направио стихове“ — како то каже др Мираш Кићовић, проф., Београдског универзитета.

Решетар је ову попуну објавио и у „Босанкској вили“ 1914.

Ради интересантности ових стихова објављених посљедњи пут, са коментаром др Мираша Кићовића, у цетињским „Историјским записима“ (свеска 4—12 април — децембар 1952) ми доносимо као прилог ову Решетарову попуну:

„Ал' не позва Стамбол парка![1] Ђорђу конац да престриже!
бој' се Туре да замахне — издајнички Срб се диже!
Србин оца свог убија! Ђорђе св'јетло Сунце паде,
на мртвога дивотника крвник Милош ногом стаде.
Србин тако оца смакну што му ланце поразбио:
Дичног Грака[2] Римљана Римљанин је ударио

Да! Витеза сустопице трагически конац прати!
Твојој глави би суђено за вјенац се свој продати!

---

[1] Стари Грци и Римљани вјеровали су да парке одређују свакоме човјеку колико ће живјети: једна му преде конац живота, друга му конац одмјерава, а трећа га престриже.

[2] Тиберије Семпроније Грак Tiberius Sempronius Gracchus, год. 167—133 пре н. е.) вођа демократске странке у Риму био је убијен од једног свог друга, послије чега су аристократи узели власт у Риму.

Пред тобом ће општи закон попустити споне своје,
Зар ће бранит вјековима да спомињу име твоје?
Докле српске буде земље, с пјесмом ће те дизат вила:
пјеваће се Леонида док узбуде Термопила!
Да! народна свијест никад преварила још се није!
Спомен псује Бранковића, Обилићу вјенце вије.

Покољења дјела суде; што је чије, дају свјема:
на Борисе, Вукашине општа грми анатема.
Гадно име Пизоново несмје каљат мјесецослов!
за Егиста управ слични гром небесни, суд Орестов.

А Милоша због недјела хоће страшна запаст плата:
хоће једном историја закуцат на твоја врата,
питаће те: колико си ради српства крви лио?
гдје су ране? шта си с Ђорђем, несретниче, урадио?
Ђорђе мртвим санком спава и хероја земља крије,
ал' историј' не сметају црне вране крвопије.

Над свијетлим твојим гробом злоба грдна бљува тмуше,
ал' небесну силну зраку што ћ' угасит твоје душе?
плачне грдне помрчине могу л' оне свјетлост крити?
светлости се оне крију, оне ће је распалити.
Плам ће вјечно животворни блистат Србу твоје зубље,
све ће сјајниј' и чудесниј' у вјекове биват дубље.

Ал' Милошу неће рака предубока никад бити;
да их земљом Срб распрши, кости хоће потражити.
Смркне ли се опет Србу, опет јунак ће изаћи,
међу дјецом својом Срб'ја новога ће Ђорђа наћи!
Да! витешко оно дебло знај, Милоше, није труло,
а Ђорђево дично сјеме јоште није изгинуло!

Зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће;
Ал' хероје ка Пожарске дивотнике и племиће,
гле Српкиње сада рађу! благоротством српство дише
бјежи, грдна клетво, с рода, завјет Срби испунише!

(Подвучени редови су из Решетареве попуне, — а неподвучени су Његошеви.)

ПРИЛОГ 3

ОБЈАШЊЕЊЕ НЕКИХ МАЊЕ ПОЗНАТИХ РИЈЕЧИ

абат — титула црквеног достојанственика

абер — глас
ајлук — плата
арач — порез
баш кнез — први кнез
баша — сваки Турчин — јаничар — који није ага или бег
бег — титула имућнијих и виђенијих Турака
беглук — државно добро
берат — султанов указ о давању повластица
бератлија — личност која је добила берат
бећар — добровољац, бескућник који се у устанку борио за паре
бимбаша — заповједник одреда од 1.000 људи
бињиш — пурпуни огртач, знак достојанства
бојар — племић феудалац код Румуна
буљук — гомила
буљубаша — заповједник одреда од 100 људи
буpунтија — пашина писана заповијест
валија (валис) — титула турског намјесника покрајине (вилајета)
већил — заступник, пуномоћник
вилајет — народ, земља
војвода — једна врста среског начелника код Турака
газија — борац, побједник
дахија — виши заповједник јаничарске војске
диван — царско вијеће
дин — вјера
дова — молитва
довлет — царство, држава
драгоман — тумач
дубараџија — превртљивац
ефендија — господин
заира — храна
зијамет — спахилук који доноси годишњи приход преко 20.000 гроша
зијарет — гозба
иншала — ако бог да
јеменије — врста плитких ципела
кадија — судија
кајмакам — намјесник
каурин — невјерник
крџалије — турски одметници, пљачкаши
мензулана (мезулана) — поштанска станица гдје се мијењају коњи
миздрак — копље
муселим — окружни начелник
мутвак — кујна
мухасил — комесар за убирање пореза

оборкнез — кнез над кнежевином врсте среза

ордија — војска

отур — сједи

паша — титула војничког заповједника и неких цивилних достојанственика

порта — назив за Турску или за њену владу

пустас — оружје

рахт — коњска опрема

реисефендија — министар спољних послова

сераскер — командант већих одреда војске

спахија — коњички официр

спахилук — имање спахије

субаша — претставник дахиске власти на селу

табор — веће одјељење војске

татарин — курир на коњу

тефтиш (тевтиш) — иследник, иследна комисија

тимар — царско добро дато официру на уживање

трактат — уговор

ћехаја (ћаја) — замјеник

ћитап — књига црквена

ћурак — горњи капут постављен крзном

унијасерити — опсједнути

ферман — указ султанов

фукара — сиротиња

ћетокаик — бојни чамац

читлук — имање добијено за ратне заслуге

читлуксахабија — господар читлука

чибук — новчана дажбина плаћена спахији

шијаци — турски назив за српске устанике

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Арсенијевић Лазар — Баталака, *Историја српског устанка,* I — 1898, II — 1899, Београд

Вукићевић Миленко, *Карађорђе,* I — 1907, II — 1912, Београд.

Вукићевић Миленко, *Односи Русије према Србији у време првог устанка од краја 1808 до краја 1813 године,* Београд 1902

Вуксан Душан, *Преписка Петра I Петровића Његоша с војводама из устанка и другим лицима из Србије,* Цетиње 1928

Вуксан Душан, *Петар I Петровић-Његош и његово доба,* Цетиње 1951

Гавриловић др Михаило, *Милош Обреновић,* I — 1908, II — 1909, III — 1912, Београд

Дубравин, *Устанак србски од 1806—1810 године,* I и II, Нови Сад 1866

Ђурић Јанићије, *Србска повестница Карађорђевог времена* (Гласник друштва србске словесности), Београд 1852

Ђорђевић др Мирослав, *Политичка историја Србије XIX и XX века,* Београд 1956

Записи, V, Цетиње 1936

Ивић др Алекса, *Из доба Карађорђа и сина му Александра,* Београд 1926

Ивић др Алекса, *Између Првога и Другога српског устанка,* Загреб 1917

Илић Ж. Танасије, *Грађа из Земунских архива за историју Првог српског устанка,* књ. I (предговор) 1804—1808, Београд 1955

Јакшић др Гргур, *Европа и васкрс Србије,* Београд 1933

Јовановић П. Јован, *Наполеон и Југословени,* Нови Сад 1920

Караџић-Стефановић Вук, *Животи најзнатијих српских поглавица нашега времена* (Скупљени историски и етнографски списи), Београд 1898

Караџић-Стефановић Вук, *„Правителствујушчиј совјет сербски“ за времена Карађорђијева,* Беч 1860

Караџић-Стефановић Вук, *Први и Други српски устанак,* Београд 1947

Куниберт др Бартол, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића* (превео М. Р. Веснић), Београд 1901
Купрешанин Вељко, *Сведочанства о Првом устанку*, Београд 1954
Марковић Светозар, *Србија на Истоку*, Београд 1888
Медаковић В. М. Г., *Први српски устанак и његов жалосни свршетак*, Нови Сад 1893
Милићевић Ђ. Милан, *Поменик знаменитих људи српског народа новијега доба*, Београд 1888
Милићевић Ђ. Милан, *Карађорђе у говору и твору*, Београд 1904
Милутиновић Сима — Сарајлија, *Историја Србије*, Београд 1888
Ненадовић Константин, *Живот и дела великога Ђорђа Петровића Карађорђа Врховног Вожда ослободиоца и владара Србије и живот његових војвода јунака као градиво за српску историју од године 1804 до 1813 и надаље*, I—1883, II—1884, Беч
Ненадовић П. Љубомир, *Прилози за српску историју*, Земун 1858
Ненадовић прота Матеја, *Мемоари*, издања 1893 и 1947, Београд
Новаковић Стојан, *Турско царство пред српски устанак* (1780 до 1804), Београд 1906
Новаковић Стојан, *Уставно питање и закони Карађорђева времена*, Београд 1907
Новаковић Стојан, *Васкрс државе српске*, Београд 1954
Пантелић др Душан, *Београдски пашалук после свиштовског мира* (1791 до 1794), Београд 1927
Перовић Радослав, *Грађа за историју Првог српског устанка*, Београд 1954
Петров А. Н., *Рат Русије с Турском 1806—1812*, Петроград 1885
Петровић Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, Београд 1901
Петровић В. и Н., *Грађа за историју краљевине Србије* I—1882, II—1884, Београд
Попов Нил, *Србија и Русија од Кочине крајине до Светоандрејске скупштине I* (превод с руског), Београд 1870
Протић Антоније, *Повесница од почетха времена вожда српског Карађорђа Петровића*, Београд 1892
Потемкин В. П., *Историја дипломатије* I Београд 1945
Ранке Леополд, *Србија и Турска у деветнаестом веку* (превод с немачког Ст. Новаковић), Београд 1892
Станојевић Станоје, *Карађорђев устанак и неослобођено српство* (Карађорђе), Београд 1924
Стојановић Исидор, *Карађорђева смрт у Преодници Историје света, Београд 1844*
Стојановић Исидор, *Податци за повестницу србску времена Карађорђевог* (Гласник србске словесности), Београд 1951
Страњаковић др Драгослав, *Карађорђе*, Београд 1938
Тарле В. Ј., *Историја новога века*, Београд 1949

Терзић Велимир, *Предавање на свечаној академији у Београду поводом стопедесетогодишњице ослобођења Београда од Турака, одржано 2 марта 1957* (Народна армија, 3 марта 1957)

Томановић др Лазар, *Петар II Петровић Његош као владалац,* Цетиње 1896

Ћоровић др Владимир, *Живот и личност Карађорђа Петровића* (Карађорђе), Београд 1924

Чубриловић др Васо, *Историја политичке мисли у Србији XIX века,* Београд 1958

Шишић др Фердо, *Карађорђе, Јужни Словени и Наполеонова Илирија,* Београд 1924

Шкеровић др Никола, *Из односа Црне Горе и Србије 1827 — 1830 године — Петар I и кнез Милош. Један дипломатски сукоб,* Цетиње 1957

С А Д Р Ж А Ј

Други дио

ХАЏИ ПРОДАНОВА БУНА

Трећи дио

УСТАНАК ПОД МИЛОШЕМ

Глава прва

Глава друга

Глава трећа

Четврти дио

КАРАЂОРЂЕ И МИЛОШ

ЈОВАН ЋЕТКОВИЋ

КАРАЂОРЂЕ И МИЛОШ

1804 — 1830

*

Редактор
ЈОВАН ЛУКОВИЋ

*

Језички редактор
СТАНА СТАНИЋ

*

Технички уредник
мајор
СЛОБОДАН М. МИТИЋ

*

Коректори
ВЕРА ЂУРИЋ
ВЕЉКО АЛЕКСИЋ

*

Дато у штампу јануара 1960

Штампање завршено априла 1960

Тираж: 3000

Штампа Војно штампарско предузеће
Београд, Мије Ковачевића 5